

egyetemi füzetek 21

Folyamatok, szövegek, események

A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem négy képzési irányt, az irodalomtörténetet, a nyelvészetet, a zszurnalisztikát és az etnológiát lefedő Hungarológiai Tudományok Doktori Iskolájának első tanulmánykötetét adjuk át az olvasónak. A kötet két nagy fejezetből épül fel. Az első fejezet a hallgatók 2014-es tudományos konferenciájának előadásait tartalmazza. Ezt követi a 2013–2014-ben megvédett disszertációk három nyelvű tartalmi kivonata.

A kötetet a folytatás reményével indítjuk útnak. S azzal a meggyőződéssel, hogy bár mozaikszerűen, de jelzi a doktori iskolában folyó kutatások szemléletét, módszereit, eredményeit.

Dr. Keszeg Vilmos

9 786068 1145679

egyetemi füzetek 21

egyetemi füzetek 21

Folyamatok, szövegek, események

Folyamatok, szövegek, események

em
Egyetemi
Műhely
Kiadó

Egyetemi
Műhely
Kiadó **em**
2 0 1 4

Folyamatok, szövegek, események

A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
tanulmányai

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi docens (Bukaresti Egyetem)

Dr. Benedek József egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)

Dr. Gagy József egyetemi docens (Sapientia–EMTE Marosvásárhely)

Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)

Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE Budapest)

EGYETEMI FÜZETEK

21.

BETHLEN GÁBOR
Alap

Megjelent a Bethlen Gábor Alap támogatásával

Folyamatok, szövegek, események

A kolozsvári Hungarológiai Tudományok
Doktori Iskola tanulmányai

A kötetet szerkesztette:
dr. Keszeg Vilmos

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2014

A konferenciakötet megjelentetését a Bethlen Gábor Alap támogatta a BGA/1925/4/2014. sz. szerződés alapján.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2014.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

A kiadvány felelős szerkesztője: Keszeg Vilmos

A szerkesztő munkatársa: Bilibók Renáta

A kötet szerkesztőbizottsága: dr. Cseke Péter, dr. Egyed Emese, dr. Gábor Csilla, dr. Orbán Gyöngyi, dr. Tánchos Vilmos.

A szerkesztőbizottság külföldi munkatársai: dr. Kurt Scharr (Innsbruck), dr. Tverdota György (Budapest).

Korrektúra: Incze Tímea

Számítógépes tördelés: Kolumbán Melinda

Borítóterv: Makkai Bence

Készült az AmGraphis nyomdában Kolozsváron

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Folyamatok, szövegek, események : A kolozsvári Hungarológiai

Tudományok Doktori Iskola tanulmányai / ed.: Keszeg Vilmos. –

Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2014

ISBN 978-606-8145-67-9

I. Keszeg, Vilmos (ed.)

821.511.141.09

39(=511.141)(498.4)

Egyetemi Műhely Kiadó

Bolyai Társaság – Kolozsvár

Igazgató: Veress Károly

Felelős: Bilibók Renáta

Ügyvezető: Serestély Zalán

400604 Cluj-Napoca

B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 116.

Tel.: 0264-591582

E-mail: egyetemimuhely@gmail.com

<http://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-kiado>

Tartalom

<i>Péntek János</i>	
A hungarológiai tudományos képzés közvetlen előzményei Kolozsváron	7
Tanulmányok	13
<i>Bakó Edit</i>	
A kolozsvári Itthon kör működése a 19. század végén	15
<i>Bilibók Renáta</i>	
„Isten velünk élőkkel és meghaltakkal...” A (meg)emlékezés módjai és eszközei Gyulay Lajos 1867-es naplójában	29
<i>Bóné Éva</i>	
„...ha a' fő az ő alatta lévő testhez nem hasonlo, monstrosum quid, tsudas dolog, léssen.” Geleji Katona István és prédikációi	47
<i>Dimény-Haszmann Orsolya</i>	
A csernátoni Haszmann Pál Múzeum első évei (1973–1978): intézmény- és gyűjteményépítés a médiarecepció tükrében	65
<i>Lokodi Ildikó</i>	
Szatíra az <i>Enciklopédiában</i> ? (Diderot szócikkei)	85
<i>Miklós Alpár</i>	
Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásai a dualizmus korában (1867–1918)	105
<i>Molnár Eszter</i>	
A mágikus nyelvhasználat kérdése József Attila és Weöres Sándor költészetében	135
<i>Molnár Ildikó</i>	
Jancsó Elemér irodalomkritikai jellegű írásai az 1944 utáni időszak sajtóban	153
<i>Nagy Anna</i>	
A köztesség létmódjai Dubravka Ugrešić <i>A feltétel nélküli</i> <i>kapituláció múzeuma</i> című regényében	165
<i>Pavelka Orsolya Petra</i>	
A regény színpadra alkalmazása mint értelmezés (Jósika Miklós: <i>A könnyelműek</i> , Finta Károly: <i>A néger</i>)	179

Zsigmond Júlia

A kalotaszentkirályi reformátusok vallásossága tárgyaik tükrében.

Négy asszony lakásának szakrális tárgyegyüttese 195

Disszertációk, tézisek (2013–2014) 215

A tanulmányok szerzői, rezümék 257

A hungarológiai tudományos képzés közvetlen előzményei Kolozsváron

A kolozsvári magyar egyetemi képzésnek, tudományos képzésnek jelentős múltja van ugyan, de ennek a múltnak nem volt intézményi folyamatossága. Az elmúlt közel másfélszáz évben, 1872 óta, a történelem kényszerei miatt négyszer volt kezdés, újrakezdés, de az 1990-es fordulat is ötödikként annak tekinthető. Ezek a törések mindig magukban hordozták az újrakezdés nehézségeit és kockázatát. Elsősorban attól függően, hogy egy-egy szakmai pálya áthidalhatta-e vagy sem a kiesés időszakát.

A magyar nyelv, a magyar kultúra, a magyar irodalom, történelem oktatása minden korábbi egyetemünkön is kellő súllyal szerepelt. Fontos volt a tudományos kutatásban is és a tudományos képzésben, noha a kedvező történelmi időszakok oly rövidek voltak, hogy a nemzedéki folyamatosságot sem lehetett biztosítani. Magyar egyetemi képzés hiányában a két világháború közt hungarológiai témákból csak Magyarországon lehetett tudományos fokozatot szerezni. De nemzedéki kiesést okozott az is, hogy 1970–1990 között – noha a doktori képzés nem szünetelt teljesen – a kihalásra ítélt magyar tanszékeken nem lehetett fiatal oktatókat alkalmazni. Nem beszélve a néprajzról, amely négy évtizedes szünet után került be újra a képzésbe.

A mai Babeş–Bolyai Tudományegyetem intézményi folytonossága 1959-től számítható. Ebből az 55 évből is egészen más volt az első 31, mint az 1990 utáni 24. A hungarológia szempontjából az első időszak a leépítés, leépülés időszaka volt, a második a kiépülésé. Az 1959 és 1990 közötti évtizedek első részében, a 70-es évek közepéig, a tanszékeken egy nagy nemzedék kiváló tanárai, tudósai dolgoztak (ők jórészt a negyvenes években kezdték szakmai pályájukat). 1973-ban történt meg a nyelvészeti és az irodalmi tanszék egyesítése, ekkor vált kötelezővé a kétszakos képzés, és ekkor csökkent négy évre az egyetemi alapképzés.

Ebben az évtizedben következtek be a nagy veszteségek: 1971-ben meghalt Jancsó Elemér, 1976-ban Márton Gyula, aztán a következő évtizedben, 1986-ban Szigeti József, 1987-ben Szabó T. Attila.

Több mint két évtizeden át ők voltak a tudományos képzés, a doktori képzés professzorai, a tudományba való beavatás mesterei (Szabó T. Attila már 1940-től kezdődően). Ők ugyanis – az intézményi töresek, átszervezések ellenére – megtarthatták korábban szerzett tudományos fokozatukat, Szabó T. Attila (két évet kivéve) professzori pozícióját is.

A 60-as évek közepén a román akadémiai-felsőoktatási rendszerben a tudományos képzés tekintetében is lemondtak az 1948-ban bevezetett szovjet modellről: megszűnt a kandidátusi fokozat, a tudományok doktora minősítés lépett helyébe, a vezető professzorok viszont életművük alapján, mintegy tiszteletként, docens doktorok lettek (talán mégis szovjet reminiszcenciaként). Egyetemi kisdoktori fokozat a román rendszerben nem volt. A tudományos képzés, a doktori felkészülés felelőse a professzor volt, aki erre hivatalos megbízatást kapott, a keret pedig a tanszéki munkaközösség volt, amelynek tagjai a vezető professzor meghívása alapján részt vettek az előírt vizsgák bizottságaiban, maga a munkaközösség egy-egy fejezet megbeszélésében, elemzésében, értékelésében.

Jórészt maga a professzor, a tanszék döntötte el, kit vesz föl *aspiránsnak* (így nevezték a doktori hallgatót, a mai *doktoranduszt*), és ennek mindig az volt az alapja, kinek milyen teljesítménye volt az egyetemi évek alatt és azt követően, mit mutatott föl az akkor nagyon hatékonyan működő tudományos diákkörökben. A kiválasztást, a felvételt megkönnyítette az, hogy a magyar tanszékek tanárai, a professzorok is, szoros kapcsolatban álltak a hallgatókkal, emberileg és szakmailag is fel tudták mérni őket. Ez a képzési keret sohasem vált tömegessé, erre a professzorok sem törekedtek, de aztán tőlük függetlenül egyre inkább szűkült. Kivételesen és nagyon ritkán ösztöndíjas aspiráns helyre is lehetett pályázni, ennek négy év volt a megszabott kerete. A doktori disszertációt megalapozó tudományos kutatás, az önállóság, az eredetiség volt a lényeg, a témát a jelölt a vezető tanárral együtt döntötte el. A tanszék akkori fiatalabb munkatársainak nem okozott nehézséget a doktori képzésben való részvétel, el is várták mindenkitől, hogy fokozatot szerezzen. A felvétel feltételei később egyre szigorodtak, a külsőknek rendelkezniük kellett valamely pártszerv ajánlásával. Emiatt és a korábbi irányító professzorok halálával egyre ritkábban került sor doktori védésre. A disszertációk nyelve azonban mindvégig megmaradhatott magyarnak, a védés román nyelven zajlott. Nyelvészetből ebben a rendszerben erősödhetett meg a kolozsvári nyelvészeti iskola néhány markáns vonulata: a nyelvtörténet

és a névtan (Szabó T. Attila és tanítványai), a dialektológia és kontaktológia (Márton Gyula és tanítványai), az irodalmi nyelv története és a stilisztika (Szabó Zoltán és tanítványai). Irodalomból a jellemző kutatási irányok: a régi (erdélyi) irodalom (Jancsó Elemér, Szigeti József), a klasszikus magyar irodalom és a 20. századi erdélyi irodalom (Antal Árpád, Kozma Dezső, Cs. Gyimesi Éva). Szigeti Józsefnél és Antal Árpádnál népköltészetből is lehetett doktorálni, néprajzból pedig a dialektológiához kapcsolódó határterületen etnolingvisztikai témákból.

Az idősebb „nagyok” mellett lett professzorrá Antal Árpád és Szabó Zoltán, akik megérhették az 1990-es fordulatot, folytathatták tanári munkájukat, kutatásaikat (Antal Árpád már nyugdíjasként), és részt vállalhattak szakjaink rehabilitálásában, a közben már egyetemi oktatóként belépő fiatal nemzedék tudományos képzésében. 1990-ben lépett elő professzorrá Cs. Gyimesi Éva és Péntek János, és ők is megkapták a doktori irányítás jogát. 1991 márciusában az akkor még egyetlen (Magyar Filológiai) tanszék vezetőjeként Péntek János a tanszék bemutató füzetben a kedvező lehetőségekről tájékoztatott: „Négy aspiránsvezető biztosítja a posztgraduális, ill. a tudományos képzést a magyar filológia egész területén. Antal Árpád nyugalmazott egyetemi tanár a klasszikus magyar irodalom, Cs. Gyimesi Éva a modern magyar irodalom, Szabó Zoltán az általános és magyar nyelvészet, Péntek János pedig a magyar nyelvjárásról és a néprajz témakörében irányítja a doktori disszertációjukon dolgozó aspiránsokat.” 1994-ben professzori kinevezésével Kozma Dezső is megkapta a doktori témavezetés jogát.

Az 1990 óta eltelt időszak első felében kettős igény diktálta a tudományos képzés ütemét. Az egyik egyfajta jóvátétel volt néhány olyan idősebb kollégával szemben, akiknek az előző rendszerben nem volt lehetőségük fokozat szerzésére. A másik – és ez sokkal sürgetőbb volt – a tanszék megerősítése, hogy elláthassa a hirtelen megnövekedett feladatait, és hogy folyamatosan biztosíthassa a nemzedékváltást. A néprajzon pedig – négy évtizedes kiesés után – a tanszékre kerülő fiataloknak kellett helytállniuk, fokozatot szerezniük (közülük csak Gazda Klárának volt Budapesten szerzett tudományos fokozata).

2002-ig a rendszer maga nem sokat módosult, a felkészülési program a jelölt személyéhez és a kutatási témához igazodott, személyre szabott volt az előírt vizsgák és dolgozatok tekintetében, a vezető tanárok pedig gondoskodtak arról, hogy a tanszékieken kívül a témában

leginkább kompetens szakemberek segítsék a jelöltek felkészülését, kutatómunkáját. A bevonható szakemberek köre jelentős mértékben kitágult: egy-két kivételtől eltekintve a hazai szakemberek koruktól, státuszuktól, intézményi háttérüktől függetlenül lelkesen kapcsolódtak be ebbe a munkába, és annak is elhárult minden akadály, hogy magyarországi kollégákat hívjunk meg. Megszűnt az elszigeteltség, és jelentős mértékben csökkenthettük a létszámában így is szűk szakmai közösség belterjességét.

Bár a hazai rendszerben ez sokáig nem volt kötelező, bevezettük a disszertációk előzetes tanszéki vitáját, értékelését, és már ebben is részt vettek magyarországi kollégák. Elértük, hogy a hivatalos védés nyelvi-
leg teljesen szabad legyen: a bizottság tagjai maguk dönthették el, hogy milyen nyelven beszélnek (a procedúra hivatalos iratai természetesen román nyelvűek voltak). A rendszerben megjelentek az első doktori ösztöndíjak is, ezzel három évig élhetett a jelölt. 1998-tól jó néhány évig Péntek János tagja volt a román oktatási minisztérium és az Akadémia közös minősítő bizottságának, amely a doktori procedúrákat és a disszertációkat ellenőrizte, hagyta jóvá. Ez lényegesen gördülékenyebb tette a doktori fokozat odaítélését. (A minisztériumnak ez a gyakorlata aztán napjainkig megmaradt; a továbbiakban Keszeg Vilmos, majd Pozsony Ferenc volt tagja az illetékes bizottságnak.)

A jelöltek felkészülését jelentős mértékben segítette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjjal, szálláslehetőséggel biztosította a magyarországi könyvtári kutatást, a szakmai konzultációt a témában legilletékesebb szakemberekkel. Ezzel a lehetőséggel valószínűleg leginkább éppen a magyarságtudományi témákkal foglalkozó fiatalok éltek. Voltak olyanok is, akik magyarországi egyetemre mentek doktorálni. A magyar állam ezt is támogatta. Voltak persze, akik úgy döntöttek, hogy ott is maradnak, vagy éppen távolabb kerestek lehetőségeket.

A rendszer 2002-ben kezdett lényegesen megváltozni. Egyetemünk az erre vonatkozó országos rendelkezést megelőzve, de azzal számolva, elkezdte a doktoriskolák szervezését. Erre 2002 tavaszán került sor, és az ezzel foglalkozó első kari tanácsülésen Péntek János a többi bölcsészkar tanszék javaslataihoz csatlakozva előterjesztette a hungarológiai doktoriskola iránti igényt. Ezt – noha a kar nem lelkesedett érte – az egyetemi vezetés jóváhagyta. Ez előkészítése volt a bolognai rendszerbe való belépésnek. A korábbi *tudományok doktora* fokozat átalakult PhD-vá, később az egyetemi képzés harmadik (tudo-

mányos képzési) lépcsőjévé. A doktori képzés is egyre tömegesebbé vált, a hallgatókat néhány esetben kiemelt ösztöndíjakkal támogatták. Ennek voltak és vannak kedvező és kedvezőtlen következményei. A tömegesedés és az uniformizált doktoriskolai keret kétségtelenül rontja az általános színvonalat, kevésbé segíti a személyes képesség kibontakozását, kevésbé értékeli az egyéni teljesítményt.

A rendszer korlátozásai miatt az idősebbek (Antal Árpád és Szabó Zoltán) egyre kevesebb szerepet vállalhattak az új keretben, néhány éve pedig búcsúznunk kellett tőlük is és Cs. Gyimesi Évától is. Szakmailag pótolhatatlanok. A munkát azonban folytatni kell. Az előző nemzedék helyébe új nemzedék lépett, más szakmai és emberi karakterrel, de kellő súllyal és felelősséggel. A 90-es évek intenzív munkájának köszönhetően az immár három tanszék oktatói közül azok, akik szakmai teljesítményüknek megfelelően egyre magasabb egyetemi fokozatot és pozíciót értek el, professzorként maguk is megkapták a témavezetés jogát: irodalomból Egyed Emese, Gábor Csilla, Orbán Gyöngyi, néprajzból Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, egészen frissen Tánczos Vilmos, nyelvészetből Szilágyi N. Sándor. Cseke Péter a kommunikációtudományi karon lett professzor a 90-es évek második felében, ő elsősorban publicisztikai témákban irányítja doktoranduszait, akik szintén a hungarológiai doktori iskolához tartoznak. A témavezetőknek ez az új nemzedéke látványosan bővítette a nemzetközi kapcsolatokat, és ezekkel a kiterjedt lehetőségekkel a jelöltek is élnek. A doktoriskola vezetője 2008-ig Péntek János volt, ezt követően Keszeg Vilmos.

TANULMÁNYOK

A kolozsvári Itthon kör működése a 19. század végén

Az újságírói pálya mibenléte a 19. század második felében kiforrottá és jelentőssé válik. Köszönhető ez nemcsak a sajtó térhódításának, hanem a szakma felfogásáról alkotott kép elterjedésének is. Ugyanis a 19. század második felében, főként a század utolsó évtizedében olyan változások következnek be magyar, illetve erdélyi közegben, melyek az újságírói szakma presztízsét megerősítik és tudatosabbá teszik. Az újságírói hivatás köré olyan intézményesült keretek épülnek, amelyek nemcsak meghatározzák jogaikat, feladataikat, hanem a segítélyezést, illetve nyugdíjalapot is lehetővé teszik.

Jelen munkám egy olyan intézményesült keretet avat témává, amelynek célja a korabeli újságírók, írók és művészek egybefogása, egy olyan társaság alakítása, amely lehetőséget nyújt a szakmabeli vitákra, eszmecserékre, a helyi és szélesebb társadalmi, kulturális fejlődés előmozdítására. Egy olyan klub létesítését kezdeményezik Kolozsváron 1895-ben, Itthon elnevezéssel, amely igazi otthonot biztosít minden szellemi tevékenységgel foglalkozónak.

Az Itthon kör kutatása során a forrásanyag tekintetében nagy hiányosságokkal találkoztam.¹ Az erdélyi sajtótörténeti munkák nem tesznek említést e kör létezéséről, még a magyarországi újságírói egyletek tárgyalásakor sem. Jelen kutatás tehát a kolozsvári sajtóanyagot tekinti kutatási forrásanyagként,² és mindeddig az alakulást követő négy évet tekintette át, 1898-ig, amíg a *Kolozsvár* című politikai napilap megszűnik.³ Az Itthon kör alakulástörténetét tehát a folyamatban lévő kutatás keretében világítom meg, ezek az információk a további-

¹ Sem a Kolozsvári Nemzeti Archívum, sem a Magyar Országos Levéltár, sem az Országos Széchenyi Könyvtár, sem a Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár állományában nem találtam mindeddig a körre vonatkozó iratanyagot.

² Remélhetőleg találok még a kutatás további szakaszában olyan anyagokat, amelyek a kör alakulását, megszűnését, tagjait, valamint szerződéseket, tervezeteket tartalmaznak. A Budapest Főváros Levéltárában folytatom a további kutatást.

³ A további kutatás az 1898-ban újrainduló *Magyar Polgár* és az *Ellenzék* című politikai lapok vizsgálatával képzelhető el, hiszen ezek elviekben is szorosan kötődnek az Itthon körhöz.

akban módosulhatnak, illetve más szempontok bevitele lényegesen megváltoztathatja a megrajzolt képet.

Elsőként azt nézem meg, hogy e kolozsvári kezdeményezés milyen helyet foglal el magyarországi és erdélyi, főváros és vidék tekintetében (Péter 2011: 55–60). Majd a kör alakulásának körülményeit vizsgálom részletesen, illetve az 1895-ös évre fókuszálva, a körben történt eseményeket járom körül három kolozsvári sajtóorgánum segítségével. A *Kolozsvár*, az *Ellenzék* és az *Erdélyi Híradó* című lapok élenken beszámolnak a kör eseményeiről. A következő éveket eddig a *Kolozsvár* hasábjain keresztül néztem meg, ezen eredményekre csak utalásszerűen térek ki. Végül a körnek egy külön, húsvéti mellékletét mutatom be, amely az *Ellenzék* egyik számához csatolódik, és számos olyan információt rejt, mely kiszélesíti az Itthon kör kutatásának történetét.

1. Intézményesülés

Az intézményesülés folyamata lassú ütemben halad a 19. század második felében. Az újságírói foglalkozás szakosodásáról számos diskurzus folyik a korban, magának a szakmának a körvonalazása, a feladatok, jogok tisztázása is problematikusnak tűnik (Péter 2012: 189–198). Hogy ki az újságíró, hogyan határozható meg ez a munkakör, milyen anyagi és szellemi tőkét képvisel, milyen munkaidőt igényel, olyan kérdésekké válnak, amelyekről igen eltérő vélemények fogalmazódnak meg. Nem is taglalva azt a kérdést, hogy ki számít jó újságírónak, milyen is a szakmabeli, professzionizált hírlapíró, ugyanakkor az is égető kérdéssé válik, hogy mit is jelent újságírónak lenni Erdélyben ebben a korszakban.

Már a nyolcvanas években vannak kezdeményezések, melyek e kérdésekre próbálnak behatárolható választ adni. A Jókai javaslatára 1881-ben létrejövő Magyar Hírlapírói Kör jelentős újdonságnak számít, hiszen mintegy elkülönítve jelenik meg a hírlapíró a más szellemi tevékenységet folytatóktól, különválik az egységes művészkoncepciótól, elhatárolódik az irodalmi munkával foglalkozóktól, sőt a bohém kategóriától is bizonyos szegmensek alapján elkülönül. Majd 1891-ben Budapesten megalakul az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, Rákosi Jenő vezetésével. A kör az írókat, költőket, hírlapírókat és művészeket egy csoportba igyekszik gyűjteni, mintegy közös diskurzust kezdeményezve. Az Otthon igazi sikeres klubbá alakul, de budapesti központtal nem

tudja átfogni a teljes magyar írói és hírlapírói táborot. Ezekben az években egyre erősebben fogalmazódik meg az igény a vidéki hírlapirodalom felkarolására, de konkrét eredmény nem valósul meg. A *Nagyváradi* című lap huszonöt éves jubileuma fordulópontnak mondható az erdélyi sajtótörténetben, hiszen itt konkretizálódnak a korábban hangzott elképzelések, vágyak. A sajtó képviselői jövőbeli és mihamarabb kivitelezhető tervként határozzák el, hogy a vidéki hírlapirodalomnak intézményes keretet biztosítanak. Nem sokkal később, 1896 nyarán Mikszáth Kálmán Budapesten megalakítja a Budapesti Újságírók Egyesületét, amely hangsúlyozottan ismét kizárja a vidéki újságírókat. A *Kolozsvár* a következőképpen nyilatkozik ebben a témában: „[...] minthogy készülöben van egy, az egész országra kiterjedő hírlapírói szövetség, a vidéki kollégák körében ez új egyesület azt a hatástette, hogy a fővárosi hírlapírók exkluzív érzelmekkel vannak eltelve, hogy a vidéki kollégákat ki akarják zárni.” (*Kolozsvár*. 1896. júl. 23.) A széles körű felháborodás vezet el még ez év végén a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének⁴ a megalakulásához Szegeden, mely széles körű országos keretet biztosít a nem fővárosi újságíróknak. A szövetség hivatásos újságírókat akar tagjaiként, illetve olyanokat, akiknek főfoglalkozása az újságírás, legkevesebb három éve. Ekkor már segélyalap és nyugdíjpénztár létesítésére is készülnek (*Kolozsvár*. 1896. dec. 29.). 1897. február 18-án a vidéki hírlapírók szövetségének kolozsvári helyi választmánya is megtartja alakuló gyűlését Hindy Árpád elnöklete alatt Kolozsváron. A szövetség tiszteletbeli elnöke Brassai Sámuel lesz.

Mikszáth kezdeményezését és a V.H.O.SZ. létrejöttét is megelőzi a kolozsvári Itthon kör, amelynek célkitűzései 1895 januárjában fogalmazódnak meg. Az *Ellenzék* R. J. monogrammal közöl egy cikket, *Itthon* címmel, amelyben a kolozsvári egyesületek körében helyezi el a szerző az újonnan alakult kört: „Kolozsvárt is több kaszinó és klub alakult. De majd mindenik (úri kaszinó, tisztikaszinó, francia klub stb.) nagyon is exclusiv jellegű, amelyeknek működése éppen e miatt a közéletre való hatásában vértelen.” (*Ellenzék*. 1895. jan. 19.) A szerző hangsúlyozza, hogy Kolozsvár a főváros után „a legnagyobb intellektuális városnak” számít, és az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság mellett az Itthon is igen sikeres kör lesz.

⁴ A V.H.O.SZ. rövidítés használatos a korban.

2. Az Itthon alakulástörténete a Kolozsvár, az Ellenzék és az Erdélyi Híradó tükrében

Az Itthon kör létrejötte és működése a korabeli kolozsvári társadalmat élénken foglalkoztatja. A művészvilágnak szélesebb kereteit értve, újságírók, írók, költők, színészek, zenészek olyan csoportosulásáról van szó, amely aktív társas életet, szórakozást, érdekes kulturális programokat kínál mind saját maguk számára, mind a szélesebb olvasóközönségnek. A kör működése, alakulása és magvalósult eredményei ellenére mégis kiesik a kutatási területek mindegyikéből. Pedig fontossága nemcsak abban rejlik, hogy egy olyan kezdeményezésről van szó, amely ismét a vidék és a főváros kettősségét világítja meg, hanem az erdélyi egyesületi élet palettáját is bővíti, ugyanakkor az erdélyi, kolozsvári sajtótörténet eddig elhanyagolt, de jelentős szerveződéséről beszélhetünk.

Az Itthon kör 1895 januárjában alakul. Az alakulás körülményeiről az *Ellenzék* számol be részletesebben: „Itthon. Szombaton délután öt órakor a kolozsvári újságírók, színészek, irodalmi barátok és a közönség köréből is többen népes értekezletet tartottak az *Ellenzék* szerkesztőségében, melyben elhatározták, hogy a budapesti Otthon mintájára klubot alakítanak.” (*Ellenzék*. 1895. jan. 14.) Ezzel a gesztussal a kolozsvári hírlapírók a fővárosi klubhoz hasonlatossá teszik magukat, ugyanakkor el is különülnek tőle. A folyamatos és minden területet átható vidék versus főváros kapcsolatban a főváros mint kezdeményező, újításokat behozó tér jelenik meg, és a vidék ehhez igazodva szervezi meg saját mibenlétét. Az újságírói létre, szerepre redukálva is a kérdést, megállapítható, hogy a vidéki sajtó munkatársai folyamatosan kisebbségi létként élik meg helyzetüket, az információk áramlása, az események aktualitása, saját karrierépítési lehetőségeik, a kultúra, a társas élet mibenléte is hátrányos helyzetben van felmutatva a korban. Az Itthon kör alakulása mégis más színben tűnik fel, holott az Otthon kör adja az ötletet a klub létrehozásához, mégis önálló, saját színezetet kap. Az erdélyi, kolozsvári művészvilág kiemelését és kommunikációját célozza meg, ugyanakkor szoros kapcsolóként jelöli meg maga mellett a fővárosi Otthont. A későbbiekben is láthatóvá válik, hogy nemcsak elviekben áll fenn ez a kapcsolat, hanem az Otthon kör elnöke, Rákosi Jenő többször résztvevője az Itthon eseményeinek és kölcsönös együttműködés valósul meg a klubok között.

2.1. Bizottságok. Tagok

Az első értekezleten már megválasztják a két bizottságot, a szervezőbizottságot, amelynek az alapszabályok és a keretek letisztázása a feladata, a másik bizottság a rendezvények szervezéséért felel, főként farsang idején. Január 16-án tartják az első rendes összejövetelt a Bánffy-palotában, este hét órakor. Ekkor számolnak be a három bizottság magalakulásáról: 1. egy tíztagú bizottság Hindy Árpád elnökle, 2. egy, az Itthon alaptökéjének javára rendezendő színielőadás előkészületeivel megbízott bizottság Ditrói Mór és Korbuly József elnökle, 3. egy, estélyt rendező bizottság Magyary Mihály elnökle alatt. (*Ellenzék*. 1895. jan. 16.)

Habár részleteiben eddig nem ismertek a tagok, mégis ebből a névsorból is élesen kitűnik, hogy milyen irányt igyekszik meghatározni az Itthon. Hindy Árpád, a *Kolozsvár* akkori szerkesztője lesz az Itthon elnöke. Hindy budapesti születésű, ott végzi tanulmányait jogon és bölcsészkaron, majd franciaországi világiállításról tudósít a magyar lapoknak. A *Hon* munkatársa lesz, majd az *Ellenőrnél* is dolgozik, melynek 1878-tól felelős szerkesztését is vállalja. A *Vasárnapi Újság*-ban is számos cikke jelenik meg főként a francia viszonyokról. 1885-ben elvállalja az *Aradi Közlöny* szerkesztését, négy évig tölti be ezt a pozíciót. Hosszabb külföldi tartózkodása után elvállalja a *Kolozsvár* szerkesztését 1891-ben (Szinyei 1896., 882–883). Korbuly József kolozsvári hírlapíró és szerkesztő. Neve az *Élet és Irodalom* című lappal kapcsolódik össze elsőként, ő adja ki és szerkeszti a lapot. A *Petőfi-Múzeum* szerkesztésében és alapításában is élen jár, a *Kolozsvárnál* jelentős szerepeket vállal és az *Erdélyi Híradót* ő alapítja és szerkeszti 1887-től, a lap kiadó tulajdonosa lesz 1895-től 1896-ig, amikor a lap megszűnik. Ditrói Mór szintén kolozsvári születésű színész, rendező és színházigazgató. 1887-ben hívják meg a Kolozsvári Nemzeti Színház élére, és igazgatása alatt a színház fénykorát éli meg. Egészen 1916-ig vezeti a színházat és rendez, majd visszavonul. Később még a Vígszínház Színésziskolájának alapításában is tevékenykedik, 1917-ig ő az intézmény vezetője. (Török 1994: 165–166) Magyary Mihály kolozsvári nyomdász, 1888-tól az *Ellenzék* segédszerkesztője és kiadó tulajdonosa. Ezen tagok mellett Brassai Sámuel is nevezik ki a kör tiszteletbeli elnökének, aki több évtizedes hírlapírói munkásságával méltó pozíciót kap.

2.2. Célok

A kör szűkebb körű terveiről a *Kolozsvár* egyik cikke számol be: „Aról van szó, hogy mi, kik nap-nap után a közönség dolgairól, a közönség szórakoztatására cikkezünk, megirigylvétük olvasóink sorsát. Elgondoltuk, hogy milyen pompás, kényelmes dolog lehet, hogy az ember otthon, családi körben megkapja saját lapját, melyet aztán el is olvashat, meg fölbontatlanul is hagyhat.” (*Kolozsvár*. 1895. jan. 17.) A cikk szerzője azt taglalja, hogy a sajtó munkásai szétszélednek, ki haza, ki egy füstös kocsmába vagy kávéházba, de nincs egy közös helyük, ahol alkalomadtán összegyűlhetnének, ahol hasonló érdeklődésű emberekkel találkozhatnának. Ezért fogalmazódik meg a terv: „Akarunk hát csinálni clubot, hol jól találja magát, akárcsak családi körben, minden kolozsvári író, művész, irodalom- és műbarát, és mindazok, kik együtt éreznek velünk, bohémekkel.” (*Kolozsvár*. 1895. jan. 17.)

Az Itthon célkitűzése szélesebb palettán, hogy eszmecseréik révén a társadalom művelését, haladását előmozdítsák. A kör létrejöttével a kolozsvári társadalom nagy előnyökre tenne szert. Az R. J. monogrammal írt cikk is azt hangsúlyozza, hogy a sajtó révén, a kör vidéki tagjainak bevonásával egész Erdélyre kiterjedő fejlődést lehetne elérni: „S ha egyszer lábra állott az Itthon, akkor bukástól nem kell tartani, mert életrevalóságával mindinkább szilárdítani fogja maga alatt a talajt, melyen idők múltával az Itthonnak saját díszes otthona emelkedhetik.” (*Ellenzék*. 1895. jan. 19.) A kör székhelyét vitatva felmerül: „Köztársasági elveken működő ház (No, egyelőre néhány szoba is elég) kell nekünk, melyben mindnyájan házi urak (Nagy dolog!) meg családfeők legyünk, s hol szívesen láthassuk azokat, akik szeretettel közelednek mihozzánk.” (*Kolozsvár*. 1895. jan. 17.) Majd humorosan hozzáteszi a szerző, hogy arra gondoltak, hogy megveszik az új palotát a Főtér és a Torda utca sarkán, de valamelyiküknek eszébe ötlött, hogy ahhoz „talán pénz is kell”. Az ideiglenes székhelyként a Bánffy-palota udvarában, jobb felől lévő helyiséget nevezik meg, ahol a heti találkozót is szervezik. Ahhoz, hogy a kör pénzalapját megerősítsék, az első évben két nagyobb volumenű eseményt tervez a kör: egy estélyt és egy színházi estet.

3. A társas élet színterei. A megmutatkozás különböző válfajai

3.1 Itthon-estély, amelyből bál lesz

Az estély szervezését nagy izgalom lengi körül, az első nyilvános megmutatkozása a körnek nagy szervezést igényel. Január 26-án a *Kolozsvár* bejelenti, hogy az estélyből bál lesz, a nagy érdeklődésre való tekintettel: „Így aztán az előkészületek oly arányokat vettek, hogy bizton állíthatjuk, hogy fény és előkelőség tekintetében az Itthon-bál »Arany betűkkel lesz bevésvé Karnevál herceg évkönyveibe.«” (*Kolozsvár*. 1895. jan. 26.) Az *Erdélyi Híradó* február 15-i száma felsorolja a vidéki városokat, amelyek lapszerkesztői az Itthon kör által szervezett bál bizottságának tagjai lesznek: Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Brassó, Déva, Csíkszereda, Dés, Dicsősztmárton, Marosvásárhely, Nagyenyed, Torda, Szamosújvár, Zilah, Gyulafehérvár, Beszterce, Szilágysomlyó, Kisküküllő. (*Erdélyi Híradó*. 1895. febr. 15.) A bálra kiküldik a meghívókat, és közlik már a lapokban a bál védőinek és védőnőinek a névsorát is, mely szintén emeli az esemény színvonalát. A bál védői között szerepel Barcsay Domokos országos képviselő, Bethlen Gábor, az EMKE elnöke, Éjszaky Károly, a MÁV kolozsvári üzletvezetője, Ferencz József unitárius püspök, Lönhárt Ferenc erdélyi katolikus püspök, Szász Domokos református püspök, Csíky Viktor tanár és Rákosi Jenő, az Otthon elnöke. Az *Erdélyi Híradó* egy másik cikke is a báli előkészületekről ír, és kiemeli, hogy a bál mindenkit nagyon foglalkoztat, az emberek kíváncsiak, hogyan jelenik meg az újságíró más szerepben, mint amiben megszokhatta az olvasóközönség: „Kíváncsiak arra, hogy ez az örökösen gáncsoskodó elem, mely mindig szid, s jónak mit se tart, mit tud produkálni, ha kilép a redakciók újsághalmazai közül a közönség elé, bemutatkozni frakkban, rendezői jelvényvel.” (*Erdélyi Híradó*. 1895. jan. 17.)

Február 25-re tervezik a bált a Redoute-ban,⁵ s a következő napok tudósításai arról számolnak be, hogy a bálban válogatott társaság jelenik meg, még ha nem is olyan nagy számmal: „Nagyon hasonlított az a kolozsvári lapokhoz. Ezeknek nincsenek olyan óriás számkönyveik, amik zsúfolva vannak előfizetőkkel. A bál sem volt zsúfolt. Hanem azért derék, jó dolog volt.” (*Erdélyi Híradó*. 1895. febr. 26.) Az *Ellenzék* is már a következő nap beszámol a bálról, részletekbe menően. A

⁵ Korabeli használati forma. A mai Néprajzi Múzeum épülete.

Redoute báltermei felvirágozva várták a meghívottakat, fenyőágak díszítették a termekhez vezető folyosókat. A rendezők jelvénye ezüst toll volt, a protektoroké arany toll. Mindegyikük fekete frakkot viselt. Egy érdekes megoldásról is beszámol a lap: „A női táncrend újságtartón és a három kolozsvári újságból összeállított lapokra volt nyomva. Igen csinos volt és leleményes.” (*Ellenzék*. 1895. febr. 26.) Ennek a megoldásnak a szimbolikus jelentése valóban tükrözi a kör megalakulásának egyik célját, miszerint a kolozsvári lapok, azok munkásai egygyé válnak, kölcsönösen kiegészítik egymást az Itthonban. Az est egyik fénypontja a kilencvenöt éves Brassai Sámuel jelenléte, ki éjfélig marad és igen kellemesen érzi magát.

A bál sikerrel zárul, anyagiakban is eléri célját, a kiadásokat leszámítva a bál 933 forintot és 20 krajcárt jövedelmez (*Kolozsvár*. 1895. márc. 5.). Ugyanakkor az esemény adományok és a tagok későbbi bővülését is eredményezi.

3.2. Itthon a színházban

A január 31-én rendezett Itthon összejövetelen végleges határozatot hoznak a tagok, miszerint a Nemzeti Színházban műkedvelő előadást tart a kör. Az alkalomra a színház épületét Ditrői Mór ingyen átengedi az Itthonnak. A beszámolók azt tanúsítják, hogy egy szintén sikeres estet szerveznek. A hangversenynek, műkedvelő előadásnak meghirdetett est színes programot kínál: a műsor két szakaszból áll, az elsőben Mátyás király nyitány, nagyária, hegedűjáték, majd *A szikra* című egyfelvonásos vígjáték kerül színpadra. A második szakaszban a Dialektal induló hangzik, majd a kolozsvári és polgári dalegylet férfikara szerepel, s ezt követi az Árnyék-tánc. (*Kolozsvár*. 1895. ápr. 2.) Az előadás kezdetén a karzatokról névjegy alakú kartonokat szórtak szét, melyeken Jékey Aladár verse szerepel:

Fogadj-Isten!

Hol földi gond és lelki szomj
Enyhét majd föltalálja,
Ím épül társas Itthon-unk
A jók „legyen” szavára.
Fogadjátok hát, építők,
Mind, mind ki eljövötek,
Testvéri hálaszózatát
Az Itthon kis körének!

A színházi estet társas vacsora követi, melyet a Központi Szálloda első emeleti termében tartanak.⁶ A lelkes pohárköszöntők után az éjféli utáni órákig tart a tánc és a mulatság.

A színház és az Itthon összekapcsolása a következő évben is sikeres előadás eredményez, s mintegy megerősíti a művészvilág sokszínűségét, hiszen itt a kör zenét, színelőadást ötvöz.⁷ A színház igazgatója még egy gesztussal megerősíti ennek az egységnek az erejét, hiszen amellett, hogy a színház épületét átengedi a körnek, 138 forint 85 krajcár alapítványt is letesz az Itthon pénztárnokának.

3.3. Itthon. Az Ellenzék húsvéti melléklete

Az 1895. április 13-i *Ellenzék* számhoz csatolódik egy melléklet, amely nemcsak azt támasztja alá, hogy az újonnan alakult kör igyekszik minden területen megmutatkozni, hanem azt is, hogy versek, elbeszélések, visszaemlékezések segítségével igyekszik pozicionálni önnön létét. Ez a húsvéti melléklet olyan szövegeket tartalmaz, amelyek a körről szólnak, illetve az újságíróról mint szakmabeliről. A sajtóban irodalmi jellegű és dokumentumértékű szövegek egyaránt megjelennek. Hindy Árpád *Mit akarunk itthon?* című szövege a kör fő célkitűzését fogalmazza meg, miszerint a személyeskedést igyekszik kizárni a sajtóból: „A politika elválaszthat, de a közérdek és a közjó kell hogy mindig összehozzon bennünket.” Sándor József az Itthon jelszavát közli: „Legyen köztünk béke, munka, egyetértés és testvéri szeretet!” A legtöbb szerző üdvözlí az új kör megalakulását és kiemeli fontosságát, hogy a kolozsvári írók, művészek és hírlapírók az Itthonban valódi családias otthont fognak lelni és építő ötleteik révén az egész kolozsvári, erdélyi közéletnek is javára szolgálnak.

A melléklet magában is figyelemre méltó, hiszen jelzésértékű cikkei megvilágítják a korabeli fogadtatástörténetet, ugyanakkor a kör alakulástörténetéhez is kiegészítő adatokat találunk. Egy kiemelten fontos szövegre bukkantam, Hóry Béla írására, mely kiszélesíti a kör történetiségét. *Egy régi Itthon Kolozsvárt* címmel jelenik meg a szöveg, és Hóry Béla azt állítja, hogy az Itthon kör valójában 1873-ban alakult: „Igaz, nem valami megalapszabályozott kör volt ez, de minden tekintetben kedves itthonul szolgált az irodalommal, művészettel fog-

⁶ A mai Melody Central épülete.

⁷ A következő évben Ditrői Mór a színház épületét ismét átadja a körnek előadás rendezésére.

lalkozó egyéneknek. [...] Kedélyes, kedves érintkezése volt ez a rokon-gondolkodású egyéneknek. Sok életre való idea született ott, melyet a tagok vállvetett munkássága a közjó hasznára rendszeren keresztül is vitt.” (*Ellenzék*. 1895. ápr. 13.) E kör lelke K. Papp Miklós volt, a *Magyar Polgár* szerkesztője, és a kör a Rhédey-ház⁸ földszintjén működött, az Orbán-féle kávéház melletti egyszerű kis szobában. Hóry felsorolja a kör rendes látogatóit is: gr. Teleki Sándor ezredes, E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István, Halmi Ferenc, Földényi Béla, Szacs vay Imre, Dr. Hegedüs István, dr. Moldován Gergely, Indali Gyula, Haray Viktor, Nagy János, Ajtay Albert, Hegyesi Vilmos. A korabeli sajtó és művészet jeles alakjai sorakoznak fel, s a szerző őket teszi meg a nagy elődöknek. Az új Itthon üdvözli mint az új nemzedéket, ezzel mintegy a régi kezdeményezés, igény új színben való megvilágítását látja. Hóry szövege egyben múltat hoz elő és példát kreál, amely meg is erősíti az új intézményt, ugyanakkor nagy feladatokat is ró az Itthonra.

A külön szám több lírai alkotást is közöl. Tüske Pál verse humorosan fogalmazza meg az Itthon kör lényegét, ugyanakkor a művészvilágról alkotott képet is közelebb akarja hozni az olvasóközönséghez:

Tüske Pál: Jój az Itthonba

Ha lelkedre bánat száll,
Ha elhagynak az emberek,
Jój az Itthon-ba, hol körülvesz
A jókedvű bohém-sereg.

Ha a feleséged durczás,
S ordítanak a gyerekek:
Az Itthon csendje meggyógyítja
Kétségbeesett szívedet.

Ha az étvágyad elhagyott,
Sötét körülled a világ:
Újjá terem az Itthonban majd
Egy pohárka Száky-konyák!

⁸ A Jókai utca és a Főtér sarkán.

Ha a pénz nem fér zsebedben,
S van egy kis börze-hajlamod,
Itthonban újságíróknak
Biztos kamatra adhatod!

Ha szegény vagy és nem tudsz már
Egy jobb időbe remélni:
Jój és meglátod, üres zsebbel
Hogyan lehet vígan élni.

Akad itt pompás víg bohózat,
Avagy komoly traegedia,
Hétköznapi szót is fűszerez,
Tarka-barka politika.

Nem lesz eztán hajléktalan
Ha otthon talán baj akad,
Ameddig elmúlik a vihar:
Az Itthon bizton befogad.

Szóval az Itthon itthon lesz,
Balzsam, ha fáj szíved tája,
Biztos orvosság, mert egyedül
A patikák patikája.

4. Összegzés

Jelen kutatás egy olyan kör alakulástörténetét tárja fel, mely kiesett a sajtótörténeti tudatból. Mégis úgy gondolom, hogy az erdélyi, s főként a kolozsvári sajtótörténet egyik igen kiemelkedő jelensége a 19. század második felében. A kör megmutatkozási lehetőségei is széles skálán mozognak. Az irodalom, a színház, a zene, a bál, az estélyek, a vacsorák mind helyet kapnak az Itthon körben, ezzel megerősítik a társas kapcsolatokat, kommunikációt generálnak, ugyanakkor átfogják Kolozsvár művészvilágát is. Az erdélyi sajtó intézményesülésének történetéhez is fontos adat, hogy a kolozsvári Itthon kör milyen módon pozicionálja magát. Egyrészt a fővárosi minta alapján születik, másrészt önálló, lokális intézményként működik, a kolozsvári újságírók és

művészek közösségét igyekszik egybefogni. A kör történetét, mibenlétét vizsgálva arra is választ kapunk, hogy hogyan láttatja a művészvilág képét, milyen szerepeket kapcsol hozzá és milyen lehetőségeket lát az együttgondolkodásra erdélyi közegben.

Irodalom

(-EL)

1895 Itthon. Cikkely magunkról. *Kolozsvár*. jan. 17. 2.

K. Margit

1895 Itthon-báli hangulatok. *Erdélyi Híradó*. febr. 26. 1.

N.N.

1895 Itthon. *Ellenzék*. jan. 14. 2–3.

N.N.

1895 Itthon. *Ellenzék*. jan. 16. 2.

N.N.

1895 Itthon. Az Ellenzék húsvéti melléklete. *Ellenzék*. ápr. 13. 2.

N.N.

1895 Itthon bálja. *Ellenzék*. febr. 26. 3.

N.N.

1895 Itthon-bál. *Kolozsvár*. jan. 26. 2.

N.N.

1895 Itthon-hangverseny. *Kolozsvár*. ápr. 2. 3.

N.N.

1895 Az itthon- bál beszámolója. *Kolozsvár*. márc. 5. 2.

N.N.

1895 Az Itthon bál- bizottságának vidéki tagjai. *Erdélyi Híradó*. febr. 15. 4–5.

N.N.

1895 Az Itthon estélye. *Erdélyi Híradó*. jan. 17. 4.

N.N.

1896 Fővárosi és vidéki hírlapírók. *Kolozsvár*. júl. 23. 2.

N.N.

1896 Vidéki hírlapírók szövetsége. *Kolozsvár*. dec. 29. 2.

PÉTER Edit

2012 Az erdélyi sajtó intézményesülése a 19. század második felében. In: BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Tanulmányok. Történelemtudományi Doktori Iskola*. Asteriskos 2., Budapest, 189–198.

PÉTER Edit

2011 Erdélyi sajtóviszonyok a 19. század második felében (A sajtó „szabadsága” a kiegyezést követően). [elektronikus dok] Győr, 55–60. http://www.ak.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/atfk/apaczainapok/2011/02_XV_Apaczai_NAPOK_Megmaradas_megujulas_szekcio.pdf. [2013.10.15.]

R.J.

1895 Itthon. *Ellenzék*. jan. 19. 1.

SZINNYEI József

1896 *Magyar írók élete és munkái IV*. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest

TÖRÖK Margit (szerk.)

1994 *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 165–166.

**„Isten velünk élőkkel és meghaltakkal...”
A (meg)emlékezés módjai és eszközei Gyulay Lajos
1867-es naplóköteteiben**

1. Bevezető

Gyulay Lajos a magyar irodalom és kultúrtörténet kevésbé kanonizált alakjai közé tartozik. A gróf 1809 és 1869 között mintegy 150 kötetből álló személyes naplófolyamot hozott létre, a korpusz meglehetősen ép-ségben maradt fenn. A szövegek kiadására több kísérlet történt, különböző megfontolások alapján. Legkorábban Gyulay Lajos unokaöccse, Kuun Géza szelektált a szövegekből 1875-ben. Jelentős kísérlet V. András János, Csetri Elek és Miskolczy Ambrus 2003-as válogatása az 1849-49-es naplóköteteből, mely azon a premisszán alapszik, hogy a naplóköteteket egészen kiadni nem is lehet, nem is kell, mert számtalan érdektelen részletet tartalmaznak. Recensebb vállalkozás a Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének nagyméretű Gyulay-szövegkiadási projektje: a kutatócsoport 10 kötetet tett közzé nyomtatásban, 16 kötetet digitalizált, emellett elektronikusan elérhetővé tette a családi levelezés egy részét, és jelentős szakirodalmi adatbázist is létrehozta. (A projekt digitalizált formában elérhető a www.gyulaynaplok.hu oldalon.)

A gróf élete folyamán létrehozott tekintélyes naplófolyama ha nem is kanonizálja, de folyamatosan kérdezni sarkallja a kutatókat, hiszen az a tény, hogy egy ilyen méretű írásfolyam nem zárható ki a kutatások szférájából, illetve hogy a behatóbb vizsgálata érdekességekre – esetleg kuriózumokra – vezethet, aligha kérdéses.

Mi az, ami érdekessé tehet egy ilyen, az irodalom szokásos kategóriáival és standardjaival kevésbé körülírható (akár: értékelhető), tetemes szövegkorpuszt? Minőségi, műfaji vizsgálata talán kevésbé célravezető (véleményem szerint nem is föltétlen jogos). Ami azonban izgalmassá teheti, ha olyan írásgyakorlatként tekintünk rá, amely a kor kulturális és irodalmi standardjaihoz egészen különlegesen viszonyul. Ezeket Gyulay Lajos valóban jól ismerte, és ismerhette is, hiszen ha nem is aktív alkotóként, de megfigyelőként az irodalmi élet talán leg-

belső körében jelen volt. Kazinczy Ferenc a gróf édesanyjának, Kohányi Kátsándi Zsuzsánnának ifjúkori barátja, akivel élethosszig tartó szívélyes viszonyt ápolt. Az ő javaslatára került a család négy gyermekéhez (Franciska – a továbbiakban: Fanny, Karolina – a továbbiakban: Lotty, Lajos és Constance) Döbrentei Gábor¹. Kazinczy Ferenc próbálta irodalmi pályára terelni a fiatal grófot, ez a karrier azonban – a hagyományos értelemben – nem valósult meg. Amennyiben hagyományos kategóriákban beszélünk: a fiatal gróf „másik” lehetősége a politikai karrier lett volna. Elvégzett bizonyos jogi tanulmányokat², egy ideig a bécsi udvarban tartózkodott, illetve hosszú éveig deputatus is volt, azonban ismertté ezen a téren sem vált. Látható, hogy ha aktívan nem is járult hozzá a történelmi mainstreamnek, a kultúra makrostruktúráinak, makrofolyamatainak alakulásához, a progresszió centrumának közelében tartózkodott.

Nyilvánvaló tehát, hogy Gyulay Lajos munkássága leginkább úgy vizsgálható, mint a makrofolyamatok mikrorezonanciája, azaz mint olyan, ami a nagy struktúra kisebb elemeként a szintézis jellegű leírásokból nagy valószínűséggel kimarad, a folyamatnak azonban ugyanúgy része, mint több más, kisebb elem, láthatóvá azonban csak egy mikroszkopikus vizsgálattal válik. Gyáni Gábor Giovanni Levit idézi: „a normatív (makro) rendszerek belső ellentmondásai iránt fokozottan érzékeny mikrotörténész bemutatja a partikuláris nézőpontok pluralitását, azt, ami a rendszereknek rugalmasságot és nyitottságot kölcsönöz. A parányi események, az egyéni tettek aprólékos rekonstrukciója éppen azért fontos, hogy feltáruljanak előttünk a rendszerek bonyolult következtelenségei, melyek réseiben és hézagaiban az emberi szubjektivitás, maga a szabad akarat nyilvánul meg.” (Idézi Gyáni 1997: o. n.) Úgy tűnik tehát, hogy Gyulay munkássága érdekes, amennyiben a maga helyén szemléljük: ahol a nagy kulturális alakulásfolyamat egyéni próbálkozások által csiszolódik és alakul, ahol a sok kivétel próbára teszi a szabályt.

Szintén Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet Natalie Zemon Davis azon felvetésére, miszerint a hatalom a mikrotörténész fogalmai szerint

¹ Korábban, egy rövid ideig Lajos nevelője volt a román kultúrkör által nagyra értékelt Gheorghe Lazár. Vele még egy ideig levelezett németül (Csetri–Miskolczy 2003: 55).

² „1818^{ban} vettem által e birtokot 19 éves koromban, mikor a Maros Vásárhelyi királi táblánál mint jogász le tettem az utolsó szigorlatot éppen születésem napján – nem szerettem magamat dicsérni – de egyike volt leg fényesebb szigorolataimnak” (Egy századja!, 234)

nem pusztán egy központi (állami) intézmény, hanem olyan valami, ami szétterjed a társadalomban, azaz nem hagyható figyelmen kívül a társadalomban való állandó jelenvalósága. (Idézi Gyáni 1997: o. n.) Ilyen szempontból a kultúra mint tételezett entitás valóban egyfajta hatalomként értelmezhető, amely kontrollmechanizmusaival irányítja a napi cselekvéseket. Ami tehát szempontunkból releváns, hogy egy, a kultúra centrumaiban járatos, a kultúra intézményeibe bejáratos személy hogyan viszonyul ezekhez a normákhoz és előírásokhoz. Ez tehetné Gyulay Lajos magatartását normakövetővé vagy deviánsná.³

Vizsgálatom tárgyát az képezi, hogy hogyan építi be a naplóvezetési gyakorlatába Gyulay Lajos a halottakra való emlékezést egy jelentős esztendőben (1867). Az emlékezés és a megemlékezés ténye, igénye és rituális gyakorlatai kulturálisan meghatározottak.⁴ Elsődleges közege nem föltétlen az írás, azonban a gróf esetében ezek a habitusok leginkább textuálisan vizsgálhatóak. A kézenfekvő okon kívül, hogy t. i. csak szöveges beszámolók állnak a rendelkezésünkre, ami talán még fontosabb, hogy Gyulay Lajos életében az írásgyakorlat centrális helyet töltött be, fölé rendelődve akár a mindennapi cselekvéseknek is. Az írás a terepe a reflexiónak és a tapasztalatok értelmezésének, sőt, helyenként az írás maga a tapasztalat. Nem meglepő tehát, hogy a halottakról való (meg)emlékezés szervesen beépül a gróf által létrehozott szövegekbe. Tény azonban, hogy a textuálisan létrehozott, illetve a textuálisan reprezentált gyakorlat nem föltétlen normakövető. A kérdé-

³Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet arra, hogy amennyiben centrumban és perifériában gondolkodunk, a centrum mindig a „nagy változások” szférája, amelyeket a modernizáció, az iparosodás és a bürokratikus intézményi és nemzeti állam „idéz elő” (ld. u. o.). Esetünkben a centrum és a periféria semmi esetre sem társul értékítélettel, azonban feltételeznek egy viszonyrendszert, amely erősen befolyásolja, hogyan viszonyul Gyulay Lajos saját cselekvéseihez. Szintén Gyáni Gábor említi, hogy az elméletek szempontjából érvényes történelem peremére visszaszorított jelenségeknek is megvan a maguk nem kevésbé érvényes történetük: ráadásul ez a fajta történelem, aminek a sajtószerűség, az elméletek szempontjából vett idegenszerűség, a kivételesség a lényege, univerzális fejlődési fogalmakkal nem tehető sem láthatóvá, sem értelmezhetővé.

⁴ Az emlékezet problematikája, bár a 20. század kezdetétől állandóan jelen van a tudományos kutatásokban, nem vált önálló diszciplínává. Az emlékezet (akárcsak a gondolkodás maga) működésében szinte minden diszciplína érdeklődésére számot tarthatna, mivel együttesen alkotja a pszichológiai, antropológiai, szociális, kulturális, stb. dimenzió. Az én kérdéselfelvetésében az emlékezés problematikája a kulturális és egyéni emlékezet, a konkrét tapasztalat és utólagos reflexió, a kimondás és elhallgatás metszéspontjain jelenik meg. A kérdéskör alapos terminológiai szemléljét lásd: Jakab 2012: 15–52.

sem tehát, hogy Gyulay Lajos hogyan írja meg, írja át vagy írja újra egy kulturálisan szabályozott gyakorlat normáit a maga számára.

2. „Isten velünk élőkkel és meghaltakkal...”

Jan Assmann felhívja a figyelmet az egyiptomi kultúra egyik fontos emlékezési normájára: annyi kegyeletet várhatunk az utókortól, amennyit az elődeink iránt tanúsítunk (Assmann 2013: 62). Gyulay Lajos kétségkívül követte ezt a gyakorlatot, ugyanis naplóiban tekintélyes helyet foglal el az elhunyt szeretteiről való megemlékezés (és a megemlékezés tere növekvő tendenciát mutat, ahogy szaporodnak az elhunyt ismerősök, családtagok).

Következtesen, napi rendszerességgel jelzi, ha a hét adott napján haláleset történt a családban:

Vannak oly dolgok, melyeket felvilágosítás kedvéért majd minden új könyvemben meg szoktam említeni. Olyan az is, hogy felkiáltó jegyet szoktam ragasztani majd minden napnak feljegyzése után, ilyen a mai szerdai nap is. Ezt azért teszem, mert csütörtököt és vasárnapot kivéve minden nap egy-egy halálra emlékeztet. Hétfő napon vesztettem el az én feledhetlen lelki barátomat Bethlen Adámot, az én Adamas Adamantinusomat; Keddi napon tisztelt emlékezetű szeretett Atyámat Gr. Gyulai Ferencet és Szerdai napon az én szeretett és tiszta lelkű nővéremet – Lottymat Frimont Gyulay Károlina grófnőt; Péntek napon hasonlíthatatlan kedves mindenek felett szeretett jó Anyámat Kohányi Kácsányi Susánna Gyulay Ferencné Grófnét; Szombat napon az én szeretett nővéremet Fannyt Wass Gyulay Franciska Grófnót – Ezen kipótolhatóan veszteségek mellett csak az az egy vigasz marad fen[n] hogy ott fen[n] egy túl jobb világban, megint öszvefognak találkozni kik egymást itt e földi sírmas életben szerettük – Úgy légyen! én ezt hiszem reménylem és várom. (LF⁵, 23)

Édesanyja, édesapja, két lánytestvére, Döbrentei Gábor és kedves barátja, Bethlen Ádám halála után csupán a csütörtök és a vasárnap marad, amikor kihágásokat követhet el, máskor rendszeresen normanapot tart: „Ma nincs színház – norma nap van. – nem fogunk sem nevetni sem sírni a színházban ennél fogva.” (LF, 66.) Csütörtök és vasárnap közül az előbbire esett a választása, hogy a *kihágások napja*

⁵ A tárgyalt naplókötetek: *Lotty! – Fanny!*, a továbbiakban LF, *Egy századja!*, a továbbiakban ES.

(LF, 184), *bachanaliák napja* (LF, 207) legyen – valószínűleg spirituális okokból. Láthatjuk tehát, hogy a naplókötetek bejegyzései valóságos teret képezik a megemlékezésnek olyan mértékben, hogy valahányszor felkiáltójelet tesz az adott nap mellé, tulajdonképpen emlékművet állít az elhunynak, így válik az adott szöveghely lieu de mémoire-rá (Nora 2003: 3–16).

Keszeg Vilmos az emlékek meg/fenntartásának két formáját említi. Az egyik formája a közösségi, szertartásos emlékezési alkalmak megteremtése. A másik az emlékek technikai eszközökkel való megőrkítést célozza, ide tartozik többek között a megírás is, amit Gyulay Lajos folyamatosan alkalmaz. Ez utóbbi az emlékezet externalizációja (Keszeg 2002: o. n.). Az írásban történő externalizáció tulajdonképpen valamilyen szintű távolítást feltételez azáltal, hogy egy egyszeri eseményt hozzáférhetővé és újragondolhatóvá tesz, a megelőző pedig értelmzői pozícióba helyezi, amelyben saját élményeit immár rálátással kezelheti.

Tengelyi László azzal vezeti be *Élettörténet és sorseseemény* című munkáját, hogy megjegyzi: a világban való helyünket a történetek jelölik ki, amelyekhez életünk folyamán hozzátesszük saját életünk történetét (Tengelyi 1998: 7–11). Már születésünkkor betagozódunk a családi történetbe, amely aztán velünk együtt és általunk is alakul. A történetek megszövegezésével azokat újramondjuk. Ezáltal nyerünk perspektívát, illetve a történeteink összefüggő narratívává rendezésével kialakítunk egy narratív identitást, amely elbeszéltségében egy kerek egészet alkot. (Ez nem azt jelenti, hogy a személyiségünk maga következetes vagy diszkrepanciamentes lesz). A családi elbeszélésbe való betagozódással helyezkedünk el először a világban, illetve pozíciókat továbbra is befolyásolja.

Gyulay Lajos életében kiemelt jelentőséggel bír a család. Baranyai Zsolt szerint a gróf vilásképe tulajdonképpen az Isten – Család – Haza biedermeier kultuszának háromszögén alapul: „A napló szövegét olvasva mindenképpen szembe ötlük, hogy a vallásosság, a család és a hazaszeretet központi szerepet játszik nála. Az Isten – Haza – Család háromszög valláserkölcsi alapon nyugvó viláképének erős, stabil keretét adja. E három »szent eszményt« napi imáiba foglalja; soha nem mulasztja el, hogy az ima záradékában ne fohászkodjon Istenhez a haza és szerettei, elhunyt és élő hozzátartozói üdvéért” (Baranyai 2010: 11). Nem csoda tehát, hogy családja történeteit folyamatosan újramondja, illetve saját pozícióját a család tagjaként folyamatosan megerősíti:

szinte soha nem említi rokonait csupán névleg, mindig hozzát teszi: szeretett anyám, atyám, nővérem.

Az 1867-es esztendő különös jelentőséggel bír, hiszen ekkor száz éve született Kohányi Kátsándi Zsuzsánna, Gyulay Lajos szeretett édesanyja: „7-ben 2-kán nyílnak meg sorai e könyvemnek Isten kegyelméből (...). Egy századja lesz még e hónapban, hogy feledhetetlen szeretett Anyámnak, gr. Gyulay Ferencnének, Kohányi Kátsándi Susannának születése napját meg fogom innapolni 7-ber 27-kén, és együtt hasonlíthatatlan jó Atyámét, gr. Gyulay Ferencét is, ki szintén kevés évvel azelőtt született. (...) Százados Innapa tehát drága emlékezetű szüleim születésének September 27-dik napján fog itt Németiben meginnapoltatni, melyre a nagy Isten segedelmét kérem fel!” (ES, 3–4) Talán nem teljesen kézenfekvő, hogy a számmisztikának kiemelt jelentőséget tulajdonító gróf miért köti össze a két (édesanyja 100, édesapja 102 esztendő) évfordulóját. Egy későbbi bejegyzéséből kiderül, hogy bár fájlalta édesapja korai elvesztését, szerencsésnek tartja magát, hogy édesanyjával nőhetett fel (ES, 544). Úgy tűnik, hogy az együtt töltött idő miatt édesanyjával közelebbi viszonyt ápolt, az ő centenáriuma az alkalom, az édesapa évfordulója járulékosan kerül megünneplésre.

1867-ben négy naplókötet készül el: *Lotty! – Fanny!* (1867. január 21.–1867. március 3.), *Martius 15.* (1867. március 14.–1867. május 30.), *Ő szerint Constantia* (1867. június 2.–1867. június 27.), *Syllabus: Közeledik!* (1867. július 2.–1867. augusztus 27.), *Egy századja!* (1867. szeptember 2.–1867. november 4.). Ezek közül behatóbban az év első és utolsó kötetét vizsgálom, így láthatóvá válik, hogy a naplóirol tulajdonképpen már az év elejétől kezdve készül az *innap*-ra, sőt, évek óta számon tartja a közelgő centenáriumot (v. ö. pl. ES, 68, 166). Valójában Gyulay Lajos magánszférájában az egész év emlékévé. A készülődés több szinten zajlik. Eszközei részben textuálisak, részben követnek bizonyos kulturálisan előírt gyakorlatokat, gesztusokat. A felkészülés a naplókötetek állandóan reflexív terében abban áll, hogy az év folyamán megírt bejegyzésekben rendszeresen, sűrűn visszatérő motívum a szeretteire való emlékezés.

Az emlékezés-megemlékezés textuális eszközének tekintek olyan visszatérő témaköröket, amelyek szinte ima- vagy mantraszerűen, de mindenképp hasonlóan megszövegezve rendszeresen tematizálódnak. Ezeknek az ismétlés egyfajta rituális jelleget ad, hiszen funkciójuk túlmutat a strukturális vagy esztétikai szinten: az ismétlés részben a hatékonyságot hivatott biztosítani, részben pedig egyfajta ritmikussá-

got biztosít a szövegeknek (a bejegyzéseket többször zárja egy sajátos imaformulával, amely szinte refrénje a lezárt szakaszoknak).

Nehezen lehetne kategorikusan kijelenteni, hogy 1867-ben a naplórésznek a centenárium megünneplése a célja. A címeből látható, hogy a paratextusok mindenképp a megemlékezésre irányulnak, hiszen az első kötet címe *Lotty! – Fanny!* (vagyis két elhunyt nővér), az utolsó pedig *Egy századja!* (vagyis a centenárium). Gyulay Lajos a köteteket ezekre hivatkozva indítja, azonban nem mondható el, hogy ezekből kialakulna a gondolatvezetésnek egy fő szála: végül is a napló jellegéből adódóan nem tartozik narratív koherenciával az olvasónak. Az ismétlődő elemekből azonban kiderül, hogy a paratextusok mégiscsak betöltenek egy irányadó funkciót: az élettörténet ebben az évben a megemlékezést gyakorolva a rituális lezárás (a készülődésé) fele tart, ezáltal az elbeszélte történet is természetesen erre fókuszál.

2. 1. Családfa

Keszeg Vilmos *A genealógiai emlékezet szervezése* című, már idézett tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy „a halottak napi cselekvések és beszédesemények a halottakra való emlékezés által a történelmet és a család- és falutörténetet, a múltat és a jelent közelítik egymáshoz. Alkalmat kerítenek a családfa, az elődök számbavételére, a rokonsági viszonyok felújítására és kinyilvánítására” (Keszeg 2002: o. n.). Gyulay Lajos beszédesemény helyett írásba foglalja a családfát, azonban ennek rendszeres megszövegezése arra enged következtetni, hogy a genealógia folyamatos reaktualizálása a megemlékezés több irányba ható eszköze. Egyrészt valóban az idő folyamatjellegét erősíti meg, ahogyan egyszerre szerepelnek benne élők és meghaltak, ezáltal áthidalva azt a szakadékot a múlt és a jelen között, amelyet a veszteségek hoznak létre, azáltal, hogy felmutatja a családfa megújulását. Másrészt pedig azáltal, hogy rokonsági viszonyokat újít fel és nyilvánít ki, a szubjektum helyét jelöli ki a családi történetben és a világban.

Nem véletlen, hogy Gyulay Lajos önmagát folyamatosan megerősítve a család tagjaként tételezi. Példaképpen:

Az én jó Atyám, Anyám, Lotti Fanny, Ádám, Gizella, Döbrentei és meghalt barátaim porait nyugtassad – megemlitve azok közt ezek. – Pál János, Körösi Sándor, Dósa Farkas, Wass György, Gyulay Lajos. Ne hadd el az én testvéremet Constancet – ne hadd el Minkát, Ottit, Gyézát és Irmát – boldogítsd szerencséltesd őket Ne hadd el hazámat – ne hagyj el engem.

Növeld fel a cserfát, és az ültetvényeket szüleim és testvéreim sírjai fölött – melyeket hogy eddig elé is növekedni engedtéél hálát adok Tenéked. Üdveztised lelkeiket, öseimnek szüleimnek, Bátyámnak, Nénémnek, Lottinak, Fannyak, Ádámnak, Gizellának, Szerencsinének, meghalt, korán elhunyt testvéreimnek, barátimnak és rokonimnak. (LF, 472–473., kiemelések tőlem, B. R.)

Ezen imaformula-szerű bejegyzés több helyen is előfordul, több kötetben is, minimális változtatással. (Ld. még pl. ES, 562–564) Ima-szerű jellege miatt nyilván nem pusztán tárgyias felsorolás, ráadásul grammatikailag is megerősíti a szubjektív kapcsolatokat a megemlégettek között. A genealógia tehát a megemlékezés eszközeként nem csak az elhunytak emlékének fenntartását szolgálja: a megemlékező státuszát is megerősíti azáltal, hogy a lejegyző beleírhatja magát cselekvőként a család kontextusába, így számíthat az utókor kegyeletére és megemlékezésére.

2. 2. „Coincidenciák”

A megemlékezés eszközéül, illetve az emlékezet strukturálására szolgálnak a kötetekbe helyenként beiktatott, kalendárium-jellegű bejegyzések. Ezeket Gyulay Lajos arra használja, hogy az adott hónap emlékezetes napjait rendszerezze. Ilyen bejegyzés nem minden hónapból maradt fenn, a februári azonban két változatban is szerepel a *Lotty!* – *Fanny!*-ban.

Vegyük elé krónikás könyvünket lássuk Február hava minő emlékezetes napokkal van bejegyezve:

- Febr. 4 1834. Kendeffy Ádám halála
- Febr. 6. 1711 Balogh Ádám lenyakaztatása
- Febr 10 1809 Haller Karolina halála
- Febr 12 1809 Lincoln Adám születése
- Febr 13 1863 Lisznyai Kálmán halála
- Febr 15. 1479 Kenyérmezei diadal
- Febr 16 1846 Körösi Sándor halála
- Febr. 19 Susánna napja! és 1862ben – Lottim halála!
- Febr 20. 1827 osztályom nővéreim[m]el
- Febr 23 1846 Bertha és Cecilia születésök
- Febr 25 1862 Lottym temetése!
- Febr 26 1830 Gyulay Ignácné halála
- Febr 27 1865 Josika Miklos költér halála
- Febr 28 1845 Barcsay Vilma születése

ugyan aznapon és évben Szerencsiné halála

Febr 29 1833 Bája István halála.

Februar havának tehát 17 emlékezetes napja van följegyezve az én

Kronikás könyvemben –és azok közt 19dik a legszomorubb emlékezetü.

(LF, 203–204)

Két héttel később jelentős mennyiségű kiegészítést tesz ehhez a bejegyzéshez:

Februárnak reám nézve 19ke, a legemlékezetesebb, ahogy azt már bejegyeztem tege⁶ – de Krónikás Könyvemben e hónapnak több napjai is méltók az emlékezetben tartásra azért följegyzem azokat. –

Febr. 4kén 1834ben halt meg – Gr. Kendeffy Ádám a jeles honfi

Febr 6kán történt Balogh Ádám lefejeztetése Pálffy János Császári parancsnoksága alatt – Balogh szilfáját most is mutatják Szekszárdon a lefejeztetése Pesten történt 1711ben II. Rákoczi Ferenc e tábornokának.

Febr 10kén halt meg Gr. Gyulay Ferencné Haller Károlina Grófnő öreg nagynénénk 71 éves korában 1809ben

Febr 10kén 1867ben halt meg Pákh Albert.

Febr 12kén 1809ben született Lincoln Abraham - - -

Febr 13kán 1863ban halt meg Lisznyai Kálmán

Febr 15kén 1479ben a Kenyérmezei diadal

Febr. 16. 1846 az én kedves Körösi Sándor udvarnokom halála Németiben

Febr 16. 1821 született Barth János Henrik híres afrikai utazó. –

Febr. 18. 1867 felolvasatása a Királyi leiratnak, mely alkotmányunkat visza – és a felelős ministeriumot megadja.

Febr. 19kéről megemlékeztem tege

Febr 20 1827 megosztotam kedves nővéreim[m]el barátságosan – e napról kél osztálylevelünk, – Dósa Farkas műve

Febr 23 1846 született a két ikernővér Dichtrichstein Bertha és Cecilia

Febr 25. 1862ben az én feledhetetlen Lottym temetése Pacalban!

Febr. 26 1830 Báró Edelsheim Julia – Gr. Gyulay Ignácné halála

Febr 27. 1865ben Jósika Miklos a regényköltér halála

Febr. 28. 1840 Radványszky Theréz – Szerencsi Jósefné néhai kedves nénénk Anyám lelki barátnőjének halála.

Febr 28 1845 Barcsay Vilma születése napja ki virágjában el is halt.

Febr. 29. 1833 Baja István kedves emlékezetü Pista bácsink halála.

Ezekből látni hogy e hónap sok tekintetben emlékezetes napokat zár magában. (LF, 335–337.)

⁶ tege = tegnap. Gyulay Lajos egyéni szóalkotása.

Látható, hogy ez a kalendárium meglehetősen eklektikus, nem ki-
zárólag személyes jellegű, nem csupán magyar vonatkozású, illetve
hogy Gyulay Lajos nem csak születéseket és halálokat jegyez bele. A
szelekció szempontja nyilván szubjektív, ami nem csoda, hiszen az
emlékeztető személyes használatra készül. Az emlékezetben tartandók
rendszerzése különösen fontos Gyulay Lajos számára, hiszen kiemelt
jelentőséget tulajdonít az egybeeséseknek.

Lássunk egy példát:

A háromszorosan emlékezetes Február 19két jegyzem fel a mai napon –
Susánna napja van! az én feledhetetlen jó és szeretett Anyámnak Kohányi
Kácsándy Susánnának név napja ki ha élne – ma 99dik névnapját érte vol-
na el – men[n]yi sok boldog Susánna napokat töltöttünk el
SzentAndrásfalván és Kolosvárt – míg a szeretet e köz pontja életben volt!
Béke porainak lelke üdvében! – Ma van továbbá másodsor is emlékeze-
tes Február 19ke mert ma van Őt éve, az én feledhetetlen szeretett, és
hasonlítatlan jó testvérem Frimon Gyulay Károlina halálának, kinek ágya
előtt Én és Otti húgom NPacalban láttuk mikép sohajtotta ki vég lehelletét
– hajnalhasadtakor – Ehez is egyebet nem csatolhatok csak előbbi
fölsohajtásomat kérve Istent hogy adjon békét porainak lelke üdvében. –
Harmadszor emlékezetes e mai nap azért, mert kedves húgom Wass
Susánnának (Minkának) van ma névnapja – kinek már levél által megtet-
tem köszöntésemet – Isten áldja őt, vigasztalja, szerencséltesse és
boldogítsa! (LF, 323–324.)

A család három nőtagjának emléknapja esik egybe. Az egybeesé-
sek előhívása nem csupán arra szolgál, hogy az egyes évfordulókat
kalendáriumszerűen felsorolja. A kalendárium lista csupán, itt azonban
tematizálódnak az egyazon dátumon történő események közötti kap-
csolatok. Itt már egy szelektívebb feljegyzésről van szó, amely arra
szolgál, hogy a három személyt egymáshoz közelítse. A gróf itt tulaj-
donképpen ismét genealógiát állít fel, azonban itt a nagy Gyulay csa-
ládjának csupán néhány tagját helyezi előtérbe, ezáltal azonban a
közöttük lévő kapcsolatra és összefüggésre erősít rá.

Gyulay rendkívül fontosnak tartja, hogy a család tagjai között
valamilyen reláció álljon fenn. A fenti bejegyzés három generáció egy-
egy tagját nevesíti, akik közül ketten (Kátsándi Zsuzsánna és az unoká-
ja, Wass Zsuzsánna⁷ soha nem találkoztak. A gróf bejegyzésével leg-

⁷ Nyilván az sem véletlen, hogy ugyanazt a nevet viselik, mert a névadás bizonyos szinten
az előd örökségét hivatott továbbvinni, emellett a tisztelet jele és megtiszteltetés is.

alább arra sor kerülhet, hogy egy kontextusban kapcsolatba kerüljenek. Ezenkívül az említett egybeesésnek spirituális töltete is van. Egy nappal később Gyulay aktuális bejegyzésében visszatér a felvetett ügyre: „Vis[s]za térve, az én saját feljegyeztem Krónikás könyvre sajátságosan történt az én feledhetlen nővérem Frimont Gyulay Károlina Grofnő halála 1862ben Februar 19kére – szeretett Anyánk nevenapjára – Susánna napjára – egy végzetszerű esemény volt az – szebb névnapi ajándokot kaphatott volna e kedves Anyánk – mint leányát – ki akkor nap utána elköltözött jobblétre?” (LF, 340–341). Az egybeesés tehát spirituális töltetű, és a spirituális töltet miatt már nem csupán a kuriózum-jellegű, hanem az események magyarázatára és elfogadására is szolgál. A koincidencia tehát hasznosul a megemlékező számára úgy, hogy a halálesetet utólag egy összefüggéshálóba helyezi, amely által megmagyarázható, indokolható lesz, és megnyugtatóan szolgál az életben maradottak számára. Emellett folytonosságot és narratív szinten koherenciát visz a család történetébe.

(Megjegyzendő, hogy az egybeesések számon tartásában Gyulay ennél sokkal messzebbre is elmegy: „Tisztelt emlékezetű Atyám mikor elhunyt, 42 éves volt csak, e szám coincidál a 42 nappal melyet e könyvem írására fordítottam.” (LF, 469). Ez a szint már valószínűleg a számmisztika iránt érzett vonzalmával magyarázható. Az említett példák nem mutatják ugyan, de a két kötetben összesen 15 helyen hívja fel a figyelmet abszurdabbnál abszurdabb egybeesésekre.)

2. 3. Síremlékek

Az érintkezés a megélt élettörténet és az elbeszélte történet között már abban is izgalmas fordulatot mutat, ahogy Gyulay Lajos lieu de mémoire-rá alakítja a felkiáltójeleket a napok megnevezése mellett. Az is különleges azonban, hogy bizonyos emlékhelyeknek kettős referenciája alakul ki: egyik a valós, a másik pedig egy, a szövegben létrehozott referencia. Ez a kettősség látható a szülei sírjára ületett cserefa folyamatot tematizálásában. A *Lotty! – Fanny!* kötet zárásában így ír: „Isten oltalmába ajánlom a szent hazát, az én szeretettjeimet élőkben és meghaltakban. A cserfát és az ültetvényeket szüeim és testvéreim sírja fölött!” A csertölgy valószínűleg a tölgyfa hagyományos szimbolikáját mozgósítva jelképezi az erőt, a szilárd hitet és a (keresztény értelemben vett) halhatatlanságot (Pál–Újvári 2001: o. n.). Az említett cserefa síremlékként funkcionál, azonban jelentőségét az igazolja, hogy

Gyulay Lajos folyamatosan imáiba foglalja (az ES kötetben pl. 6 helyen szerepel).

A faültetés nyilvánvalóan a tér egyfajta szimbolikus birtokbavételét jelenti: egy Budán található sétateret Gábor partjának nevez, mert az első fákat Döbrentei Gábor ültette oda (LF, 352). A névadás maga is a szimbolikus birtokbavétel gesztusa. Gyulay Lajos unokahúga, Wass Ottilia versben örökitette meg a táj „keresztelőjét”:

Nevet kaptak a fák, ligetek,
Lajos! László! Amott Döbrentei!
A régelhunytak hála a kegyelet.
Egy százados tölgy őrzi neveket. (...) (Idézi Kántor 1938: 4).

A vers jelzi, hogy a névadás nem csupán a természet „domesztikálására” szolgál, azaz hogy a család birtokba vegye a különböző elemeket azáltal, hogy saját neveiket kapcsolják hozzájuk. A gesztus a kegyelet jele is, egy-egy szimbolikus emlékhely: a fa, amelyet Döbrentei ültetett, Lotti padja (a vers folytatásában).

A százados tölgy inkább toposz, mint valós objektum, ugyanis Gyulay Lajos feljegyzéséből tudni lehet, hogy ő maga ültette a fát a szülei sírjára („A cserfa — mely magrol kelt, melyet Lottim és én, ápoltunk szépen növekedik.” Ó szerint Constantia, 106.) Ugyanakkor a klasszikus ikonográfia mellett személyes szimbolika is kapcsolódik ezekhez a helyekhez azáltal, hogy a naplóíró a család történeteiben használja fel és említi ezeket folyamatosan, és az egyes helyek jelentőségét a családi jelképtárban nyerik el. A fával kapcsolatban Gyulay Lajos egyszer sem említi, hogy a halhatatlanságot, erőt stb. hivatott jelképezni, csak azt, hogy a szülei sírjának jelzője és őrzője. A fa mint emlékhely tehát szimbolikus töltetét a szövegekben nyeri el, mivel valós referenciája ezt a jellegét nem teszi láthatóvá.

2. 4. „fölvirradtunk a nagy napra mely mint uralkodó eszme 9 évek ota engem el foglal”

Gyulay Lajos valóban egész esztendőben a százados „innapra” készült. Szinte költői lelkesedéssel ír az évfordulóra való készülődésről: „drága emlékezetű szüleim születésének 100dik évnapját az idén fogom meginnapolni Isten kegyelmével, azért hát ez idén, e napok kétszeresen emlékezetesek lesznek – háromszorosan, és százszorosan is.” (LF, 117)

A centenáriumot három szinten készül megünnepelni. Egyrészt egyénileg, a magányos emlékezés és a naplóíba foglalt reflexiók által. Ezenkívül közösségi alkalmakat is teremt: egyházi megemlékezést és népünnepet, amelyből hagyományt kíván teremteni.

A közösségi alkalmak több funkciót is betöltenek. Az egyházi szertartás tulajdonképpen a családnak szól. Ez alkalomból összegyűl a marosnémeti birtokon a szűk családi kör összes élő tagja: Gyulay Lajos (Pestről utazik le), az egyetlen élő nővére, Constance, nővéreinek gyermekei: Kuun Géza és Irma (Constance fia és lánya), Kuun László (Constance férje), valamint Wass Ottilia és Wass Zsuzsanna (Franciska lányai). Gyulay Lajos többször megjegyzi, milyen ritka alkalom, hogy a család így, teljességében összegyűljön, azonban ezek az együttlétek mindig felerősítik a hiányérzetet, amit a távollevők (halottaik) iránt éreznek. A család figyelmet fordít arra, hogy a megemlékezésnek legyen tágabb közösségi dimenziója is: a gróf a helyi templom felújítására tekintélyes összeget adományoz (10.000 Ft!), Constance a papi székre készíttet egy takarót, melyen a Gyulay és a Kuun családok címere látható. Ezek a gesztusok egészen nyilvánvalóan töltenek be önreprezentatív funkciót is, ráadásul a Gyulay család földbirtokosi státusát is megerősítik, ami szükséges, lévén hogy a család a birtoktól többnyire távol tartózkodik.

A gróf a templomi szertartás napja utánra népünnepélyt is tervez: „péntek napra fog esni az evel egybekötött meg nyitott templom felszentelése – az erre következő vasárnapon egy kis nép Innapot fogok rendezni a falusiak számára – megvendégelvén őket és jutalmakat osztva azoknak, kik a legszebb pár ökröt, a leg szebb fejös tehenet, és a leg szebb szövetet, fogják elémutatni – tánc is lesz természetesen.” (ES, 138–139) Így láthatóvá válik a gróf azon szándéka, hogy egy szertartásos közösségi megemlékezési alkalmat indítson el, amely ciklikusan ismétlődő, s a családot időről időre beemeli a közösségi emlékezési gyakorlatokba.

A megemlékezés több helyszínen zajlik. Bár a család Marosnémetiben tartózkodik, Gyulay Lajos emlékbeszédet mondat a család több birtokán is, Nagypacalban, Marosbogáton és Kissolyomon. Ezzel a gesztussal megnyitja a családi megemlékezést mások számára is. A közösség és a család kapcsolatának ilyenén megújítása és megerősítése kevésbé szolgál a földbirtokosi státus hangsúlyozására, inkább egy imádkozó, megemlékező közösség létrehozására irányul. Emellett kézenfekvő, hogy a halottak emlékét rekanonizálják egy olyan

közösségben, amely, meglehet, az elhunyt családtagok egyikét sem ismerte. Az emlékbeszédeket Gyulay összegyűjti és bekölteti (nem meglepő egy, a könyvekhez ennyire ragaszkodó személytől), így létrehoz egy olyan albumot, amely a család számára emléktárgy, az utókor számára pedig egyfajta portfóliója azoknak a személyeknek, akiknek az emlékezetét megőrzi.

Az eddig felsorolt rituális emlékező cselekvések aligha térnek el az átlagostól. (Talán a népünnepély kevésbé hagyományos, de nem kifejezetten meglepő, főleg mert a gróf maga is megjegyzi: egyfajta jutalomnak szánja a falu közössége számára. Ld. ES, 199–200.) Ami eltér a normatív előírástól (bár ellent nem mond annak), az a tény, hogy Gyulay Lajos minden egyes eseményt írásban is megörökít, a tervezés folyamatától a lezajlás részleteiig. A megírás által pedig nem pusztán az élményeiről értesülünk, ezek tulajdonképpen túlpoétizált passzusok („Isten aldásának lehet nevezni a mostani esőt, azért hálát adok én is az emberiség javára hulló nedvekért – és az én szemeim is meg nedvesedtek tegnap mikor kedves szüleim arcképei előtt meg álva – poraik nyugalmáért, lelkök üdvességéért imát emeltem a Men[n]yek Urához!” ES, 181–182.) Sokkal inkább árulkodó az a tény, hogy a gróf még a százados „innap napján” is különít el időt arra, hogy a naplójába írjon, másnap pedig részletesen beszámol az ünnepről – a naplójában:

Maros Nemeti Szombat! Hétember 28. 1867

Megültük tege a 100dos innapot – csúf időben kocsiban kellett templomba mennünk, mely ki volt ékesítve zöld ágakkal és virágokkal – A dévai dalárda kezdte meg énekkel az isteni tiszteletet, a Dévai reformatus esperes Baló Benjamin, szónokolt, és osztott urvacsorát –rajtunk kívül, volt a nap folytán még 14 vendégünk – asztalnál 18an ültünk – a dévai cigányok zenéje mellett – tarackokkal is akartak löni valami vándorló cigányok – de azokat elutasítottam. – pohár köszöntés kettő volt – Barcsay Lászlóé és az esperesé – névszerint el tudnám mondani vendégeimet – ezek voltak az állandó hetes számon felül: Barcsay László neje: Bruckenthal Tóni, Barcsay Sándor, Szereday Náci, fia: Aladár, Janki a szolgabíró, Kovács Ügyvéd, Csáky dalárda vezetője, Esperes Baló, Bogdán, Solymosi pap. Ebédután el jöttek még Barcsay Miklos és Barcsay Kálmán. Estve felé eloszlott a társaság, csak az esperes maradt, itt hálván” (ES, 185).

Gyulay Lajos emlékező-megemlékező eszközei közül a legkülönlegesebb tehát, hogy az élményeket textualizálja, ezáltal egy újabb dimenziót rendel hozzájuk, amely a családi narratívában retrospektíven az emlékek fenntartására szolgál a naplóíró jelenében, a jövőre való

tekintettel pedig, az emlékezés-megemlékezés folyamatának elbeszélésével az emlékező személyének ismertetésére és legitimizálására.

3. Összegzőképpen

Ha számba vesszük, milyen normatív formái vannak a halottakról való megemlékezésnek, Gyulay Lajos normakövetőnek bizonyul, hiszen síremléket állít, normanapokat (sajátságos böjtöt) tart, emlékünnepélyt szervez, megemlékező istentiszteleteken vesz részt, adományoz, valamint emlékbeszédeket is írat. Mégis, valószínűleg láthatóvá vált, hogy Gyulay Lajos eszköztárában ezek a megemlékezési módozatok bizonyos funkcióváltáson mentek keresztül.

Mindezeket a cselekvéseket végre is hajtotta, emellett azonban belefoglalta a naplóiba is. Ezáltal a cselekvések nem pusztán a kultúra által előírt formában történtek meg, hanem narratív formában is. Az pedig nem kétséges, hogy a naplóíró gróf számára a történetek narratív formája éppolyan szerves részüket képezi, mint a végbemenésük.

A megemlékezés olyan mértékben épül be szervesen Gyulay írásgyakorlatába, hogy a tárgyalt centenárium csupán reprezentatív példa, de semmiképp nem egyedi. A LF-kötetben azzal indít, hogy célja megemlékezni szeretett nőveiről (rövid távon) és felejtethetlen szüleiről (hosszú távon). Azonban a következő passzusból kiderül, hogy egyben az is célja, hogy érdekes dolgokat írjon könyvébe, olvasható betűkkel:

BudaPesten Január havának 21dik napján 1867ben nyilnak meg sorai Isten Kegyelmeből e Könyvemnek, melyet Lotty!-Fanny! névvel címeztem – mert ma van épen két éve hogy a Gyulay Kalap nevű NagyPacali határon fekvő hegyen a sirbolt – melyben Lottim nyugvó helye volt – megnyílt, hogy magába vegye Fannymat is! A szeretett két testvér egymás mellett ott fekszik! Béke poraiknak, lelkek üdvességében (LF, 3). Ezen rövid Előszavak után, tehát nyitott könyvnek nyilvánítom Lotty! Fannyt! és megkezdem, a régi idők óta folytatni szokott naplászatot benne, azon igyekezettel, hogy minél érdekesebb tartalom[m]al töltssem be azt. Azon is tehetőségem szerint törekedve, hogy olvasható betűkkel legyen megírva (LF, 7).

A naplóírás céljai, láthattuk, nem hierarchikusan képzelendők, azaz a szeretett szülők százados ünnepének horderejét nem csorbítja, hogy a gróf az írás tartalmát nem szenteli teljesen ennek a témának. A naplófolyam ilyen szempontból is (t. i. az emlékhelyek eklektikussága szempontjából) igen sajátos terét képezi a megemlékezésnek.

Relevanciáját megítélni talán nem olyan fontos, mint az, hogy rendkívül szemléletesen láttatja az emlékezés–megemlékezés sok és sokféle gyakorlatát egyetlen személy értelmezésében, és – amint láthatuk – szabad felhasználásában.

Hivatkozott naplókötetek

Lotty! – Fanny!: 1867. január 21. – 1867. március 3. Sajtó alá rend. LABÁDI Gergely. Bev. HÁSZ-FEHÉR Katalin, LABÁDI Gergely. Szeged, 2008.

Egy századja!: 1867. szeptember 2. – 1867. november 4. Sajtó alá rend., a bevezetőt írta BARANYAI Zsolt. Szeged, 2010.

Cara Patria: 1856. szeptember 11. – 1856. október 4. Sajtó alá rend., a bevezetőt írta HÁSZ-FEHÉR Katalin. Szeged, 2011.

Irodalom

ASSMANN, Jan

2013 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

BARANYAI Zsolt

2010 „*Kedves szüleim születésük 100-dos innapa*”. In: GYULAY Lajos: *Egy századja!* (1867. szeptember 2. – 1867. november 4.), Szeged, 5 – 19.

CSETRI Elek – MISKOLCZI Ambrus

2003 *Gyulay Lajos élete és munkássága*. I. kötet. ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest (Transylvania Varietas)

GYÁNI Gábor

A mindennapi élet mint kutatási probléma.

http://www.epa.hu/00800/00861/00004/1997_t9.html#N_1_ (utolsó leolvasás: 2014.10.15.)

JAKAB Albert Zsolt

2012 Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

KÁNTOR Lajos

1938 Czegei gróf Wass Ottilia az erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője. *Erdélyi Múzeum* 9. (43) 84–106.

KESZEG Vilmos

A genealógiai emlékezet szervezése.

<http://keszeg.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=3&p=85> (utolsó leolvasás: 2014.10.15.) Kötetben: ÁRVAI Judit–GYARMATI János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2002, 172–212. (Tabula könyvek 3.)

NORA, Pierre

2003 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Múlt és Jövő* 4. 3–16.

TENGELYI László

1998 *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

PÁL József–ÚJVÁRI Edit (szerk.)

2001 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest

Bóné Éva

**„...ha a' fő az ő alatta lévő testhez nem hasonlo,
monstrosum quid, tsudás dolog, léssen.”**

Geleji Katona István és prédikációi

Jelen dolgozat Geleji Katona István prédikációírással kapcsolatos elveinek vizsgálatát tűzi ki célul. Ezen elvek vizsgálatát két oldalról vélem megvalósíthatónak: először a(z ortodox) prédikáció műfaji meghatározását kísérlem meg, folyamatosan reflektálva szerzőnk előljáró beszédeire, majd Geleji Katona István prédikációinak a szerkezeti felépítését elemzem, különös tekintettel az advent ünnepére írt prédikációk exordiumaira.

1. A(z ortodox) prédikáció mint műfaj

Bár a prédikáció műfaji meghatározásakor sokféle szempont érvényesül, a különböző szakirányok megegyeznek abban, hogy a prédikáció olyan beszéd¹ (Betz–Browning–Janowski–Jüngel 2003: 1598), amelynek szónoki vagy művészi céljai vannak (Ravasz 1915: 246). Az a szónoklás, amely a homiletikánál szóba jöhet, a meggyőzés útján határozza meg az akaratot, ami azt jelenti, hogy a prédikációban megszólaló beszéd egy értékítélet igazságáról győz meg, és éppen ennek az ítéletnek a hatásaképpen ébreszti fel az érzelmeket, amelyek visszahatnak, és az ítélet igazságát megerősítik (Ravasz 1915: 246). A 17. századi prédikációmeghatározást tekintve elmondhatjuk azonban, hogy a prédikáció olyan alkalom volt, amely a hallgatóság számára egyetlen módja volt tudásszomja kielégítésének. Az igehirdetés fórum jelleggel bírt, a társadalmi érintkezés egyik formája volt. A hallgatóság számára a prédikáció volt minden: napilap, híradó, művelődési előadás, iskolán kívüli oktatás (Gál 1939: 85).²

¹ „Predigt ist Rede.”

² E prédikációmeghatározás kapcsolatban van a történeti értelmezéssel, de mégsem ugyanaz. Ennek a részletesebb kifejtésére jelen esetben azonban nincs lehetőség. Megemlítését mégis azért tartom szükségesnek, mert e korabeli meghatározás teszi számunkra érthetővé szerzőnk prédikációinak hosszú terjedelmét is.

A Mit jelent prédikálni? kérdésre Rolf Zerfass a következőképpen válaszol: prédikálni annyit tesz, mint hagyni Istent szóhoz jutni; ígét hirdetni azt jelenti, hogy Istent úgy juttatni szóhoz, hogy ott valami megváltozzon (Zerfass 1987: 34). E kijelentés két kulcsfontosságú fogalma – szó(hoz jutni, juttatni), változás – értelmében a prédikáció szóhoz jutás, szóhoz juttatás, azaz kommunikáció (Betz–Browning–Janowski–Jüngel 2003: 1585).³ Amennyiben kommunikáció, nem mentes az emberi kommunikáció mint beszéd folyamat követelményei alól. Ha Roman Oszipovics Jakobson orosz származású amerikai nyelvész, szemiotikus és irodalomkutató hattényező modelljét⁴ leegyszerűsítjük és a prédikációra mint kommunikációra alkalmazzuk, akkor itt is a kommunikációs folyamat nélkülözhetetlen tényezői az adó, az üzenet/kód, a vevő lesznek. E modell értelmében így az igehirdetés alkalmával Isten jut szóhoz írott Igéjének magyarázóival által egy bizonyos nyelven, egy bizonyos helyzetben, egy bizonyos közönség előtt. A szóhoz jutás viszont akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikációs folyamatban az üzenet eljut a címzethez és megváltoztatja őt. Ez a találkozás, mely prédikáció alkalmával történik a prédikátor és a hallgató között, nem öncélú, hanem „az Ige jegyében” (Zerfass 1987: 67) történik és célja a meggyőzés. Így válik a bibliai szöveg és a mindenkori szituáció megeremtette feszültség céljává a változás, melyet a klasszikus retorikák hármasság célkitűzésének egyikében ragadhatunk meg: *movere/flectere*.

A prédikációnak a pogány kori szónoklattan valamely *genus*ához való besorolása a 14. század végéig fel sem merült (Kecskeméti 1998: 56). Ekkor jelennek meg Itáliában a klasszikus retorika szabályait alkalmazó prédikációk. A protestantizmus prédikációelméleti gondolkodása a prédikációt az új tanok hirdetése szempontjából a legfontosabb eszköznek tekinti. Az elméletalkotás során a világi szónoklattanra támaszkodik, így „Melanchthon ösztönzésére a korábbiaknál jóval nagyobb gondot fordított a *genusok* szerepére is” (Gábor 2001: 145).⁵ Melanchthon véleménye szerint a *genus demonstrativum* (bemutató beszéd, mely feddést és dicséretet tartalmaz), a *genus deliberativum* (tanácskozó beszéd, mely a meggyőzés és a lebeszélés körül forog) és a

³ „Die Kommunikation in der Predigt läßt sich elementarisiert darstellen als Geschehen im dreieck von Prediger, Text und Hörer.”

⁴ Lásd bővebben Jakobson 1969: 216 – 221.

⁵ A *genusok* problémakörét illetően lásd bővebben Gábor Csilla fent említett kötetének *Közetkompozíció és beszéd típusok* című fejezetét, Gábor 2001: 14 –148.

genus iudiciale (törvényszéki beszéd, mely vitatott törvényszéki ügyeket tárgyal) mellé be kell vezetni a negyedik beszédnemet is, a *genus didascalicumot*, az egyházi használatban. Azért látja ezt szükségesnek, mert itt nem csupán rábeszélő szónoklatot kell tartani, hanem sokkal inkább az embereket tanítani kell a vallás dogmáiról, hogy azokat minél jobban megismerhessék (Melanchthon 2003: 55–56).

A melanchthoni *genus* gyors magyarországi elterjedése után a korabeli homiletikákban egyre több olyan utalás jelenik meg, mely határozottan kimondja, hogy a prédikátor elsődleges feladata a tanítás. Már Luther is megállapítja, hogy a prédikációnak kettős feladata van: „tanítania és exhortálnia” (Kecskeméti 1998: 64) kell. Így nemcsak a korabeli retorikák emelik ki a *genus didascalicum* jelentőségét, hanem a 17. századi homiletikai írások is gyakran emlegetik a tanítást, mint a lelkipásztor egyik legfontosabb feladatát. Prédikációgyűjtemények vagy más egyházi jellegű írások előljáró beszédeiből sok olyan utalást tudunk összegyűjteni, ahol a hitet a tudással, a prédikációt a tanítással azonosították. A *Váltság titka*⁶ első volumenjét Geleji Katona István az 1. Kor. 6, 20⁷ bibliai igehelyet magyarázva kezdi. Istent csak azok dicsőítik illendően, akik ismerik Őt az Írások szerint. Geleji Katona István szerint ebben az igében összefoglaltatik az egész kereszténység, azaz „az Isten felől való igaz keresztyéni tudomány, s’ mind a’ hoz illendő Istenes élet: a’ vagy mind a’ Theoretica, s’ mind a’ Practica Theologia, mind a’ hit, s’ mind a’ kegyesség” (Geleji Katona 1645: számozatlan oldal). Két fogalomra hívnám itt fel a figyelmet, amelyek kulcsfontosságúak a megértésben: „theoretica” és „practica”. Két teo-

⁶ Geleji Katona István, *Váltság titka, az az: Az örök igenek, a Meg-válto Messiás Christ’ Jesusnak, a választatott hivekért a’ profeciák szerént, az üdönek tellyességében való meg-testesülése, születése, körül-meteltetése, szenyvedési, halála, e-ltemtetése, feltámadása, menyben-menése, Attya jobbjára-ülése, és Sz. Lelket küldése felől való Keresztyéni titkos tudomány. Melylynek igazsaga az esztendő-t-szakai het jeles ünnepekre: Adventra, Nagy-Karátsonra, Kis-Karátsonra, Nagy-hétre, Husvétre, Áldozo-Tsetetekre (a mint őket hívják) és Pünköstre való Predicaciokban, a derék szent-írásokból erőssen meg-bizonyítatik, és a’ Tévelygőknek, ugy-mint Sidoknak, Socinianusoknak, Blandratistáknak, Pápisztáknak, Lutheranus atyafiaknak és egyebeknek ellenkező vélekedésik meg-czáfoltatnak. Es a Magyar hiveknek, mind az honn-tanult fél-szerű Egyházi szolgálknak, az Urban szerelmes atya-fiainak, segedelmekre, s’ mind az írást olvasni tudo külső rendü kegyes embereknek az igaz Keresztyéni vallásban való öregbülésekre, és az ellenkezők ellen való fel-fegyverkezettésekre ki-botsátatik I-III. Várad, 1645 – 1649, Régi Magyarországi Nyomatványok (a továbbiakban RMNY), 2124, 2197, 2298.*

⁷ „Mert áron vétettetek meg: dicsőítsétek tehát Istent testetekben.”

lógiai irányzat két kulcsfogalmáról van itt szó: ortodoxia (teória) és puritanizmus (praxis). Az ortodoxia szerint a vallási életben az alap a tudás, a teória. Egy olyan irányzat ez, amely abból az elvből indul ki, hogy a kereszténység egy tudományos tanrendszer, mely a hitigazságokat precíz tudományos meghatározásokkal adja vissza (Szabó 1943: 8). A kötetek előljáró beszédeiben többször is megjelenik ez a gondolat Geleji Katona István tollából: „A’ hit pedig nem tsak szivbéli bizodalo’, hanem elme-béli értele’ is; mert a’ ki mit nem ért, a’ felöl bizodalma mint lehet?” (1. volumen, lapszám nélkül); „a keresztnek beszédje, és a’ Christus által lött váltságnek tudományja, a’ mi üdvösségünknek egygyetlen-egy rend szerént való fő eszköze; mert még a hit-is e’ nek hirdettetéséből, és halgattatásából származik, nemzetik” (2. volumen, lapszám nélkül); „Az ő hiteknek pedig a’ legüdvösségesb, és hathatosb tápláló eledele, az Istennek szent igéje, a’ mellyből az ugyan nemzödik-is.” (3. volumen, lapszám nélkül). Nyilvánvaló ezekből az idézetekből a református ortodoxia katekizmusának legfontosabb eleme: hit és tudás egyenértékűsége. Az üdvösség elnyeréséhez oly fontos hit egyedül Isten Igéjének hallgatása által „nemzödik”, s ennek egyedüli útja Isten írott üzenetének hirdetése. A reformáció során válik a Szentírás alapvető üdvösségre vezérlő kalauzá, ekkor válik hangsúlyossá az isteni szó emberi nyelven (anyanyelven) való hirdetése, olvasása. Mivel az isteni szó megértése „üdvérdekű” (Imre 2004: 127), ezért minden eszközt meg kell keresni annak közvetítésére. A reformáció időszakában a prédikáció még evangelizáló hatást tölt be, a református ortodoxia viszont a pontosan rögzített hittan részleteit igyekezett magyarázni és védeni. Ennek elsődleges eszköze pedig a lelkészek szájából elhangzott igehirdetés. Így a prédikátor elsődleges kötelességévé a tanítás válik, mely nemcsak a gyönyörködtetésnél, de még a megjobbításnál is fontosabb (Kecskeméti 1998: 74). Ekkor válik hangsúlyossá a prédikációkban a negyedik *genus* alkalmazása, a Melanchthon által létrehozott *genus didascalicum*.

A közölt igazságok tanításának az aktuális hallgatóság kételyeit kell eloszlatnia, a jelenlévők hitét kell erősítenie, fájdalmát csökkentenie. Ezt a célt viszont csak akkor érheti el a kommunikációs folyamat egyik tagjaként az ígét hirdető lelkipásztor, ha alkalmazkodik hallgatóságához, a címzetekhez. „Velut mala aurea cum figuris argenteis” – „miként az ezüst alakzatokkal ékes aranyalma” hasonlattal jellemzi

Geleji Katona István a *Praeconium evangelicum*⁸ című gyűjtemény második részét bevezető előszóiban az alkalmas módon hirdetett ígét. Szerzőnk más helyen is felhívja a figyelmet a helynek, az időnek és a hallgatóságnak, tehát a beszéd hangnemét és hatását meghatározó, eredetileg szónoklattani szempontnak a fontosságára.⁹ A református ortodox tanítás két kulcsfogalmának, a hit és a tudás egyenértékűségének a megértése a Szentírás világosan, határozottan és módszeresen való kifejtésén alapul. Ez a dogmatikai tudás pedig olyan műveltséget igényel, amely képessé teszi a híveket a feltárt igazságnak, a megnevezett haszonnak, a vallási tantételeknek, a nem ritkán idegen nyelven elmondott exemplumoknak, történeteknek a felfogására azért, hogy az Igének ne csupán hallgatói legyenek, hanem értő befogadói is. Mindez azonban mind az alkotótól, mind a befogadótól „studiositast és subtilitast” (Mikó 2008: 55) igényel, azaz tanultságot és értő, finom ízlést. Ez a subtilitas nem más, mint a klasszikus retorika *elocutióra* vonatkozó követelménye, melyet Arisztotelész *preponnak*, Cicero *decorumnak*, Quintilianus pedig *accomodatió*nak nevez (Mikó 2008: 56). A beszéd hangnemének, megfogalmazásának, tartalmának a körülményekhez, azaz a hallgatósághoz való alkalmazása többféle befogadói réteget feltételez. Bartók István Medgyesi Pál *Doce nos orare, quin et predicare*¹⁰ című művének elemzése során Medgyesi kétféle táblázatát állítja az olvasó elé, melyek alapján egy összetettebb, retorikailag igényesebb, és egy egyszerűbb beszédminta hozható létre. Medgyesi e kétféle táblázat elkülönítésében kétféle közönség, egy műveletlenebb és egy iskolázottabb igényét veszi figyelembe. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a műveltségi szint szerinti elkülönülés a döntő, hisz az egyházi szónok a különböző hallgatók képzettségi szintjéhez szabja beszédét. Ez határozza meg, hogy milyen eszközöket

⁸ Geleji Katona István, *Praeconi evangelici tomus secundus*, Gyulafehérvár, 1640, RMNy, 1720.

⁹ Geleji Katona István, *Praeconium evangelicum*, Gyulafehérvár, 1638, I, Praemonitio Autoris ad Lectorem, oldalszám nélkül. – „Discerne tempora, loci, personas et alias circumstantias, quando, ubi, quibus etc. tu contionem sis institurus; nam non quilibet cuilibet temporis, loco et auditorum coetui optus est sermo.”

¹⁰ Medgyesi Pál, *Doce nos orare, quin et predicare*. [Taníts minket imádkozni, sőt prédikálni is], etc. az az, *Imadkozásra és Praedikáció írásra s-tételre, és a'nak megtanulására-valo mesterseges Tablak. Avagy, Eggynehány-fele világos és mindenektől meg-érthető Utmutatasok vagy modok: Mellyek szerént ki ki magatul-is, mind Magában s-mind Házanépe között, sőt Gyülekezetekben-is (melly az Praedicatorok tiszti) igen könnyen, rendszeren, fontosan s hasznossan az szükségekhez képest könyörögnet, praedicálhat, és az Praedicatorokat Megtanulhatya*. Bártfa, 1650, RMNy, 2310.

választhat célja elérése érdekében, ettől függ, hogy mikor kell mindent a tanítás szolgálatába állítania, és mikor nyújthat irodalmi élményt is a hallgatónak. A közönség műveltségi szint szerinti elkülönülése az egyházi retorikában az alkalmazkodás kérdése kapcsán létrehozta a különböző stílusrétegeket is. Bartók István *A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalomelméletében* című tanulmányában arra keresi a választ, hogy ebben az időszakban milyen stílusrétegeket ismertek Magyarországon, mit tartottak követendőnek, s mit vetettek el (Bartók 1992: 569). A Tarnai Andor által elkülönített három stílusréteg¹¹ mellett, vagy épp ezekkel szemben felveti a „középutas” megoldást: mivel nem ugyanúgy szól a prédikátor a tanult emberekhez, mint a tanulatlanokhoz, a középutat kell választani, azaz a beszéd legyen igényes, világos, de ugyanakkor ne térjen el a mindennapi kifejezésmódtól, legyen közérthető (Bartók 1992: 571). A stílusréteg és a Medgyesi Pál által megnevezett két táblázatfajta figyelembe vétele tehát a kétféle hallgatóság, a műveltebb és a tanulatlanabb megkülönböztetésére szolgál a prédikációk formai és tartalmi sajátosságait illetően. A közönséghez való alkalmazkodás másik módja, a hívek lelki szükségleteinek a figyelembe vétele ezekben az esetekben nem lesz releváns.

Geleji Katona István a *Praeconium evangelicum* című kötet előjáró beszédében is hasonló gondolatokat fogalmaz meg a hallgatóság felkészültségéhez való alkalmazkodás kapcsán. Bonyolultabb és egyszerűbb beszédmintákat határoz meg azoknak a lelkészeknek a figyelmébe ajánlva őket, akik a prédikációit további compilációs célokra használják fel: a bonyolultabb szerkezetű beszédeket a városi szolgáltató papok használhatják, az egyszerűbb megoldást a vidéki lelkészeknek ajánlja. A *Váltság titka* első kötetének bevezetőjében is megfogalmazza ezt a prédikációk keletkezéstörténetéről beszélve: az elhangzás pillanatában nem jegyezte le az összes prédikációját, csupán „summatim, a’ derekát” azoknak. De mivel többen, többek között „külső rendű nagy emberek” is a fejedelemmel együtt, akik előszóban hallgatták e prédikációkat, kérték ezek írásban való rögzítését, jelen kötetben eleget tesz e kérésnek, megköszönve egyúttal a fejedelem mecénási hozzájárulását is e mű megszületéséhez. A *Váltság titka* első volumenének *Jo-akaro olvasokhoz* intézett részében Geleji Katona

¹¹ Bartók István fentebb megnevezett tanulmányában beszél arról, hogy Tarnai Andor három stílusréteget különít el: az „udvari ékes szollast”, a latin nyelvű tudományos stílust és a hitbuzgalmi írások „együgyű” előadásmódját. Lásd bővebben Bartók 1992: 569.

tovább taglalja ezt: „A tanításokat nem akárhol, hanem az Erdélyi Fejedelem udvarában, a hitben mélyen meg-gyökerezett tudós Fejedelmek írás-olvasott, a controversiokban maguk gyakorlott Zászlós-urak, Nemzetes főrendek, s még nem is csak a’ mi Keresztyén vallásunkon, hanem más különböző vallásokon lévők előtt a Gyulafehérvári Metropolitana Ecclesiában tettem, melybe sok értelmes Deák emberek vagynak, akik a tsetsevő korból kikelvén kemény eledelt bévehetik” (Geleji Katona 1645: számozatlan oldal). E megállapítás egyik lényeges szempontja a *subtilitas* fogalmának Geleji Katona István szerinti értelmezése, a „paraszt elme felett való mélység”, mely a kötetre vonatkoztatva nyilvánvalóvá teszi, hogy a *Váltság titka* című kötetben lévő prédikációk igényes közönség előtt hangoztak el.

2. A prédikációk szerkezete – különös tekintettel az exordiumra

Mivel Geleji Katona István a prédikációit nagyrészt igényes, művelt közönségnek szánta, ezért szerzőnk nagy hangsúlyt fektetett azok formájára is a református ortodoxia tanításának hirdetése és védelmezése mellett.

Bár szerzőnknek nincs kimondottan homiletikai vagy retorikai jellegű műve, de a kötetéhez írt előljáró beszédeiben megfogalmazta ilyen jellegű elgondolásait is. A *Praeconium Evangelicum* és a *Váltság titka* előljáró beszédei alapján szerzőnk szerint a prédikáció nem egyszerű igemagyarázat, hanem históriákkal és fabulákkal díszített, bonyolult szerkezetű, igényes retorikai alkotás. Olyan mű, amely lehetőséget nyújt az egyházi szónoknak a teológiai kérdések felvetésére, szónoki tudásának, tudományos műveltségének bemutatására.¹² A *Praeconium evangelicum* című kötet *Praefatio Dedicatoria* részében Geleji Katona a beszédeit hat részre osztotta, s e részeket következetesen széljegyzetként közölte is az olvasóval, hogy mindenki számára könnyen megismerhetők legyenek.¹³

¹² Geleji Katona István retorikai elveit részletezi bővebben Mikó Gyula „*Mivel én is csak ember voltam*”: *Az Exequiae és az Exequiarum Coeremonialium libri gyászbeszédei* című művének ide vonatkozó fejezeteiben, Mikó 2010: 151–152.

¹³ Geleji Katona, *Praeconium...i. m., Praeconium evangelicum, Praefatio Dedicatoria*, oldalszám nélkül. „Atque hoc modo se habent Notae marginales, quae intelligentiam et memoriam supra quam dici queat adiuvant, ut cordatus Lector suo commodo experiri facile poterit.”

1. Exordium.¹⁴
2. Argumentum seu Summa: „seu Summa, est textus enarratio indistincta” – a tartalom vagy tárgy, maga a textus.
3. Propositio: a főtételek, melyek lehet egyszerű vagy összetett. Az egyszerű maga a textus, az összetett pedig a textus felosztása.
4. Explicatio propositionis: „sumitur e textu, aliis Sripturae locis” – a főtételek kifejtése, mely magából a textusból vagy más szentírási helyekből meríti az anyagot.
5. Usus: a hasznosítás vagy haszon, mely ötféle lehet: tanítói (doctrina), cáfoló (redargutio), megjobbító (institutio), fenyítő (correctio) és vigasztaló (consolatio).
6. Conclusio: a beszéd befejezése.

A pontos szabályok szerint megszerkesztett, átlátható formában közölt prédikáció a „*docere* eszköze” (Ravasz 1915: 213) Geleji Katona Istvánnál, olyan igehirdetés, mely által a dogmatikai igazságot a hallgató az elméjébe vési, és ezáltal képessé válik tudományával az ellenkezően vélekedők cáfolására. A két szempont – igazán fejt-e ki a dogmatikai igazságot és megvan-e a beszédnek a szokásos formája – alapján megfigyelt prédikáció fontosságát szerzőnk nemcsak latin nyelvű prédikációs kötetében emeli ki, hanem a *Váltás titka* első volumenjének *A' jo-akaro olvasokhoz* intézett részében is. A prédikációi felépítésének sémájáról beszélve hangsúlyozza az exordiumok fontosságát, ezt a beszéd „ki-valt-keppen valo resze”-nek tekinti: „Minden predikacioim eleiben exordiumokat, kezdeték-beszédeket, töttem, mellyek nélkül munkám nagyval könnyebbedett volna; mert a' míg azokat elmémmel fel-kerestem, és le-irtam, a' dig a prdikaciokat felig, ha tovább nem-is, meg-irhattam volna, mivel az illendő és alkalmas elől-jaro beszédnek fel-találtatása bajos, és néminemü ítéletet kíván, egyék-ként ha a' fő az ő alatta lévő testhez nem hasonló, monstrosum quid, tsudás dolog, lészen” (Geleji Katona 1645: számozatlan oldal). Kitészik ebből, hogy szerzőnk a „kezdeték-beszédek”-nek nagy jelentőséget tulajdonított, ügyelt arra, hogy a megpendített első gondolat érdekes, figyelemfelkeltő legyen, de vigyázva mindig arra, hogy az „el-kezdés” mindig a fő mondanivalóhoz kapcsolódjon.

¹⁴ A gondosan kidolgozott beszédrészek megnevezése és rövid leírása a továbbiakban a *Praeconium evangelicum* c. kötet *Praefatio Dedicatoria* részéből származik, oldalszám nélkül.

A következőkben röviden arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam Geleji Katona István adventre írt 29 prédikációjának bevezető részeit. Arra vagyok kíváncsi, hogy a Medgyesivel folyó homiletikai vita¹⁵ egyik markáns pontját érintő kérdéskör mennyiben valós, azaz szerzőnk exordiumai mennyire hosszúak, és azok tartalmából milyen műveltségre következtethetünk.

A Medgyesivel folyó vita pontjait maga Medgyesi Pál foglalta össze hat pontban a *Doce nos orare, quin et praedicare* előljáró beszédében. A puritánusok ellen emelt vádak hat pontja közül az első számú foglalkozik a prédikációk bevezetéseivel, nagyrészt azok terjedelmi határait véve figyelembe. „Fejetlenek a mi Praedicationink” – idézi a bevezető beszédben Medgyesi Geleji Katona ellenük irányult egyik vádpontját. Érdemes megvizsgálunk ennél a megállapításnál a fej szó jelentését. Fizikai értelemben a fej olyan objektumként értelmezhető, amely egyrészt a test elengedhetetlen része, másrészt működésének záloga, hiszen az agyat befogadó testrésről van szó. Metaforikus jelentésében a fej szó épp ezen tulajdonságából eredően tartályként is értelmezhető, ugyanis az információ befogadásának, kategorizálásának, tárolásának, az emberi szervezet szabályozásának feladatát a benne található agy végzi el. Így az egyén életének legfontosabb értékeként konceptualizálódik. A fej szó további metaforikus jelentését nem is szükséges tovább értelmezni, hiszen nyilvánvaló, hogy nélkülözhetetlen funkcióval bír. Ezekből egyenesen következik, hogy ha nem tölti be az emberi szervezetben a neki kijelölt helyet, annak működésében zavar áll be. Úgy gondolom, a fentiek értelmében nem véletlen az, hogy Geleji Katona István a prédikációk kapcsán azok bevezető részeit a fejjel hozza összefüggésbe: azok hiánya fejtelenséget okoz, kaotikus-sá tehetik a prédikációt. A „fejtelenség” minősítés ugyanakkor összefüggésbe hozható a prédikációk ismeretében azok kezdésének rövid(ebb) terjedelmével is. Szerzőnk prédikációinak bevezetései valóban jóval terjedelmesebbek, sok esetben a 18–20 oldalnyi beszéd 2–3 oldala alkotja az „el-kezdés”-t. A terjedelmi határok relatív voltának értelmezése akkor figyelhető meg igazán, ha összevetjük ezt a vádpontot

¹⁵ A szakirodalomban oly sokszor emlegetett vita részleteire való kitérést jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé. Medgyesi Pál *Doce nos orare, quin et praedicare* című művének bevezető részében részletesen foglalkozik azokkal a vádakkal, melyekkel Geleji Katona a puritanizmus igehirdetési szokásait támadta. E vádak kapcsán azonban kiolvashatóak szerzőnk homiletikai nézetei is, amelyeket ő is kifejti a *Váltásig títka* előljáró beszédeiben is.

Geleji Katona István *Váltság titka* című művének második volumenjében *A baratsagos olvasokhoz* intézett bevezetésének egyik gondolatával. Szerzőnk a prédikációírásban használt elveit felsorakoztatva kijelenti, hogy a tanításban a rövidséget követte, mindennek igazolásaként megállapítását egy közmondásszerű tanítással példázza: „Hozzu petsenyé, vagy vendégség, s rövid predikáció”-kat¹⁶ elítélve ő maga nagy gondot fordított kezdeték-beszédeinek kidolgozására. Az advent ünnepére írt prédikációk egy része „a’ mi hitünknek amaz ágazatján fundáltatott” tanítás fejtegetése, vagy „nevezetes és fontos jegyzésü mondásbol” levezetett igemagyarázat. E dogmatikai tanítások bizonyításának első, jól megválasztott eszköze a helyén mondott bevezető gondolat. A 29 prédikáció *el-kezdéseit* összevetve, azok művelődéstörténeti jelentőségét vizsgálva, több nagy csoportot különíthetünk el. Az első, terjedelmes részt alkotják azok a beszédek, amelyekben Geleji Katona István az antikvitas híres alakjainak élettörténetét vagy élettörténetének egy-egy mozzanatát emeli be a prédikációi bevezetésibe. Az V. prédikációban az úri, fejedelmi emberek születési hírének megjelentetése kapcsán Cyrus király születésének példáját meséli el, akinek anyja felől még hajadon lány korában olyan álmot láttak, hogy születendő magzatának nagyságát „mesze terjedő, és egész Asiát elfoglaló birodalmára” magyarázták a mágusok.¹⁷ Cyrus király születésének igen szemléletesen bemutatott történetét „A’ Cyrus, a’ Messiás Christusnak, minden kétség nélkül typusa és ábrázolója volt” (Geleji Katona 1645: 62) mondattal vezeti át a Krisztus fogantatásának természetéről, az igaz tan megvilágításának további magyarázásáról szóló fejtegetésbe. A VIII. prédikációban Códrus, „az Athenásbelieknek utolsó Királyjok” felől ismert „igen jeles és ritka példájú tsuda dolog” (Geleji Katona 1645: 112–113) történetét meséli el Pál apostol Filippibeliekhez írott levele 2. részének 6–7. versei magyarázataként: Krisztus nem tekintette zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel, megüresítette önmagát, emberekhez hasonlónak lett. Códrus király országa az órákulum véleménye szerint a „Peloponesiusok” támadásával szemben megtartatik, ha ő az ellenség keze által meghal. Códrus király „ország-

¹⁶ Geleji Katona István a *Váltság titka* első volumenjének *A’ jo-akaro olvasokhoz* intézett részében kijelenti, hogy bár prédikációírás során könnyebb dolga van annak, aki a prédikációt a summán kezd el, de a „fele fejtelten predikációt” nem javallják a teológusok, oldalszám nélkül.

¹⁷ A teljes történetet lásd bővebben Geleji Katona, *Váltság ...*, 61-62.

gáért magát devoveálván” álrühát ölt, királyi ékességét levetközö, a birodalom címerét leveti, és megöleti magát. A XV. prédikációban Quintus Curtius Rufus *Historiae Alexandri Magni*¹⁸ című művének VI. fejezetére utalva (Q. Curtius lib. 6. N. 6) eleveníti fel a macedónok hatalmas királyának, Nagy Sándornak a történetét, aki a Dáriuson aratott fényes győzelme után egész Perzsiát uralma alá hajtotta, olyannyira, hogy az ország köntösét viselve azok ceremóniáját, erkölcsét és szokását is követte. De a macedónok köntösét, öltözetét sem felejtette el, azt is viselte, hogy mindkét nemzettel magát megkedveltesse. A Quintus Curtius nyomán megírt történet zárómozzanataként szerzőnk párhuzamot von Nagy Sándor viselkedése és Krisztus két természetek között: „Christus is, mivel két különböző természetű felek, Isten és emberek között lön Közbenjáróvá, mint kettőnek ábrázatját viselné, magát mindenkivel megszerettetné, hogy őket öszve békéltetné.”¹⁹ Ortodox teológusként a szigorú bibeizmus keretében jelennek meg történeti históriái. Cyrus király alakjában Krisztus ábrázolóját látja, Códrus király esetét Krisztus váltságművével hozza összefüggésbe, Nagy Sándor viselkedése Krisztus kettős természetének bizonyítéka. A bemutatott történetek értelmezésében és alkalmazásában Geleji Katona István Krisztusra vonatkozó bibliai metaforákat bont elemekre, így ezek a történetek hol a bibliai anyagot bővítik, hol morális tanulságuk miatt erkölcsi példaként szolgálnak. A *Váltság titka* első kötetének előljáró beszédében bevallja, hogy e példákat a tanulságok megvilágosítására használja, egyetlen feltételt szab csupán: „tsak légyen helyesen, és szűken, ugymint a’ só, vagy a’ bors az étekben” (Geleji Katona 1645: számozatlan oldal). Az öncélú historizálást elveti, morális alapon elítéli azt, „a’ ki a historizálásban feletté el-megy” (Geleji Katona 1645: számozatlan oldal). Részösszefoglalásként megállapítható, hogy ortodox lelkészhez méltó módon használja ezeket az antik történeteket, kettős célt szolgálva: egyfelől gyönyörködtet, másrészt a hallgató/olvasó lelkét az egy igaz vallásra irányítja. Elgondolkodtató azonban, hogy e megvizsgált prédikációkban mennyire szembetűnő a korabeli magyar történelem eseményeinek vagy híres alakjainak a nem ábrázolása.

Fokozott figyelmet érdemelnek azok a szövegrészek, azok a rövidebb-hosszabb terjedelmű történetekké kerekített kezdő formulák,

¹⁸ Quintus Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*. Ford., jegyz. KÁRPÁTHY Csilla, Szukits, Szeged, 2003.

¹⁹ Lásd bővebben Nagy Sándor történetét Geleji Katona, *Váltság ...*, 229–230.

melyekről sejthető vagy épp nyilvánvaló, hogy szerzőnktől származnak, az ő gondolatait, érzéseit, meglátásait tükrözik. Ilyen szövegrész az advent ünnepére írt I. prédikáció *el-kezdése*, ahol szerzőnk műveltségének egy fontos rétegét is megismerhetjük: a korabeli művelődéstörténeti ismeretekben való jártasságát. Ebben a prédikációban Geleji Katona „a’ Cosmographusok” által csodáltatott hét dolognál, „mellyek közzül való a’ Mausolaeum, az Aegyptusi Pyramis, láng-hegy formájú tsútsos torony, az Olympusi Jupiter képe, a’ Napnak Colossusa, a’ Cyrus Király háza, a Diána Templuma, és a’ Babyloniai kerítések” (Geleji Katona 1645: 1–2), nagyobb csodának tartja az ember fogantatását. Nemcsak kora tudományosságának jó ismerője Geleji Katona István, érdemes egy gondolat erejéig a fogantatás csodája kapcsán kitérni műveltségének egy újabb rétegére, a magyar nyelvhez való viszonyulására. Magyar nyelvű prédikációinak általános jellemzője az a törekvés, hogy nyelvjárás feletti magyar nyelven, az antik retorikán nevelkedett művelt irodalmi nyelven fogalmazza meg tanításait. Ennek a szándékának markáns bizonyítéka az a tény, hogy a latin nyelven kiforrt szakterminológia magyar megfelelőinek a megteremtésében sokszor küzd a magyar nyelvvel.²⁰ Ez figyelhető meg adventi első prédikációjában is, amikor az ember fogantatásának csodája kapcsán egy retorikai kérdéssel indítva részletezi a fizikai megtermékenyülés folyamatát: „Mert avagy nem nagy tsudaé, egy kis savo szabásu sűrű, (bötsületvel légyen mondva) sükeres mézgából, nedvességetskéből, ilyen tetemes, tsontos embernek lenni?” (Geleji Katona 1645: 2) A XIV. prédikációban a nevekről értekeznek, a nevekről, mint a dolgoknak „czégéri, avagy czimeri” fontosságáról, a XII. prédikációban pedig az adósság – bűn – fizetés kapcsolatát fejtegeti. A XIII. prédikációban a vak, színeket fel nem ismerő és „fájós, tsipás szemű” ember viselkedését állítja párhuzamba a „természet szerént való okosság”-gal. Amint a vak ember nem látja a színeket, a fájós szemű ember nem tudja a nap fényét megtekinteni, úgy a természet szerint való okosság sem képes a mennyei titkok vizsgálására, az üdvösség elnyerésében is tompa, vak és oktalan. A bibliai kegyesség példájaként jelennek meg itt az egyes ember fizikai és lelki életére alkalmazott képek, melyek szerzőnknél szintén a tanítás és a tanács eszközei. Ezek a képek bizonyítják, hogy szerzőnk bibliai kegyességében sem szakadt el a mindennapi élettől,

²⁰ Lásd bővebben Geleji Katona István *Magyar Grammatikatska* című művének a stílusra vonatkozó részleteit: XXV., XL., XLI. pontok.

jellemző rá a realitás fele való fordulás.²¹ A XXIII. prédikációban Krisztust mint nagy, hatalmas vitézt mutatja be, aki a sötétség országának hatalmát legyőzi. Ebben a képben szintén ortodox vonás figyelhető meg: Krisztus hatalmas vitézként küzd a sötétség ereje ellen, hasonlóan ahhoz a közkedvelt ortodox képhez, ahol a gonosz e világ fejedelmeként, demiurgusként jelenik meg.

Történeté formált szövegegyeségeit folyamatosan át- meg átszövik a bibliai utalások, amelyekkel kiegészíti, vagy éppen példaként megerősíti a korábban elhangzottakat. A bibliai jellegű kezdések azonban nemcsak példaanyagként jelennek meg, önálló egységét is alkotják az exordiumoknak. Az általam megvizsgált 29 prédikációban ezek vannak túlsúlyban. Az Apostoli Hitvallásból kiemelt tételmondatok magyarázata vagy a bibliai könyvek valamelyikéből (főleg újszövetségi igehelyekről van szó) kiemelt versek igazolása magával a Bibliával történik. Ide sorolhatóak a II., VI., XVI., XVII., XXIV., XXV., XXVII., XXVIII., XXIX. prédikációk. Ezen prédikációk részletekbe menő bemutatását itt nem végzem el, csupán igazolásaként a felvetett gondolatoknak, jelzem, hogy például a II. prédikációban Krisztus fogantatását az ószövetségi prófétáknak elhangzott ígéretek beteljesedésében ragadja meg, a VI. prédikációban Istennek testben való megjelenését Pál apostol „kegyességnek nagy titká”-ból vezeti le. Nem véletlen egyrészt a történetek bibliai utalásokkal való át- meg átszövése, másrészt a Bibliából származó idézetek önálló exordiumként való alkalmazása sem. E viszonylagos bőség oka az, hogy Geleji Katona István a teljes Szentírást felhasználja, nemcsak példaanyagként, hanem textusként is. Így gyakorlatilag a teljes Bibliát végigprédikálja és megmagyarázza híveinek. Ennek értelmében megállapítható, hogy a Bibliát, a tudás tárházát nemcsak a műveltség, hanem a tanítás, a hitre nevelés eszközének is tartja.

A Bibliához kapcsolódó exordiumok mellett Geleji Katona István nagyon otthonosan mozog a szólások, közmondások világában is. Tarnóc Márton szerint itt a legotthonosabb. Szerinte szerzőnk vállalkozott először arra a feladatra, hogy a közmondások mélyebb értelmét, summáját narratív, anekdotikus-novellisztikus formában fejtsse ki (Tarnóc 1988: 114–115). Bevezető beszédeiben szerzőnk ritkán hasz-

²¹ Itt jegyzem meg, hogy ez a vonás inkább a puritán tanításra jellemző, kevésbé a református ortodoxra. Úgy gondolom azonban, hogy ennek fényében is átgondolandó és újraértelmezendő Geleji Katona István merev ortodoxként való beállítása. Természetesen ehhez további vizsgálatok szükségesek.

nálja a szólás vagy közmondás fogalmát, sokkal inkább ezeknek a jelölésére az „e’ről mondják”, „igaz mondás ez”, „régis szokott mondás ez”, „azt mondják a’ mi Magyarink” kifejezésekkel él. Geleji Katona eme nyelvi sokszínűsége a proverbiumok megnevezésére nem megfelelő, hisz a parömiológiai kutatások eredményei azt bizonyítják, hogy mind abban a korban, mind ma a nemzetközileg használt megnevezések nem voltak egységesek.²² Ebből a megfontolásból a következőkben jelen dolgozatban a szélesebb jelentéstartalommal bíró proverbium kifejezést használom, illetve a szerzőnk által megnevezetteket. Az általam feldolgozott prédikációkban fellelhető proverbiumokat összevettem a 16. század legfejlettebb közmondásoktatási és -közlési módszerét tartalmazó kötettel, Baranyai Decsi *Adagiorumával* mint lehetséges forrással. A Geleji Katona István által használtak közül néhány megtalálható ebben a gyűjteményben, bár sok esetben nem ugyanolyan formában.²³ De így is jelezve, hogy Geleji Katona olyan proverbiumokat használ mondanivalója példázásaként, melyek a korabeli gondolkodásnak a szerves részei voltak.

A VII. prédikációban a befektetett munka és az érték – értékelés kapcsolatát boncolgatva a következő proverbiumokkal él: „Quod carum charum, e’ről szokták mondani, A’ mi drága, a’ kedves. Magiss illa juvant, quae pluris emuntur. A’ mik többen vétetnek, azok inkább segítenek, avagy gyönyörködtetnek” (Geleji Katona 1645: 96–97). Ugyanezt a kérdést részletezve Geleji Katona nemcsak proverbiumokkal példázza felvetett textusának igazságát, hanem más történetírók bölcs mondásait is felhasználja mondanivalója alátámasztására: utal Juvenalis énekére, Senecára, valamint az antikvitásból ismert közkezen forgó történetek szereplőire is: Pliniusra, M. Curtiusra, Codrusra, a római konzulokra. A XI. prédikációjában a bűn és bűnhődés egymásból következő természetét a következőképpen magyarázza: „A’ ki mint vétkezik a’ szerint bűnhődik, a’ köz beszéd úgy tartja, az igazságnak regulája-is azt kívánja.” Egy hosszabb érvelés részét képező szerkezeti egységként olyan mondatokat alkalmaz itt szerzőnk, amelyek önállóan is idézhetőek, és nem alkalmi jellegű magyarázatok, hanem parömiológiaiailag értelmezettek. E „köz beszédek”

²² Lásd bővebben Voigt 2006, valamint ugyanő, *A közmondások megnevezésének európai mintái*.

²³ Ezek a következők. Hasonló hasonlót szeret. Hasonló magához hasonlót keres. Kiki mind magához hasonlónak örül. Lásd bővebben Baranyai Decsi 1598, 815. Mai átiratban Baranyai Decsi 1978.

kapcsán is érdemes figyelni arra, amire már utalásszerűen fentebb is felhívtam a figyelmet: olyan képek kerülnek be a prédikációkba, melyek szorosan reflektálnak a korabeli valóságra, egyéni és társadalmi életre. A befektetett munkával szerzett jutalom érték, az elkövetett bűnnek megvan a polgári következménye is. Geleji Katona úgy emeli be e képeket a prédikációkba, hogy azok is a lelki élet megjobbítását szolgálják, s visszavezethetők a Szentírás szavaira. De ettől függetlenül proverbszerűen tekinthetők, hiszen szerzőnk ezeket a képeket parömiológiai értelemben magyarázza, nem pedig konkrétan és teológiaiul. A XIX. beszédében latin nyelvű proverbszerűségekből kiindulva bizonyítja Isten emberek iránti szeretetének okát: „*Similis simili gaudet*” – Hasonló hasonlónak örül, „*Simile appetit simile*” – Hasonló magához hasonlót kíván, „*Simile simili amicum*” – Hasonlónak hasonló barátja, „*Similitudo mater amoris*” – A hasonlatosság a szeretetnek anyja (Geleji Katona 1645: 286). Isten emberek iránti szeretetének oka tehát az a tény, hogy az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette. Rövid, velős fordításkísérletek ezek, melyek ugyanakkor műveltségi sokrétűségének bizonyítékai is, hisz egy témára több, hasonló jelentésű közmondást sorol fel. Ebben is megmutatkozik a magyar nyelvhez való viszonya két szinten is: egyrészt az elocutio szintjén a szókincs változatossága, másrészt pedig az anyanyelvűségekre való törekvése a latin nyelvű közmondások magyar nyelvre való lefordításában. Ebben a törekvésében bár nem egyedülálló a korban, mégis jelentőséggel bír. Akkor válik érdekessé ez a tényező, ha a prédikációi hallgató-, illetve olvasóközönségét vesszük figyelembe. A fejedelmi udvarban elhangzott igehirdetésekének feltételezett hallgatóközönsége művelt, a latin nyelvben otthonosan mozgó hívekből állt. A kor bevett szokásához híven azonban nyomtatott prédikációi kompilációs céllal olyan prédikátorokhoz is eljut(hat)nak, akiknek hallgatósága az egyszerű nép. Így az oktatás szolgálatába állított, saját anyanyelven elhangzott és megértett proverbszerűsége a népnevelés szolgálatába állítva teológiai és nyelvi okokból is jelentős. Mindez elválaszthatatlan a nyomtatott művek elterjedésétől. A XXI. prédikációban pedig a „*Qui destinat ad sinem, destinat etiam ad media*” (Geleji Katona 1645: 324) mondásból kiindulva igyekszik meggyőzni hallgatóit arról, hogy ha Isten valakit valamilyen feladatra kiválaszt, azt fel is ruházza azokkal az eszközökkel, melyek a feladat véghezviteléhez nélkülözhetetlenek. Erre példa a Szentírásból Mózes, József, az apostolok, stb., akik szerinte „botokból lött borotvák”-ká váltak Isten kezében. Az Igeről tanúbí-

zonságot tevő proverbiumok hol mondatok elején bölcsességgként, hol a már megkezdett gondolatba természetesen beilleszkedve jelennek meg. Környezettől függetlenül azonban mindig jól megválasztottak.

3. Összegzés

A prédikáció műfaji meghatározásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a korabeli értelmezést sem. Innen válik ugyanis érthetővé Geleji Katona István prédikációinak terjedelme és tartalmi sokszínűsége. A prédikáció kommunikációs formaként való értelmezése feltételezi a találkozást a prédikátor és a hallgatók között az Ige jegyében. Ez a találkozás aztán szükségessé teszi a címzettekhez való alkalmazkodást is, amely többféle befogadói réteget feltételez.

Ha a prédikációk bevezető formuláit vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy „vegytisztá” exordiumokat hiába keresnénk szerzőnk prédikációiban. A példák bemutatásával az a meglepő kép tárult elénk, hogy szerzőnk prédikációinak a bevezetéseit folyamatosan átszövik a Bibliából származó idézetek, de nem ritka az sem, amikor történeti ismereteinek ékes bizonyosságát keveri össze valamilyen más témával. Geleji Katona a proverbiumok használatával fokozott figyelmet fordít a képes kifejezésekre, amelyek műfaji és stilisztikai példaként is hatnak. Hogy egy gondolat vagy bibliai hely kifejtése milyen nyelvi eszközök segítségével történik meg nála, szorosan függ a szövegkörnyezettől. Prédikációi óriási könyvműveltségről árulkodnak, műveltségének sokrétűsége felvonultatja előttünk a klasszikus antikvitás több jeles alakját. Prédikációiban e késő reneszánsz könyvkultúra intenzív anyanyelvi érdeklődéssel párosul.

Tudatában vagyok ugyanakkor annak, hogy az exordiumok e kicsiny szeletkéjének vizsgálata kapcsán nem lehet releváns következtetéseket levonni szerzőnk műveltségi rétegeiről. Jelen dolgozat folytatásaként egy alaposabb, mélyrehatóbb elemzés szükséges egy nagyobb szövegkorpusz bevonásával. A részletesebb elemzés várható eredménye az árnyaltabb műveltségkép mellett a református ortodoxia és a punitarizmus egymáshoz való közeledése, közelítése lehet.

Irodalom

BARANYAI DECSI János

1598 *Adagiorvm GraecolatinoVngaricorvm chiliades quinque*. Bártfa

1978 *Adagiorvm*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest (Fontes ad Historiam Linguarum Populorumque Uraliensium 5.)

BARTÓK István

1992 A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalomelméletében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 96, 5-6. 569-578.

BETZ, Hans Dieter–BROWNING, S. Don–JANOWSKI, Bernd–JÜNGEL, Eberhard

2003 *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Band 6, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen

GÁBOR Csilla

2001 Káldi György prédikációi. *Források, teológia, retorika*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Bibliotheca Studiorum Litterarium 24.)

GÁL Lajos

1939 *Geleji Katona István igehirdetése*. Debrecen

GELEJI KATONA ISTVÁN

1638, 1640 *Praeconium Evangelicum*. Gyulafehérvár

1645 *Magyar Grammatikatska*. Gyulafehérvár

1645–1649 *Váltság Titka I – III*. Várad

IMRE Mihály

2004 Cicero és/vagy Krisztus? A reformáció XVI. századi retorikáinak egyik dilemmája. In: BITSKEY István–OLÁH Szabolcs (szerk.): *Religió, retorika, nemzettudat régi magyar irodalmunkban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 125–166. (Bibliotheca Studiorum Litterarium 31.)

JAKOBSON, Roman

1969 *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó, Budapest

KECSKEMÉTI Gábor

1998 *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Universitas Könyvkiadó, Budapest

MEDGYESI Pál

1650 *Doce nos orare, quin et predicare*. Bártfa

MELANCHTHON, Philipp

2003 Encomium eloquencia. Az ékesszólás művészete. In: IMRE Mihály (szerk.): *Retorikák a reformáció korából*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 32–46.

MIKÓ Gyula

2008 Geleji Katona István retorikai elvei és az udvari prédikáció. In: FAZAKAS Gergely Tamás–GYŐRI L. János (szerk.): *Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Debrecen, 53-59.

2010 „Mivel én is csak ember voltam”: *Az Exequiae és az Exequiarum Coeremonialium libri gyászbeszédei*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen

RAVASZ László

1915 *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. A Magyar Református Egyház Kiadása, Pápa

TARNÓC Márton

1988 *Kettőstűkör*. Magvető, Budapest

VOIGT Vilmos

2006 A frázis tipológiája (műfajelméleti és más szempontból). In: MARTONFI Attila–PAPP Kornélia–SLIZ Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest, 622–634.

A közmondások megnevezésének európai mintái

<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/04-4/voigt.pdf> (2014. 08. 27.)

ZERFASS, Rolf

1987 *Nevedet hirdetem*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum első évei (1973–1978): intézmény- és gyűjteményépítés a médiarecepció tükrében

1. Problémafelvetés

Jelen elemzés egy nagyobb kutatás része, amely a csernátoni Haszmann Pál Múzeum történetével foglalkozik. A múzeum alapítása Haszmann Pál (1902–1977) nevéhez fűződik, aki 1920-ban kezdte tanítói pályafutását Kézdikőváron, majd Zabolára került, végül 1934-től népiskolai tanítóként, igazgató-tanárként tevékenykedett Csernátonban 1977-ben bekövetkezett haláláig. A múzeum 1973-ban nyitotta meg kapuját, 1999-től viseli alapítója nevét.

Ha az intézményt mint önálló entitást tekintem, óhatatlanul az őt létrehozó egyénre/egyénekre irányul a figyelmem. Ez indokolja a feltevésem, hogy az intézmény története megírható az alapító egyéniségének, élettörténetének, életpályájának vizsgálata mentén. Az ő munkásságát folytatták gyermekei, majd unokái. Gyűjtőmunkája, múzeumalapító szándéka a közössége életét is alakította. Haszmann Pál életpályájának vizsgálatával a diktatúra évtizedeinek működési mechanizmusai is kirajzolódnak, hiszen éppen erre az időszakra esik a tényleges múzeumalapítás.

2. A forrásanyag bemutatása

Kutatásom elsődleges forrása Haszmann Pál irattára, amely oktatói, nevelői, illetve gyűjtő, rendszerező tevékenységébe is betekintést enged. Hagyatékából történtek részleges közlések, kutatóknak is gyakran szolgáltatott adatokat munkájukhoz, de teljességében nem került átfogó feldolgozásra.

Ez az irattár magába foglal személyes, magánjellegű dokumentumokat és hivatalos iratokat egyaránt. Az alapján, hogy mit tartottak érdemesnek megőrizni, az illető személy, család világról alkotott véleményére, közösségben betöltött szerepére is következtethetünk. Mivel jelen esetben is nemzedékeken át gyarapodó iratkötegekről van szó,

nem csak egy egyén, hanem egy család, sőt nemzedékek érzelme- és gondolatvilágának a hordozói ezek (Bányai 1973: 169). Vajda András egy sáromberki paraszti irattár elemzését végezte el, megvizsgálva annak szerkezetét, szövegtípusait, helyét, szerepét a család életterében, és az irattár funkcióit is (Vajda 2009: 123–157). Az általa felvetett elemzési lehetőségek és szempontok érvényesíthetők a Haszmann család irattárának vizsgálatában is.

Haszmann Pál a néptanítók egyik tipikus példája volt, érvényesíthető alakjára az Ozsváth Imola által a néptanítók élettörténetének vizsgálata során tett megállapítás, mely szerint a „néptanítók az iskolai oktató-nevelői munka mellett a faluközösség szellemi vezetőiként széles körű tevékenységet folytattak. Többben közülük a település életének megszervezése mellett (színhátszó csoport, néptáncscsoport, olvasóegylet, dalegylet stb. vezetése) említésre méltó néprajzi munkássággal is rendelkeznek” (Ozsváth 2008: 21). A hátramaradt írott dokumentumok ezt is tükrözik.

A múzeum történetének megírásához másodlagos forrásként kezelem a Haszmann Pálról, illetve a múzeumról megjelent újságcikkeket, rádió-, televízió-felvételeket, filmeket, a múzeum vendégkönyveit (Dimény-Haszmann 2009: 65–84), illetve a születésének 110. évfordulójára készített filmen elhangzó visszaemlékezéseket.¹ Egy másik forrást a Haszmann Pál Péterrel készített interjúk képezik. A megőrzésre fontosnak tartott újságok többek között a család szöveghasználati szokásaira engednek következtetni.

Jelen elemzés a múzeumalapítást és az utána következő első évtized történéseit vizsgálja az 1970–80 között íródott újságcikkek alapján, ezek közül is kiemelve két fordulóponthoz kötődő időszakot, egyik a múzeum alapításának éve, másik a múzeumalapító 1977-ben bekövetkezett halála. Azt vizsgálom, hogy egy család életében milyen szerepet bír a sajtó, milyen cikkeket tartanak fontosnak megőrizni, milyen szándékkal teszik ezt. Ebből a nézőpontból ezeket az újságcikkeket kiegészítő, a tényleges kontextusba helyező biográfiai adalékegyüttesként kezelem. Mind a család-, mind az intézménytörténet vizsgálata szempontjából fontosnak tartom a sajtóanyagok elemzését. Szócs Levente Tzvetan Todorov megállapítását tartja mérvadónak a sajtóanyagokhoz való viszonyulás szempontjából, aki szerint a különféle írott műfajok voltaképpen intézményekként működnek egy társa-

¹ A film 22 személy visszaemlékezéseit közli, illetve archív felvételeket tartalmaz, a felvett 8 órás anyagból 1 óras válogatás látható.

dalomban, elváráshorizontot hozva létre az olvasóban, és írásmodellt szolgáltatva a szerzőnek (Szócs 2009: 663). Jelen vizsgálat szempontjából is érvényesíthető ez a megállapítás.

Arra nézve, hogy miképpen zajlik az intézményépítés a sajtó tükrében, a tanulmányozott időszak sajtóanyagainak narratív vizsgálatával keresem a választ. Az elemzésem tehát kétirányú, család- és intézménytörténetbe beillesztett fejtegetés.

Az anyag mennyiségére való rálátás miatt nemcsak a jelen dolgozat témájául szolgáló első évtized, hanem az egységes egészként kezelt első két évtized termésének statisztikai adatait mutatom be. Összesen 27 sajtóorgánum van a vizsgált időszakban, amelyben szerepel Haszmann Pál és a Haszmann család, ezek közül 3 román nyelvű, 10 magyarországi és 14 romániai magyar sajtótermék (lásd ezeket részletesebben a mellékleteknél, az 1. ábrán). Az elemzés során világossá vált, hogy a Kovászna megyei, regionális lap, a *Megyei Tükör* az általa közölt 123 vonatkozó írással az élen áll.

A vizsgált kiadványokban összesen közel 80 szerző közölt a témámra vonatkozó írást, a legtöbbet Sylvester Lajos (18-at), Magyar Lajos (10-et) és Bogdán László (9-et). A vizsgált cikkek évek szerinti megoszlását a mellékleteknél a 2., 3. és 4. ábra szemlélteti, azokat a hullámzásokat is jelezve, amelyek az adott politikai helyzetben az egész társadalom működésére rányomták a bélyegüket.

3. A forrásanyag narratív elemzése

Az alapítás évében született újságcikkek nagyobb százalékban riportok, illetve tudósítások, egyrészt a múzeumalapítás konkrét eseménye köré csoportosulnak, másik részükből pedig a múzeum arculata, tervei, az építkezés olvasható ki. Majdnem mindegyik írásban megjelenik az alapító, Haszmann Pál tanár alakja, aki már ekkor múzeumalapítóként kerül be a köztudatba. Ezekben az években a „tájmúzeum”, „falumúzeum”, „Felsőháromszék tájmúzeuma”, „néprajzi gyűjtemény” meghatározásokat találjuk az intézménnyel kapcsolatosan. Szintén az újságcikkeket olvasva látjuk, hogyan határozzák meg kívülről a múzeum szerepét, fontosságát. Eszerint az intézmény méltó képviselője Csernátonnak, a községet a megye első települései közé emeli. A múzeumalapító Haszmann Pál lankadatlan munkakedvét, energiáját, múltat kutató szenvedélyét emelik ki, amellyel összegyűjtötte, majd a köz

javára felajánlotta közössége néprajzi és helytörténeti értékeit, valóra váltva ezzel legdéldegelhetőbb álmát.

Terjedelmi okokból dolgozatomból ide csak a legjellemzőbb sajtóközlések elemzését emelem át, mind a múzeumalapítás, mind az alapító halála kapcsán, egyféle keresztmetszetét a vizsgált anyagnak, amelynek összetevőit azonban részletesen felsorolom tanulmányom záró részében.

A múzeum tényleges megnyitása 1973. február 25-én volt. Kétnapos ünnepség keretében avatták a Bod Péter Művelődési Egyesületet 24-én, illetve nyitották meg a múzeumot 25-én. Az 1973-as évben 14 újságcikket találunk a gyűjteményben, ami az előző évekhez képest ugrást jelent, ez, illetve a múzeumalapítás indokolja, hogy elsőként ennek az évnek végzem el részletesebb narratív elemzését.

A múzeummal kapcsolatos első cikk január 24-én, szerdán jelent meg az *Előre* országos napilapban, Bölöni Sándor tudósítása, *Múzeum születik* címmel. A múzeumnak helyet biztosító Damokos-kúria – ma is az intézmény főépülete – fotójával megjelenő írás arról tudósítja az olvasót, hogy Felsőcsernátonban² múzeum alakul. A cikkíró kiemeli, hogy Kovászna megyében az utóbbi években megnövekedett a népi kultúra és a helytörténet iránti érdeklődés. Megtudjuk, hogy több helységben létesült kisebb-nagyobb múzeum, amelyek közül az 1972-ben alakult kézdivásárhelyi múzeumot emeli ki. A cikkíró méltatja Haszmann Pál szerepét, akit mint odaadó iparosembert³ határoz meg. A továbbiakban felsorolja a gyűjtemény érdekesebb darabjait, utalva a jövőbeni tervekre is. A cikk végén kiemeli a megyei vezetők szerepét és a helyi néptanács ügyszeretét, támogatásukat, amelynek nyomán „nem csak egy néprajzi múzeumot lát majd a szeretettel fogadott vendég, hanem Felsőháromszék tájmúzeumát.” (*Előre*. 1973. XXVII. jan. 24., 2.)

A *Constituirea Uniunii culturale Bod Peter și inaugurarea muzeului comunei Cernat* című cikket a *Cuvântul Nou* román nyelvű regionális napilapban Drăgan Ioan jegyzi. A tudósítás tájékoztatja az olvasókat arról, hogy Csernátonban megalakult a Bod Péter Művelődési Egyesület és a múzeum. „Sâmbătă și duminică, deci timp de două zile, Cernatul și-a sărbătorit cum se cuvine, adică cu crez, pasiune și

² A múzeum valójában Alsócsernátonban van. Közigazgatásilag ma mindkét falurész Csernáton község része.

³ Talán ez az egyetlen hely, ahol iparosemberként jelenik meg Haszmann Pál, aki tulajdonképpen néptanító, később igazgató-tanár volt.

reală mândrie, intrarea, meritață și reală, în rândul centrelor culturale puternice ale județului.” (*Cuvântul Nou*. 1973. VI. februar 27. 1.) Azaz: „Szombaton és vasárnap, két teljes napon át, Csernáton méltó módon, hitvallással, lelkesedéssel és valós büszkeséggel ünnepelte megérdemelt, tényleges belépését a megye erős kulturális központjainak sorába” – olvashatjuk a cikk első mondatában.

A *Művelődés* hasábjain *Múzeum Csernátonban* címmel dr. Székely Zoltán közölt tudósítást arról, hogy a sepsiszentgyörgyi múzeum újabb egységgel bővült, tájmúzeum nyílt Csernáton községben. Dr. Székely Zoltán mint a múzeum igazgatója (akinek hathatós segítsége nélkül nem jött volna létre a csernátoni intézmény), tudományos pontossággal jegyzi tudósítását, méltatva Csernáton érdemeit, a falu szép fekvését, történelmére, régészeti értékére is felhívva a figyelmet. „Ha valaki Csernátonon keresztül megy, az a benyomása, hogy egy falumúzeumban sétál, azzal a különbséggel, hogy az ilyen típusú múzeumoktól eltérően, amelyek jórészt a falusi ember építészeti emlékeit őrzik, itt az idő folyamán beáramló különböző építészeti stílusokat is megtalálja. Ezek azt mutatják, hogy a népi, anyagi műveltség hordozói mellett a község lakói közül kiemelkedtek olyanok is, akik szellemi képességeik révén túlnőtték falujuk határát.” (*Művelődés*. 1973. XXVI. 4. 13.) Dr. Székely Zoltán régész muzeológusként szemléli Csernáton épített örökségét, a megmaradt közel félszáz udvarházat (amelyek száma napjainkra 11-re apadt). A szép fekvésű településnek szakszerűen sorolja fel a számontartott érdemeit, nem hagyva ki a jeles szülötteket sem a felsorolásból. „A falu adottságai, történeti, néprajzi gazdagsága mellé, mint múzeumot létrehozó tényezőként járult Haszmann Pál tanár, aki fiatal népnevelő korától páratlan szorgalommal kutatta fel és gyűjtötte össze a falu történetére vonatkozó adatokat. Ezt a múltat kutató szenvedélyt oltotta két fia, Pál és József lelkébe, akik apjukhoz hasonlóan hangyaszorgalommal hordták össze a falu történeti, néprajzi kincsét.” (*Művelődés*. 1973. XXVI. 4. 13.)

A *Megyei Tükör* a múzeumnyitás napján középoldalas riporttal méltatta az eseményt, három nappal később, 1973. február 28-án pedig az eseményről készült tudósítást közölte, *Kettős ünnep Csernátonban* címmel. Ebből kirajzolódik a múzeum megnyitásának, illetve a Bod Péter Művelődési Egyesület megalakulásának forgatókönyve. A helyenként propagandaizű cikk pontos képet fest a hangulatról, kitérve a részletekre, a jelenlévőkre, a műsorra, teljes képet nyújtva az 1973-as két jeles napról, amelyeket jól illusztrál három, *A csernátoni falumúze-*

um megnyitása, A múzeum szövésszékén készül a csernátoni szöttes, Az alakuló ülés közönsége képaláírással ellátott fotó is. A szövést bemutató fotó jól szemlélteti a múzeum egyik célkitűzését, hogy ne holt tárgyak tárháza, hanem élő múzeum legyen. Itt hivatkozom Kovácsné István Anikó *Tájházak, emlékszobák mint önreprezentációs objektumok* című vizsgálatára, amelyben ez áll: „Az 1970-es évek emlékhelyteremtési gyakorlata nem kap(hat) szélesebb körű nyilvánosságot. A létrejött tájházak nem ceremoniális keretek között, ünnepélyes felavatással, hanem a helyi értelmiség, a sajtó, a turisztikai útikönyvek, valamint a színhagyomány közvetítésével kerülnek be a köztudatba” (Kovácsné István 2006: 89). A szerző azzal indokolja a „rejtőzködő magatartást”, amit a tájházak, emlékszobák létrehozói részéről megfigyel, hogy ez egyfajta védekezési attitűd a hatóságokkal szemben. Ha nem figyelnek fel az adott objektum létrejöttére, az több védettséget élvez. A csernátoni múzeum esetében épp ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg. Azon túl, hogy nagy érdeklődésre tartott számot a megnyitó, hogy ceremoniális keretek közt történt, a sajtó is erőteljesen mediatisálta az eseményt. Éppen ebben az exponáltságban látom azt, amit idézett szerző a rejtőzködő magatartásban vélt felfedezni, vagyis azt, hogy a hely ezáltal nyert védettséget.

Tőke Csaba tollából a *Falvak Dolgozó Népe*nek 5. számában jelent meg vonatkozó cikk, *Haszmannék és a Damokos kúria* címmel. A riportíró végigkalauzolja az olvasót Csernátonon, említve az Ika-vári „népünnepélyeket”, a várjavítást, kiemelve a kúriákat. Kísérője, Salamon Ferenc tanár vezeti be a falu értékeinek ismeretébe az újságíró, aki rövid felvezető után rátér a múzeumra és az intézménnyel összenőtt Haszmann családra: „... s közben számtalanszor újrachallom azt a nevet, melyet már Sepsiszentgyörgyön sem választanak el Csernáton nevétől: a Haszmannok.” (*Falvak Dolgozó Népe*. 1973. XXIX. 5.) A riportíró nagyon színesen, szemléletesen vezeti végig az olvasót a gyűjteményen, ismerteti meg Haszmann Pállal, akinek bölcsöleteiből, humorából is belevisz írásába, közelképbe hozva a tapasztalt tanárt, de az embert is, akinek szívügye, élete a múzeum: „Aztán éppen mindent ne írjon meg, édes fiam... Hadd jöjjön el, aki kíváncsi, s nézze meg. ... Tudja maga, minek örülök a legjobban? ... A minap, úgy déltájban beszalad hozzám a kicsi unokám valami cserépdarabbal a kezében: »Apó, gyele, találtam egy légiséget!« Hát ennek!” (*Falvak Dolgozó Népe*. 1973. XXIX. 5.)

Kovács Nemere riportja (*A csernátoni példa*) és Cseh Gusztáv jegyzete (*A szülőföld körül*) az *Utunk* 13. számában található. (*Utunk*. 1973. 28. 1289. 6–7. 11.) A lapszámból szintén két példányt találtam a gyűjteményben, és azért tartom fontosnak kiemelni ezt, mert ezeket is, egy Sylvester Lajos-jegyzettel kiegészítve, kinyitható emléklappá ragasztotta Haszmann Pál. Ezzel a gyakorlattal többször találkozhatunk az összegyűjtött újságcikkek egészét tekintve. Ezúttal a pontos hivatkozást is rájegyezte, az „ép” lapszám címlapjára pedig kiemelte: „Kovács Nemere cikke, Csernáton község Múzeuma Csernátoni példa címmel Cseh Gusztáv cikke, Szülőföld körül.” Az újságok címlapjára történő jegyzetelés, halála után, a későbbiekben is tetten érhető gyakorlata volt feleségének, illetve fiának is.

Kovács Nemere írásában találkozunk először leírt formában a ténnyel, hogy Haszmann Pál azzal a feltétellel ajánlotta fel magángyűjteményét a megyei múzeumnak, „ha a gyűjtemény egészben és – Csernátonban marad.” (*Utunk*. 1973. XXVIII. 1289. 6–7.)

Cseh Gusztáv jegyzetéből a grafikusművész csernátoni kötődéseiről értesülhet az olvasó. Az intézmény és a család életében kiemelten fontossá lett a Cseh Gusztávhoz fűződő rokoni kapcsolat, hiszen általa nagyon sok képzőművész, kolozsvári író stb. találta meg Csernátont. Haszmann Pál idős Cseh Gusztávval vette fel a kapcsolatot még az 1960-as években, felgöngyölítve a rokoni szálakat a Kolozsvárra szakadt, illetve csernátoni Cseh családok között. „Talán egyfajta »gyöke-
rek körüli utazásnak« nevezném háromszéki kirándulásaimat, keresve a kapcsolatot azzal a földdel, azokkal az emberekkel, ahonnan szépapámat feltarisznyálták. Ma otthonra Haszmann Pali bácsinál találtam, aki már első találkozásunkkor egy múzeumra való gyűjteményről beszélt. Azóta lett azzá. S talán Csernáton is attól kezdve számít a megye egyik legtevékenyebben művelődő községének.” (*Utunk*. 1973. XXVIII. 1289. 11.) Ennek a testvéri barátságnak egyik kézzel fogható tanúja Cseh Gusztáv két rézkarc-sorozata, a *Jeles házak* és a *Hatvan főember*, amelyeket a múzeumnak adományozott. Cseh Gusztáv cikkét Gergely István szobrászművész Bod Péter-mellszobrának fotójával illusztrálták.

Mátyás Árpád tudósítása (*Malom a múzeumban – múzeum a malomban*) az *Előrében* jelent meg, a *Tudósítások, hírek* oldalon, és igazi néprajzi csemegének számít. Megtudjuk belőle, hogy a megnyitás után már a további tervek érlelődtek a múzeum gondozóiban, a kétéhtáros telek adta lehetőségeket szeretnék kiaknázni. „A minap Haszmann Pál nyugdíjas tanárral, a csernátoni múzeum alapítójával beszélgettünk...

jóformán alig szikkadt meg a mész a nemrég berendezett múzeum falain, s máris újabb tervekkel hozakodnak elő. Rövidesen szabadtéri részleggel bővítik a múzeumot.” (*Előre*. 1973. XXVII. júl. 14.) Valamikor a Csernáton-patak mentén 32 vízimalom őrlött, ennek kívántak „emléket állítani” azzal, hogy egy lebontásra ítélt malomépületet, hozzávalóival, betelepítsenek a múzeumkertbe.⁴

Három cikk augusztus, szeptember, október hónapokban jelent meg, mindhárom a *Megyei Tükör* hasábjain. A szeptemberi, (vörös) szignóval megjelent írás (*Egyre többen támogatják a csernátoni múzeumot*) egy sajátos formája az olvasói levélnek, a lap utolsó oldalán közölték, de nem csupán egyszerű olvasói levélként, hanem hozzáírták az újságírói véleményt is, ami az újság álláspontjának is tekinthető. A levél tulajdonképpen arról szól, hogy egyre több támogatója akad a Csernátonban alakult múzeumnak, az egyik látogató jegyzi, aki biztosítja arról a csernátoni falumúzeum vezetőit, hogy az általa gyűjtött régi tárgyakat nemsokára oda fogja szállítani. „A gyűjtőmunka azonban nem állt meg a múzeum megnyitásával, s ezért aggódik László néni is, ugyanis ottjártakor megígérte, hogy maga is szerez egy-két régi tárgyat és eljuttatja a szomszédos faluba.” (*Megyei Tükör*. 1973. VI. szept. 5. 8.) A közigazgatásilag Csernátonhoz tartozó Albisban lakó László Erzsébet levelét azért tartotta fontosnak kiegészítésekkel közölni az újságíró, mert – mint jelzi az írás végén – nem egyedülálló esettel állunk szemben, ugyanis értesültek arról, hogy egyre több támogatója akad a múzeumnak, „s jól van ez, mert a múlton keresztül juthatunk el a jelenbe, a hagyományörzés pedig mindannyiunk kötelessége.” (*Megyei Tükör*. 1973. VI. szept. 5. 8.)

A tájházak, múzeum, emlékházak alapításával „olyan kulturális emlékezetteremtési gyakorlatnak vagyunk tanúi, amely a spontán emlékezet megszűnésének következményeként az emlékezet helyeinek létrehozásával tartható elevenen” (Kovácsné István Anikó 2006: 85). Ahogy többször is megfogalmazódik az elemzett írásokban, ez a cse-

⁴ „A múzeumba betelepített Orosz Simon-féle kétköves vízimalom vagy kásás malom a Nagypatak mentén, a Csókás-feredő irányában bal felől a legfelső malom volt. (...) Az Orosz család leszármazottai elköltöztek Sepsiszentgyörgyre, elidegenítették a belsejét, amelyen a malom állt. Idős Haszmann Pál előrelátta azt, hogy ezek a malmok, sajnos, sorra mind megállnak, és mivel az épület a faluban volt, szorgalmazta megvásárlását. Erre is, mint sok más múzeumi darabra, önerőből teremtették elő a pénzt. Szakszerű lebontás után molnáremberek segítségével épült újra a skanzenben. A malom kőpadgerendáján ez olvasható: »ÉPÍTETTE az GAZDASÁG 1836 ba BARABÁS ISÁK MALOM BIROSÁGÁBA OLOSZ JÁNOS ALTAL.«” D. Haszmann 2013. 49–50.

lekvés nem „opcionális”, nem választható, hanem kötelessége mindenkinek. Ennek is erős identitásmegőrző szerepe van, és emellett az adott régiót is meghatározza, legitimálja. A régió értelmezésének kulcsfogalma éppen a reprezentáció, az a szimbolikus cselekvés, amely magukat az adott régióhoz sorolható csoportok érdekviszonyait szolgálja. A reprezentáció szellemi és tárgyi síkon egyaránt létrejön (Szócs 2009: 664). Ilyen reprezentáció adott esetben a múzeum a maga tárgyaival együtt.

A sajtóanyag narratív elemzését az 1977–78-as évekkel folytatom. Ezt a választást két dolog indokolja. Ha a hetvenes éveket nézzük, láthatjuk, hogy 1978-ban van a legtöbb sajtómegjelenés, 21 darab. 1977-ben 13-szor szerepel az intézmény a különböző sajtóorgánumokban, akárcsak 1973-ban, az intézmény alakulásakor. Másik ok a múzeumalapító 1977-ben bekövetkezett halála. Azt gondolom, ezek a fordulópontok a legkiemelkedőbbek mind az egyén, mind az intézmény életében.

Az 1977–78-as esztendőkből összesen 34 írást, illetve sajtómegjelenést találunk. Ezek a riportok, interjúk, hírek, tudósítások és egy glossza, két nagyobb blokk köré szerveződnek, a legtöbb cikk a múzeumalapító halála, illetve 1978-ban Haszmann József fāragászati kiállítása kapcsán íródott. Azt is fontos kiemelni, hogy az 1978-as cikkek majdnem mindegyike megemlékezik a múzeumalapítóról. A teljes vizsgált anyagot egységes egészként tekintve, amint jeleztem, az egyén, egy család és egy intézmény élettörténete rajzolódik elénk. Keszeg Vilmos mutatott rá arra, hogy a különböző narratívákat forgalmazó egyén szövegeinek alaptípusa a biográfia, amely változatos funkciókkal rendelkezik, jelentést tulajdonít a létezésének (Keszeg 2002: 208). Az egyénről, cselekvéseiről, az általa elindított folyamatról újságok hasábjain megjelenítendő szövegek ily módon olvashatók biográfiákként. A biografikus beszédmód egy életpályáról megszerkesztett és forgalmazott reprezentációk formájában, a mindennapi életben, a társadalmi kommunikációban tölti be funkcióját (Keszeg 2007: 167). Ennek a kommunikációs folyamatnak a része jelen esetben az újságíró, aki kérdéseket tesz fel, megfigyel, megírja a történetet, ami visszajut ahhoz, akiről szól, ezáltal elindul egy párbeszéd, miközben a családban is az adott írást értelmezik, újraértelmezik, ha szükséges, korrigálják, kiegészítik a benne foglalt információkat. A múzeumalapító Haszmann Pálról megjelent írások reprezentatív biográfiák, hiszen alakja, cselekvései példaként, sőt, követendő példaként állítódnak a

közösség elé. Ugyanakkor az a gesztus, hogy a család őrzi az újságcikkeket, státusztörténetekké emeli ezeket az élettörténeti epizódokkal telesztírt írásokat, amelyek bármikor felmutathatók, és amellet, hogy cselekvéseket hitelesítenek, a társadalmi hálóban betöltött szerepet, teljesítményt, kapcsolatrendszerét is legitimálják.

Az 1977-ben megjelent első írást N. Z.⁵ jegyzi a *Megyei Tükör*-ben, *Vendégünk volt: Ioan Grigorescu* címmel. Amint címe is jelzi, a riport arról ad hírt, hogy a megye vendége volt Ioan Grigorescu,⁶ akit elvittek megtekinteni a csernátoni múzeumot is. A világgjárt újságíró, „szárguldo riportert”, ahogy a szerző jellemzi, meg akarták lepni valamivel, ami itthoni, ám még neki is kuriózum lehet. Az írásból kiemel-nék egy olyan mozzanatot, amit addig, írott formában legalábbis, nem fogalmazott meg senki. Azon túl, hogy a gyűjtemény népszerűsítésével kapcsolatos véleményének is hangot adott, újságíró kollégáinak később azt fogalmazta meg Ioan Grigorescu, hogy „Haszmann Pali bácsi meg-érdemelné, az ő nevét viselje a gyűjtemény.” (*Megyei Tükör*. 1977. VI. febr. 9. 2–3.)

Terjedelmesebb és tartalmilag színes, múzeummal kapcsolatos témákat érintő interjú az, amelyet Sylvester Lajos jegyez, *Csernátoni csalogató* címmel. (*Megyei Tükör*. 1977. VI. júl. 26. 2–3.) Az újságíró Haszmann Józseffel beszélget, a múzeummal kapcsolatos dolgokról faggatva őt. Azért is különösen fontos ez az interjú, mert adatszerűen több olyan dolgot is felsorol, ami utal a gyűjtemény akkori állapotára, mint például a megépült, 50 méter hosszú gépszín. Itt olvashatunk először arról, hogy gyűjtik a múzeumban a mezőgazdasági szerszámokat és gépeket, és hogy nem is szerény az az anyag, ami már 1977-ben látható a kiállítás ezen csoportjában. Az interjút olvasva elének tárul az akkori állapot, az udvar képe, ahol áll már a pávai kapu, a bélafalvi ház. A beszélgetés tudósít a faragóiskola tevékenységéről. Ez a harmadik alkalom, hogy az olvasó a csernátoni faragóiskolával találkozhat, itt már azt is megtudjuk, hogy tanfolyamai két éves időtartamot ölelnek fel. A sokféle kérdés mellett még egyet fontosnak tartok kiemelni. Az újságíró rákérdez, a falu végén, a főúton miért nincs jelzőtábla, ami

⁵ Nemes Zoltán

⁶ Ioan Grigorescu (1930. október 20., Ploiești – 2011. március 26., Ploiești, Románia): román prózaíró és publicista, életműve leghosszabb részét publicisztika- és riportkötetei teszik ki. Az egyik leghosszabb életű televíziós műsor, a *Spectacolul lumii* (kb.: A világ mint előadás) készítője volt (szöveg és kép), emellett dokumentum- és művészfilmek forgatókönyvét és kritikáját jegyezte.

irányt mutatna az errefelé járóknak, ami bevezetné őket a múzeumba. Itt tudjuk meg, hogy az intézmény a megyei múzeum részlegeként, állandó kiállításaként működik, jó lenne, ha külön neve lenne, ami kiírható egy jelzőtáblára.⁷

Két másik írást egyszerre elemzek, hiszen egymással bizonyos szinten párbeszédet folytatnak. Az első Sylvester Lajos jegyzete (*Talpra állunk...*), közvetlenül Haszmann Pál halála előtt jelent meg. „Üzenek, telefonon hívnak: Haszmann Pali bácsit, a Csernátoni Múzeum gondnok-gazdáját, nekem hajdani tanítomat-tanáromat illenék felkeresni Alsócsernátonban. Ágynak esett.” (*Megyei Tükör*. 1977. VI. szept. 13. 2.) Az írás egy róla készült portré, kicsit testamentumszerű, benne mindaz a sok feladat, amit a 77 éves múzeumalapító még el szeretne végezni. „Betegségét, ami testét gyötri, épp csak megemlíti. (Valami baj van itt a kapcsolószekrényvel, s egyebekkel, segítséggel sem tudok felállni, egyik nap el is estem, de, ne törődjeteK, csihányba nem üt a mennykő, lelkecskéim, talpraállok én, mert...) Talpra kell állnia, mert...” (*Megyei Tükör*. 1977. VI. szept. 13. 2.) A három nappal későbbi, Bogdán László tollából született jegyzet (*A szeme rajtunk*) már Haszmann Pál haláláról értesíti az olvasót: „Van valami jelképszerű és mélységesen megindító abban, hogy még elolvasta Sylvester Lajos cikkét, s mondják, vágott a szeme: lábraáll ő még, mit is tehetne egyebet, várja a feladat!” (*Megyei Tükör*. 1977. VI. szept. 16. 3.). A vékony fekete keretbe foglalt írást egy, Haszmann Pálról készült fotó illusztrálja, Bartha Árpád felvétele. Az írás személyes hangvételű, Haszmann Pál jellemét, érdemeit sorolja, kiérződik belőle a szerző ragaszkodása is. Szó van írásában arról is, amire utaltak már korábbi cikkek is, hogy Haszmann Pál kinevelte utódait, nem bízta munkájának sorsát a véletlenre. Ezek fontos mozzanatok, noha ma már egyértelműen hatnak mindazoknak, akik ismerik a múzeum történetét, mert az intézmény jól megrakott alapjaira a halálát követő 34 évben rá kellett építeni mindazt, ami ma látható, megtapasztalható az immár nevét viselő csernátoni múzeumban.

Csiki Lászlónak az *Utunk* hasábjain jelent meg nekrológja Haszmann Pálról, ezzel a címmel: *Haszmann Pál (1902–1977)*. Fontos kiemelnem azt, hogy ő volt, aki 1970-ben a *Megyei Tükör*ben indult

⁷ Sepsiszentgyörgyöt Kézdivásárhellyel összekötő országúton, Csernáton központja felé a feltérőnél 2013-tól van irányjelző tábla.

Régi jó iskolamesterek sorozatot szerkesztette,⁸ amelyben második riportalánya Haszmann Pál volt. Újságíró kollégáival sokszor volt a Cseh-kúria vendége, később verseskötetét is bemutatták Csernátonban. Mindezeket csupán a nagyon személyes hangvétel „magyarázataként” tüntetem fel. A nekrológban így fogalmaz: „Szellemével abba a sorba tartozik ő is, mely lassan végleg elvonnul előttünk, halálával magát újra megmutatva, nekrológokból olvashatjuk ki, hogy voltak, s a maguk helyén már-már jelképeinkként igazak voltak mindannyian: országegépítők, poéták, tanítók.” (*Utunk*. 1977. XXXII. szept. 30. 7.)

Tánczos Gábor a Budapesten megjelenő *Új Tükör* hasábjain közölt sorozatot *Háromszéki útiképek* címmel. A családi gyűjtemény két lapszámot őriz, ezek az 1. és 3. részét közlik ennek a háromszéki barangolásnak. Az 1. résznél (*Új Tükör*. 1978. XV. 8. febr. 19. 12–13.) csupán egy rozettás illusztráció utal a múzeumra, *Faragott kapugeren- da, XVII. század* képaláírással. Haszmann Pálné melléírta: „*Csernátoni Múzeumba gerenda*. Csernátonról és a múzeumról a riport 3. részében (*Új Tükör*. 1978. XV. 10. 1978. márc. 5. 12–13.) szól a szerző, ahol Kézdi-vidéket mutatja be. A riport mellé egy fotó került az Ika váráról és két fotó a múzeumról, egy belső terem és a Damokos-kúria fotója, valamint még egy kép, egy régi tornácos ház, tornácrea könyöklő öregemberrel és egy kislánnyal (ezt szintén Csernátonban fotózta Gál And-

⁸ Erre így emlékszik a lap akkori két munkatársa, Magyar Lajos és Czegő Zoltán. Magyar Lajos: *Pali bácsival mi már 1968-ban megismerkedtünk, voltaképpen egyszerre ismertem meg Pali bácsit és Háromszéket. A megismerkedésnek az apropója nem volt egyéb, mint az akkori Megyei Tükörben indult nagyon jó riportsorozat, ami a régi jó oskolamesterek címet viselte. Ezt a sorozatot az azóta eltávozott, maga után mély irt hagyott Csiki László írta, de annyira tetszett mindkinek a sorozat, hogy Lacit elkísértük a riportútjaira, mert meg kellett ismerkedni a tájjal, az emberekkel, benne kellett élni. Úgy lehetett megismerni Háromszéket, a háromszéki embereket, ha ezek az öreg oskolamesterek mondták el élményeiket. Hát így kerültem én először a csernátoni Cseh-kúriába, és így beszélgettünk el Pali bácsival. Hát óriási hatással volt rám már maga a kúria, a kúriának a nagy nappalija, az a hatalmas ebédlőasztal, de különösképpen a falakat díszítő kerámiák, tányérok és kancsók.*

Czegő Zoltán: *Pali bácsi csupa jóság volt, ő volt a falusi tanító megtestesítője. Emlékszem, hogy sorozatot írtunk akkor, abban az időben a Megyei Tükör nevű lapban, s fölkerestük mi magunk is Zabolától Vargyasig, s Csernátonig az idős iskolamestereket, s ez volt a felcíme, minden két hétben megjelent egy, hogy Régi jó oskolamesterek, de az első az Haszmann Pali bácsi volt és Csiki Laci írta ezt a riportot. Pali bácsi hatalmas életszeretettel és nagy adag derível viszonyult mind a vendégekhez, mind a hatalmi terrorhoz, neki vigyázni kellett arra is, hogy milyen színekbe jöjjenek a széky ruhák, és hát példaadó volt, hogy nem tudom hány száz kerámia díszítette a lakást, a Cseh-kúriát. (Részletek az interjúkból, amelyek a *Szelíd mosolyod immáron örök* című dokumentumfilmhez készültek 2012-ben.)*

rás I.). A riportból többek közt megtudjuk, hogy Haszmann Pál meghívta őket múzeumnézőbe, ám, sajnos, mire megérkeztek, már halott volt. A szerző így fogalmaz: „Egy héttel érkezésünk előtt temették”, ebből arra következtethetünk, hogy valamikor 1977 szeptemberének végén járhattak Csernátonban, illetve múzeumnézőben. A riport Haszmann Pál alakját mutatja be, majd a múzeumalapítás körülményeiről szól, végül nyugtázza a tényt, hogy van, aki Pali bácsi munkáját folytassa, hogy a múzeum él és működik nélküle is, azonban szelleme továbbra is belengi az intézmény minden szegletét.

Elemzésemben ugyan egy évtized három évét vizsgálom részletesebben, de áttanulmányozva a két évtized anyagát, elmondható, hogy az 1973 előtti években elsősorban az Ika vár és a település két nagy szülőtte, Bod Péter és Végh Antal van megemlítve az újságok hasábjain, Csernáton kapcsán. Ez a kép fokozatosan, már a hatvanas években kiegészült a múzeummal, először a Cseh-kúriában kialakult „magán-múzeumot” emlegetik, a néptanító, gyűjtő Haszmann Pálról írnak mint a régi tárgyak szerelmeséről, de olvashatunk a múzeumalapítási szándékról is. A Csernátonnal kapcsolatos írásokban már a hetvenes évek első két évében, erőteljesen ott a születő múzeum képe. Így válik fokozatosan a múzeum a község jelképévé, nem utolsósorban turisztikai szempontból a felsőháromszéki, Kovászna megyei régió egyik húzópontjává.

Sylvester Lajos egészségdalis riportja a *Megyei Tükör* mellékleteként megjelenő, 24 oldalas *Fórum* 1978 júliusi kiadásának 15. oldalán olvasható, *Szencinkék a korsóban* címmel. Az anekdotikus történetekkel, jelképekkel megtűzdelt írás a múzeum gyűjteményeiről, életéről beszél, oly módon, hogy beleszövi a sok személyes tapasztalatot, a szobrok születésének történetét, de nem hagyja ki a néhai Haszmann Pálra emlékezést sem, akihez a szerzőt kisgyerekkorától szoros szálak fűzik. Ha az újságcikkek elemzését évekre bontom, akkor ez a Sylvester-riport az 1977–78-as év szép summája lehet, kicsit még annál is több, tulajdonképpen a múzeumalapítástól 1978-ig elteltet összegzése.

Egy hírre térek ki még, amely a *Megyei Tükör* 1978. szeptember 30-i számának 2–3. oldalán jelent meg *Bővül a csernátoni múzeum* címmel, és a múzeum állapotát szemlélteti. Az intézményt a megye egyre inkább legfontosabb táji jellegű muzeális intézményének nevezi, jelezve, hogy a múzeum körüli telken egy falumúzeum körvonalai bontakoznak ki. A skanzenben már állt akkor a bélafalvi, albis,

előpataki ház és a malom is, valamint három székelykapu. Két tervet is hírül ad az írás, amely szerint a következő évben faragó- és kovácsmester fogja a látogatóknak a mesterséget a helyszínen megmutatni, az ott készült tárgyak pedig megvásárolhatóak lesznek. Ez az írás is nagyon fontos a múzeum 1978-as arculatára való rálátás szempontjából.

4. Konklúziók

A csernátони múzeumról a vizsgált időszakban a regionális és országos média egyaránt írt, és találunk néhány magyarországi megjelenést is. Ennek tágabb kontextusa az, hogy az 1970-es években (részben a monolit szemléletű szocialista művelődésszemlélet elleni tiltakozásként) elkezdődik egy diskurzus a (népi) hagyományokról. Témái, illetve konkrét jelei a táncház-mozgalom, a tájházak, a Kriterion Könyvkiadó néprajzi kiadványai.

A megőrzés, továbbadás gesztusaival találkozunk a Haszmann családnak a sajtóhoz való viszonyában. A sajtóanyagok mint a biográfia populáris regiszterei, fontos szerepet töltenek be a család életében. A személyes érintettség, a visszaigazolás arra motiválták a családot, hogy összegyűjtsék a vonatkozó sajtóanyagokat. Az elemzett újságcikkek egy intézmény születését az őt létrehozó személy, személyek központba helyezésével ragadják meg. Az intézménytörténet a családtörténet részévé válik, és fokozatosan lesz egyre exponáltabb a közösség életében.

Bár a megállapítás, miszerint a média nem maga a valóság, hanem az újságíróknak a valóságról megkonstruált képe,⁹ jelen téma vonatkozásában is érvényes bizonyos mértékben (pontatlanságok nevek, adatok tekintetében egyes cikkekben, az írásokban szereplő történések esetében saját prioritási sorrend kialakítása fontosságuk tekintetében stb.), a csernátони Haszmann Pál Múzeum esetében alapvetően a realitás – az, hogy az intézmény története szervesen kapcsolódik alapítója életútjához –, illetve ennek médiarepciója lényegileg ugyanazt a narratívát képezi.

Irodalom

⁹ Vö. Champagne in Keszeg 2011: 230.

- BÁNYAI Irén
 1973 A „parasztrattarak” jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. In: IKVAI Nándor (szerk.) *Studia Comitatus 2. Tanulmányok Pest megye múzeumairól*, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 161–171.
- BODÓ Julianna (szerk.)
 2011 *Szimbolikus térhasználat: Ünnepek, jelképek*. A Sikeres Székelyföld Szakmai Fórumsorozat kiadványa, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy
- CHAMPAGNE, Patrick
 1993 La vision médiatique. In: BOURDIEU, Pierre (dir.): *La misère du monde*. Edition du Seuil, Paris, 95–123.
- HASZMANN Orsolya, D.
 2011 A csernátони Haszmann Pál Múzeum. In: KINDA István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 63–73.
 2013 *A csernátони Haszmann Pál Múzeum*. Székely Nemzeti Múzeum, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- KESZEG Vilmos
 2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár
 2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: JAKAB Albert Zsolt–KESZEG Anna–KESZEG Vilmos (szerk.) *Emberök, életpályák, élettörténetek*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–198.
 2011 *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- KOVÁCSNÉ István Anikó
 2006 Tájházak, emlékszobák mint önreprezentációs objektumok. In: JAKAB Albert Zsolt–SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 85–99.
- OZSVÁTH Imola
 2008 Néptanítók néprajzi munkássága. *Néprajzi Látóhatár* XVII. 3. 21–57.
- SZŐCS Levente
 2009 Biográfiai gyergyói újságokban a 20. század elején és végén. In: KINDA István (szerk.): *Acta Siculica*. Sámán Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 663–671.
- VAJDA András
 2009 Egy sáromberki paraszti irattár elemzése. In: ILYÉS Sándor–JAKAB Albert Zsolt–SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Nemzedékek, kutatók, lenyomatok*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 17.. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 123–157.

Mellékletek

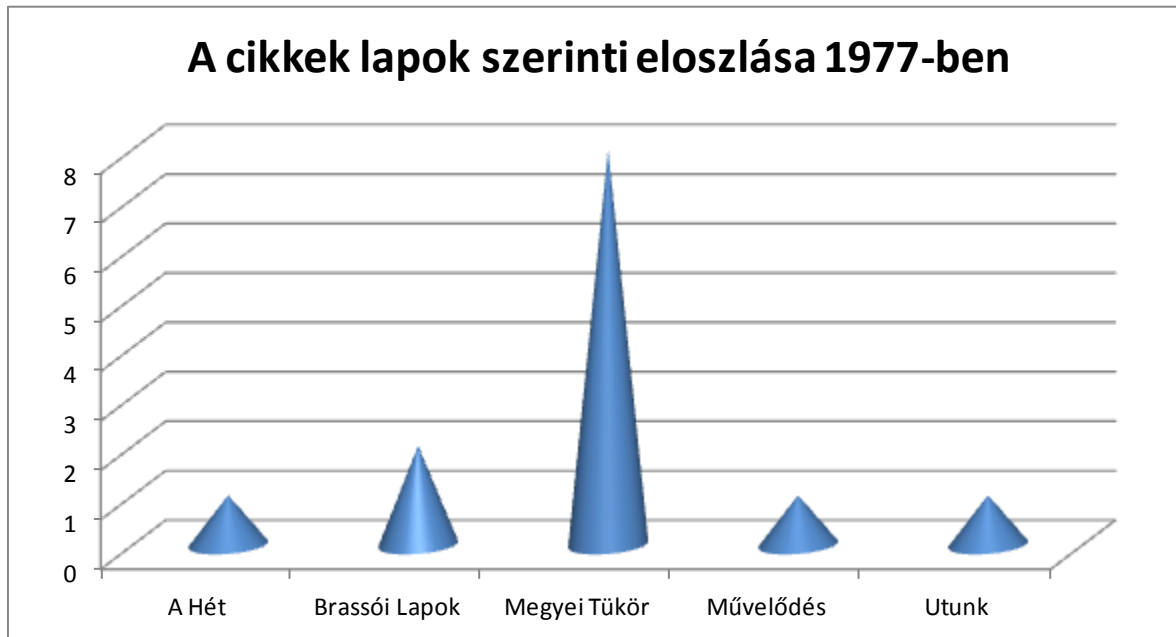
1. ábra

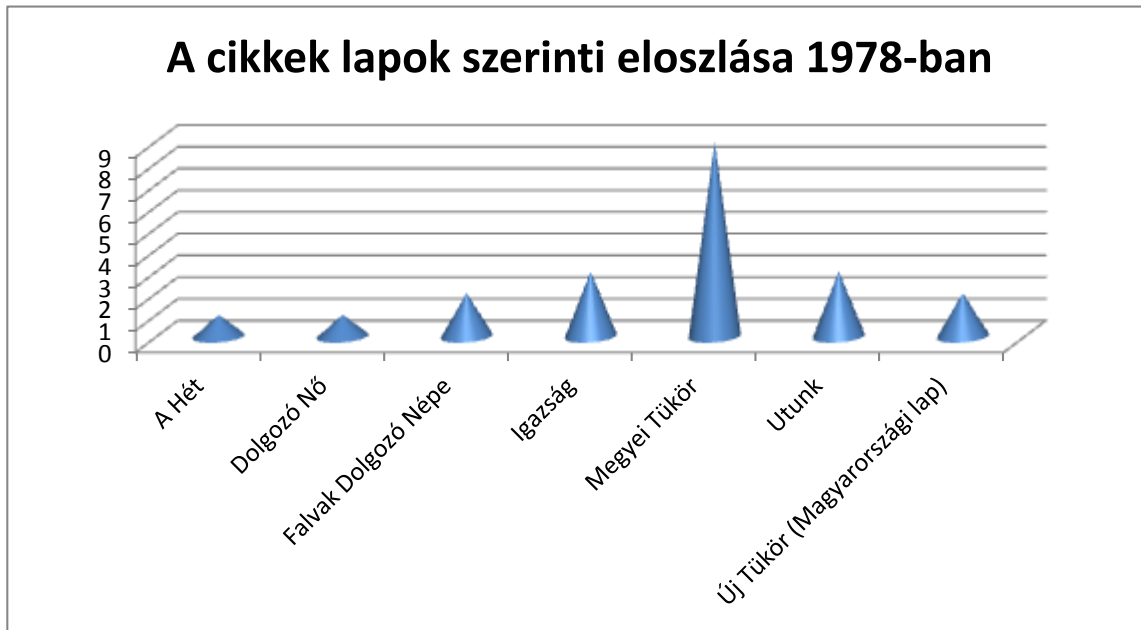
2. ábra

3. ábra

4. ábra

Szatíra az *Enciklopédiában?* (Diderot szócikkei)

1. Könyv és satíra

A könyvnyomtatás feltalálása a legkülönfélébb tematikájú művek megjelenését és többszörösítését tette lehetővé. A reneszánsz és humanizmus szellemi áramlatai szükségessé tették a minél gyorsabb tájékozódást, az ismeretek beszerzését és a világi események követését (Kiss 1989). A 15–16. századi kutatások, valamint tudományos és földrajzi felfedezések jelentősen megváltoztatták a világról alkotott felfogást. Az újfajta világszemléletnek (például Kopernikusz és Galilei heliocentrikus elmélete), valamint a tudományos felfedezéseknek az lett a következménye, hogy egyrészt Európa-szerte elterjedt a nyomdászat, másrészt pedig igény fogalmazódott meg különböző műfajú és típusú művek kiadására (Barbier 2005: 182; O'Donnell 2006: 108). A reformáció és az ellenreformáció hívei ugyancsak felismerték a könyvek és az alkalmi sajtótermékek fontosságát a közhangulat befolyásolására és ellenőrzésére (Cavallo–Chartier 2000: 40–41).

Később az oktatási reformok következményeképpen fogalmazódik meg a köznép tanítását szolgáló könyvek iránti igény. Így a 18. századra Európában már igencsak széles körű igényeket próbáltak kielégíteni a könyvkiadók. Tankönyveket, ábécéskönyveket, gyermekek oktatására szolgáló nyomtatványokat adtak ki; a nyelvi akadályok leküzdése, illetve a tudás rendszerezése céljából pedig szótárakat, lexikonokat és enciklopédiákat publikáltak. Az első folyóiratok ugyancsak a tudományos érdeklődés szolgálatára jelentek meg, és számos olyan cikket tartalmaztak, melyek a tudományok eredményeiről és a művészetek fejlődéséről számoltak be (1665 – *Journal des Savants*, *Philosophical Transactions*). Ezzel egyidejűleg a társadalmi erkölcsök javításának szándéka eredményeképpen születtek a morális lapok, melyek a modern szellem kibontakozásának előkészítésében, a tudomány népszerűsítésében és a közvélemény alakításában is nagy szerepet játszottak. Ilyen például az 1704-ben megjelenő *Review* Daniel Defoe szerkesztésében, a Joseph Addison és Richard Steele által 1709-

ben kiadott *Tatler*, majd ennek megszűnte után a *Spectator*, illetve Johann Christoph Gottsched 1739–1744 között kiadott *Zuschauer* című folyóirata (Kókay 1979: 26–27, 30).

A társadalmi szatíra is – amelynek ugyancsak társadalomnevelő és erkölcsnemesítő sajátosságokat tulajdonítottak – ebben az időben vált különösen kedvelt műfajjá. Gúnyos röpiratokat, paszkvillusokat és különböző szatirikus irodalmi műveket adtak a közönség kezébe, amelyekben szigorú gúnnyal tárgyalták a kor erkölceit és szokásait, és élesen támadták az egyházi és világi hatalmat, valamint kifigurázták a felfelé kapaszkodó, nagyravágyó polgári rétegeket (lásd például Daniel Defoe *Review* című hetilapját, Fülöp 2000: 20–21).

A morális hetilapok és szatírák erkölcsnemesítő hagyományát követik azok a művek is, amelyek a tudományos és a szatirikus stílus ötvözésével az ismeretterjesztés mellett a társadalom megjobbítását tűzték ki célul. Felbukkantak például a képes- és iskoláskönyvek parafrázisai, amelyek nem egy esetben igencsak erős (társadalom) bírálatot tartalmaznak (Bodi 1995: 140), továbbá a lexikonok és enciklopédiák között is találunk számos példát arra, hogy szerzőik és szerkesztőik túlléptek a tudományos stíluson és szócikkeiket szatirikus stílusban fogalmazták meg, hogy – Daniel Heinsius szavaival élve – „a szokásba jött bűnös szenvedélyeket és hiányosságokat (...) rossz szavakkal kigúnyolják, és ezáltal a dolgot magát megutáltassák és az embereket megjobbítsák.”¹ (Trappen 2001: 66–67).

2. Gúny az *Enciklopédiában*

2.1. Egyházellenes szatíra

2.1.1. Az utalások és keresztbeutalások technikája

A huszonnyolc kötetes *Francia Enciklopédia* 1751 és 1772 között jelent meg Denis Diderot és J. R. d'Alembert szerkesztésében, a későbbiekben pedig ötkötetnyi függelékkel és kétkötetnyi ábrával bővült. A munkatársak között – írja Dániel Anna Diderot-monográfiájában – mind a kor híres francia gondolkodóit (Voltaire, Montesquieu, Helvetius, Condillac stb.), mind pedig a különböző hivatásos értelmisé-

¹ Vö. „... die im schwange gehende Laster und Mängel (...) mit schlechten Worten durchhehelt um dadurch die Sache selbst verhaßt zu machen und die Leuthe zu bessern” (Trappen 2001: 66–67).

gieket és gyakorlati szakembereket (papokat, professzorokat, jogászokat, közgazdászokat, orvosokat stb.) megtaláljuk (Dániel 1988: 64–66).

Dolgozatunk az *Enciklopédia* néhány, főként Diderot által írt szatirikus szócikkre összpontosít. A szövegeket leginkább tematikus vizsgálatnak vetjük alá, figyeljük a stílusukat, valamint a bennük megnyilvánuló szerzői magatartást is.

A szatíra műfajával megfontoltan kellett bánniuk a szerzőknek, egyrészt azért, hogy a mű a tudományos jellegét ne veszítse el, másrészt pedig a szigorú cenzúra miatt. A legjellegzetesebbnek és legtitkosabbnak tartott módszerüként – amely nem egyszer erőteljes szatirikus bírálatot rejt – a belső utalások és keresztbeutalások technikáját nevezhetjük meg. Ezeknek az elsődleges célja nem a cenzúra figyelmének a kijátszása volt, hanem a tudásanyag rendszerezése, valamint az eligazodás lehetővé tétele a különböző szakterületek között. Az utalások összekapcsolják az egyes tudáselemeket az egész tudás rendszerével, valamint az egyedit az általánossal – írja Gabriele Brandstetter az *Enciklopédia* utalási rendszeréről szóló tanulmányában (Brandstetter 2009: 74).

Diderot az *Encyclopédie* (*Enciklopédia*) címszó alatt az utalások három típusát adja meg, de tulajdonképpen négyről beszél – összegzi a szócikket Matthias Glötzner. Elsőként a dolgokra való utalásokat (*renvois de choses*) nevezi meg, melyek a közvetlenül szomszédos tárgyak közötti összefüggésekre mutatnak rá. A második csoportot a szavakra való utalások (*renvois de mots*) teszik ki, amelyek a felhasznált szakkifejezéseket magyarázzák. A harmadik fajtaként Diderot a „zsenik utalását” (*renvois „de l’homme de génie”*) említi. Ezek a rendelkezésre álló anyag kombinációs lehetőségei által új felismerésekhez vezetnek. Ezt követően a szatirikus vagy epigrammatikus utalásokról (*renvois satyriques ou épigrammatiques*) esik szó, amelyek szerepét – a neveléseset és rosszat burkoltan kifigurázni – Diderot figyelemre méltó nyíltsággal fejtegeti:

Je ne voudrais pas supprimer entièrement ces renvois, parce qu’ils ont quelquefois leur utilité. On peut les diriger secrètement contre certains ridicules, comme les renvois philosophiques contre certains préjugés. C’est quelquefois un moyen délicat & léger de repousser une injure (...), & d’arracher le masque à de graves personages, *qui curios simulant* &

bacchanalia vivunt.² (Diderot–D'Alembert Tome 5. 1755: 643 – a továbbiakban: *Encyclopédie*)

Ez utolsó utalástípusra példaként Diderot a *Voyez Capuchon* (*Lásd Csuha*) megjegyzést említi, mely a *Cordeliers* (*Ferencesek*) szócikket zárja. A *Cordeliers* címszó alatt a rend példaértékű leírását olvashatjuk, a *Capuchon* szócikkben viszont egy erősen szatirikus történettel – melyben a csuha méretéről szóló nevetséges vitáról olvashatunk – gúny tárgyává teszi a ferenceseket, és ezáltal érvényteleníti az előbbi szócikkben leírottakat:

Le *capuchon* fut autrefois l'occasion d'une grande guerre entre les Cordeliers. L'ordre fut divisé en deux factions. (...) Les uns vouloient le *capuchon* étroit, les autres le vouloient large. La dispute dura plus d'un siecle avec beaucoup de chaleur & d'animosité, & fut à peine terminée par les bulles de quatre papes, Nicolas IV, Clément V, Jean XXII, & Benoît XII. Les religieux de cet ordre ne se rappellent à présent cette contestation qu'avec le dernier mépris.³ (*Encyclopédie* Tome 2. 1751: 640)

Hasonló példaként hozhatjuk fel Mallet az *Anthropophages* (*Embervörök*) szócikket, melyben a kannibalizmus tárgyilagosa leírása után szatirikusan az *Eucharistie*, *Communion*, *Autel* (*Eucharisztia*, *Szentáldozás*, *Óltár*) címszavakra történik utalás (Glötzner 2007: 23–24); az *Eucharistie* szócikk Szentháromságról szóló értekezését pedig a *Voyez Anthropophages* visszaulálás zárja. Véleményem szerint ugyanilyen jellegű a *Divination* (*Jövendőmondás*) című szócikk, amelyben Diderot – a felvilágosodás programjának megfelelően – az emberek megtévesztésére szolgáló babonaként mutatja be a jóslást, és referenciaként az *Enthousiasme*, *Prophétie* (*Elragadtatás*, *Prófécia*) címszót adja meg.

² „Nem szeretném ezeket az utalásokat mellőzni, mert megvan néha a hasznuk. Titokban bizonyos nevetséges szokásokra lehet velük mutatni, mint a filozófiai utalásokkal bizonyos előítéletekre. Ez olykor kitűnő és egyszerű eszköz, hogy egy sérelmet visszaadjunk (...), és hogy azokról a rangbeli személyekről, akik *bort isznak és vizet prédikálnak*, az álarcot letépjük.” (A magyar nyelvű fordítások tőlem származnak. L. É. I.)

³ „A ferencesek között a *csuha* egykor egy óriási vitára adott okot. A rend két pártra szakadt. (...) Az egyik csoport szűk, a másik pedig bő csuhát szeretett volna. A vita nagy hévvel és elkeseredéssel folyt egy évszázadon át, és csak üggyel-bajjal vetett véget ennek a négy pápa, IV. Miklós, V. Kelemen, XXII. János és XII. Benedek bullája. A rend jámbor testvérei erre a vitára most a legnagyobb megvetéssel emlékeznek.”

2.1.2. *Burkolt gúny az Enciklopédiában*

Amint a fentebb említett példákából látható, az utalások révén az *Enciklopédia* számos szócikke a katolikus egyházat, valamint a vakhitet pellengérezte ki olyan bölcsen, hogy az elkerülte az olvasók, sőt, a cenzorok nagy részének figyelmét is. Az egyházzal kapcsolatos gúny legtöbbször burkoltan fordul elő a szövegtestekben – írja Robert Darnton a mű rafinált logikáját elemezve, majd hozzáteszi: az istentagadás olyan ismeretlen címszavakon keresztül jut el hozzánk, mint az *Aius locutius* vagy *Epidelius*, melyekben Denis Diderot megfontoltan elkerül minden olyan gyanús kifejezést, mint *kereszténység* vagy *Szentháromság* (Darnton 2001: 455). Az *Epidelius* címszó alatt például a pogány isteni csoda leírása a keresztény – mint egyedüli igaz – istenfelfogást kérdőjelezi meg, amely ráadásul nevetségessé is válik egy rövid, az olvasót meggyőzni nem akaró magyarázat által:

EPIDELIUS, (*Myth.*) surnom d'Apollon. Ménophanès, qui commandoit la flotte de Mithridate, prit Délos, pillá le temple d'Apollon, & jetta la statue du dieu dans la mer; mais les eaux la souïrent miraculeusement, & la porterent sur les côtes de la Laconie, aux environs du promontoire de Mala, où les Lacédémoniens éleverent un temple à Apollon *Epidélius*, c'est-à-dire à Apollon venu de Délos. La statue merveilleuse fut placée dans ce temple, & le sacrilége de l'impie Ménophanès fut puni par une mort prompte & douloureuse. Quoiqu'il n'y ait guere de faits merveilleux accompagnés d'un plus grand nombre de circonstances difficiles à rejeter en doute; que le miracle dont il s'agit ait un caractere d'autenticité qui n'est pas commun, & qu'il soit confirmé par le témoignage & le monument de tout un peuple, il ne faut pas le croire: il n'est pas nécessaire d'en exposer les raisons; il suffit, pour le rejeter, de savoir que le vrai Dieu eût engagé les hommes dans l'idolatrie, s'il eût permis de pareils prodiges. Il y a des cas où il faut juger de la vérité des faits par les conséquences, & d'autres où il faut juger des conséquences par la vérité des faits.⁴ (*Encyclopédie* Tome 5. 1755: 787–788)

⁴ „EPIDELIUS (Mitológia), Apolló neve. Menophanész, aki Mithriadész flottáját vezette, elfoglalta Déloszt, kirabolta Apolló templomát és az isten szobrát a tengerbe dobta. Csodálatos módon azonban a víz a Mala hegyfok közelében elterülő Lakónia partjára sodorta, ahol a lakedaimóniak Apolló *Epidelius*nak, azaz a Déloszból jövő Apollónak egy templomot emeltek. A csodaszobrot ebben a templomban állították fel, és az istentelen Menophanész szentségtörését azonnali kínhalállal büntették. Habár alig van olyan csoda, amelyet ilyen sok nehezen kétségbe vonható körülmény kísért; habár a csoda, amelyről szó van, a hitelt érdemlőség nem mindennapi fokát mutatja; és habár egy egész nép tanúsága és emlékezete erősíti meg, mégsem szabad elhinnünk. Ennek okát nem

Az *Aius locutius* szócikkben a felvilágosodás korában elterjedt, emberi észre alapozott deista istenfelfogás érvényesül. A „helyesen gondolkodó” megnevezés azokra vonatkozik, akik racionális megfontolás – és nem naiv vallásosságuk – alapján foglalnak állást a hitbeli kérdésekben; ezenkívül az a ki nem mondott állítás is felfedezhető a szövegben, miszerint a ráció nem ad helyet a csupán hiten alapuló vallásos meggyőződésnek:

Les productions de l'incrédulité ne sont à craindre que pour le peuple & que pour la foi des simples. Ceux qui pensent bien savent à quoi s'en tenir; & ce ne sera pas une brochure qui les écartera d'un sentier qu'ils ont choisi avec examen, & qu'ils suivent par goût. Ce ne sont pas de petits raisonnemens absurdes qui persuadent à un Philosophe d'abandonner son Dieu: l'impiété n'est donc à craindre que pour ceux qui se laissent conduire.⁵ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 241)

Meglátásom szerint ugyancsak a vakhit elleni véleményét fogalmazza meg Denis Diderot a *Croire (Hinni)* vagy a *Crédulité (Hiszékenység)* szócikkben:

...c'est être persuadé de la vérité d'un fait ou d'une proposition, ou parce qu'on ne s'est pas donné la peine de l'examen, ou parce qu'on a mal examiné, ou parce qu'on a bien examiné. Il n'y a guere que le dernier cas dans lequel l'assentiment puisse être ferme & satisfaisant. Il est aussi rare que difficile d'être content de soi, lorsqu'on n'a fait aucun usage de sa raison, ou lorsque l'usage qu'on en a fait est mauvais. Celui qui *croit*, sans avoir aucune raison de *croire*, eût-il rencontré la vérité, se sent toujours coupable d'avoir négligé la prérogative la plus importante de sa nature, & il n'est pas possible qu'il imagine qu'un heureux hasard pallie l'irrégularité de sa conduite.⁶ (*Encyclopédie* Tome 4. 1754: 502)

szükséges fejtegetnünk; hogy ezt elutasítsuk, elég tudnunk, hogy az igaz Isten, ha efféle csodákat megengedett volna, rábírta volna az embereket a bálványimádásra. Vannak esetek, amikor a tények igazságát a következményeik szerint, és máskor pedig a következményeket a tények igazsága szerint kell megítélni.”

⁵ „A hitetlenség termékeitől csupán a népre és az együgyűekre való tekintettel kell félni. Azok, akik helyesen gondolkodnak, nagyon jól tudják, mihez tartsák magukat, és egy röpirat nem téríti el arról az útról, amelyet megfontolt belátással választottak és amelyet ragaszkodással követnek. Képtelenül kismértékben ésszerű következtetések egy filozófusok nem visznek olyan messzire, hogy feladja az istenét: az istentagadástól tehát csak azok esetén kell félni, akik engedik magukat elcsábítani.”

⁶ „Egy tény vagy mondat igazságától való meggyőződést jelent, mert nem vettük a fáradságot ennek vizsgálatához, vagy mert megvizsgáltuk, mégpedig rosszul vagy jól.

est une foiblesse d'esprit par laquelle on est porté à donner son assentiment, soit à des propositions, soit à des faits, avant que d'en avoir pesé les preuves.(...) Il y a le même danger à tout rejeter & à tout admettre indistinctement; c'est le cas de la *crédulité*, le vice le plus favorable au mensonge.⁷ (*Encyclopédie* Tome 4. 1754: 451)

Az *Impérissable* (*Maradandó*) címszó alatt a dolgoknak sokkal inkább tudományos, mint vallási megközelítésével találkozhatunk:

Ceux qui regardent la matiere comme éternelle, la regardent aussi comme *impérissable*. Rien, selon eux, ne se perd de la quantité du mouvement, rien de la quantité de la matiere. Les êtres naissans s'accroissent & disparaissent, mais leurs élémens sont éternels. La destruction d'une chose a été, est & sera à jamais la génération d'une autre. Ce sentiment a été celui de presque tous les anciens Philosophes, qui n'avoient aucune idée de la création.⁸ (*Encyclopédie* Tome 8. 1765: 593)

A korábban említett két szócikken (*Aius locutius* és *Epidelius*) kívül tanulmányában Robert Darnton az *Enciklopédia* néhány olyan szövegét említi meg, melyben jól kiszámolt titokzatoskodó magatartás érvényesül (Darnton 2001: 455). Az éles elméjű olvasók felfedezték a pápa elleni gúnyt a *Siako ou Xaco* (*Szakja*) szócikkben, amelynek ismeretlen írója látszólag Buddha japán helyettesét mutatja be:

Csak az utolsó esetben határozhatunk úgy és nyugodhatunk meg, hogy egyetértünk azzal. Csak nagyon ritkán vagyunk elégedettek magunkkal, ha az eszünket nem használjuk, vagy ha rosszul használjuk. Aki anélkül *hisz*, hogy *himni* lenne oka, mindig, amikor véletlenül megtalálja az igazságot, hibásnak érzi magát, mert a természete legfontosabb előjogát elhanyagolta, és nem tudja elképzelni, hogy egy szerencsés véletlen a magatartása fonákságát palástolja.”

⁷ „A szellem gyengesége, ami által az embereket rábírnak arra, hogy a beleegyezésüket adják bizonyos elvekhez vagy tényekhez, még mielőtt fontolóra vették volna a bizonyítékokat.(...) Mindent elutasítani ugyanolyan veszélyes, mint mindent különbség nélkül elfogadni; ez érvényes a *hiszékenységre*, arra bűnre, amely a leginkább hozzájárul a hazugsághoz.”

⁸ „Azok, akik az anyagot örökkévalónak tartják, *maradandónak* is tartják. Ebből következik, hogy a mozgás mennyiségéből és az anyag mennyiségéből semmi sem vész el. A keletkező dolgok nőnek és eltűnnek, de az elemeik örökkévalóak. Egy dolog pusztulása egy másiknak a létrejötte volt, és ma is az, és mindig is az lesz. Ez volt a megérzése a régi filozófusoknak, akik számára a teremtés gondolata teljesen idegen volt.”

Le *siako* a un pouvoir absolu sur tous les ministres de sa religion; c'est lui qui consacre les tundes, dont la dignité répond à celle de nos évêques, mais ils sont nommés par le cubo ou empereur séculier. Il est le chef suprême de tous les ordres monastiques du Budsoïsme; il décide toutes les questions qui s'élevent au sujet des livres sacrés, & ses jugemens sont regardés comme infaillibles. Le *siako* a, suivant le P. Charlevoix, le droit de canoniser les saints, & de leur décerner un culte religieux. On lui attribue le pouvoir d'abrèger les peines du purgatoire, & même celui de tirer les ames de l'enfer pour les placer en paradis.⁹ (*Encyclopédie* Tome 15. 1765: 148.)

Valláskritika érződik az *Ypaina* szócikkben, amelyben egy – a szentáldozáshoz gyanúsán hasonló – pogány rítust mutat be a névtelen szerző:

...Pendant ce tems, de jeunes filles formoient avec la même pâte dont l'idole étoit faite, des masses semblables à des os, qu'elles nommoient les *os du dieu Vitziliputzli*. Les prêtres offroient des victimes sans nombre, & bénissoient les morceaux de pâte que l'on distribuoit au peuple; chacun les mangeoit avec une dévotion merveilleuse, croyant se nourrir réellement de la chair du dieu. On en portoit aux malades, & il n'étoit point permis de rien boire ou manger avant que de l'avoir consommée.¹⁰ (Diderot–D'Alembert 1765: 676)

Az *Aigle (Sas)* címszó alatt Diderot a madár Szentlélekhez hasonló ábrázolását tárta a sorok mögött olvasó publikum elé:

Il y a bien de l'apparence que toute cette fable n'est fondée que sur l'observation du vol de l'*aigle* qui aime à s'élever dans les nuages les plus

⁹ „A *szakja* abszolút hatalommal rendelkezik vallása összes papja fölött. Ő szenteli fel a tundokat, akik rangjuk szerint a püspökeinknek felelnek meg, akiket a kobó, azaz a világi uralkodó nevez ki. A *szakja* minden buddhista szerzetes és szerzetesrend legfelsőbb vezetője. Ő dönt el minden kérdést, amelyek a szent íráskok tekintetében merülnek fel, és az ítélete tévedhetetlennek számít. A szakjának – Páter Charlevoix szerint – megvan az a joga, hogy a szenteket kanonizálja és kultuszukat szabályozza. Neki tulajdonítják azt a hatalmat, hogy meg tudja rövidíteni a tisztítótűzben való szenvedést, sőt, még azt is hiszik róla, hogy képes a lelkeket a pokolból kihozni és a mennybe juttatni.”

¹⁰ „... Ezalatt fiatal lányok ugyanabból a tésztaból, amelyből a bálvány áll, csontokhoz hasonló formákat készítettek, amelyeket *Vitzliputzli isten csontjainak* neveztek. A papok számtalan áldozatot mutattak be és megáldották a tésztabarabokat, amelyeket aztán a nép között szétosztottak. Mindenki bámulatos odaadással ette ezeket, abban a hitben, hogy valóban az isten húsával táplálkozik. Elvitték a betegekhez is, és nem szabadott sem enni, sem inni azelőtt, hogy elfogyasztották volna.”

hauts, & à se tenir dans la région du tonnerre. C'en fut là tout autant qu'il en falloit pour en faire l'oiseau du Dieu du ciel & des airs... Ces visions sont ensuite consacrées par le tems & la crédulité des peuples.¹¹ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 196)

Az *Agnus Scythicus* (*Tatár bárányszű*) szócikkben a mítikus varázsnövény bemutatásával az inkarnációra emlékeztette a publikumot:

Cette graine produit une plante d'environ trois piés de haut, qu'on appelle *boramets*, ou *agneau*, parce qu'elle ressemble parfaitement à cet animal par les piés, les ongles, les oreilles & la tête; il ne lui manque que les cornes, à la place desquelles elle a une touffe de poil. Elle est couverte d'une peau légere dont les habitans font des bonnets. On dit que sa pulpe ressemble à la chair de l'écrevisse de mer, qu'il en sort du sang quand on y fait une incision, & qu'elle est d'un goût extrêmement doux. La racine de la plante s'étend fort loin dans la terre: ce qui ajoute au prodige, c'est qu'elle tire sa nourriture des arbrisseaux circonvoisins, & qu'elle périt lorsqu'ils meurent ou qu'on vient à les arracher. Le hasard n'a point de part à cet accident: on lui a causé la mort toutes les fois qu'on l'a privée de la nourriture qu'elle tire des plantes voisines. Autre merveille, c'est que les loups sont les seuls animaux carnassiers qui en soient avides.¹² (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 179)

Meglátásom szerint a Robert Darnton példáihoz hasonló módon bukkan fel más szócikkekben is a leplezett gúny. A *Fordicides* (*Fordicidia-föld*) termékenységünnepeinek bemutatása az egyház által követelt kiengesztelési előírásokat idézi fel:

¹¹ „Minden valószínűség szerint ez az egész monda csupán a *sas* röptének megfigyelésén alapult, ugyanis szívesen emelkedik fel a legmagasabb felhőig és szívesen tartózkodik a mennydörgés birodalmában. Ez volt minden, ami szükséges volt, hogy az ég és levegő istenének madarává tegyék. (...) Ezeket a látomásokat később az idő és a népek hiszékenységére megszentelte...”

¹² „Ez a mag egy körülbelül három láb magas növényt hajt, amelyet *barometz*-nek vagy *báránynak* neveznek, mert ugyanúgy néz ki, mint ez az állat, és amely lábakkal, patákkal, fülekkel és fejjel rendelkezik; hiányzik a szarva, ehelyett egy szőröcsomót visel. Finom bőr borítja, amelyből a lakosok sapkát készítenek. Azt mondják, hogy a húsa a homáréhoz hasonlít, vér folyik belőle, ha megvágják, és ez rendkívül édes ízű. A növény gyökere a földben messzire elágazik, és ami a csodát még inkább megnöveli: a táplálékát a szomszédos cserjékből szívja, és elpusztul, ha ezek elpusztulnak vagy ha ezeket kitépik. A véletlenek ebben semmi része sincs; minden alkalommal a halálukat jelentette, ha megfosztották tőlük a táplálékot, amelyet a szomszédos növényekből szívtak. További csoda, hogy a farkasok az egyedüli húsevő állatok, amelyek utánuk sóvárognak.”

Si l'intervention de la divinité est un moyen presque sûr de plier l'homme grossier à quelque usage favorable ou contraire à ses intérêts actuels, à sa passion présente, en revanche c'est un pli dont il ne revient plus quand il l'a pris; il en a ressenti une utilité passagere, & il y persiste moitié par crainte, moitié par reconnaissance.¹³ (*Encyclopédie* Tome 7. 1757: 128)

A *Rútság*ról (*Laideur*) szóló deista eszme-futtatásban azt a bibliai tanítást tagadja, miszerint Istennek célja van a világgal, amely a bűnbeesés óta a sátán uralma alatt van:

...ce monde n'est donc ni bon ni mauvais, ni beau ni laid en lui - même; ce qui n'est pas entierement connu, ne peut être dit ni bon ni mauvais, ni beau ni laid. Or on ne connoît ni l'univers entier, ni son but; on ne peut donc rien prononcer ni sur sa perfection ni sur son imperfection.¹⁴ (*Encyclopédie* Tome 9. 1765: 176)

A kaukázusiak (*Caucase*) és az odriszi népcsoport (*Dranses*) egykori pogány hitének bemutatásával pedig gúny tárgyává válik a halott kisgyermekek üdvösségét valló, valamint a földi életet egy szenvedésekkel teli, átmeneti periódusként felfogó keresztény tanítás is:

La mort assure à l'enfant qui vient de naître une félicité éternelle, & le sort de l'homme qui paroît avoir vécu le plus saintement est encore incertain¹⁵ (*Encyclopédie* Tome 2. 1751: 783); „On dit qu'ils s'affligeoient sur la naissance des enfans, & qu'ils se réjouissoient de la mort des hommes; la naissance étoit, selon eux, le commencement de la misere, & la mort en étoit la fin.¹⁶ (*Encyclopédie* Tome 5. 1755: 106)

¹³ „Ha az istenség beavatkozása egy meglehetősen biztos eszköz az egyszerű ember valamilyen szokásra való rábírására, amely megfelel vagy ellentmond a pillanatnyi érdekeinek és a jelenlegi szenvedélyeinek, akkor ez másfelől egy olyan szokás, amelyet ő többé nem ad fel, ha már egyszer felvette; megérezte annak futólagos hasznosságát és részben félelemből, részben pedig hálából szigorúan ragaszkodik hozzá...”

¹⁴ „... a világunk önmagában véve tehát se nem jó, se nem rossz; mert amit nem ismerünk teljesen, nem nevezhetjük jónak vagy rossznak, szépnek vagy csúnyának. Nem ismerjük sem az egész világmindenséget, sem a célját; úgyhogy annak tökéletességét vagy tökéletlenségét sem mondhatjuk ki.”

¹⁵ „A halál biztosítja a gyermeknek, aki éppen megszületett, az örök üdvösséget, miközben az ember sorsa, aki látszólag a legjámborabbul élt, még bizonytalan.”

¹⁶ „Úgy beszélnek, hogy keseregtek a gyermekek születésén, és örvendeztek egy ember halálán. Felfogásuk szerint a születés a nyomorúság kezdete, és a halál a vége.”

2.1.3. Diderot csipős szatírája

Az imént említett idézetekből egyértelműen kiderül, hogy az *Encyclopédiát* nagyban jellemzi a burkolt szatíra. Viszont számos szócikk nyíltan figuráz ki különböző személyeket vagy elméleteket; gúnyos stílusban mutat rá ezek tévedéseire, hibáira nem egyszer úgy, hogy még a bennük hívó hallgatók/ olvasók is nevetségessé válnak naiv hiszékenységük miatt. Az *Idiot (Idióta)* címszó alatt Diderot különböző nézőpontokat ütköztet, illetve egy néven nem nevezett – viszont valószínűleg köztekinélynek örvendő, és a korabeli hívek számára a rövid jellemzésből is felismerhető – vallási tekintélyt állít pellengerre:

IDIOT (...) il se dit de celui en qui un défaut naturel dans les organes qui servent aux opérations de l'entendement est si grand, qu'il est incapable de combiner aucune idée, ensorte que sa condition paroît à cet égard plus bornée que celle de la bête. La différence de l'*idiot* & de l'imbécille consiste, ce me semble, en ce qu'on naît *idiot*, & qu'on devient imbécille. Le mot *idiot* vient de ἰδιότης, qui signifie *homme particulier*, qui s'est renfermé dans une vie retirée, loin des affaires du gouvernement; c'est-à-dire celui que nous appellerions aujourd'hui un *sage*. Il y a eu un célèbre mystique qui prit par modestie la qualité d'*idiot*, qui lui convenoit beaucoup plus qu'il ne pensoit.¹⁷ (*Encyclopédie* Tome 8. 1765: 497)

A *Voluptueux (Buja)* című szócikk azt a keresztény doktrínát kritizálja, miszerint Isten a testi élvezeteket kísértés céljából teremtette, és a bűn elkerülése végett az embernek meg kell magát tartóztatnia tőlük:

„A leur gré, la peine, la douleur, ne se rencontrent pas assez souvent sur notre route. Ils voudroient que la souffrance précédât, accompagnât & suivît toujours le besoin; ils croient honorer Dieu par la privation des choses qu'il a créées. Ils ne s'apperçoivent pas que s'ils font bien de s'en priver, il a mal fait de les créer; qu'ils sont plus sages que lui; & qu'ils ont

¹⁷ „IDIÓTA (...) így nevezik azt, akinél azok a szervek, melyek az ítéloképességet szolgálják, természetüktől fogva olyan gyengék, hogy képtelen megalkotni a legkisebb gondolatot is, úgyhogy az állapota ebből a szempontból korlátoaltabbnak tűnik, mint egy állaté. Az *idióta* és az ostoba közötti különbség véleményem szerint abban áll, hogy *idiótaként* születik, míg ostobává válik valaki. Az *idióta* szó a görög ἰδιότης-ből ered, ami magánembert jelent, aki zárkózott életmódot folytat távol a kormányzati ügyektől; egy ilyesvalakit mi ma *bölcsnek* neveznénk. Egy híres misztikus szerénységéből az *idióta* tulajdonságait vette magára, amelyek jobban találtak hozzá, mint gondolta.”

reconnu & évité le piège qu'il leur a tendu"¹⁸ (*Encyclopédie* Tome 17. 1765: 460).

A *Machiavelisme* (*Machiavellizmus*) szócikkben a gondolkodót idézve egyházkritikát gyakorol:

Il disoit qu'il aimoit mieux être dans l'enfer avec Socrate, Alcibiade, César, Pompée, & les autres grands hommes de l'antiquité, que dans le ciel avec les fondateurs du christianisme.¹⁹ (*Encyclopédie* Tome 9. 1765: 793)

E legutóbbi példa alátámasztja azt az észrevételemet, miszerint Diderot szatirikus előadásmódjának eszközei között az anekdota műfaja is megtalálható.

Erőteljes gúny tárgyává válik a vallási élmény az *Illaps* (*Illapszus*) című szövegben, amelyben a szerző a hasonlat stíluseszközével – a szakrálisnak a nagyon profánnal való összevetésével – éri el a kívánt hatást:

...espece d'extase contemplative où l'on tombe par des degrés insensibles où les sens extérieurs s'alienent, & où les organes intérieurs s'échauffent, s'agitent, & mettent dans un état fort tendre & fort doux, peu different de celui qui succede à la possession d'une femme bien aimée & bien estimée.²⁰ (*Encyclopédie* Tome 8. 1765: 555)

2.2. Világi személyek, társadalom és erkölcs

Bár számos szócikkben a szerző egyházellenes magatartása érződik, figyelme nemcsak e szűk témára korlátozódik. Több szövegében Denis Diderot nem mulasztja el nyíltan – akár név szerint is – kigúnyolni

¹⁸ „Szerintük utunk során nem elég gyakran találni szükségét és fájdalmat. Azt kívánták, hogy a szenvedés mindig megelőzze, kísérje és kövesse a szükségletet; Istent az általa teremtett dolgokról való lemondás által kívánták tisztelni. Valamit azonban nem vettek észre: Ha ők azáltal cselekszenek jól, ha lemondanak ezekről, akkor ő [Isten] rosszul tette, hogy megteremtette ezeket [a dolgokat]; ők tehát bölcsőbbek nála [Istennél]; a csapdát, amit ő [Isten] felállított nekik, felismerték és elkerülték.”

¹⁹ „Azt mondta, szívesebben lenne Szókratésszal, Alkibiadésszal, Cézárral, Pompeiuszal és az ókor többi nagyjaival a pokolban, mint a kereszténység alapítóival a mennyben.”

²⁰ „... a kontemplatív extázis fajtája, amelybe fokozatosan esik az ember, és amelyben a külső érzékek eltűnnek, és a belső szervek felhevülnek, izgalomba kerülnek és egy nagyon gyengéd és édes állapotot idéznek elő, amely kevésbé különbözik attól, amit egy szeretett és nagyra becsült nő birtokba vétele követ.”

azokat a természetrajzírókat és tudósokat, akik szakkönyvekben pontatlanul határoztak meg bizonyos élőlényeket, illetve népcsoportokat, akik valószínűtlen állításokat fogalmaztak meg, vagy akik egy bizonyos mondát történelmi tényként tárgyaltak. Az *Enciklopédia* néhány szócikkében az olvasó a címszónak csak nagyon rövid, párszavas meghatározását találja, amit viszont hosszú, a témát csak részben érintő szatirikus eszmefuttatás követ. Méltán állíthatjuk, hogy ilyen esetekben a szöveg nem az ismeretterjesztés, hanem sokkal inkább a szatirizálás céljából jelent meg.

Az *Acalipse* és *Alcatrace* című írásában például Diderot az érdeklődő olvasót bizonytalanságban, kellő információk nélkül hagyó természetrajzírókat gúnyolja ki élesen:

Nicander & Gellius font mention, l'un d'un poisson, l'autre d'un oiseau de ce nom... Voilà encore un de ces êtres dont il faut attendre la connoissance des progrès de l'Histoire naturelle, & dont on n'a que le nom; comme si l'on n'avoit pas déjà que trop de noms vuides de sens dans les Sciences, les Arts...²¹ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 58)

Nous invitons les Voyageurs d'être meilleurs observateurs, s'ils prétendent que l'Histoire naturelle s'enrichisse de leurs observations. Tant qu'ils ne nous rapporteront que des noms, nous n'en serons guere plus avancés.²² (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 248)

Ehhez hasonlóképpen jár el a szerző az *Aguaxima* címszó esetében, amikor nemcsak bizonyos tudósokat tesz nevetség tárgyává, hanem azokat a – mai szóhasználattal élve – sznob olvasókat is, akiknek nem egy mű minősége, mint inkább a terjedelme számít:

...plante du Brésil & des isles de l'Amérique méridionale. Voilà tout ce qu'on nous en dit; & je demanderois volontiers pour qui de pareilles descriptions sont faites (...) car que nous importe qu'il y ait au Brésil un arbre appelé *aguaxima*, si nous n'en savons que ce nom? à quoi sert ce nom? Il laisse les ignorans tels qu'ils sont; il n'apprend rien aux autres: s'il

²¹ „E név alatt Nicander és Gellius egy halat, illetve egy madarat említ... Ez megint egy olyan lény, amelyről a természettörténet fejlődése által számíthatunk ismeretekre, és amelynek mindenekelőtt a nevét ismerjük, mintha a tudományokban és művészetekben nem lenne elég semmitmondó név.”

²² „Felkérjük az Utazókat, figyeljenek jobban, ha azt szeretnék, hogy a természettörténet a megfigyeléseik által gazdagodjék. Amíg csak neveket adnak nekünk, aligha tudunk egyetlen lépést is tenni.”

m'arrive donc de faire mention de cette plante, & de plusieurs autres aussi mal caractérisées, c'est par condescendance pour certains lecteurs, qui aiment mieux ne rien trouver dans un article de Dictionnaire, ou même n'y trouver qu'une sottise, que de ne point trouver l'article du tout.²³ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 191)

Az *Ansico* szócikkben Diderot egy kortárs tudós leírására hívja fel a figyelmet, és az ismertető valószínűtlenségének kihangsúlyozásával megkérdőjelezi annak hitelességét:

On lit dans le Dictionnaire géographique de M. Vosgien, que les habitans s'y nourrissent de chair humaine; qu'ils ont des boucheries publiques où l'on voit pendre des membres d'homme; qu'ils mangent leurs peres, meres, freres, & soeurs aussi – tôt qu'ils sont morts; & qu'on tue deux cens hommes par jour, pour être servis à la table du *grand Macoco*, c'est le nom de leur Monarque.(...) Y a-t-il sous la ligne un royaume appelé *Ansico*? les habitans d'*Ansico* sont-ils de la barbarie dont on nous les peint, & sert-on deux cens hommes par jour dans le palais du *Macoco*? (...) Il faut soupçonner en général tout voyageur & tout historien ordinaire d'enfler un peu les choses.(...)²⁴ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 490)

Ugyanebben a szócikkben később egy gúnyos retorikai kérdés állt saját társadalmára és a halálbüntetés alkalmazására tereli a szót:

Si toutefois le pays pouvoit suffire à une si horrible anthropophagie, & que le préjugé de la nation fût qu'il y a beaucoup d'honneur à être mangé par son souverain (...), pourquoi dans une autre contrée les hommes

²³ „Brazíliában és Dél-Amerika szigetein élő növény. Ez minden, amit nekünk róla mesélnek, és meg szeretném kérdezni, kinek készültek az ilyesfajta leírások (...) mert mit számít nekünk, hogy Brazíliában van egy fa, amelyet *Aguximának* neveznek, ha csak a nevét ismerjük? Milyen hasznunk van ebből a névből? A tudatlanokat úgy hagyja, ahogy vannak, és másoknak semmit sem tanít: ha én ezt és különböző más növényt, amelyeket ugyanilyen rosszul írtak le, itt mégis megemlítek, akkor az csak bizonyos olvasók iránt való szívességből történik, akik jobb szeretik, ha Szótárunk egy szócikkében csupán ostobaságot találnak, mintha nem is létezne a szócikk.”

²⁴ „Vosgien Földrajzi szótárában olvasható, hogy a lakosok emberhússal táplálkoznak; hogy nyilvános vágóhídjai vannak, amelyekben lógó emberi testrészeket lehet látni; hogy megeszik az apjukat, anyjukat és testvéreiket, amint azok meghalnak; és hogy kétszáz embert ölel meg naponta, hogy a nagy Makoko – ez az uralkodójuk neve – asztalán feltálalják.(...) Tényleg létezik az Egyenlítő alatt egy királyság, amelyet *Ansico*-nak hívnak? Tényleg olyan barbárok *Ansico* lakosai, ahogyan leírják őket, és tényleg naponta megesznek Makoko palotájában kétszáz embert? (...) Feltételezzük, hogy minden utazó és mindegyik közönséges történész kissé felfújja a dolgokat.(...)”

entétés du faux honneur d'être servis sur la table de leur monarque, n'iroient-ils pas en foule & gaiment présenter leur gorge à couper dans ses boucheries royales?²⁵ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 490)

Ugyancsak a valószerűtlen állításokat, illetve téves vagy nagyon pontatlan információkat közreadó tudósok ellen szól a *Bedouins (Beduinok)*, a *Boa (Boa)*, az *Ethiopiens (Etiópok)*, valamint a már említett *Agnus scythicus (Tatár bárányszőr)* című szócikk, amelyben erőteljesen kétségbe vonja a különböző szaktekintélyek hitelességét:

A juger de ces peuples sur ce qu'on nous en raconte, il est à présumer que n'ayant ni medecins, ni jurisconsultes, ils n'ont guere d'autres lois que celles de l'équité naturelle, & guere d'autres maladies que la vieillesse.²⁶ (*Encyclopédie* Tome 2. 1751: 189)

Les historiens font assez ordinairement le contraire de la montagne en travail: s'agit-il d'une souris? leur plume enfante un éléphant.²⁷ (*Encyclopédie* Tome 2. 1751: 289)

Les *Ethiopiens* ont été les voisins des Egyptiens, & l'histoire de la philosophie des uns n'est pas moins incertaine que l'histoire de la philosophie des autres. Il ne nous est resté aucun monument digne de foi sur l'état des sciences & des arts dans ces contrées. Tout ce qu'on nous raconte de l'Ethiopie paroît avoir été imaginé par ceux qui, jaloux de mettre Apollonius de Tyane en parallele avec Jesus-Christ, ont écrit la vie du premier d'après cette vûe.²⁸ (*Encyclopédie* Tome 6. 1756: 55)

²⁵ „Ha az ország nőtt volna egy ilyen szörnyű kannibalizmus mellett, és ha e nép elfogultsága által megtiszteltetésnek tartaná, hogy az uralkodó elfogyassa őket (...), egy más vidéken élő emberek, akik a hamis tisztesség megszállottjai, miért nem tartják megtiszteltetésnek, hogy felszolgálják őket a királyuk asztalán, és nem önzlik el örömmel a királyi vágóhidakat, hogy a nyakukat elvágassák?”

²⁶ „Aszerint ítélve, amit velünk ezzel a néppel kapcsolatosan közölnek, úgy véljük, hogy se orvosaik, se törvénytudóik nincsenek, semmi más törvényt nem ismernek, mint a természetes egyenlőséget, és nincs más betegségük, mint az öregkor.”

²⁷ „A történészek legtöbbször az ellentétei a vajúdó hegynek: egy egérről van szó? Tolluk alól egy elefánt bújik elő.” (A szerző a *Vajúdóknak a hegyek és megszületik egy kis egér* közmondásra utal, amely a magyar *Sok hűhó semmiért*-nek felel meg. – A ford. megjegyz.)

²⁸ „Az etiópok az egyiptomiak szomszédai voltak, és az egyik filozófiájának története nem kevésbé kétes, mint a másik filozófiájának története. Egyetlen hihető bizonyíték se maradt ránk ezen országok tudományának és művészetének állása felől. Minden, amit nekünk Etiópiáról mesélnek, úgy tűnik, mintha azok gondolták volna ki, akik mohón kívánták a Tyanai Apollóniusz Jézus Krisztussal való összehasonlítását, és az előbbi életéből a szempontból ismertetni.” (Tyanai Apollóniusz a mondák szerint pogány

Seroit-il bien possible qu'après tant d'autorités qui attestent l'existence de l'agneau de Scythie, après le détail de Scaliger, à qui il ne restoit plus qu'à savoir comment les piés se formoient, l'agneau de Scythie fût une fable? Que croire en Histoire naturelle, si cela est?²⁹ (*Encyclopédie* Tome 1. 1751: 179)

E legutóbbi szócikkben a szerző Denis Diderot csipős megjegyzéseiből ugyancsak jut a kortárs írókra, költőkre. Egyik legjellemzőbb példának találom a II. Frigyes verseiről szóló kritikát a *Prusse (Poroszok)* szócikkben, amelyben az uralkodó költői tehetségének ironikus dicséretéhez a gondtalan-meg gondolatlan jelentés is társul:

J'ose assurer que si le monarque qui les écrivoit à plus de trois cens lieues de la France, s'étoit promené un an ou deux dans le faubourg saint Honoré, ou dans le faubourg saint Germain, il seroit un des premiers poètes de notre nation. Il ne falloit que le souffle le plus léger d'un homme de goût pour en chasser quelques grains de la poussiere des sables de Berlin. Nos poètes, qui n'ont que de la correction, de l'expression & de l'harmonie, perdront beaucoup de valeur dans les siecles à venir.(...) Il n'en sera pas ainsi des vers du philosophe de sans-souci; l'oeil scrupuleux n'y reconnoîtra plus de vernis étranger; & les pensées, les comparaisons, tout (...) brillera d'un éclat sans nuage; mais ce qu'il y a de singulier, c'est que ce petit défaut ne se remarque nullement dans les lettres mêlées de prose & de vers; elles sont pleines d'esprit, de légéreté & de délicatesse.(...) Il n'a manqué à cette flûte admirable qu'une embouchure un peu plus nette.³⁰ (*Encyclopédie* Tome 13. 1765: 533)

csodatévó filozófus volt, akinek élettörténetét, isteni mivoltát sokan a Jézus Krisztuséval hasonlították össze. – A ford. megjegyz.)

²⁹ „Lehetséges, hogy annyi, a tatár báránnyű létét megerősítő tekintély és Scaliger állítása ellenére – aki pusztán annyit nem tudott, hogy hogy állt annak lába – a tatár báránnyű csak monda lenne? Mit hihetünk el még a természetrajznak, ha ez így van?”

³⁰ „Megkockázatom azt állítani, ha ez az uralkodó, aki a műveit Franciaországtól több mint háromszáz mérföldnyire adta ki, egy vagy két évet a Faubourg Saint-Honoré-n vagy Faubourg Saint-Germain-en tartózkodott volna, nemzetünk egyik legnagyobb költője lenne. Egy finom ízlésű férfi könnyű lehelete elegendő volt, hogy elfűjön néhány berlini homokszemet, amely hozzátapadt. Költőink, akik mindent kifogástalanul és harmonikusan fejeznek ki, a következő évszázadokban a jelentőségükből nagymértékben veszíteni fognak.(...) A Sans-Souci-béli filozófus (azaz II. Frigyes – a ford. megjegyz.) versszakai azonban nem fogják ezt a sorsot osztani; a lelkiismeretes olvasó az idegenség semmilyen vetületét nem fogja azokban felfedezni, és a gondolatok, a hasonlatok, minden (...) felragyog anélkül, hogy elhomályosítaná egy árnyék; igazán fölülmúlhatatlan, hogy ez a kis fogyatékoság a prózában és versszakokban keveredő levelekben semmiképpen nem válik észrevehetővé; szellemes, könnyed és csupa ízlés.(...) Erről a csodálatos fuvóláról csupáncsak egy valamivel tisztább fúvóka hiányzott.”

Zárásképpen az *Enciklopédia* erkölcsi problémákat tárgyaló szövegeiről ejtenék néhány szót. Denis Diderot a *Bardocullus ou Bardaicus cucullus* szócikkében a köpeny előnyeiről szóló anekdotáról sejtelmesen kora asszonyaira tereli a szót:

Quoi qu'il en soit, on convient que le *cucullus* étoit la même chose que le *bardocucullus*; que cet ajustement venoit des Gaulois; qu'on s'en servoit particulièrement dans la Saintonge, & que la débauche en fit passer l'usage à Rome où on le trouva très propre pour courir la nuit, & *incognito*, des aventures amoureuses.(...) Je ne sai s'il reste encore en Saintonge quelque vestige de l'usage du *cucullus* & de la cape: mais les femmes du peuple portent encore aujourd'hui à Langres, une espece de cape qui leur est particuliere, & dont elles n'ignorent pas l'avantage.³¹ (*Encyclopédie* Tome 2. 1851: 76)

Jellemzőnek találok, hogy Denis Diderot erkölcsről szóló egy-egy szövege nem annyira a szexuális kicsapongást ítéli el, mint inkább azokat a törvényeket, amelyek – a szerinte – természetes és egészséges emberi vágyaknak gátat szabnak, és amelyek az embereket olyan élethelyzetekbe kényszerítik bele, ahol nem tudnak helytállni. Így az *Indissoluble (Feloldhatatlan)* címszó alatt a házasságtörő férfiak helyett sokkal inkább a törvényhozókat – és burkoltan az egyházat – vonja felelősségre:

Le mariage est un engagement *indissoluble*. L'homme sage frémit à l'idée seule d'un engagement *indissoluble*. Les législateurs qui ont préparé aux hommes des liens *indissolubles*, n'ont guere connu son inconstance naturelle.³² (*Encyclopédie* Tome 8. 1765: 684)

³¹ „Akárhogy is áll a dolog, abban megegyeznek a vélemények, hogy a *cucullus* egy és ugyanaz volt a *bardocucullus*-szal, hogy ez a ruhadarab Galliából származik, hogy mindenekelőtt Saintonge-ban hordták, és hogy az erkölcstelenség meghonosította Rómában, ahol fölöttébb alkalmasnak találták arra, hogy felismerhetetlenül mehessenek benne éjszakánként szerelmi kalandokra. (...) Nem tudom, hogy Saintonge-ban még megvan-e a nyomai a *cucullus* és a köpeny használatának, de Langres-ban a nép asszonyai még ma is sajátos köpenyt hordanak, amelynek előnyeit nagyon jól tudják.”

³² „A házasság *feloldhatatlan* kötelék. A bölcs férfi egyedül csak a *feloldhatatlan* kötelék gondolatától retteg. A törvényhozók, akik az embereket *feloldhatatlan* kötelékekkel terhelték meg, alig ismerhették azok természetből adódó ingatagságát.”

A *Jouissance (Élvezet)* című szövegben a szemérmességre kötelező – és a természetes nemi vágyakat tabuként kezelő – társadalmat gúnyolja ki:

S'il y avoit quelqu'Homme pervers qui pût s'offenser de l'éloge que je fais de la plus auguste & la plus générale des passions, j'évoquerois devant lui la Nature, je la ferois parler, & elle lui diroit. Pourquoi rougis-tu d'entendre prononcer le nom d'une volupté, dont tu ne rougis pas d'éprouver l'attrait dans l'ombre de la nuit? Ignores-tu quel est son but & ce que tu lui dois? Crois - tu que ta mere eût exposé sa vie pour te la donner, si je n'avois pas attaché un charme inexprimable aux embrassemens de son époux? Tais-toi, malheureux, & songe que c'est le plaisir qui t'a tiré du néant. La propagation des êtres est le plus grand objet de la nature.³³ (*Encyclopédie* Tome 8. 1765: 889)

3. Összegzés helyett

Előadásomban a *Francia Enciklopédia* Denis Diderot által írt néhány szócikkében vizsgáltam a szatíra műfaját. Következésképpen azt állíthatom, hogy ezekben a széles körű olvasórétegnek szánt, könnyen olvasható és élvezhető, nem egy esetben humoros írásokban az egyházi és a világi hatalom, illetve a társadalom különböző tagjait, a kortárs tudósokat és szerzőket figurálja ki a gondolkodó. A mű a szókimondó vagy burkoltan szatirikus szócikkei mellett azonban egy olyan – nem mindennapi – írásművészetet is kifejlesztett, amellyel a cenzúra figyelmét kijátszotta és elterelte a veszélyes igazságokról: az belső utalási rendszerek és rejtett célzások technikáját. Ezek által tudta érvényteleníteni, illetve gúny tárgyává tenni a tárgyilagosan, tudományos jellegű szócikkekben megjelentetett társadalmi, vallási fogalmakat és személyeket.

³³ „Ha lenne olyan perverz ember, aki minden szenvedély közül a legfenségesebbről és legelterjedtebből való dicséretemet zokon venné, akkor a természethez vezetném, azt beszélgetném hozzá, és az azt mondaná neki: Miért pirulsz el, amikor egy gyönyör nevét hallod, ha nem pirulsz el, ha a sötétben a varázsát érzed? Nem tudod, milyen célt szolgál és mit köszönhetsz neki? Azt hiszed, hogy az édesanyád kockára tette volna a saját életét, hogy neked életet adjon, ha nem egyesíttem volna a hitvese öleléseivel egy kimondhatatlan varázst? Hallgass, szerencsétlen, és gondold meg, hogy a vágy húzott elő téged a semmiből. A természet nagy célja az élőlények szaporodása.”

Irodalom

BARBIER, Frédéric

2005 *A könyv története*. Osiris, Budapest

BODI, Leslie

1995 *Tauwetter in Wien: Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*. (2., erweiterte Auflage) Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar

BRANDSTETTER, Gabriele

2009 Enzyklopädie des Tanzes. Bewegung und Wissensordnungen des 18. Jahrhunderts bei de Cahusac und Diderot. In: HUSCHKA, Sabine (Hrsg.): *Wissenskultur Tanz. Historische und zeitgenössische Vermittlungsakte zwischen Praktiken und Diskursen*. Transcript Verlag, Bielefeld, 71–86.

CAVALLO, Guglielmo–CHARTIER, Roger

2000 *Bevezetés*. In: Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Kiadó, Budapest, 9–43.

DÁNIEL Anna

1988 *Diderot világa*. Európa, Budapest

DARNTON, Robert

2001 Eine kleine Geschichte der Encyclopédie und des enzyklopädischen Geistes. In: SELG, Anette–WIELAND, Rainer (Ed.): *Die Welt der Encyclopédie*. Eichborn, Frankfurt am Main, 455–464.

DIDEROT, Denis–D'ALEMBERT, Jean le Rond

1751–1772 *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (28 kötet). Paris

FÜLÖP Géza

2000 *Sajtótörténet, sajtóismeret*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

GLÖTZNER, Matthias

2007 *Wissen ist Macht – die französische Aufklärung im Spiegel der Encyclopédie. Magisterarbeit*. GRIN Verlag, Norderstedt

KISS Endre József

1989 *Reformáció és könyvkultúra a 16. századi Magyarországon*. http://www.patakarchiv.hu/cariboost_files/reformac.pdf (2013. október 24.)

KÓKAY György (szerk.)

1979 *A magyar sajtó története*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest

O'DONNELL, Kevin

2006 *Eszmék története*. Magyar Könyvklub, Budapest

SELG, Anette–WIELAND, Rainer (Ed.)

2001 *Die Welt der Encyclopédie*. Eichborn, Frankfurt am Main

TRAPPEN, Stefan

2001 *Gattungspoetik. Studien zur Poetik des 16. bis 19. Jahrhunderts und zur Geschichte der triadischen Gattungslehre*. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg

Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásai a dualizmus korában (1867–1918)

1. Bevezetés

A jelen írás öt székelyudvarhelyi iskola dualizmuskori kirándulásait veszi górcső alá: a nagy múltú középiskolák között szerepel az Evangélikus Református Kollégium, a Római Katolikus Főgimnázium, illetve az 1871-ben alapított Magyar Királyi Állami Főreáliskola; a Magyar Királyi Állami Felsőleányiskola¹ 1884-ben nyitotta meg kapuit, míg a Magyar Királyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola 1893-ban (Vajda 1895: 39–42.).²

A tárgykor kevésbé kutatott. Az utóbbi időkben írott iskolatörténetek közül Róth Edith Szakiskoláról szóló munkája szentel több figyelmet az iskolai kirándulások és tanulmányutak kérdésének, a Katolikus Gimnázium iskolatörténetében ezekről csak érintőlegesen esik szó.³

A kutatás célja megvilágítani az erdélyi turizmustörténet eddig kevésbé feltárt oldalát, a vizsgált időszak látnivalóinak beazonosításával helytörténeti adatokat szolgáltatni az érintett települések számára, s nyomon követni a mindennapi élet, a mobilitás és szabadidő kérdésköréhez kapcsolódó sajátosságok megváltozását.⁴

¹ 1904-től Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (Leány. Ért. 1905: 10).

² A továbbiakban: Ref. Kollégium; Kat. Gimnázium; Főreáliskola; Leányiskola; Szakiskola.

³ A székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium (az egykori Kat. Gimnázium) iskolatörténetében példaként hozott kirándulások időpontjai (Albert 1993: 55), valamint a Szakiskola történetében szereplő kirándulás-évszámok (Róth 1993: 89) több helyen nem egyeznek az általam megadott évekkal. Az, hogy a kirándulásra a tanév melyik felében került sor, sokszor nem pontosított, az iskolai értesítők megjelenési éve pedig olykor félrevezető; szerencsés esetekben a kapcsolódó újságcikkek segítenek a datálásban.

⁴ A források összegyűjtésében nyújtott segítségéért Róth András Lajosnak, a kirándulási alapok összeállításában nyújtott segítségéért Surányi Ildikónak, a térképrajzolásért Bartos-Elekes Zsombornak, az építő kritikáért Czégenyi Dórának, s nem utolsósorban irányítóimnak, Keszeg Vilmos és Kurt Scharr tanár uraknak tartozom köszönettel.

2. A forrásokról

A tanulmány alapvető forrásait a megnevezett iskolák értesítői képezik. E kiadványok strukturált és részletező szövegekben, (többnyire) folyamatos adatokban tárják elénk az iskolák sokszínű életét.⁵ Értesítőikkel a következőképpen sikerült lefedni a vizsgált időszakot: Ref. Kollégium 1867–1918; Kat. Gimnázium 1870–1918; Főreáliskola 1872–1917; Leányiskola 1885, 1898–1918; Szakiskola 1895, 1897–1918. Az összevethetőség, illetve az adalékos információk végett áttekintettem Székelyudvarhely közéleti, kulturális és politikai hetilapjának, az *Udvarhelyi Híradónak*⁶ a lapszámait is. Ezek mellett forrásanyagként szolgált néhány írás az *Erdély*⁷ és a *Turista Közlöny*⁸ című folyóiratokból.⁹

3. Kirándulások és útvonalak

A városkörnyéki kirándulásokon túllépő utazások¹⁰ a dualizmuskor 1891 és 1917 közé eső periódusára tehetők (lásd: 2. melléklet). Össze-

⁵ Az iskolai értesítők feldolgozottságáról, tartalmáról és (helytörténeti) jelentőségéről lásd: Gráberné Bösze 2007, Róth 1998.

⁶ Kezdetben egy évfolyam (1877) látott napvilágot, majd 1898-ban újraindították a lapot, amely az I. világháború végéig tudósított az eseményekről. A továbbiakban *UH*.

⁷ 1892–1917, majd 1930–1948 között, az Erdélyi Kárpát-Egyesület kiadásában megjelent honismertető folyóirat. 1936 és 1937 között a címe *Transzilvánia*.

⁸ A Magyarországi Tanítók Turista Egyesülete által 1894-ben indított szaklap.

⁹ A többféle forrásra való támaszkodás magában hordozza az ellentmondások felbukkanásának a lehetőségét. Eltekintve az apró elírásoktól, elszámolásoktól, aggasztó ellentmondás mindössze egy utazás kapcsán merült fel. Az *UH* 1912. június 29-én utólagosan jelenti a Szakiskola III. és IV. éves tanulóinak budapesti útját (*UH* XV. 27. 1912. jún. 29. 5.), érintett pontokként Kolozsvár, Bácsorok, Egeres és Kissebes jelennek meg. A Szakiskola 1912-ben kiadott értesítőjében viszont ezek a települések nem szerepelnek: az 1912 júliusához kötött tanulmányi kirándulás útvonala Korond, Parajd, Szováta, Marosvásárhely, Kolozsvár és Torda ipartelepei mentén halad Budapestig (Szak. Ért. 1912. 9.). Nem valószínű, hogy alig egy hónap leforgása alatt két budapesti utazásra került volna sor, ugyanakkor mindkét beszámoló utólagos, s közös pontokkal is rendelkeznek. Ezek fényében az összegzésben egy utat tüntettem fel (lásd: 1. melléklet), s összevonva mindkét szöveg kiemelt látnivalóit szerepeltettem.

¹⁰ Azoktól a kirándulásoktól, amelyek a város közvetlen közelében fekvő helyeket (Budvár, Szarkakő, Csicsér, Székelybethlenfalva, Nagyszeg feletti bükkös, Szejke-fürdő) célozták meg, a kirándulás-statisztika összeállítása során eltekintettem. Ezekből nagyon sok lenne, az iskolai értesítők sem pontosítanak, csak annyit árulnak el, hogy tanévenként több ilyenre is sor került.

sen 94 utazást sikerült regisztrálnom, amelyből 10 út valamilyen okból kifolyólag végül nem valósult meg.¹¹ A kirándulások nagyságrendek szerint a következők: a közelben megtett, rövid, egy-két napos utak (40 kirándulás); két napnál hosszabb utak a történelmi Erdély határain belül, esetenként rövid romániai határátlépésekkel (26 kirándulás); többnapos utak az ország déli és központi részébe (14 kirándulás); az Adriai-tengerre tett utak (4 kirándulás).

A Kat. Gimnázium 1907-es adriai útját megelőzően – egy, az ezredvégi kiállítás (1896) megtekintésére szervezett kirándulás kivételével – az iskolák nem indulnak igazán hosszú útra, csak hivatalos tornaversenyek alkalmával.¹² Az *Erdély* 1905-ös száma közli Dr. Lukács György kultuszminiszter rendeletét, s tudtul adja, hogy a tanulmányi kirándulásokat az ifjúság tornaverseny-szerepléseivel célszerű összekötni (*Erdély* 1905. XIV. 7–8. 127.). Ennek megfelelően az egyes tornaversenyeken való részvétel magában hordozza, hogy az iskolák (lehetőségekhez mérten) felkeresik az adott térség nevezetességeit (még abban az esetben is, ha a tornaverseny épp vidéken kerül megrendezésre, s kevesebb a látnivaló, mint a fővárosban).¹³ A hosszabb, nyugatra és délnyugatra irányuló utak sorát 1891-ben a Főreáliskola kezdi meg azzal, hogy részt vesz a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére megszervezett „Magyar tanulók országos tornaversenyén.” Ezt követően a székelyudvarhelyi iskolák még hat alkalommal jelennek meg a budapesti tornaversenyeken (Ref. Kollégium 1896, 1905; Kat. Gimnázium 1896, 1901; Főreáliskola 1896, 1905), 1907-ben pedig a Ref. Kollégium Eger kerületi tornaversenyére utazik. Ettől az évtől kezdődően a nagy lélegzetvételű utak nem kapcsolódnak tornaversenyekhez. Ez a függetlenedés egyben azt is jelenti, hogy egyes utazások számára Budapest már nem végállomás, hanem csak pihenőhely: a Szakiskola kivételével mindegyik iskola szervez utat az Adriára (lásd: 1. melléklet). Különösebbnek tűnik mégis a Főreáliskola 1910-es körútja: Szeged, Szabadka, Zimony és Belgrád vonalát követik, majd végighajózva a Dunán, Ada-Kaleh szigeténél fordulnak vissza Bánság és Erdély irányába. Az Al-Duna vidéke ezen

¹¹ Az *UH* újraindulásától kezdődően 38 utazás nyert mindkét forrástípus (értesítő, újság) által megerősítést, 34 csak az értesítőkből, kettő csak az újságban szerepel (20 kirándulás esetében nincs összevetési lehetőség).

¹² A kivételként említett, 1896 októberében megvalósított kirándulást a Ref. Kollégium értesítője jelenti (Ref. Ért. 1897: 4–5). Az utazók között főreáliskolások is voltak, de a Főreáliskola értesítőjében erre vonatkozó információt nem leltem.

¹³ Vö. *UH* X. 20. 1907. máj. 19. 5.

kívül még egy hosszabb kirándulásnak célpontja (Leányiskola 1914). Néhány egyedi desztináció sajátos (és egyszerű) útvonalat rajzol a kirándulások térképére. Ilyen a főreáliskolai cserkészek balatoni táborozása,¹⁴ vagy a Ref. Kollégium debreceni látogatása az egri tornaverseny kapcsán. A történelmi Erdély határain kívül eső kirándulások listáját gyarapítja a Szakiskola 1914-es tanulmányútja is (olyan települések bevonásával, mint Bukova és Ruszskabánya). A távoli célpontok elérése valóban nagy megvalósítást, nem hétköznapi élményt jelent ezekben az években.¹⁵

A történelmi Erdély területét illetően is érdekes sajátosságok figyelhetők meg. 1909. október 28-án átadják a székely körvasút utolsó szakaszát a forgalomnak (Gidó 2013: 163).¹⁶ 1913-ban elsődlegesen ez kínálja a Főreáliskola kirándulásának a tervét. Útjuk révén először szerepel a kirándulások által érintett fürdők sorában Borszék, s jóformán először szerepel Marosvásárhely.¹⁷ A Főreáliskola 1911-es úti-tervében Kissármás is helyet kap: a félreeső (egyébként kevéssé nevezetes) település 1910 környékén kerül a figyelem középpontjába, miután az itteni kálisos-kutatások fűrésainak következtében nagy mennyiségű földgáz tör fel a mélyből. A „nagy hirre szert tett” földgázkitörések megtekintésére 1911. június végén kerül sor (Főreál. Ért. 1912: 7–8), 1 hónappal a gázkút elzárása előtt, s 4 hónappal a kissármási földgázrobbanás és -égés előtt.¹⁸

Ami a határátlépéseket illeti, a tengerpart felkeresésével még mindig országhatáron belül utaznak a diákok (amint az a következőkből kiderül, a közoktatásügy a belföldi utak tervét részesíti kedvezőbb fogadtatásban, Fiume pedig történetesen a kiemelt célpontok között

¹⁴ Igaz, hogy ezt az utat csak egy újságcikk jelenti, s igaz, hogy csak egy előzetes tervről van szó, de 1914. jún. 22. a tervezett időpontja a kirándulásnak, az újság egy nappal az indulás előtt ad hírt róla (UH XVII. 25. 1914. jún. 21. 6.), a háború pedig csak júliusban tör ki, így – a jelenleg rendelkezésre álló források alapján – nincs okunk azt feltételezni, hogy a kirándulás elmaradt (a háború kitörése inkább az utólagos híradás elmaradását eredményezhette).

¹⁵ „(...) nagy fába vágtuk a fejszénket: hazánk fővárosát, a magyar tengerpartot s a Balatont akartuk a mi kis székely leánykáinknak bemutatni. Olyan messze esnek tőlünk ezek a vidékek, hogy növendékeink nagy részének felnőtt korában is aligha nyílik alkalma ekkora távolságokra eljuthatni, ezért szemeltük ki épen ezeket a végvidékeket kirándulásunk célpontjának” (Leány. Ért. 1912: 3.).

¹⁶ A körvasút vonalát lásd: Horváthtól átveszi Gidó 2013: 186.

¹⁷ Ezt a marosvásárhelyi látogatást mindössze a Szakiskola 1912-es kőipari vizsgálódása előzi meg.

¹⁸ A kissármási földgáz történetét lásd Lóczy Lajos tolmácsolásában: Lóczy 1912: o. n.

szerepel), de két nyugati határátkeléssel is példálózhatunk: a Főreáliskola (1912) és a Ref. Kollégium (1914) egészen Velencéig utazik. A romániai határátlépéssel kapcsolatban érdekességként jegyezhető meg, hogy erre többször is sor kerül,¹⁹ de a kirándulók egyik alkalommal sem indulnak a szomszédos ország tényleges megismerésére, inkább csak ízelítőt kapni ugnak át a legközelebb eső nevezetes pontig. Szerbia esetében ismét mindössze egy belgrádi városnézésre kerül sor (Főreáliskola 1910).

Az utazások gyakoriságát mutató összegzésből kiolvasható a közelben megtett rövid utak dominanciája, de az is, hogy 1894-től a két napnál hosszabb utak is állandósulnak. A tornaversenyektől függetlenül vált, hosszabb kirándulások döntően az 1910–1914-es periódus négy évébe sűrűsödnek, az adriai kirándulások háromnegyedére ebben a négy évben kerül sor, az utazási kedv tehát a háborús évekig egyre nő. Újfajta rendezőelv születik, amely a szereplők számára újfajta közösségi alkalmakat, sajátos ideológiai háttérrel rendelkező tevékenységeket rendszeresít. Ezek alapján az egyre gyakrabban megszervezett iskolai kirándulások kitalált hagyományokként azonosíthatók be (főként, hogy a tanulmányi kirándulások fonala előbb a hivatalos tornaversenyekével, majd később a cserkészettel fonódik össze).²⁰ Iskolánként szemügyre véve az adatokat, 1891 és 1918 között a Ref. Kollégium utazási kedve a legnagyobb (36 kirándulás), majd a Főreáliskola (24 kirándulás), a Kat. Gimnázium (12 kirándulás), végül pedig a Szakiskola és a Leányiskola (6–6 kirándulás) következik a sorban. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a Ref. Kollégium elsőbbségét egyértelműen rövid kirándulások biztosítják, míg a Főreáliskola a második helyet már a két napnál hosszabb kirándulások révén nyeri el.

4. Kirándulásszervezők és -felügyelők, kirándulók

A tanulmányi kirándulások szervezői – mozdatórugói – a tanárok. Az iskolai értesítők és az újságcikkek sokszor nem azonosítják be őket név vagy státus szerint, más esetekben viszont ezek az információk rendelkezésre állnak. A városkörnyéki kirándulásokon túllépő utazásokhoz

¹⁹ Ref. Kollégium 1899; Főreáliskola 1899, 1903; Kat. Gimnázium 1905; Leányiskola 1911; A Főreáliskola 1905-ben csak a határig, a Ref. Kollégium 1910-ben csak a Vöröstoronyi-szorosig jutott.

²⁰ Eric Hobsbawm a tömegsportokat kitalált hagyományként írja le, a cserkészetről pedig az egyik legtipikusabb példaként beszél (Hobsbawm 1992: 4).

77 tanár/tanárnő nevét sikerült hozzárendelnem. A tanárok szerepvállalásának egyik mutatója, hogy ki hány kirándulás vezetésében és felügyeletében vállalt részt.²¹ A 77 tanár neve közül 44 csak egy útcasán bukkan fel. Kiemelkednek a következők: Molnár Károly, Nosz Gusztáv, Vajda Emil, Ferencz Tivadar (Főreáliskola); Tamás Albert, Embery Árpád, Kovács János (Kat. Gimnázium); Szabó András, Z. Sebess József, Szabó Árpád (Ref. Kollégium); Molnár Károly és Tamás Albert esetenként más iskolák kirándulásaiban is szerepet vállal. A kirándulások szervezőinek/felügyelőinek többsége a torna, földrajz, természettan vagy a természetrajz tanáraként vesz részt az utazásokban. Sokatmondóbb viszont az a tény, hogy a kirándulásszervezők között kilencnek is kötődése van az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) szervezetéhez;²² továbbá nem szerepelnek a kirándulásvezetők között, de a vizsgált iskolák EKE-tagsággal rendelkező előljárói, tanárai: Solymossy Lajos főreáliskolai igazgató, az EKE-Udv. alapítója és alelnöke, Jung Cseke Lajos, a Kat. Gimnázium apát-plébánosa, az EKE-Udv. alapítója (Vajda 1895: 44.), Harmath Ödön szakiskolai tanár (Szak. Ért. 1898: 25), Hargita Nándor szakiskolai igazgató, valamint Spaller József szakiskolai tanár (Szak. Ért. 1901: 14–15). A Kat. Gimnázium Kirándulási Egyletének elnöki tisztségét az első három évben Embery Árpád, az EKE-Udv. jegyzője tölti be (az egyesület felügyelője pedig nem más, mint az intézet mindenkori igazgatója). A

²¹ Egyes kirándulások esetében tisztázott, hogy több tanár volt jelen, mint ahányat a források név szerint is beazonosítanak, de kiszűrve ezeket a kirándulásokat az összegzésből, az arányok helyesen rajzolódnak ki.

²² A név szerint beazonosított kirándulásszervezők közül az EKE Udvarhelyvármegyei Osztályának (EKE-Udv.) alapítója és pénztárosa Molnár Károly; alapítója és alelnöke Vajda Emil, ők a szerkesztői Székelyudvarhely első modern turistakalauzának, lásd: Molnár–Vajda 1897; az EKE-Udv. alapítója és jegyzője Embery Árpád; alapítója és titkára Pogány Kornél; alapítója és alelnöke Bod Károly (Vajda 1895: 44); az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) tagja Tompa Árpád (Főreál. Ért. 1895: 19); az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) jegyzője Fejes Áron (*Erdély* 1897. VI. 2. 30.). Hlatky Miklós tanár neve előbb az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) tagjaként (Főreál. Ért. 1895: 17.), majd ellenőrként (*Erdély* 1897. VI. 2. 30.) és alelnökeként (Főreál. Ért. 1898: 11) jelenik meg a forrásokban. 1891–1897 között Nosz Gusztáv a nagyszebeni Tankerületi Főigazgatóság tanügyi tisztviselője, ezt követően tanár Székelyudvarhelyen (Dávid 2002: o. n.). Az EKE Szebenvármegyei Osztályának alakuló gyűlését jelentő *Erdély*-cikk a jelenlevők között említi egy Dr. Nosz Gusztávot is (*Erdély* 1894. III. 1–2. 38). A jelenleg rendelkezésre álló források alapján Tamás Albert EKE-tagságát egyértelműen nem tudom megerősíteni, az viszont egy *Erdély*-cikk révén ismeretes, hogy az EKE-Udv. 1895-ben felkéri őt, hogy vegyen részt egy kirándulás megszervezésében (*Erdély* 1895. IV. 6–7. 179).

kirándulásszervezők lajstromában két jeles szereplőre kell még felhívni a figyelmet: az I. világháborút közvetlenül megelőző években Dobó Zoltán (Főreáliskola) és Z. Sebess József a cserkészlet ügyének pártfogóiként szerveznek kirándulásokat. Ez utóbbi tanár Székelyudvarhelyen alapítja meg az első magyar cserkészcsapatot (1911) Erdélyben (Bardócz 2012: o. n.).

Ami a részt vevő tanulók számát illeti, távolság függvényében megmutatkoznak a nagyságrendek: rövid kirándulásra kb. 30/40–100/130 tanuló indul; két napnál hosszabb, Erdély határain belülre (esetenként rövid romániai kitérőkkel) szervezett utakra a 25–60/70 fős nagyságrend jellemző; az ország déli és központi részébe tett, többnapos utakra 20–35 fős csoportokat visznek, míg az adriai kirándulások csoportjai 20–30 főből állnak. Romhányi Sándor kirándulási útmutatója figyelmeztet: egy tanár egy osztálynál többet félnapos kirándulásra se vigyen, többnapos kirándulás alkalmával egy tanár maximum 15–20 tanuló felügyeletét vállalja (Romhányi 1912: 28–27). Ennek megfelelően az a legjellemzőbb, hogy több tanár felügyeli a kirándulásokat. A nagyobb utak anyagi terhei megsűrrik a diákokat: a kirándulásokra önkéntes jelentkezés alapján áll össze egy-egy kiránduló társaság, ez a jelentkezés pedig minden bizonnyal elsődlegesen az anyagi háttér, illetve támogatottság függvénye.²³ A társadalmi korrektség jegyében támogatást biztosítanak egy-két szegényebb tanulóknak, de ez a támogatási rendszer érezhetően nem kiforrott.²⁴ A kiránduló csapatoknak gyakran egy-egy szervezett közösség képezi a magját (önképzőkör, tornakör, iskolazenekar, énekkar), de maguk a kirándulások is közösségformáló erővel bírnak: a Kat. Gimnázium 1901-től kezdődően Kirándulási Egylettel rendelkezik – miniszteri szinten megerősített alapszabályzattal (Kat. Ért. 1902: 11) –, amely évről évre megalakul, s tanári elnökllet mellett diákokat ültet az alelnöki, jegyzői, pénztárosi, vagy ellenőri székekbe. Arra is találunk példát, hogy a didaktikus feloldozás és a megosztás gesztusa élménybeszámoló formájában egyesül.²⁵

²³ A kirándulók leírása gazdagítható, de csak mélyebb kutatások révén. Sok esetben csak néhány kirándulót tudunk név szerint beazonosítani, máskor egész osztályok társadalmi hátterét kell mérlegre tenni.

²⁴ Lásd Romhányi Sándor szavait a támogatási összegek kiosztásáról, az ezzel járó felelősségről és buktatókról Romhányi 1912: 11–12.

²⁵ Az „Eötvös József Önképzőkör” egyik rendkívüli gyűlésén négy kiránduló számol be a verespataki kirándulás impresszióiról (Főreál. Ért. 1907: 14–15).

Fontos említést tenni a tényről, hogy egyes kirándulások külső résztvevők számára is nyitottak: a Ref. Kollégium esetében egy kisebb kirándulás kapcsán olvasható, hogy „a tanárok családjaiból is többen résztvettek” (Ref. Ért. 1917: 17); az *UH* két cikkben jelzi, hogy a Főreáliskola velencei útjához a város társadalmából is „számosan” csatlakoztak (*UH XV.* 27. 1912. jún. 29. 4.; *UH XV.* 28. 1912. júl. 7. 5.); a Leányiskola egy sinaiai és egy fiúmei kirándulás kapcsán is hirdeti az újságban, hogy az iskola volt növendékei, szülők, vagy más érdeklődők előtt nyitva áll a társulás lehetősége (*UH XIV.* 23. 1911. jún. 4. 4.; *UH XV.* 19. 1912. máj. 5. 4.), az utólagos beszámoló pedig világossá teszi, hogy az adriai úton részt vevő hat felnőtt között valóban voltak ilyen csatlakozók (Leány. Ért. 1912: 3.).

5. Tantervek, óratervek, értekezések és kirándulások

Iskolai kirándulásokat az 1890-es éveket megelőzően is szerveztek Székelyudvarhelyen, s ezekre vonatkozóan szöveges utalásokkal is rendelkezünk. Az 1874-ben megjelent írásában Dr. Szombathy Ignác amellet foglalt állást, hogy a tanulókat kisebb kirándulások által kellene bevezetni a honisme alapfogalmaiba (Főreál. Ért. 1874: 4). Értekezésében (1876) Suppan Vilmos megjegyzi, hogy az osztálytermi, tehát helyhez kötött földrajzoktatás „természetesen” javításra vár „jó képek vagy földrajzi kirándulások, iskolai utazások által”, a geográfiai egységek tisztázása érdekében pedig az ismeretek előadását úgy képzei el, „mintha az egy utazás folytán nyert benyomások elbeszélése volna” (Főreál. Ért. 1876: 45). A Főreáliskola értesítője hírt ad egy humoródalmási kirándulásról, amely a természetrajztanár betegségéből adódóan az 1876/1877-es tanévben elmaradt, de „egyes osztályokkal a szemléleti oktatás követelményeinek megfelelő kirándulások tetettek a közeli vidékekre” (Főreál. Ért. 1877: 78).²⁶

A hosszabb kirándulásbeszámolókat ilyen pársoros utalások előzik meg, de az első kirándulások beazonosításában nem csak ezek nyújtanak kapaszkodót számunkra. Az értesítők évről évre ismertetik az egykori tananyag vázát, s ezekben az óratervekben sokszor a kirándulások is helyet kapnak. A Főreáliskola esetében az 1881/1882-es óratervek között bukkantam először kirándulásokhoz kapcsolódó információkra. A Ref. Kollégium esetében ez a tanév az 1883/1884-es, a

²⁶ Lásd még Soó Gáspár írását, amely az egykori, nem csoportos honisme utazásokra hívja fel a figyelmet: Kat. Ért. 1886: 3.; lásd továbbá: Szak. Ért. 1897: 8.

Kat. Gimnázium esetében pedig az 1892/1893-as. Ezek az „apró” kirándulások rendszerint a város közvetlen környezetét célozták, esetenként talán a város határát sem lépték át. Az 1887/1888-as tanévtől kezdődően a Szejkére, Budvárra és közeli helyekre tett kirándulások még „nagyobb kirándulásként” szerepelnek Vajda Emil óraterveiben. E kirándulások rendszerint fűvészeti gyakorlatokhoz, növénygyűjtéshez, gyűjteménykészítéshez, összességében a természetrajz tárgyához, később a földrajzhoz, ásványtanhoz, földtanhoz, ezek mellett pedig alapvetően a tornához kapcsolódnak. A mértan vonatkozásában egy előfordulásra leltem: „gyakorlati földmérés a szabadban, kirándulás alkalmával” (Ref. Ért. 1884: 27). Az 1890-es évek derekától a Ref. Kollégium esetében már a magyar írásbeli dolgozatok tematikájában is mindegyre felbukkannak a kirándulások.²⁷ A vizsgált időszak végén egyszeri esetenként a „szabadkézi rajz” tárgya is kimozdulási lehetőséget kínál: a Leányiskola növendékei Székelybethlenfalvára, „a helybeli székely kapuk és népművészeti tárgyak tanulmányozására” indulnak (Leány. Ért. 1913: 22). Ezek alapján Molnár Károly, Vajda Emil és Tamás Albert óratervei (természetrajz, torna) emelhetők ki.

Általános tendenciaként rajzolódik ki, hogy a várostól távolodó, egyre nagyobb lélegzetvételű kirándulások szaporodásával a kirándulások tárgyalása az értesítők lapjain új alfejezet keretében valósul meg. A városkörnyéki tanulmányi kirándulások fokozatosan eltűnnek az óratervek leírásaiból, s a nagyobb utazások árnyékában kerülnek (futólag) említésre; a Leányiskola és a Szakiskola esetében az óratervek szövegében nem is szerepel kirándulásra vonatkozó utalás. Bár továbbra is hangoztatott a kirándulások didaktikus célzatossága, s ez minden jel szerint alapvetően és ténylegesen meghatározza a kirándulások jellegét, érezhető, hogy újfajta kirándulások szerepelnek az értesítők *Tanulmányi kirándulások* fejezetcíme alatt: ezekben egyre nagyobb szerepet játszik a szórakozás és a kikapcsolódás.

Ezek párhuzamában arra is felfigyelhetünk, hogy az értesítőket nyitó tudományos értekezések sorát²⁸ a kirándulások időszakban már könnyebb hangvételű úti beszámolók is megtörik: az 1880-ban megjelent főreáliskolai értesítőt például a *Vizsgálódások Európa középkori intellektuális és társadalmi állapota felett* című írás nyitja (Főreál. Ért.

²⁷ Példaként lásd a homoródi (Ref. Ért. 1897: 20.), a vajdahunyadi (Ref. Ért. 1900: 45.), vagy a szovátai kirándulás (Ref. Ért. 1906: 34.) megíratását.

²⁸ Az is gyakran előfordult, hogy a tudományos munkák eredményeit elsőként iskolai értesítőkből közölték a szerzők (Gráberné Bösze 2007: 83.).

1880: 3–21), 1887-ben *A geographiai nevek helyes írásáról* közölnek cikket (Főreál. Ért. 1887: 3–17), a főreáliskolai értesítőben megjelent legelső hosszabb útleírás pedig – az *Értekezés* fejezetcím alatt, s valóban oktató hangvétellel és tartalommal – Molnár Károly tollából származik (1892): „a Hargita néhány pontjára iskolai kirándulást rendeztem, melyről azon szándékkal közlök tanítványaim részére egy rövid leírást, hogy az imitt amott látott és hallott tárgyakat együvé foglalva gondolatban felujjtsam s hogy ismételve, élvezzük akkori örömeinket”. (Főreál. Ért. 1892: 32). 1906-ban a Leányiskola már mindenféle magyarázkodás nélkül közli Burgerné Krizsó Erzsébet *Uti hangulatok* című, 11 oldalas, könnyed – a székelyudvarhelyi Leányiskolához egyébként nem kapcsolódó – útleírását (Leány. Ért. 1906: 3–13).

6. Ideológia és tanulmányi kirándulás

A Magyar Turista Egyesület (MTE) létrejöttével (1891) kezdetét veszi a turistaság egész országra való kiterjesztése. 1891-ben megalakul az EKE, 1892-ben az MTE tanítói osztályából kinő a Magyarországi Tanítók Turista Egyesülete²⁹ (MTTE); az előbbi 1892-ben indít saját folyóiratot (*Erdély*), az utóbbi 1894-től kezdődően jelenteti meg értesítőjét (*Turista Közlöny*).³⁰ 1894-ben udvarhelyvármegyei osztállyal gazdagodik az EKE. Erdély fürdővilága ugyanebben az időszakban, az Osztrák–Magyar Monarchia éveiben születik meg – írja Kósa László (Kósa 2009: o. n.). Az 1890-es évek elején tehát a turistaság ügye a figyelem középpontjában áll, s a Székelyudvarhely iskoláihoz kapcsolódó tanulmányi kirándulások összegzéséből kiviláglik, hogy az iskolai kirándulások ügye is ugyanebben az időszakban vesz lendületet. Tóth József történeti áttekintésében megállapítja: „a XIX–XX. századforduló, »Eötvös évtizedei« jelentik mindmáig a diákturizmus fénykorát” (Tóth 2009: o. n.). A folyamat ideológiai háttéréről már az imént listába szedett turizmustörténeti kivonat is sokat elárul, de érdemes közelebbről is megvizsgálni, hogy mely sarokpontokon nyugszik a tanulmányi kirándulások ügye.

²⁹ A későbbiekben a szervezet sokféle módon támogatja a pedagógusok és diákok turizmusát: pályázatkirások, módszertani útmutatók, kirándulásszervezések, utazási és szálláskedvezmények, valamint (kirándulásokra szánt) központi segélyek biztosítása révén (Tóth: 2009: o. n.).

³⁰ Polgárdy Géza szerint az MTTE 1896-ban alakul meg (POLGÁRDY 1941: 209). Ennek ellentmond az MTTE első tíz évét bemutató (gazdagon dokumentált) visszatekintés: Moussong et a. 1902: 5–11.

Az 1890-es évek elejétől a diákturistaság eszméje egyre nagyobb teret nyer, 1897-et követően az MTTE állandóan foglalkozik az iskolai kirándulások kérdésével, „tanító turistáink egész sora” tanulmányozza azt.³¹ Feltételezhetnénk, hogy a kor szerzői elsősorban a tanulók javát tartják szem előtt, amikor az iskolai kirándulások hasznossága, sőt szükségességéről mellett érvelnek, s ez részben igaz is. Csakhogy ezekben az években a turizmus ideológiailag megalapozott célokkal telített.³² A szószólók rendszerint olyan missziót fogalmaznak meg a turizmus és a diákturistaság számára, amely túlmutat a tanulókon. Az összegyűjtött forrásokban fellelhető érvek a következő három csoportra oszthatók.

Az első csoportot azok az érvek képezik, amelyek közvetlenül a „tanulók javára” irányulnak. Az iskolai kirándulások révén szemléltető oktatás valósul meg, így a tanulónak tapasztalati ismeretszerzésben van része (Ekefalvi 1900: 71). Pszichológiai tekintetben a természetközelség kedélyfrissüléssel jár, örömet és felszabadultságot okoz a tanulónak (uo.). E szövegekben felmerül annak a gondolata is, hogy a szépérzék csiszolására odafigyeljenek: a Kat. Gimnázium kirándulási egyesületének meghirdetett programja szerint a szemléltetés útján való ismeretszerzés a természettudományok és a hazai történelem mellett a művelődésre irányul, „főképpen a művészetek történetének köréből” (Kat. Ért. 1905: 28). Az 1904/1905-ös tanévet követően (a Kat. Gimnázium esetében) ez a tételmondat vezeti be a kirándulásokhoz kapcsolódó események ismertetését.³³ Ennek az első kategóriának beszédes, de lappangó eleme: a szórakozás. A Felsőleányiskola első távolabbi (Sóvidéket célzó) kirándulása kapcsán olvashatjuk, hogy azt a növendékek „nevelésére és hasznos szórakoztatására” szervezték meg (Leány. Ért. 1901: 5). A Ref. Kollégium 1909-es értesítője így fogalmaz: „Nagyobb kirándulást, főleg tanulmányi szemponttól vezérelve, kettőt rendeztünk” (Ref. Ért. 1909: 158) – e gondolatok mindkét iskola későbbi értesítőiben is felbukkannak.

A második csoportba azok az érvek sorolhatók, amelyek a tanárookra koncentrálnak. A kirándulás során a tanár megismeri a diák fel-

³¹ A kirándulások pozitívumait sorakoztató írások szerzőit és címeit lásd a *Turista Köz-löny* megnevezett számában: Moussong et al. 1902: 58–68. Én a következőkben (többnyire) a Székelyudvarhelyhez közelebb álló szerzőkre és írásokra hivatkozom, ezzel is rámutatva, hogy a szóban forgó kérdések Erdélyben is felmerültek.

³² Vö. T. Szabó 2008: 141–160.

³³ E kérdéshez kapcsolódóan lásd még: Kintzlerné Solcz 1902; Leány. Ért. 1911: 6.

szabadult énjét, javul a két fél közötti kapcsolat, így hatékonyabbá válhat a tanár tantermi munkája;³⁴ ugyanakkor a kirándulás üdvös szórakozás, mely megóvja a tanárt a fásultságtól.³⁵

A harmadik kategóriát azok az érvek képezik, amelyek a nemzet javát pártolják. Kulcsszerepet játszik a honismeret: Soó Gáspár 1886-ban a honismeret ügyét szolgálva, s a kirándulások hiányának enyhítésére közli Udvarhely megye földrajzát (Kat. Ért. 1886: 3); korábban az *Udvarhely szék és Udvarhely város* honismei vázlatában (1874) Szombathy Ignác szavai buzdítanak a „környékisme” minél alaposabb tanítására (Főreál. Ért. 1874: 3–4). Az erdélyi „turistaság” évtizedeiben ez a honisme nem pusztá ismeretszerzést jelent, hanem a „nemzeterősítés” egyik alapvető módját.³⁶ Dr. Szolga Ferencz a természetben tett kirándulás kapcsán írja: „Fejleszti, érleli a hazaszeretet (...); a mi természetimádásunk más az itáliai ég alatt, s más a Kárpátok bércein”. (UH V. 24. 1902. jún. 15. 1.).³⁷ Az iskolának és az iskolai kirándulásoknak tehát feladatuk a nemzeti érzés, a hazaszeretet megerősítése. Visszatérő frázis az is, hogy a természetjárás, a városi porból való kiszakadás az egészséges életmód feltétele; vagy, hogy a diákturistaság révén a tanuló jelleme fejlődik, lelki nemességet tanul, s elzárkózik a tunyaságtól. Ezeket a pozitívumokat sorolhattuk volna akár az első csoportba is, de a tanulók emberségéért és egészségéért tanúsított aggodalmat érezhetően fölülírja a nemzet óvása.³⁸ Egy új turista-

³⁴ Lásd: Ref. Ért. 1909: 158.

³⁵ „(...) mert egyedüli eszköz, hogy [a tanárok] testileg-lelkileg megőrizhessék rugékonyságukat és így szellemileg ifjan maradjanak, mert erre legjobb mód a gondtalan ifjúsággal való közvetlen érintkezés és örömeikben való osztozás” (Ekefalvi 1900: 73).

³⁶ „A vándorló tanuló ifjúság közvetlen tapasztalásból ismeri meg hazáját (...) Nálunk azonban ezen a téren még nagyon sok feladat vár megoldásra. Mindenekelőtt olyan férfiakat kell nevelnünk, a kik átérezve a nemzeterősítésnek ezt a módját is, maguk is a szent cél szolgálatába állanak és közvetlen környezetükre ilyen irányú befolyást gyakorolnak s jó példa mutatásával ezt rendszerré is fejlesztik. A férfiak nevelése pedig az iskola feladata” (UH XIV. 26. 1911. jún. 25. 1.). A cikk később ismét megjelenik: UH XV. 21. 1912. máj. 19. 1.

³⁷ Vö. T. Szabó 2008: 157–158.

³⁸ „A természet megkedvelése bizonyos fokig lelki nemességgel ruhazza fel a gyermeket, s a tunyaságot, mint minden rossznak kutforrását és a lelki bárdolatlanságot, s az ezzel kapcsolatban kifejlődhető nemtelen tulajdonságot némileg ellensúlyozza. A gyermekekben megveti alapját egy új erőteljes nemzedéknek, mely hazánk közegészségére (!), népességére, katonai harczképességére (!) és személyforgalmának emelkedésére (!) nem kicsinylendő lefolyást gyakorol” (UH V. 24. 1902. jún. 15. 1–2.). Ezek a gondolatok feltűnő hasonlóságot mutatnak Szolga Ferencz és Ekefalvi írásában. Egyikük minden bizonnyal parafrázál.

nemzedék vízióját forgalmazzák ezek a szerzők, egy egységes, egészségében és gazdaságában erős nemzet képét. Nem tekinthetünk el attól, hogy ezeket a nemzetet féltő szavakat azokban az években vetik papírra, amikor a székelyföldi sajtóban nem szűnik napirenden lenni az alkoholizmus problémája, a székelyföldi fürdők megannyi törekvés ellenére sem indulnak látványos virágzásnak, Székelyudvarhelynek nem sikerül elnyerni azt a vasútvonalat, amely teljes mértékben felszámolná a térség elszigeteltségét, s állandó aggodalomról tanúskodnak a munkanélküliségről és kivándorlásról szóló sorok.³⁹ A diákturistaságnak e gazdasági kérdések feloldásában is fontos szerepet szánunk. Az *UH* 1903-as száma arról tudósít, hogy a Székely Társaságok akciójának következtében pápai ifjak és tanárok, *turisták* kirándulnak a Székelyföldre (*UH* VI. 21. 1903. máj. 24. 3.). 1907-ben jelentik: „Ugy a tanuló ifjuság, mint a nagy magyar társadalom mind több-több érdeklődést kezd tanusítani a Székelyföld iránt”, melynek segítésére a marosvásárhelyi székelytársaság négy kirándulási körút programját és költségvetését állította össze (*UH* X. 26. 1907. jún. 29. 5.). Mivel az „idegenforgalom növelésére tényleg a leghatalmasabb eszköz” az ifjuság, s mivel a jövő nemzedék rokonszenvének az elnyerése döntő szerepet játszik a székelyföldi sikerben, 1910-ben ismét szorgalmazzák, hogy a magyarországi iskolák Székelyföld furdőire szervezzenek kirándulásokat (*UH* XIII. 24. 1910. jún. 5. 3.).⁴⁰

Külön szót kell ejteni a cserkészetről, a cserkészet által hordozott eszmékről, amelyek a természet szeretetében, az egészséges életmódban (az erős, egészséges test és lélek harmóniájában), az igazlelkűségben, a keresztény értékrendben állnak. Az első magyar cserkészcsapatot Erdélyben Z. Sebess József alapítja 1911-ben. Három évvel később ez a csapat már 84 tagot számlál (Bardócz 2012: o. n.). A főreáliskolai cserkészek első kirándulásáról (Homoródalmásra) 1914-ben értesülünk (*UH* XVII. 19. 1914. máj. 10. 5.), a következő cikk egy balatoni táborozás tervéhez kapcsolódik (*UH* XVII. 25. 1914. jún. 21. 6.). A Kat. Gimnázium értesítője is a cserkészet szervezéséről ad hírt, de a torna-

³⁹ Vö. T. Szabó 2008: 150.

⁴⁰ Több szerző amellett érvel, hogy a tanulók turistanevelését a lehető legkorábban el kell kezdeni. Jelzésértékű, hogy az iskolai kirándulások eszméje alsóbb szintekre is begyűrűzik, s a Székelyudvarhely környéki elemi iskolák is megszervezik a saját kirándulásait. Példaként a lövétei róm. kath. elemi iskola székelyudvarhelyi tanulmányútjának (*UH* XIV. 20. 1911. máj. 14. 4.), vagy a homoródszentpáli állami iskola segesvári kirándulásának (*UH* XVI. 22. 1913. jún. 1. 6.) izes beszámolója említhető.

tanár hadbavonulásával az ügy megtorpan (Kat. Ért. 1916: 15.).⁴¹ A cserkészzet újabb színfoltot eredményez az iskolai kirándulások történetében: a kirándulások elvrendszeréhez több ponton kapcsolódó mozgalom kiforrottsága sokkal inkább az iskolai kirándulások érdekében, mint azok ellen érvényesül, a diákturistaság ügyét a cserkészzet kiforrott gondolatvilága szinergikus erővel támogatja.

A háborús években a kirándulások átlényegülnek: „a főhatóság intézkedése folytán” tanévközi kirándulásokat szerveznek „a testgyakorlás pótlása végett”. E (kisebb) kirándulások lebonyolítása a tanulók csoportokra osztásával történik, a kirándulások jelentéséről püspöki leirat rendelkezik (Kat. Ért. 1918: 16–22). A háborús évek értesítőiben több leányiskolai kirándulás elmaradását magyarázzák a háborús körülményekkel. Világossá válik, hogy a hadbavonulások következtében a tanárihiány nagy gondot okoz.⁴² „Az ifjúság egészségének megóvása és testi erejének fejlesztése végett a rendes tornatanítás hiányában kirándulásokat rendeztünk s hogy a kellemest a hasznossal összeköszük, a katonák részére szederlevelet gyűjtöttünk” – írja a Ref. Kollégium 1916-os értesítője (Ref. Ért. 1916: 24), de ebben már nem a tanulók egészségét szolgáló odafigyelés, nem is az erős nemzet víziójának a patosza, hanem sokkal inkább a háború szorítása érezhető.

A vizsgált kirándulások kapcsán tehát erős ideológiai beágyazottsággal számolhatunk. Elmondható, hogy a szóban forgó ideák katalizátorként hatnak a fejlődési folyamat kibontakozásában, de az sem elhanyagolandó tény, hogy a kirándulások 1891-ben induló történetét alig pár évvel előzi meg, hogy egy vékony szálon Székelyudvarhely bekapcsolódik az erdélyi vasútvonalak hálózatába (1888. március 15.), s végre összeköttetést nyer a világgal (Egyed 1981: 158).⁴³ A kérdést, hogy mely – az ideológiai, vagy az infrastrukturális – változásoknak van nagyobb szerepük a kirándulások beindulásában, nehéz megválaszolni, főként, hogy Székelyudvarhely esetében a kettő (nagyjából) ugyanabban az időszakban történik. A vasút jelentősége nyilvánvaló, a hosszabb kirándulások vasúti összeköttetés nélkül elképzelhetetlenek. Ugyanakkor tény, hogy Héjjasfalvától már az 1870-es évek derekán

⁴¹ A mozgalom *igen üdvös* céljait az *UH* összegzi és felkarolja: *UH* XVII. 24. 1914. jún. 14. 3–4.

⁴² „Ám nem lehet abba egyszerűen belenyugodni, hogy ha hiányzik a tornatanító, nem lesz tornatanítás. Valahogy segíteni kell és fogunk is ezen (...) sétákkal, kirándulásokkal, korcsolyázással s más efélékkel” (Ref. Ért. 1918: 10).

⁴³ Bár a hosszabb utazásokat továbbra is átszállásokkal kell megoldani, a változás fontossága evidens.

utazhatnak vasúton a székelyudvarhelyiek, a Segesvár–Brassó szakaszt 1873 júniusában megnyitják (Egyed 1981: 155.), mégsem tudunk Brassó fele irányuló tanulmányi kirándulásokról ebben az időszakban, sőt úgy tűnik, hogy a közelebbi helyekre tett kirándulások is csak az 1890-es évektől állandósulnak.

A kirándulások megíratásával, s az ezekre kihirdetett pályadíjakkal (az értékelés útján, illetve a saját útleírások révén történő mintaadással) a tanárok alakítják a kirándulásokról való gondolkodást, az azokról szóló közbeszédet. A tanári útmutatás nemcsak azt írja elő, hogy hogyan kell megírni egy utat, hanem a desztinációk kiválasztásának a kritériumait, a látnivaló-értékelés irányelveit, az érdeklődési köröket is meghatározza. Munkásságuk folytán (anakronisztikus fogalmakkal élve) maga az utazástudomány, az *ars apodemica* formálódik. Az írásban való dokumentálás, az utólagos kiértékelés és az informálás révén egyben az íráshasználat kiterjesztése valósul meg.⁴⁴

7. Legitimitás és tanulmányi kirándulás

Az 1890-es évektől kezdődően egyre gyakrabban és egyre távolabbi célpontokkal szerveznek kirándulásokat a székelyudvarhelyi iskolák. Az I. világháború kitörésekor a vizsgált öt iskolából négy már maga mögött tud egy-egy adriai utat. De miként lehetséges ez a korabeli gazdasági viszonyok között? Hogyan tekint Székelyudvarhely társadalma ezekre az utazásokra?

A kirándulások erős didaktikus jelleggel bírnak, a szórakozás csak mögöttes tartalomként húzódik meg a (mondhatni következetesen *tanulmányi* jelzővel ellátott) kirándulásokról folyó közbeszédben. Ezt erősíti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium érintettsége és szerepvállalása az MTTE munkálkodása folytán – a kirándulásokról immár hivatalos színtereken is szó esik. Dr. Lukács György kultuszminiszter (már említett) 1905-ös rendelete az elemi népiskolák kivételével minden iskolát kötelez, hogy tanulmányi kirándulásokat csak hazai vidékekre (a fővárosba, a vidéki centrumokba, illetve a Balatonra, Fiuméba, a Tátrába vagy Erdélybe) szervezzenek, idegen országokba csak kivételesen, a kultuszminiszter engedélyével lehet lépni (*Erdély* 1905 XIV. 7–8: 126). 1905-re a külföldi tanulmányi kirándulások kellő fontosságot nyernek ahhoz, hogy ilyen rendelettel illessék azokat. A

⁴⁴ Vö. Keszeg 2008: 171–172.

rendelet következő pontjai olyan tényekhez kapcsolódnak, amelyek minden bizonnyal szerepet játszanak a tanulmányi kirándulások legitimmé tételében. Ezen tények egyike, hogy formálissá teszik a kirándulásszervezést, kritériumokat határoznak meg a kirándulások szervezői számára, hogy ezek mentén állítsák össze a kirándulási programokat, elvárásokhoz igazítják az egyes utakat, s előírják a kirándulások sikeréhez elengedhetetlen módszertan kidolgozását.⁴⁵ A másik tény, hogy a tanulmányi kirándulást a szociális támogatás egyik eszközévé teszik, lévén előírt szabályzat, hogy „egy-két szegényebb sorsú jó tanuló” minden kirándulás alkalmával ingyen részt vehet ezeken. A tanintézetek igazgatói arra is feljogosítottak, hogy a beiratkozás alkalmával a kirándulási és utazási alap részére minden tanulótól egy korona díjat szedjenek – szegény tanulókat ez alól mentesíthetnek is (uo.).

A források igazolják, hogy a turistaság ügyét, illetve konkrétan az egyes kirándulások lebonyolítását a vizsgált időszakban olyan személyek vállalták fel Székelyudvarhelyen, akik tekintélyes polgárai a városnak: előjárók, értelmiségiek, köztisztviselők örvendő emberek. Iskolaigazgatók, tanárok neve hozható példaként, de ide sorolható Ugron János, az EKE-Udv. elnöke, Udvarhelyvármegye alispánja, vagy Jung Cseke Lajos apát-plébános is, kinek személyében egyházi embert tisztelhetünk (Vajda 1895: 44).

A közvélemény alakítását célozzák azok a szavak is, amelyek a fejlett Európához való felzárkózást láttatják a tanulmányi kirándulások rendszeresítésében: amit „diákturistaság” néven értünk, az a franciáknál „caravanes scolaires”, a svédeknel „skolvandrigar”, a németeknél „Schüllerausflüge” elnevezések alatt honodosott meg (Ekefalvi 1900: 71–72); „Svájcban az ember lépten-nyomon csapatos diákturistákkal találkozik” (uo.) – von párhuzamot Ekefalvi.⁴⁶ Külföldi példák egész sorát találjuk Fejes Áron református kollégiumi tanár tanulmányúti beszámolójában is: nyugaton programszerűen gondoskodnak arról, hogy a tanulók tanulságos és szórakoztató kirándulásokon vegyenek részt (Ref. Ért. 1905: 18).

E beszámoló kapcsán utalhatunk arra, hogy a tanulmányutak, valamint a konferenciák és gyűlések keretében megszervezett kirándulások is gyakoriak ezekben az időkben: a tanulmányutak és az egyesületi

⁴⁵ Lásd Romhányi Sándor jutalmazott pályamunkáját a MTTÉ kiadásában: Romhányi 1912.

⁴⁶ Lásd még: Szolga 1902; *UH* XIV. 26. 1911. jún. 25. 1.

kirándulások is divatoznak. Ennek a fontossága sem lehet mellékes a szóban forgó utazások elfogadtatásában.⁴⁷

Azt, hogy mennyire sikeres a tanulmányi kirándulások legitimitásszerzése, a kirándulási alapok javára meghirdetett diákbalók sokasága, s az ezekhez kapcsolódó felülfizetések is mutatják – az iskolák sajtószereplésének tetemes része ezeknek a rendezvényeknek köszönhető. Ezekben az években a balók, majálisok és hangversenyek szervezése bevett eljárásnak számít az iskolai pénzalapok gyarapítására. Egy-egy rendezvény tervét, előkészületeit, beszámolóját több cikk is ismerteti: rendszerint megnevezésre kerül, hogy milyen alapot gyarapít majd a bevétel, s következetesen, nevekhez kötötten közlik, hogy a város polgárai közül (illetve a besereglett környékbeliek közül) ki mennyi pénzzel, ki mennyi felülfizetéssel támogatta a megnevezett célt. A szóban forgó célok között a kirándulási alapok felkarolása rendszeresen szerepel. Az *UH* alapján a Ref. Kollégium „diák-bálja” mondható a legrendszeresebbnek (ezt általában minden évben megszervezik), de a Főreáliskola és a Leányiskola kapcsán is több hangversenyről, majálisról tudósít az újság.⁴⁸ Feltehető a kérdés: nem voltak ellenzői az ilyen jellegű „pénzszorásnak”? Az *UH* lapjain mindössze egy neheztelő írásra bukkantam.⁴⁹ Emellett nyilvánvaló, hogy az egyes kirándulások költségcsökkentése, s ennek következtében sokszor magának az utazásnak a létrejötte is (az egyes tanintézetek partnerkapcsolatából származó segítségnyújtásokon túl) olyan vendéglátóknak, támogatóknak köszönhető, akik sokszor több tíz tanulót étkeztetnek, pályadíjakkal jutalmaznak és ösztönöznek az eredményes iskolai jelenlétre.⁵⁰ A már

⁴⁷ Lásd a szakiskolai tanárok tanulmányúttjainak összegzését Róth Edith munkájában: Róth 1993: 88–89. Egyesületi kirándulások tekintetében is csak a példa kedvéért álljanak itt a következők: *UH* II. 30. 1899. júl. 23. 4.; *UH* XIV. 27. 1911. júl. 2. 4.; *UH* XV. 24. 1912. jún. 9. 4.; *UH* XVI. 33. 1913. aug. 17. 4. stb.

⁴⁸ Csak a példa kedvéért utalok néhány (kimondottan a kirándulási alapok érdekében szervezett) rendezvényre: *UH* III. 2. 1900. jan. 7. 3., *UH* III. 5. 1900. jan. 28. 3., *UH* III. 6. 1900. febr. 4. 3., *UH* III. 6. 1900. febr. 4. 4. (a Ref. Kollégium egy diák-báljának „evolúciója” az 1900-as évben); *UH* VIII. 51. 1905. dec. 17. 6. (a Főreáliskola műkedvelői előadása); *UH* XV. 19. 1912. máj. 5. 4. (a Leányiskola majálisa).

⁴⁹ „(...) vajjon bírja-e, képes-e elviselni, megbírni erkölcsileg és anyagilag egy-egy helyi társadalom azokat a terheket, melyekkel ilyesnemű mulatság jár [?] (...) mély tisztelettel és benső elismeréssel hajolok meg azok előtt, akik a jótékonyság jegyében, ennek czégére alatt rendezik a mulatságokat. (...) De kérdem, vajjon a jótékonyság gyakorlásának eszköze egyedül és kizárólag csak a mulatságtartás lehet?” (*UH* XV. 4. 1912. jan. 21. 3.).

⁵⁰ Példaként lásd: Ref. Ért. 1896: 21.; Kat. Ért. 1904: 97. stb.

említett előljárók a városvezetésben is részt vállalnak, támogatásuk ezért is fontos, de általánosságban elmondható, hogy az egyes intézmények, gyárok, stb. vezetői és tisztségviselői segítik a kirándulókat – Székelyudvarhelyen, s más vidékeken is.⁵¹ Ezekből jól látható, hogy jelentős a társadalom érintettsége és (háttérbeli) szerepvállalása. A kirándulás mintha nem az iskola belügye lenne, inkább a városé: a város a beszámolók révén az élmény részesévé válik, a kirándulások hírértékkel rendelkeznek (az *UH* 1898-tól kezdődően 74-ből 40 utazást rögzít); a diákokat olykor sokaság kíséri a vonathoz.⁵²

A kor sajátossága, hogy a társadalmi bizalmat és a hitelességet átláthatóság révén nyerik el: mind a sajtó, mind az iskolai értesítő felületet biztosít arra, hogy a (kirándulásokra) befolyt pénzekkel elszámoljanak, s ezt következetesen meg is teszik. Az effajta – nyilvános térben történő – (diplomáciai) párbeszédnek fontos tényezői a köszönetnyilvánítások, amelyek visszaigazolásként működnek, s egyben presztízsalakítók is a támogatók számára.⁵³

Bár a jelen kutatás keretei között részletbe menően csak a székelyudvarhelyi kirándulások vizsgálatára nyílt lehetőség, hangsúlyozandó, hogy az eddig áttekintett forrásanyagok alapján a tanulmányi kirándulások pártolása és népszerűsítése nem lokális jelenség, amely csak Székelyudvarhelyre jellemző, hanem Nagy-Magyarország egészét lefedő vállalkozás.⁵⁴ A székelyudvarhelyi kirándulások időszakában az ország legkülönbözőbb pontjain működő iskolák hasonló kirándulások szervezésével tűnnek fel, hasonló célpontokat választanak, hasonló érdeklődési körökkel rendelkeznek. E tény is a kirándulások általános elfogadottságáról tanúskodik.

⁵¹ 1899-ben a Ref. Kollégium kirándulói külön kocsikban utazhatnak „az állomásfőnök szives intézkedése folytán” (*UH* II. 41. 1899. okt. 8. 5.). További példaként lásd: Ref. Ért. 1915: 51.; Kat. Ért. 1901: 73.; *UH* V. 21. 1902. máj. 25. 3. stb.

⁵² Lásd: *UH* XV. 22. 1912. máj. 26. 4.; *UH* II. 41. 1899. okt. 8. 5.

⁵³ A kirándulási alapok és költségek kérdéskörét illetően csak további kutatások vezethetnek egy tiszta kép megrajzolásához. Itt jelzem, hogy – bár az utazási költségekről több szó esett az iméntiekben – a kirándulások ügyét fékező tényezők a vizsgált időszakban nem kizárólag anyagi vonatkozásúak: Romhányi Sándor a leküzdésre váró akadályok között sorolja (többek között) a szülők aggóató féltését is (Romhányi 1912: 12–13).

⁵⁴ Ennek az illusztrálására álljon itt egy összegzés a magyarországi iskolák tanulmányi kirándulásairól (az 1912/1913-as tanévről): Kogutowicz–Hermann 1913: 146–152. Útjaik során a székelyudvarhelyiek más kiránduló csoportokkal is találkoznak: Leány. Ért. 1911: V.; *UH* II. 41. 1899. okt. 8. 5. Az *UH* egyébként a székelykeresztúri diákok kirándulásai közül is sokat ismertet.

8. Desztinációk és láttnivalók

A láttnivalók, nevezetességek és programpontok vizsgálatához 16 kategóriát határoztam meg.⁵⁵ Az ezeket szerepeltető grafikonról leolvasható, hogy az építészethez és a városok arculatához kapcsolódó láttnivalók állnak az utazói figyelem középpontjában. Ezt a kiugró értéket viszont ellensúlyoznunk kell: ez inkább a nagyvárosokra (így például Budapestre) jellemző tobzódást jelzi, amely elsősorban az építészethez, a kultúrtájhoz kapcsolódó sajátosságok képében mutatkozik meg (az idegen táj felcímkézése révén a kirándulók belakják, sajátjukká teszik a teret), így a beszámolóiban (és az összegzésben) a nagyvárosok építésze minden más láttnivalóhoz és desztinációhoz képest aránytalanul magas értékkel jelenik meg.

A vizsgált időszak kirándulásait beszédesebben jellemzi a nyersanyagokhoz, bányászathoz és kohászathoz, iparhoz kapcsolódó láttnivalók magas száma: ezekben az években az ipari létesítmények elsődleges célpontot képeznek az iskolai kirándulások számára. Az ipari fejlődés újszerűsége és jövőbemutatása, valamint a gyakorlati ismeretek fontossága a pozitívizmus időszakában kiemelt figyelmet biztosít ezeknek a létesítményeknek, helyszíneknek. Beszédesebb, hogy a kategória gyarapításához a Leányiskola is számottevően hozzájárul.

Az iskolák rendkívül fontos tényezőként kezelik a nemzetiségi érzés megerősítéséhez kapcsolódó programpontok beépítését a kirándulásokba – ezekben a kirándulásokban az ismertetett ideológiák gyakorlattá válnak. Segesvárt és Fehéregyházát jóformán nem érintik anélkül, hogy koszorúzásra, beszédre, szavalatra, Himnusz- és Szózat-éneklésre, legtöbbször ezek együttesére ne kerülne sor.⁵⁶ Keményfi Róbert jelzi, hogy a vallástól eltérő gondolkör is „szentté” avathat egy helyet, objektumot (Keményfi 2004: 36.) – a nemzetiségi történe-

⁵⁵ Mivel ebben az esetben mentális térképekre voltam elsősorban kíváncsi, a statisztika tartalmazza azokat a láttnivalókat és programpontokat is, amelyek csak az előzetes tervekben szerepeltek. A láttnivalók 564 esetéből 28 ilyen, de ez a 28 sem torzírtja ténylegesen a grafikon (lásd: 3. melléklet) által mutatott arányokat, mivel a fürdőhelyek és a természeti láttnivalók kivételével egy esetet sem soroltam be önkényesen: ha egy település kapcsán nem volt konkrétizálva a láttnivaló, az eset a „kategória nélkül” csoportban került rögzítésre.

⁵⁶ Ez alól kivétel a Szakiskola, amely egyébként kevés adatot szolgáltat a kirándulásait illetően, s amely legerőteljesebben szabja saját (szakmai) profiljára az egyes utakat: a Szakiskola esetében csak elvéve találunk nem ipari jellegű láttnivalót, az intézménylátogatások alkalmával is ipari iskolákat látogatnak, az építészeti megfigyeléseik egy része pedig restaurálási munkálatok figyelemmel kísérésében merül ki.

lem vonatkozása éppen erre lehet jó példa: a gyakori megemlékezések szakralizált helyekké avatják az említett desztinációkat.

A „szórakozás” kategóriáját érdemes részletesebben is kibontani. Mit takar ez a címke? Sétát vagy omnibuszozást a budapesti Andrássy úton (*UH XVII. 29. 1914. júl. 19. 1.*; Leány. Ért. 1912: 5); csónakázást és botanikus kertet Kolozsváron (Főreál. Ért. 1912: 8); cigányzenét Tusnádfürdön (Leány. Ért. 1911: V); állatkertet Budapesten (Leány. Ért. 1912: 4); *vaporet*ozást, hajókázást Velencében (*UH XVII. 29. 1914. júl. 19. 1.*); kuglizást Marosújváron (*UH V. 21. 1902. máj. 25. 3.*); bányavasutat Vajdahunyadon (*UH VIII. 42. 1905. okt. 15. 5.*); *lövölde*-látogatást Orsován (Leány. Ért. 1914: 19); egy *kivándorló hajó* felfedezését és borkóstolót Fiumében (Leány. Ért. 1912: 6); fürdést Herkulesfürdön, Szent Anna tavában, Lidoban, vagy Szegeden (Leány. Ért. 1914: 19.; Leány. Ért. 1911: IV.; *UH XV. 28. 1912. júl. 7. 5.*; *UH XIII. 26. 1910. jún. 19. 5.*); s nem utolsó sorban színházi produkciókat – a *Gésák*, *Arany virág* (Budapest), *Csikós* (Kolozsvár) és *Zsidónő* (Brassó) című előadásokat (Leány. Ért. 1912: 5.; *UH X. 20. 1907. máj. 19. 5.*; Főreál. Ért. 1912: 8.; *UH II. 22. 1899. máj. 28. 2.*). Látható, hogy az egyébként erőteljesen didaktikus jellegű utak olyan elemekkel gazdagodnak ezek révén, amelyek nehezen minősíthetők egy „tanulmányút” elengedhetetlen velejáróinak.

Mindegyik iskola magáénak mondhatja az intézmény- és iskolalátogatás gyakorlatát, az utak alkalmával erre általában sor kerül. E tény a kirándulások feltételrendszerét illetően is beszédes.

Végezetül érdekességként megjegyezhető, hogy megjelenik a „néprajz” kategória is, amely a kirándulások alkalmával megfigyelt, néprajzi vonatkozású sajátosságokat gyűjti össze.⁵⁷

A statisztika (mely az előző kijelentéseknek is alapot biztosít) lehetőséget nyújt az egyes települések profilképének, korabeli imázsának a vizsgálatára. A leggyakrabban felkeresett települések, illetve látniválók élén Szentkeresztbánya áll (15 eset), majd Budapest és Segesvár (13 eset), Homoródfürdő (11 eset), Kolozsvár (9 eset), Brassó (8 eset), Fehéregyháza és Vajdahunyad (7 eset), végül Homoródalmás, Korond(-fürdő) és Parajd (6 eset) következik.⁵⁸ Szentkeresztbánya

⁵⁷ „(...) hallottuk az ahajt, ehejt fészi tájszókat (Főreál. Ért. 1892: 38.); Bevásárlások alkalmával kiki megismerkedhetett az olasz népnek az idegen pénzre vágyó kiolthatatlan szomjával”. (Ref. Ért. 1915: 54). Itt a néprajz fogalmát korabeli terminusként használom.

⁵⁸ Majd: Gyulafehérvár (5 eset); Abbázia, Bálványos, Dobogó-fürdő, Fiume, Piski, Szent Anna-tó, Torda/Tordai-hasadék, Tusnádfürdő (4 eset); stb.

homogén nyersanyag/ipar-profillal rendelkezik, míg Homoródfürdő homogén fürdő-profillal.⁵⁹ Budapest heterogén profiljában az építészeti szegmense dominál (41%), majd a szórakozás (19%) és a rendezvények (12%) következnek (ez utóbbi a tornaversenyeknek köszönhetően). A Szakiskola vonatkozásában még egy Budapest-jellegű város kapcsán is (szinte kizárólag csak) az ipari létesítmények (Hüttli Tivadar műhelyei, Zsolnay-agyagipar, Fischer-agyagipar) felkereséséről kapunk hírt. Ezek a város profilját 6%-ban határozzák meg. A Segesvár-profilban egyértelműen a nemzetiségi vonatkozású programok és látnivalók dominálnak (42%). Kolozsvár grafikonja sokszínűséget és egyensúlyt mutat az egyes szegmensek között. Brassót, a Székelyudvarhely számára legkényelmesebben elérhető nagyvárost elsősorban az építészetiért, a városképért (29%), de ugyanilyen százalékban „a modern gyáripár kolosszusaiért” (UH X. 41. 1907. okt. 13. 5.) keresik fel az iskolák. A városkép fontos összetevői továbbá a Brassó közelében szervezett koszorúzások, a történelmi időknek való emlékéllátás (14%), valamint Honterus alakja (11%). Fiume profilja is sokatmondó: az építészeti és kultúrtáj (57%), valamint a szórakozás (13%) mellett legfontosabb szegmensként ismét a nyersanyag és ipar kategóriája (14%) szerepel (a Ref. Kollégium 1914-ben a papírgyárat és a Danubius hajógyárat tervezi meglátogatni, de végül a dohánygyárral kell beérniük; a Leányiskola 1912-ben a rizshántolót keresi fel).

Az eddigiek alapján az élményszerzés fogalma nem áll távol a szóban forgó utazásoktól. Óvakodva attól, hogy mai fogalmak múltba vetítésével éljek, a vizsgált kirándulók viselkedését nem fogyasztói magatartásként írom le (főként, hogy ezekről tudunk a legkevesebbet, tulajdonképpen csak elszólásokba kapaszkodhatunk), de ezzel rokonítható jelenségeket azonosíthatunk be a századforduló környékén: a Leányiskola növendékei „levelező-lapokat” vásárolnak Brassó egyik főutcáján (Leány. Ért. 1911: II); a Ref. Kollégium kirándulói bevásárlások kapcsán ismerkednek az olasz kereskedőkkel (Ref. Ért. 1914: 54); egy templomban a Kat. Gimnázium tanulói „szentolvasót, s tersattói érmecskéket” vásárolnak (Kat. Ért. 1907: 60); a kirándulók sokszor éttermekben étkeznek, borralalót hagynak, esetenként idegenvezetőt fogadnak (Leány. Ért. 1914: 19), s a szórakozás sok örömeinek teret biztosítanak.⁶⁰

⁵⁹ A következő, heterogén profillal rendelkező települések ábráit lásd: 4. melléklet.

⁶⁰ Romhányi Sándor is utal a költőpénzekre: Romhányi 1912: 12.

9. Következtetések

Az I. világháború éveit megelőzően az iskolai kirándulások rendszerezése programként fogalmazódik meg az országban: oktatáspolitikai reform valósul meg, amely a tanárok szintjén szerveződik. Ennek során a kirándulások legitimitást és intézményes hátteret nyernek. A hosszabb kirándulások új (kitalált) hagyományként honosodnak meg a székelyudvarhelyi iskolák életében. Ezt mutatja az esetszámok gyarapodása, de ugyanez az iskolai értesítők szerkezeti felépítésének és tartalmi súlypontjainak változásában is nyomon követhető. A tanulmányi utak állandósulásában az ideológiai töltet megléte ugyanannyira fontosnak mutatkozik, mint a technikai feltételek (a vasút) megléte. Székelyudvarhely közel száz utazása (1891–1917) Nagy-Magyarország viszonylatában alapvetően a belföldi utak forgalmát serkenti, de néhány határátlépésre is sor kerül. A beszámolók desztinációkként olyan településeket sorakoztatnak, amelyek napjainkban Romániához, Magyarországhoz, Szerbiához, Horvátországhoz és Olaszországhoz tartoznak. A kirándulások vizsgálata lehetővé teszi, hogy az érintett települések számára imázstörténeti adatokat szolgáltatassunk, s figyelemmel követhessük az utazók érdeklődési körének a változását. A szigorúan pedagógiai célzatossággal szervezett utak leple alatt a szórakozásért, a kedvtelésért való utazás divatja is teret nyer, újfajta (fogyasztói) magatartások honosodnak meg. A diákturistaság egy nagyobb turizmus- és nemzetvizióba illeszkedik: a közös ideológiai szálak, valamint a szervezők személye révén az iskolai kirándulások egyenesen kapcsolatba hozhatók a kor turizmusépítésével, a tanulmányi kirándulások fejlődéstörténete az erdélyi turizmustörténet fontos szálaként azonosítható be.

Források

A székelyudvarhelyi Evangélikus Református Kollégium értesítői (Ref. Ért.) – 1884, 1896, 1897, 1900, 1905, 1906, 1909, 1916, 1917, 1918.

A székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium értesítői (Kat. Ért.) – 1879, 1886, 1902, 1904, 1905, 1907, 1916, 1918.

A székelyudvarhelyi Magyar Királyi Állami Főreáliskola értesítői (Főreál. Ért.) – 1874, 1876, 1877, 1880, 1887, 1892, 1895, 1898, 1907, 1912.

A székelyudvarhelyi Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola értesítői (Leány. Ért.) – 1901, 1905, 1906, 1911, 1912, 1913, 1914.

A székelyudvarhelyi Magyar Királyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítői (Szak. Ért.) – 1897, 1898, 1901.

EKEFALVI

1900 Az iskolai kirándulások haszna. *Erdély* IX. 7–8. 71–74.

KINTZLERNÉ SOLCZ Inéz

1902 Fejlesztjük az iskolai kirándulások alkalmával a gyermekek szép iránti érzékét is! *Turista Közlöny. A Magyar Tanítók Turista Egyesületének Hivatalos Lapja* IX. 6. 1–5. (Kötetben: 113–117.)

KOGUTOWICZ Károly–HERMANN Győző (szerk.)

1913 *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1914. évre.* Magyar Földrajzi Intézet R.–T., Budapest

MOLNÁR Károly–VAJDA Emil (szerk.)

1897 *Udvarhelyvármegyei turista-kalauz.* Erdélyrészi Kárpát-Egyesület, Kolozsvár

N. N.

1894 Az E. K. E. Szebenvármegyei Osztályának alakuló gyűlése. *Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület értesítője* III. 1–2. 38–39.

N. N.

1895 Udvarhelyvármegyei Osztály. Rendkívüli közgyűlés és kirándulás 1895. jun. 29-én. *Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület értesítője* IV. 6–7. 178–180.

N. N.

1897 Osztályok gyűlései. Udvarhelymegyei Osztály. *Erdély. Honismertető lap* VI. 2. 30.

N. N.

1905 Az iskolai kirándulások szabályozása. *Erdély honismertető folyóirat.* XIV. 7–8. 125–127.

N. N.

1910 Székely fürdők. *Udvarhelyi Híradó* XIII. 24. 1910. jún. 5. 3.

N. N.

1911 Tanulmányi kirándulások. *Udvarhelyi Híradó* XIV. 26. 1911. jún. 25. 1.

N. N.

1912 Tanulmányi kirándulások. *Udvarhelyi Híradó* XV. 21. 1912. máj. 19. 1.

ROMHÁNYI Sándor

1912 *Vezérfonal iskolai kirándulások rendezéséhez. Tanárok, tanítók, intézeti nevelők, ifjúsági- és turista-egyesületi vezetők használatára.* Magyar Tanítók Turista Egyesülete, Budapest

SZOLGA Ferencz

1902 A természet nevelő hatása. *Udvarhelyi Híradó* V. 24. 1902. jún. 15. 1–2.

VAJDA Emil (szerk.)

1895 *Emléklap az EMKÉ-nek Székelyföld anyavárosában Székely-Udvarhelyt 1895. június hó 4-én tartott jubiláris disz-közgyűlése alkalmából.* Nyomtatott Betegh Pál Könyvnyomdájában, Székely-Udvarhelyt

Irodalom

ALBERT Dávid

1993 *400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium*. Infopress Rt., Székelyudvarhely

BARDÓCZ Csaba

2012 Cserkészmozgalom Erdélyben a kezdetektől a II. világháborúig. *Keresztény Szó* 23. 9. Link:

http://epa.oszk.hu/00900/00939/00142/EPA00939_kereszteny_szo_2012_09_4.html [Letöltés ideje: 2014.05.07.]

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GIDÓ Csaba

2013 *Vasszeker és mozdonygőz. A székelyföldi vasút története (1868–1915)*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda

GRÁBERNÉ BŐSZE Klára

2007 A magyarországi iskolai értesítők/évkönyvek évszázadai, és bibliográfiai feltárásuk. *Könyv és Nevelés* IX. 1. 77–85. Link:

<http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=798> [Letöltés ideje: 2014.05.07.]

HOBBSBAWM, Eric–RANGER, Terence (szerk.)

1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge (Reprint 1992)

KEMÉNYFI Róbert

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

KESZEG Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3).

KÓSA László

2009 Az erdélyi fürdők aranykora. *Korunk (Történelmi fürdőhelyek Erdélyben)* 20. 8. 3–8. Link:

<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00152/indexec77.html> [Letöltés ideje: 2014.05.07.]

LÓCZY Lajos

1912 A kissármási gázkitörés. *Földtani Közöny* 42. 1. 1–11. Link: http://mek.oszk.hu/05300/05389/pdf/Loczy_Kissarmas.pdf

[Letöltés ideje: 2014.05.07.]

MOUSSONG Géza–HITTIG Lajos–VÁGÓ Aladár

1902 Tíz év a Magyar Tanítók Turista Egyesülete életéből. 1892–1902. *Turista Közöny. A Magyar Tanítók Egyesületének hivatalos lapja* IX. rendkívüli szám. Elek Lipót Könyvnyomdája, Budapest. 5–74.

POLGÁRDY Géza

1941 *Magyar Turista Lexikon*. Budapest

RÓTH Edith

1993 *Százéves az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából*. Infopress Rt., Székelyudvarhely

RÓTH András Lajos

1998 Iskolai értesítőink bibliográfiai és helytörténeti jelentősége. In: LAKI-LUKÁCS László (szerk.): *Helyismereti könyvtárosok IV. országos tanácskozása: Miskolc, 1997. július 23–25*. MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, Szentendre. 103–107. Link:

http://old.vmk.hu/hksz/konfl19942002/WWW/1997_miskolc/0018.htm [Letöltés ideje: 2014.05.07.]

TÓTH József

2009 A tanulmányi kirándulásokról – történeti tükröben. *Tani-tani*. 1. 48. 44–49. Link: <http://www.tani-tani.info/091toth> [Betöltés ideje: 2014.05.07.]

T. SZABÓ Levente

2008 *A tér képei: tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok*. Komp-Press, Kolozsvár

TUZSON Erzsébet

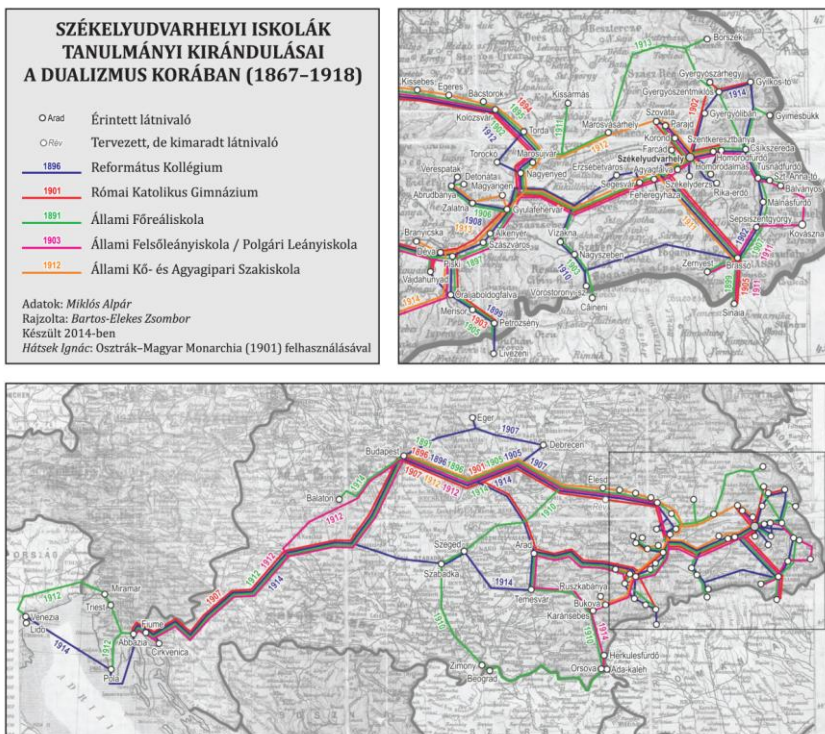
2002 Nosz Gusztáv. In: DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés IV. (N–R)*. Kriterion, Bukarest – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. Link:

<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm>

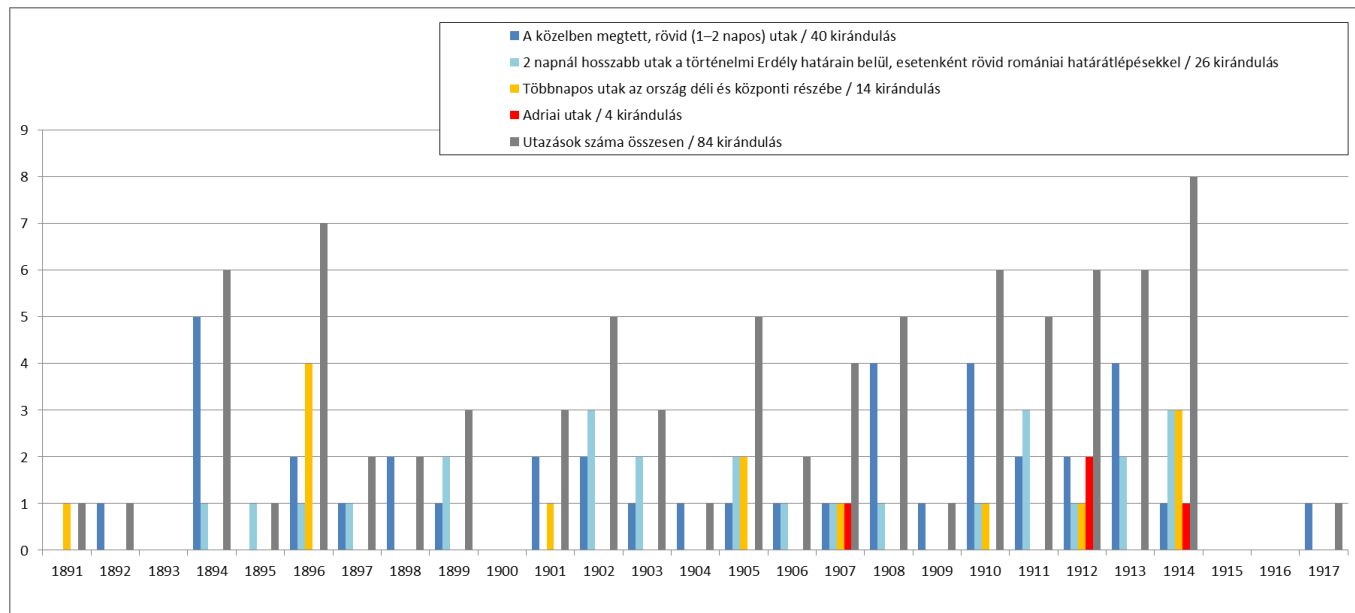
[Betöltés ideje: 2014.05.07.]

Mellékletek

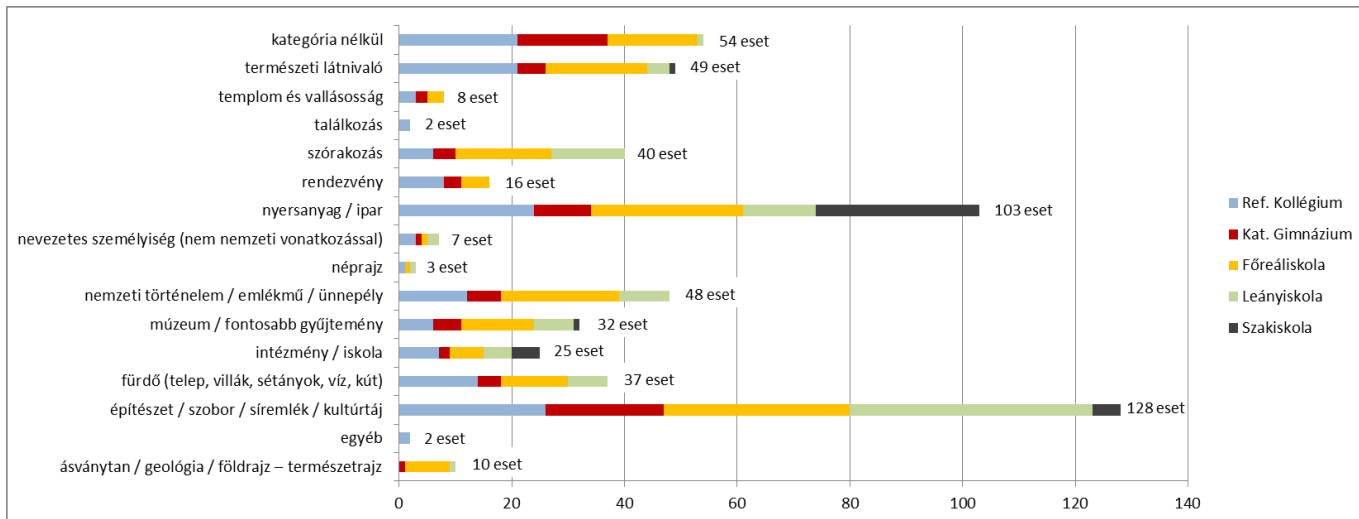
1. ábra: A kirándulások térbeli kiterjedtsége

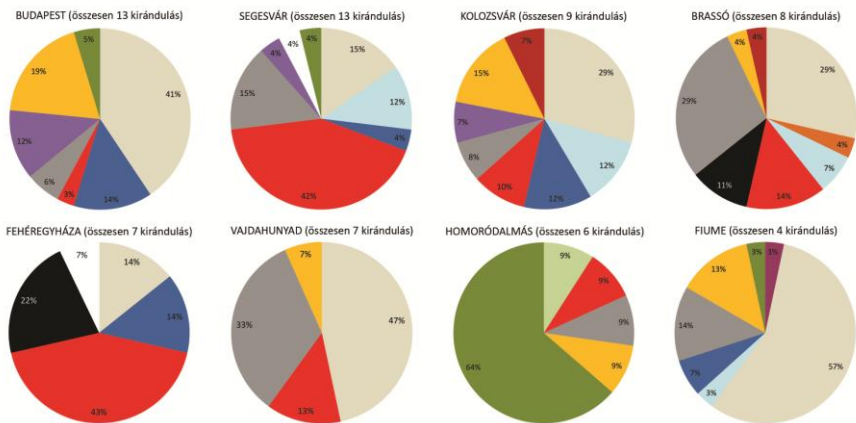
2. ábra: A kirándulások gyakorisága

3. ábra: Látnivaló-típusok gyakorisága iskolánként

4. ábra: Heterogén profilú desztinációk

A mágikus nyelvhasználat kérdése József Attila és Weöres Sándor költészetében

Dolgozatomban azt szeretném bizonyítani, hogy a mágikus nyelvhasználat a modern társadalmakban sem tűnt el az emberi gondolkodásból, legfeljebb a közgondolkodásban veszítette el korábbi domináns szerepét; a 20. századi művészetben is jelen van. Jelen dolgozat célja megvizsgálni Weöres Sándor és József Attila költészetelméletének a mágiához kapcsolódó vonásait, illetve a nyelvi mágia megnyilatkozásaira szövegpéldákat hozni az említett két költő és más, 20. század első felében alkotó írók munkásságából.

1. Weöres Sándor delejfogalma

Weöres Sándor 1950-ben¹ így vall a költői nyelv – feltehetően – mágikus potenciáljáról: „ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel egy doboz cigarettát kérhetek, vagy egy vigyázatlan utcai járókelőt összeszidhatok; s tán nem is bonyolultabb mondanivalót kifejezve: oly remekművet lehet létre hozni, melytől az olvasóra delejes sugárzás árad és egész lénye más erőviszonyok szerint rendeződik, ez olyan csoda, mintha egy tündér testet-öltene előttünk.”² Ebből a kifejtésből az következik, hogy Weöres Sándor szerint a versből áradó sugárzás hasonlóan erős hatást is tehet valakire, mint például egy addigi vélekedéseket megrengető, személyiséget átalakító metanoia. A delejes szó, mely – titokzatos

¹ Weöres a következő szavakkal kezdi a [*Metafizikus művészet*] (Steiner Ágota által kikövetkeztetett cím) című jegyzetét: „A költészetben egyetlen metafizikai elemet ismerek: a nyelvet.” Azonban Weöres kifejtéséből kiderül, a nyelv teljesen mást képvisel egy hétköznapi nyelvhasználó és egy művész esetében (Weöres 2011: 182). Weöres Sándor esztétikai és filozófiai tárgyú egyetemi tanulmányai során feltehetően olvasta Pauler Ákos *Metafizika* című könyvét. Elképzelhető, hogy Weöres Paulerrel szemben fogalmazza meg a véleményét, ugyanis Pauler Weöressel ellentétben nem a nyelvet tartja eleve metafizikusnak, hanem a már megszületett műalkotást. „Az esztétikai tárgy mindig mint *metafizikum*, mint e hétköznapi, érzéki világból kimeredő valami illet bennünket” (Pauler 1938: 122). „Az esztétikai élmény lényegéhez tartozik az érzékfőlöttinek sejtelmé” (Pauler 1938: 122).

² Weöres 2011: 182 Kiemelések tőlem, M.E.

erővel vonzót, elbűvölőt, lenyűgözőt jelent. A régi delej 'mágnesség, vonzerő' főnév származéka³, rokon értelmű az igéző (varázslat előidézésére használatos, elbűvölő⁴) és a mágikus (1. bűvös, varázsos, 2. boszorkányos, ördögös, 3. mágián azaz „természetfeletti erőkben való hiten, babonán alapuló”⁵, rá vonatkozó) melléknévvel (Bakos 1994: 469). A delejes kifejezést Weöres a remekmű vonatkozásában is emlegeti. „A remekműben megvan az a csodálatos delejesség, mely a kontrámból hiányzik” – írja a *Teljesség felé* című prózai mű *A Fészek* című fejezetében. „A remekműben, az alkotó és műélvező képzelet közvetítésével, az időtlen dereng át az időbeli világba.”⁶ A „delejes sugárzás” másutt is előfordul Weöres Sándor prózai írásaiban: „A műalkotások hordozója anyag, objektum, de a műalkotások nem objektumok. A művek szépségének vagy rútságának semmiféle kritériuma nincs. (...) Ha egy mű szép, az nem magában a műben rejlik, hanem abban, ami átsüt rajta: valami delejes áram, a Szépség anyagtalan világának sugárzása” (Weöres 2011: 183). A delejesség, a titokzatos (vonz)erő tehát a remekművekre és a metafizikus művekre jellemző tulajdonság Weöres Sándor szemében, a delejességhez szükséges az alkotó és a műélvező képzelete, és a delejesség az időtlenséggel is kapcsolatba hozható. Weöres Sándor szerint „az íratlan ösköltészet” „végtelen hullámai” „időtlenek”, „jel-nélküliek”, „nem rögzíthetők” és mégis „örvényként” „velünk vannak” (Weöres 2011: 183). Az itt felsorolt kifejezések és 'delejesség' szó nem közvetlenül a mágiához, hanem inkább a mesmerizmushoz kapcsolható fogalmak. Tarjányi Eszter *A szellem örvényében* című könyvéből megtudhatjuk, kik voltak azok a 19–20. századi magyar íróink, költőink, akik foglalkoztak mesmerizmussal, teozófiával vagy szellemidézéssel. Weöres Sándor köztük volt. Kenyeres Zoltán mutatott rá, hogy a költőt már gyerekkorában érte egy erős gnosztikus szellemi behatás, amikor édesanyjával antropológiai előadásokat látogatott Csöngén (Kenyeres 1983: 23). Ez

³ Lásd *delejes* szócikk, Eöry 2007: 235.

⁴ Lásd (Eöry 2007: 682) *igéző* szócikk.

⁵ Lásd (Eöry 2007: 1022) *mágia* szócikk.

⁶ Weöres 2011: 144. A *remekmű* (*A teljesség felé*) című mű *A fészek* című, harmadik részéből. A 'delejes' szó kurzív kiemelése tőlem, M.E. Weöres Sándor feltehetően itt is Paulerből indul ki, ahhoz képest pozicionálja véleményét. „A *műalkotás megrögzített élmény*; a *tudomány megismert élmény*.” (...) „Megrögzíteni annyit tesz, mint az időből kiemelni”, (...) „az az eternizálás, amelyet minden művészet végez” az „elmúlt jelenetek újra való létrehozását hátártalanul lehetővé teszi. Ám az *eternizálás egyúttal merevítés is*”. (Pauler 1938: 123)

a hatás olyan erősnek bizonyult, hogy Weöres Sándor 1950-ben még mindig antropozófiái irodalomban is használatos szókincset használ, amikor a művészetről ír.

Weöres Sándor nemcsak a befogadóról, hanem a létrehozóról is fontos megállapításokat tesz. Az ő szemében a vers nem azért metafizikus, mert ez a témája, hanem maga a nyelv válhat metafizikussá, ha „delejes” (mágikus?) erővel rendelkező ember használja⁷. „Arany János, aki két-három szót akárhányszor úgy bír egymás mellé rakni, hogy a verssor csaknem felrobban a feszültségtől és mégis tökéletes egyensúlyban van – bár tartalmilag önála alig fordul elő metafizikus mondanivaló, ezáltal mégis metafizikaibb, mint minden asztrológus és spiritiszta együttvéve. Amiről ezek beszélnek, amiben ezek hisznek, amire ezek esküsznek: az őrajta keresztül, magától értetődően jelenik meg. Ha beszélünk róla: babona és sötétség; ha létrehozuk: csoda” (Weöres 2011: 183). Weöres Sándor ezzel az utóbbi mondatával arra is figyelmeztet, hogy mennyire nehéz fogalmilag meghatározni, kifejeíteni a metafizikus élményt. Amint meg akarjuk határozni, kisiklik a kezünk közül, azonnal „babonasággá és sötétséggé” válik, ám amint részt veszünk benne, akár médiumként, akár befogadóként, azonnal csodaként tündököl. A csodát pedig véleményem szerint pozitív dolognak kell tartanunk, amelynek feltehetően van egyfajta „értelme”, bár ezt az értelmet nem feltétlenül tudjuk szavakban megfogalmazni. Kérdés, hogy az, amit Weöres Sándor a metafizikus művészetről ír, milyen kapcsolatba hozható a mágikus nyelvhasználat gyakorlatával? Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Weöres Sándor csak a ’delejes’ szót használja, a ’mágikus’ kifejezést viszont kerüli. Feltételeznünk kell, hogy Weöres a delejes hatású művekben feltehetően egy tágabb műkategóriáról ír, mint a mágikus nyelven írtakéről, ugyanis a delejest a szépséggel is kapcsolatba hozza, márpedig a mágiának eredetileg

⁷ Érdemes megfigyelni a két világháború közötti korszak költőinek nyelvszemléletét és azoknak egymástól való távolságát is. Weörestől eltérően, kevesebb szerepet szán a költőnek és a nyelv, de főképp az anyanyelv elsődlegességét hangsúlyozza Kosztolányi Dezső. Nyelvszemlélete – ahogyan Szegedy-Maszák Mihály rámutatott – Johann Georg Hamann, Johann Gottfried Herder és Wilhelm von Humboldt nevével fémjelvezhető gondolkodási irányokhoz áll közel, a romantikus hagyományból merít, nem az arisztotelészi, aguszínuszi jelelméleti hagyományt követi. Kosztolányi elgondolásában az anyanyelv, amely az egyetlen igazi nyelv számunkra, mivel egyrészt ösztönös, másrészt az egyetlen olyan nyelv, amelyben igazán ismerjük az árnyalatokat bizonyos konkrét kontextusokban. A nyelv egyben világszemléletet is jelent (Szegedy-Maszák 1998: 259–271).

semmilyen esztétikai célja vagy szerepe nem volt, hanem különböző konkrét vágyakat, szükségleteket elégített ki.

2. A cselekvő szó. Hieroglifikus és a mágikus nyelv

A költészet történetéről gondolkodó filozófusok közül vannak olyanok, akik az első emberek nyelvét teljes mértékben metafizikusnak és az első költőket „teológusoknak” tartják. Giambattista Vico azt írja, hogy az ősember „életteljes érzékű és igen élénk fantáziájú” volt (Vico 1979: 252). Az első emberek „nevet adtak az óriások korának” (Vico 1979: 252) és habár Istentől teljesen eltérő módon, mivel Isten „ismervén teremti a dolgokat”, ezzel szemben az első emberek „teljesen testi fantáziával teremtettek” (Vico 1979: 253). Az egyiptomiak történelmében Vico szerint az első nyelv „a *hieroglifák* nyelve, azaz egy szent vagy titkos nyelv, amely néma cselekedetekből áll, megfelelően azoknak a vallásoknak, amelyekben fontosabb a teendők betartása, mint szavak kimondása” (Vico 1979: 135). A nyelv ilyen használata általában az emberiség egy nagy korszakának is megfeleltethető. „Az első pogány népek, egy kimutatható természeti szükségszerűség következtében költők voltak, azaz olyan nyelven beszéltek, amelynek költői sajátosságai vannak” (Vico 1979: 136). Giambattista Vico gondolatait viszi tovább Northrop Frye, amikor a mágikus nyelvhasználat dominanciáját az emberiség adott történelmi ciklusához rendeli. A mitikus, vagy isteni korszaknak a költői nyelvhasználat; a hősi vagy arisztokratikusnak a hősi vagy nemesi nyelvhasználat, a népnek pedig a vulgáris felel meg. A háromféle nyelvhasználatot Frye hieroglifikusnak (költői); hieratikusnak (allegorikus) és démotikusnak (leíró) nevezi. A hieroglifikus nyelvhasználat Frye szerint a Plátón előtti görög birodalom zömére, legfőképpen Homéroszra, a Közel-Kelet Biblia előtti kultúráira és az Ótestamentum jelentős részére jellemző. Ebben a szakaszban a szavakat olyan sajátos jelként használják, amikor „viszonylag kis hangsúly esik a szubjektum és az objektum világos megkülönböztetésére: sokkal inkább arra az érzésre, hogy a szubjektumot és az objektumot közös hatalom vagy erő köti össze. Sok »primitív« társadalom külön szóval jelöli az emberi személyiség és a természeti környezet közös energiáját. Ezeket a szavakat, melyek mélyen beivódtak a primitív tudatba, a mi megszokott gondolkozási kategóriáinkkal aligha tudjuk visszaadni: közülük a legismertebb a melanéziai mana. A szavak kiejtése előhívhatja ezt a közös energiát; következésképpen kifej-

lődik a mágia, melyben az olyan nyelvi megnyilvánulások, mint az »igézés«, a »bűvölés« és hasonlók döntő szerepet játszanak. Ez az elv azzal is kiegészül, hogy a szavak bárminemű használata magában hordja a varázs lehetőségét. Ilyen összefüggésben a szavaknak hatalmuk vagy dinamikus erejük van” (Frye 1996: 35). Frye azt is kijelenti a nyelv és az emberiség költői korszakáról, hogy „ebben a nyelvi szakaszban minden szó konkrét: nincsen igazán nyelvi elvonatkoztatás”. Ha valaki ismeri valamely isten vagy természeti szellem nevét, ettől bizonyos hatalma van is fölötte (Frye 1996: 35–36). Vico szerint a történelmi ciklusnak három korszaka van: egy mitikus vagy isteni, egy hősi vagy arisztokratikus, valamint egy népi, és ezután következik a ricorso vagy visszatérés, amely az egész folyamatot újraindítja (Frye 1996: 34).⁸ Frye szerint mindhárom korszak megteremt egy-egy nyelvi kifejezőmódot, amely domináns az adott korszakban, de ez nem jelenti azt, hogy a többi párhuzamosan ne használná⁹. A hieroglifikus, azaz a cselekvéssel egyenértékű nyelv a mágikus nyelvvel és nyelvhasználattal van kapcsolatban. Marcel Mauss mutatott rá, hogy a mágia jelölésére a több nyelv olyan szavakat használ, „melyek gyökere azt jelenti: *cselekedni*” (Mauss 2000: 59). Marcel Mauss szerint ezért a mágikus rítusok elsősorban olyan területeken bukkanak fel, ahol a cselekvés központi jelentőségű, például az orvoslásban a beteg élete függhet tőle. Mauss úgy gondolja, hogy a vallás a mágikus rítusok hibáinak kiküszöbölésével keletkezett, Hermann Bausinger pedig arra is rámutat, hogy hiába jutott el az emberiség egy mágikus világképnél fejlettebb, vallási illetve technikai stádiumba, civilizációnk sajátos „üzemzavarai” során a mágia gyakran újra előbukkanhat, egyfajta regresszióként (Bausinger 1995: 45). A mágia és babona bizonyosan átmentette magát a 20., sőt a 21. századi ember hétköznapi életébe, de számunkra most az a legfontosabb kérdés, hogy a két világháború közötti magyar irodalomban kik voltak azok, akik egészen tudatosan viszonyultak ehhez a kérdéshez és *ars poeticájuk* központi kategóriájának tartották a mágikus nyelvet. Érzékelnünk kell azokat a különbségeket, amelyek József Attila és Weöres Sándor nyelvről, művészetéről és műalkotásról alkotott felfogása között feszülnek. Ugyan rokonítható, kapcsolatba hozható Weöres Sándor művészeti írásaiban a delej József Attila nyelvésztétikájában megfogalmazott névvarázsszal, ám József Attila

⁸ Vico elgondolásában az emberi „történelem ritmusa a *corsi* és *ricorsi*, a haladás és visszaesés, mely egyben a történelem törvényszerűsége is” (Vyhnalek 1929: 24).

⁹ Mágia, tudomány és vallás eltérő funkcióiról, újraközölve: Malinowski 1948.

névvarázsa – mint látni fogjuk – egy sokkal szűkebb értelmezést követel, és más eszmetörténeti háttére is van ezeknek a fogalmaknak. Közös bennük, hogy mégis kapcsolatba hozhatóak a mágiával, bár nem ugyanolyan mértékben.

A mágikus eljárásoknak egyik eszköze lehet a nyelv, amely „azonos szinten áll a mágikus tárggyal,” azaz az ábrázolt és az ábrázolás, a szubjektum és az objektum nem különíthető el erőszakosan. Egy „leíró” jellegű történelmi szakaszban is előtűnhet a „költői”, „hieroglifikus” vagy „mágikus” nyelv. Ezt erősíti meg Keszeg Vilmos is, amikor kijelenti, hogy az írás mint a kommunikáció médiuma, illetve mint cselekvés „az ókortól napjainkig megőrizte mágikus funkcióját. A szöveg szemantikai jelentésének, eredetének, elkészítési módjának és körülményeinek, elkészítőjének vagy viselőjének tulajdoníthatóan transzcendens lényeket vagy személytelen varázserőt aktivizál” (Keszeg 2008: 117). Balázs Géza és Takács Szilvia a mágikus szövegeket a következőképpen határozzák meg: „A mágikus szövegek heterogén csoportja olyan rendszer, amelynek részterületeit a mágikus funkció, és számos azonos fordulat, eljárás, alakzat köti össze” (Balázs–Takács 2009: 200).

A nyelvi mágia függ az alkotói intenciótól és a befogadótól egyaránt. A mágikus célú, funkciójú irodalom legfontosabb jellegzetessége a kimondott szó erejébe vetett hit, mely időnként poétikai minőséggé válik, ekkor beszélhetünk szómágiáról (Voigt 1982: 554). Jung Károly sem szűkíti le a szómágia jelenségét egy adott korszakra vagy társadalmi rétegre. „Eredetileg a primitív társadalmak mágikus-vallásos cselekményeit előíró vagy kísérő szövegeket” tarthatjuk mágikus funkciójúnak, de tágabb értelemben minden olyan szöveget mágikusnak nevezhetünk, „amely az ősi mágia valamilyen továbbélési formájához (varázslathoz, babonás rítushoz, a misztériumok bizonyos cselekményeihez) tartozik, s azokat szóval kíséri, a szó erejével segíti elő” (Jung: 1990: 48).

A két világháború közötti magyar költészetben elsősorban József Attila tekinthető olyan költőnek, aki kifejezett tudatossággal, poeta doctusként kutatta a nyelv mágikus funkcióját, a névmágia, a névvarázsz kérdéseit. Weöres Sándor kevésbé spekulatív elmeként, habár ő is hatalmas műveltséggel rendelkezett, más alkotói módszerrel dolgozott és más úton jutott el a mágikus nyelvhasználat gyakorlatához is, mint József Attila. Weöres Sándor kiindulópontja Hamvas Béla révén a tradicionalizmus, a teozófia, a keleti filozófia és a kereszténység volt.

A gnosztikus filozófiával, mágikus irodalommal, az ókori keleti és nyugati szövegekkel már nagyon fiatalon, tizenévesen megismerkedett. A költői nyelvhasználat egy költő-gyerekszenni számára készség szintű adottság és nem fokról fokra felépített, tudatosan tökéletesített tudás, mint József Attila esetében. Habár Weöres Sándor a szegedi egyetemen hallgatott esztétikát és filozófiát, tanára, Halasy-Nagy József azt írja róla: „Sokszor próbálkoztam vele egyes esztétikai témákkal, de őt az Isten szoros értelemben vett tudós munkára nem teremtette. Egy-egy témában nem tudott túlelni a naiv biologizmuson. Kiütközött belőle mindig a szubjektív ösztönember, aki objektív gondolkodásra nem alkalmas. Elutasítani mégsem akartam. S így született meg ennek a disszertációnak az eszméje. Ha mások disszertálhatnak úgy, hogy iskolás gyerekeket faggatnak ki, gondoltam: Weöres faggassa ki önmagát, hogyan születik nála a lírai vers” (Nagy 2004: 161–162). E sorokból kitűnik, hogy a dolgozat bírálója is elismeri, hogy nem tudományos, inkább alkotáslélektani műként beszélhetünk Weöres Sándor *A vers születése* című bölcsészdoktori disszertációjáról.

3. József Attila névvarázs-elmélete

Tverdota György és Lengyel András kutatásai mutattak rá, hogy József Attilát gondolkodóként is érdemes komolyan venni.¹⁰ Például az etnológiával és nyelvészettel is foglalkozó József Attila tudatosan használta fel műveiben a tudományos ismereteket, beépítve azokat nyelvészeti-kájába. Tverdota György már részletesen feldolgozta József Attila nyelvszemléletének ilyen vonatkozásait több fontos tanulmányában.¹¹ Így most ezeknek csak kisebb összefoglalására és azoknak a József Attila költészetét érintő mágikus vonatkozásoknak a bemutatására vállalkozom – szövegpéldákat említve –, melyek ezekben a tanulmányokban nem szerepeltek. Tverdota György mutatta ki, hogy József Attilára közvetlen hatással voltak Róheim Géza etnológiai, illetve Hevesy Iván ősművészetről szóló írásai.¹² József Attila egyetértett Hevesy Ivánnal abban, hogy a művészet eredetileg mágikus fogantatású, és hitt abban, hogy a modern költő tudata megkettőződésével képes

¹⁰ Tverdota György és Lengyel András foglalkoztak a költő filozófiai műveltségével, az értekező József Attilával. Részletes bibliográfia: Lengyel 2004: 141.

¹¹ Lásd Tverdota 1984: 607–629., Tverdota 1985: 287–301., Tverdota 1986: 54–75.

¹² Tverdota 1986: 377–383. (Ezeket a lapokon olvashatunk Róheim Géza és Hevesy Iván tudományos munkáinak hatásairól József Attila nyelvészeti-kájára).

mágikus verset írni. A költő egyik tudata a modern emberé, aki, amikor a tárgyak lelkét felidézi, tudja, hogy az, amit felidéz, csupán a felidézett lény vagy dolog emlékképe. A másik tudat azonban a felidézés, megidézés műveletét abban a hitben hajtja végre, és eredményét úgy konstatálja, hogy a művelet végrehajtására csak manával rendelkező alany képes, és ami „előáll, maga is mágikus természetű esszencia” (Tverdota 1986: 390). Az emberiség művészet előtti korszakában a szómágia vagy képi mágia feladata a valóság befolyásolásának szándékából történő mágikus lélekidézés volt, mely nem pusztán ábrázolja, vagy valami mással helyettesíti a megidézett tárgyat, szellemet, állatot, hanem célja, hogy az emlékképpel együtt megjelenjék az adott létező tondija (tárgylélek) és a manája (varázsereje) is. „Hevesy szerint az »az érzéki formába való öntés« »kétféle módon történhetik a primitív embernél. Az egyikben inkább a mozgási, kinetikus elemek dominálnak, a másikban főképp a vizuális elemek.« A költészet az előbbinek, a primitív táncoknak, énekeknek a leszármazottja, a képzőművészet a vizuális emlékidézésből bontakozik ki” (Tverdota 1986: 390). Tverdota György szerint József Attila az előbbit, a költészetet preferálja inkább, azaz a szavak ritmusában, hangzásában, elrendezésében megnyilvánuló lélekidézés, mágia érdekli őt. Tverdota György rámutat, hogy a József Attila művészetelméletében központi ihlet-fogalom az etnológia tyolri értelemben vett lélekfogalmára épül, a költő azt az animizmus lélekfogalmának egy továbbfejlődött alakváltozatának tekinti (Tverdota 1986: 391). Weöres Sándor már említett *A vers születése* című disszertációjában szintén megtaláljuk az ihlet fogalmát, ám ezek összehasonlítása – mivel közvetlenül nem tartoznak a mágikus nyelvhasználat témájához – egy külön tanulmány tárgyát képezhetné.

4. Mágikus nyelvhasználat (példák)

Most olyan verspéldák következnek, amely a mágikus nyelvhasználat, műfajokkal rokoníthatóak a József Attila-i, Weöres Sándor-i és más, 20. század első felében keletkezett magyar költői életművekben. Ahhoz, hogy konkrét szövegpéldákat mutassak be, mágia- és szövegtipológiákat kell segítségül hívnom. A folklorisztika a szómágia körébe vonható kategóriák között tartja számon az átkokat, a ráolvasásokat, az imákat, áldásszövegeket, illetve az esküket (Jung 1990: 48).

Pócs Éva szerint az átoknak kétféle meghatározása lehetséges, a szöveg intenciójának előjelétől függően. 1. „Beszédformula, amellyel a

beszélő valakinek, valaminek vagy saját magának rosszat kíván. Az utóbbi akkor fordul elő, ha egy kijelentés igazát akarják bizonyítani: ha nem mond igazat, bűnhődjék meg az önátok által, tehát negatív, rontó célú. 2. Valamilyen rossz lény, pl. gonosz szellem elküldése hagyományosan e célra szolgáló szöveggel, tehát tulajdonképpen pozitív jelleggel, tisztító céllal.” (Pócs 1981: 166 – 167)

Weöres Sándor *Barbár dal* című verse a szómágia átok-típusára példa. A vers nemcsak nyelvileg, hanem tematikusan is a népi mágia motívumait, képeit írja újra: *Földed tüskét teremjen / tehened véres tejet adjon / asszonyod fiat ne adjon / édesapád eltemessen!* (Weöres 2008: 437) József Attila költészetében is találunk markáns példákat az átok-mágiára. A regösének műfajának eredetileg jókívánságokat felsoroló, mágikus áldás-formuláit József Attila átokká alakítja, úgy, hogy az eredeti refrént meghagyja. *Váljon szénájuk szalmává, / rege, róka, ejtem, / tányér tészta piócává, / rege, róka, ejtem. / Láng legyen kecskéjük szarva, / rege, róka, ejtem, / böködjön a paplanukba! / Rege, róka, ejtem.* (József 2005. II.: 110) Derkovits Gyula városi munkások nélkülözéseiről valló festményeit idézi József Attila egyik töredéke, amely szintén átokforma: *Dagadt hentes bárdja vágjon át, / tátott hátadba hulljon bé a hó / te kézrebbentő hülye elnyomó.* (József 2005. II.:143) A néprajzi értelemben vett ráolvasás „mágikus célra használt, hagyományos formában élő szöveg. Egyének adják elő, az egyéni élet befolyásolása céljából.” (Pócs 1981: 304) Többféle típusa van: szerelmi, gyógyító, preventív vagy produktív. József Attila most következő *Töredékek* című, de egyáltalán nem töredékes verse egyéni életcél szolgáló ráolvasás, de sem a gyógyító, sem a szerelmi ráolvasás kategóriájába nem sorolható. Mivel magát az időt teremti újra: általánosabb, egyetemesebb célokat kítűzve egyfajta „létmágiát” üz: *Hizlalt eső kapirgál / a vastetőn – / csak kotyogj, vén tyúk s immár / költsd ki az én időm. / Te drága anya, toj s költs! tojásokat, / aranyos, kék, piros, zöld / gyöngye nappalokat!* A *Hetedik* című József Attila-vers beletartozik a ráolvasásos versek kategóriájába, hiszen különböző képekben megfogalmazott tulajdonságokat „olvas rá” a vers hallgatójára: *egyszer szüljön égő házban / egyszer jeges áradásban* – de majd, mint látni fogjuk, a nyelvi mágia más típusaihoz is köze van. Szintén a ráolvasásokhoz sorolhatjuk az *Oroszlán idézése* című József Attila-költeménynek ezt a részletét, melyben a lírai én tettelesen is megidézi az oroszlánt, amely képében feltehetően a Bibliában megjelenő Gonosz archetípusa is újrajródik: *Első izben cipőm fényét / kényesítse bus söré-*

nye, / másodizben cirogasson, / körme torkomat kitépje, / behunyt szemmel végignyáljon / harmadizben az ágyamon, / dörmögve és üvöltve / őrizze a ravatalom. (József 2005. I.: 463) Más kérdés, hogy az a költő, aki tisztában van a szó mágikus erejével és cselekvésértékével, jóbi mélységekbe szállva miért idézi magára a rosszat. Ennek a nyilvánvaló vakmerőségnek kapcsolata van azzal a magyar népdalokban gyakran ismétlődő elképzeléssel, hogy *aki dudás akar lenni, / pokolra kell annak menni, / ott kell annak megtanulni, / hogyan kell a dudát fújni*. Tehát a lírai én, amikor az oroszlán őt elpusztító cselekedeteit szántsándékkal magára bocsájtja, a garabonciások sárkánylovaglásaihoz hasonlóan, szükségszerű erőpróbának teszi ki magát, annak érdekében, hogy később a gonosz erők képviselőin hatalmat gyakorolhasson.¹³ Ez lehet a magyarázata talán annak is, hogy az őt számtalan formában meggyöttrő szegénység szellemét mint pokolpróbáló műzsát idézi egyik versében a József Attilával kortárs erdélyi költő, Salamon Ernő is. *Gyötörjetek: szegénység, / gyermekevek, / sírás, ne hagyj el, / jöjj első betegség. / (...) Gyötörjetek mind / mélyebben, vadabban! / (...) Ne hagyj el sírás, / gyötörj, halál a / házban! / Apám szeme / az utolsó pusztulásban. / Gyere tüdővész, / mely halálra etted, / gyere el föld is, / mely őt eltemetted. / Gyötörj szegénység, / üsd, gyötörd fiad, / amíg ütöd, tudd meg, / meg nem tagad!* (Salamon 1972: 54–56)

Az ima műfajának újraírására mint mágikus nyelvi formára is rengeteg példa hozható a két világháború közötti magyar költészetben. Voigt Vilmos szerint „a vallásos himnuszok megszólító gyakorlata, az imák felszólító és kérő formulái genetikusan is összekapcsolhatók a mágikus szövegekkel” (Voigt 1982: 554). Weöres Sándor *Medeia* című ún. hosszúversében megidézett ünnep-jelenetet azért választottam ki, mert ebben a versrészletben egyszerre több mágikus nyelvi funkció található. Egyrészt a szótabu (névtabu) – amelyről még lesz szó –, hiszen az istenség nevét a vers nem mondja ki, annak mindig csak egy tulajdonságával utal rá. Másrészt a versrészlet műfaja egyszerre himnusz és egyszerre ima: *Adj szikla helyett kenyeret, Édes! Onts nekünk / kalászt szűz testedből, Gyönyörűséges! Adj / kalászt szűz testedből, Gyönyörűséges! Adj / húst minékünk húsodból, Ékes! Emelj nekünk / csontodból házat, palotát, Fényes!*” (Weöres 2009 a: 115)

A mágikus jegyeket hordozó áldásmondásokra is bőven találunk példát a 20. század első felének magyar költészetében. Az áldásadás

¹³ Ami az oroszlán szemszögéből „cirógatás” és „végignyálás”, az az elszenvadó számára valójában a torok kitépését, majd egy sejtetett kivégzést jelent ti. „őrizze a ravatalom”.

papi gesztusát viszi át szerelmi búcsúversbe Ady Endre az *Áldásadás a vonatonban*. A nagyon erős, korábban átkokkal¹⁴ is megerősített szerelmi kötés elvágása csak kimondással történő valóra váltással, vagyis szómágiával lehetséges, úgy, ha a lírai én minden rosszért cserébe egy-egy ellenmágiát, áldást mond szerelmesének. *Áldjon meg az Isten / Minden jószágodért / Sok hallgatásodért / És gonoszágodért / Sok rossz bántó szédért / Áldással melegen / Sok hidegségedért / Hevülj a szívemen.* (Ady 1997: 446–447) Áldásmondás-jellegű József Attila 1924-es *Dícsértessék* (sic!) című verse, mellyel Ady Endre említett verséhez hasonlóan egy arra szintén méltatlan szerelmezt átok *helyett* ér az áldás és a dicséret: *Rózsa, rózsza, szállj és énekelj... / És dícsértessék csúf, hazug szava. (...) Mélyen magában leljen a virágra, / Ha nincs is színe, nincs is illata.* (József 2005. I.: 379) József Attila *Áldalak búval, vigalommal* című versében az áldás nem a kimondott szó erejével történik meg, képei inkább a vers címzettjéhez való viszonyulást örökítik meg.

A Balázs Géza és Takács Szilvia a nyelvi mágia különböző típusait jelként – azaz a nyelvi mágia különböző formáit jelölővé (eljárás) és jelöltre (eredmény) bontva – csoportosították, felhasználva James G. Frazer és Tánzos Vilmos mágikus eljárásról illetve a szimbólumok természetéről alkotott elméleti megállapításait. Eszerint a nyelvi mágia további típusai különböztethetők meg (Balázs–Takács 2009: 202–210).

A hasonlóságon alapuló formákban a jelölő és a jelölt között valamilyen felismerhető egyezés van. Ide tartozik a mágikus hangutánzás és a fájdalomeltávolítás. József Attila *Szól a szája szólítatlan* című verse egyrészt jó példa arra, amikor egy versnek nem kifejezetten esztétikai, hanem gyakorlati funkciója van, mely itt éppen a fájdalomeltávolítás. Másrészt majdnem minden sorban találunk alliterációt, ami utalhat a hasonlóságon alapuló mágia elméleti hátterére, mely szerint a hasonló dolgokra hasonló dolgok hatnak, versünk esetében a szóismétlések (*ne*) és a szókezdő betűk, hangok hasonlóságából létrejövő alliterációk (*bolondozz – belemben; kopogj – kebelemben, vesémet – vesd* etc.) lehetnek az ígérés „jogalapjai”: *ne bolondozz a belemben / ne kopogj a kebelemben / babos vesémet ne vesd ki // ne lankaszd a lába-*

¹⁴ Ady Endre Léda-versei közül több ilyen példa hozható. *Átkozlak, téplek, marlak szilajon, / Átkozz, tépj, marj és sikolts, akarom* – írja Ady Endre *A fehér csönd* című versében (Ady 1997:14). Az átok-kötések elvágásának szimbolikus gesztusaként olvashatjuk az *Elbocsátó szép üzenet* című versben is: *Törjön százegegyedszer százszer-tört varázs* (Ady 1997: 563).

imat / ne szakaszd a száraitam / ne kanyarogj a karomban / ráncom-
redőmben ne rejtezz / ne lúgosítsd a savamat / ne szorongasd a szava-
mat. (József 2005. II.: 497)¹⁵ Betegségelűző mágiát űz és az ima műfa-
ját írja újra Babits Mihály *Balázsolás* című verse: *Szépen könyörgök*
segíts rajtam, Szent Balázs! (...) Mosolyogj rajtam, Balázs! (...) / (...)
csak segíts! / (...) Mert orv betegség öldös ime engemet / és fojtogatja
torkomat, / gégém szűkül, levegőm egyre fogy, tudóm / zihál, s mint aki
hegyre hág, / mind nehezebben kúszva, vagy terhet cipel, / kifulva,
akként élek én / örökös lihegésben. (Babits 1957: 213–215)

Az előre és visszafelé számoló szövegre és bizonyos értelemben a
növo- és fogyósémára is példa (habár itt nem konkrétan, hanem átvitt
értelemben) Weöres Sándor *Olvadás* című verse, mely egyrészt előre-
számolja a jégcsapból hulló vízcseppeket, másrészt a vers végére a
cseppek kiszámolásával a jégcsapot a kimondás erejével változtatja át
vízzé: *Csipp-csepp, Egy csepp, Öt csepp, Meg Tíz; Olvad a jégcsap,*
Csepereg a víz. (Weöres 2008: 509) József Attila *A hetedik* című ver-
sében mágikus jelentése van egyrészt magának a számnak, másrészt a
különböző tulajdonságok számolással egybekötött („egy, ki mikor
szülték, aludt” etc.) ritmikus felsorolásának. A hetedik tulajdonság
kifejtetlen és rejtélyes marad, kimondása mindössze a *te magad*-ban
foglalható össze. A rejtélyesség oka, hogy a hetedik tulajdonság már a
valódi neve, azaz veleje lenne a megszületés, az ellenséggel harcolás, a
szerelem, az alkotás, a meghalás lelkének (tondijának), de az nem
mondható ki, mert tabu alá esik. A névtabu azon az elképzelésen alap-
szik, hogy a név ugyanúgy hozzátartozik hordozójához, mint bárme-
lyik testrésze, ezért kimondása hatalmat jelent viselője felett. Az ószö-
vetségi szövegekben Isten neve szintén tabu volt, önmagát a „*vagyok,*
aki vagyok” mondattal nyilatkoztatta ki. Az említett szótabu és nyelvi
tabu az érintkezésen alapuló formák következő nagyobb kategóriájába
sorolható, ahol a jelölő és a jelölt között pars pro toto (rész az egész-
hez) viszony van. Ide tartoznak a mágikus nyelvek, illetve a
haladzsaszövegek is. A mágikus nyelvbe tartoznak a varázsigék, az
abrakadabrák. Ennek ismert példája Weöres Sándor *Tündér* című ver-
sének refrénje a „csiribiri, csiribiri”, de a már említett *Barbár dal* című
vers is ide sorolható, ugyanis Weöres Sándor két változatban írta meg
ezt a költeményt. Egy ismeretlen nyelven, melyet mágikus nyelvként
értelmezhetünk – a már idézett szövegrészlet így hangzik a Weöres-

¹⁵ A vers részletes elemzését lásd Tverdota 2005: 397–420.

teremtette ősi nyelven: *Vá pudd shukomo ikede / vá jimla gulmo buglavi ele / vá leli gulmo ni dede / vá odda dzsárumo he! jaman!* – és annak mintegy fordításaként, magyarul. Karinthy Frigyes hőse a halandzsa megbabonázó erejének segítségével gyakorol hatalmat a *Diadalmas halandzsa* című novellában. Az érthetetlen szöveg, a halandzsa varázsigeeként hat azokra, akik hallják; gondolkodás nélkül behódnak a halandzsanyelvet beszélőnek. Mivel racionálisan kontrollálhatatlanok, az ismeretlen jelentésű szavak, szövegek tiszteletet váltanak ki. A halandzsa és az érthető nyelv között egyensúlyoz Weöres Sándor *Szajkó* című verse is: *tanárikari karika / papiripari paripa // karika tanári kara/ paripa papíripa // taná rika rika rika / papi ripa ripa // kari kata nári kara / pari papa piri para // tanárikarika/ papiriparipara // karikatanárikara / paripapapiripara.* (Weöres 2009 b: 177)

A szimbolikus formákban megnyilatkozó nyelvi mágiában a jelölő és a jelölt között többszintű, lényegi kapcsolat van. A kimondással történő valóra váltás különböző lehetőségei a parancs, a tiltás, a fenyegetés, a félrevezetés, a letagadás, a kikiabálás, végül a szövegamulett, amulettiszöveg (Balázs–Takács 2009: 201).¹⁶ A felszólításnak már-már parancsoló jellege van József Attila *Tedd a kezed* című versében: *Tedd a kezed / homlokomra / mintha kezed / kezem volna.* Parancsoló hangú felszólításokat és fenyegetéseket találunk a *Nem én kiáltok* című versben is: *Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán, / Lapulj a források tiszta fenekére, / Simulj az üveglapba, / Rejtőzz a gyémántok fénye mögé, / Kövek alatt a bogarak közé, / Ó, rejtsd el magad a frissen sült kenyérben, / Te szegény, szegény.* (József 2005: 323) Az *Igaz ember* című költeményben a lírai én különböző testrészeit utasító parancsok olvashatóak. Nyilvánvaló, hogy a lírai én azért szaggatja fel magát és azért terjeszkedik ki mindenfelé különféle testrészeivel, hogy az emberi világot, sőt a naprendszeret is „megjelölje önmagával” és ezzel költői értelemben birtokba vegye: *Gerincem, szédülj az Eiffel-torony alá, / Szigonyod a szagot elkerülje, / Orrom, vitorlázó grönlandi halász, / Kezeim, Rómába zárandokoljatok, / Lábaim, árokba rugdossátok egymást, / Szolgáltassátok be a cintányérokat, / Füleim a cintányérokat! / Combom, ugorj Ausztráliába, / Te harmatos-rózsaszínű fiahordó, / Gyomrom, te könnyű léggömb, / Repülj a Szaturnuszig, a Szaturnuszra!* (József 2005. II.: 315)

¹⁶ A versek szimbólumainak nyelvi elemzésekor Balázs Géának egy másik tanulmányára is hagyatkozhatunk, lásd Balázs 2002.

József Attila letagadó és tiltó formákat használ 1922-es költeményében is: *Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége, / Nem lehet, nem soha! Oláhország éke!* (József 2005. II.: 38) Fenyegető és egyben biblikus hang jellemzi az 1923-ban írt, cím nélküli versét is: *Jaj azoknak, akik az isten / Kinőtt cipőit fényesítik.*” (József 2005. II.: 240)

A nyelvi mágia szimbolikus formái közé tartozik a névmágia is. Ezt a fogalmat közelebbről szeretném bemutatni József Attila kapcsán, Tverdota György kutatásaira hagyatkozva.¹⁷ József Attila elgondolásában a költészet névvarázs, a költő „táltos, vajákos, bűbajos” (József 1930: 3), ezért a költőnek a nyelv ősállapotát kell felidéznie. A versben úgy kell kimondani és valóra váltani a dolgokat, hogy azzal megidéződjék a nyelv születésének állapota, amikor a nyelv még teljes mértékben költészet volt. Ugyanis a nyelv legelső feladata az volt, hogy a világ dolgait megnevezze. (Voltaképpen ez a Biblia teremtéstörténetének modellje is, mely szerint a világ Isten teremtő igéje által jött létre). Tverdota György a névmágia lényegét a következőképpen foglalta össze: „A költemény a megszületett név analogonja. A névvarázselmélet szerint tehát a költő az a személy, aki ismeri a létezők igaz természetét, másrészt, aki szavaival mintegy hatalmába keríti a világot” (Tverdota 1984: 611). A költő azért ismeri a dolgok igazi nevét, mert képes földézni „a tárgyak lelkét, vagy az együgyű népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élve *tondíj*át s ez sikerül is annak, akinek *mana*-ja, vagyis varázssereje van” (József 1930: 3). Az eddig kifejtettek alapján más súllyal értékelhetjük azt a közhelyszerűnek tűnő gondolatot, hogy amikor a költő megnevez valamit, annak egyúttal valóságos létezését kölcsönöz és újra is teremtí az. „A költő számára a tárgyi világ nem a dolgok és lények pusztá halmaza vagy rendszere, amely – mondjuk – a realista ábrázolás tárgyát képezheti, nem is csak önkifejezésének kerülő útja, hanem *manájával*, varázsserejével megidézheti a valóság titkos belső erőit” (Tverdota 2006: 230). Tverdota

¹⁷ „Kétségtelen, hogy József Attila a húszas évek végén született értekezéseiben a költészetet névvarázsnak, a költeményt a születő szó ekvivalensének tekintette, s a költőt a használt nyelvvel szemben a születő nyelv állapotához kötötte” (Tverdota 2006:136).

¹⁸ Tanulságosak ebben a tekintetben Kosztolányi Dezső szavai is: „Minden költő első sorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony, rontó és áldó hatásában. Ebben a tekintetben hasonlítanak az ősnépekhez és a gyermekekhez, akik a szavakat még a feltétlen valóságnak tekintik, és nem tudnak különbséget tenni a tárgyak és azoknak nevei között. Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják. E mágiajuk segítségével kerteket bűvölnek elő a papíron, pedig mindössze néhány virág nevét említik. Ezek a virágok nőnek és illatoznak.” Idézi Tverdota 2006: 231.

György már részletesen bemutatta József Attila élettörténetében és költészetében azokat a vonatkozásokat, amelyek a névmágiával kapcsolatba hozhatók, ezek felsorolásától most eltekintek.¹⁹

Tverdota György mutatta ki azt is, hogy József Attila bizonyos verseit ajándéktárgyként, közelebről ékszerként azonosította. A költemény szavakból font ékszerként azonosítható például az [*Ó zordon Szépség...*], *Gyöngysor*, *Nagy ajándékok tora* című versekben, melyek el nem avuló művészi értékük révén tartósabb és értékesebb „tárgyakká” váltak, mint a valódi csecsebecsék. Bizonyára van „versekből font ékszer” jelentése a *Medáliák* című ciklus komplex képekből összeállított költeményláncnak is.

*

A világ mágikus szemlélete és a mágikus nyelvhasználat a modern világban is tetten érhető. A 20. század első felének magyar költői a népi kultúrában igen elterjedt mágikus szövegtípusokat (mint például az átok, a ráolvasás, az ima, az áldás) esztétikai szintre emelve beépítik költészetükbe, továbbéltetve a nyelv őskortól máig megmaradó mágikus vonását. József Attila nem a mágikus nyelvhasználat gyakoriságában vagy tényében, hanem tudatosságban emelkedik ki a korszak költői közül, mert poeta doctusként foglalkozott a névvarázs, a szómágia kérdéskörével etnológiai és nyelvészeti stúdiumokra támaszkodva. A gyerekszéniként induló, bámulatos olvasottságú Weöres Sándor kevésbé spekulatív elmeként a nyelv mágikus potenciálját a tágabban értelmezhető delejességgel azonosította, a fogalmat vélhetően a mesmerizmus és az antropozófia irányzataiból meríthette.

Irodalom

ADY Endre

1997 *Ady Endre összes versei*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította LÁNG József és SCHWEITZER Pál. Osiris Kiadó, Budapest

BAKOS Ferenc

1994 *Idégen szavak és kifejezések kéziszótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALÁZS Géza

2002 Szimbólumelemzés szövegekben. In: KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk*. Osiris Kiadó, Budapest, 11–18.

¹⁹ Vö. Tverdota 1984: 607–629., 1985: 287–301., 1986: 54–75.

- BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia
 2009 *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pauz-Westermann-Inter-PRAE: HU, Celldömölk-Budapest
- BABITS Mihály
 1957 *Babits Mihály válogatott versei*. Vál. ILLYÉS Gyula. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest (A Magyar Költészet Gyöngyszemei)
- EÖRY Vilma (főszerk.)
 2007 *Értelmező szótár + Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok, és fogalomkörü csoportok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- FRYE, Northrop
 1996 *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GOMBRICH, Ernst
 1997 *Icones Symbolicae. A szimbolikus kifejezés filozófiai és ezek hatása a művészetre* In: FABINYI Tibor–PÁL József–SZÖNYI GYÖRGY Endre (szerk.): *Az ikonológia elmélete. Ikonológia és műértelmezés* 1. JATE, Szeged
- JÓZSEF Attila
 1930 *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről*. Viktória Nyomda, Az író kiadása. Budapest, 3-16.
- JÓZSEF Attila
 2005 *József Attila Összes Versei I–II*. Közzéteszi: STOLL Béla. Balassi Kiadó, Budapest
- LENGYEL András
 2004 *József Attila filozófiai tájékozódása és Halasy-Nagy József. Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. szerk. SZABÓ Tibor, Lectum Kiadó, Szeged, 135–141.
- NAGY L. János
 2004 *Bírálat Weöres Sándor A vers születése című bölcsészdoktori értekezéséről. Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. szerk. SZABÓ Tibor, Lectum Kiadó, Szeged, 155–164.
- JUNG Károly
 1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KENYERES Zoltán
 1983 *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- KESZEG Vilmos
 2009 *Az írás funkciói. Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. KJNT-BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár
- MALINOWSKI, Bronislaw
 1948 *Magic, Science and Religion, and Other Essays*. The Free Press, Glencoe
- MAUSS, Marcel
 2000 *A mágia általános elméletének vázlata. Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest 49–191.

- PAULER Ákos
 1938 *Metafizika*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (Akadémia Filozófiai Könyvtára 10.)
- PÓCS Éva
 1981 *Átok*. Magyar Néprajzi Lexikon I. Akadémiai Kiadó, Budapest
 1981 *Ráolvasás*. Magyar Néprajzi Lexikon IV. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SALAMON Ernő
 1972 *Gyönyörű sors*. Versek 1933–43. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály
 1998 *Kosztolányi nyelvszemlélete. Újraolvasó. Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő–SZEGEDY–MASZÁK Mihály, Anonymus, Szeged, 259- 271.
- TERJÉNYI Eszter
 2002 *A szellem örvényében. A magyarországi mesmerizmus, teozófia és szellemidézés története és művészeti kapcsolatai*. Universitas Kiadó, Budapest
- TVERDOTA György
 1984 *József Attila névszemlélete. ItK*, 1984/5-6., 607–629.
 1985 *József Attila nyelvszemlélete I. ItK* A névvarázstól a költői névhasználatig. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89. 3. 287–301.
 1986 *József Attila nyelvszemlélete II. A névtől a szóig. ItK* 90. 1-2. 54–75.
 2005 *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzései*. Osiris Kiadó, Budapest
 2006 *Szublimálom ösztönöm. József Attila-versek elemzései*. Osiris Kiadó, Budapest, 397- 420.
- VICO, Giambattista
 1979 *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ZYHNALEK Károly
 1929 *Giambattista Vico és a történelem*. A Szegedi Magy. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Közép- és Újkori Történeti Intézete, Szeged.
- VOIGT Vilmos
 1982 *Mágia*. Világirodalmi Lexikon VII. Akadémiai Kiadó, Budapest
- WEÖRES Sándor
 2008–2009 *Egybegyűjtött költemények I–III. Egybegyűjtött művek*. Helikon, Budapest
 2011 *Egybegyűjtött prózai írások. Egybegyűjtött művek*. Helikon, Budapest

Jancsó Elemér irodalomkritikai jellegű írásai az 1944 utáni időszaki sajtóban

Dr. Jancsó Elemér erdélyi irodalomtörténész munkásságának értelmezése az erdélyi tudományosság történetére vonatkozó kutatások sorába illeszkedik. A két világháború közötti és az azt követő időszak erdélyi tudományosságának tudósi életműveken keresztüli feltárása egy egész kor- és társadalomképet árnyaló eredményekkel járul hozzá a korszakra vonatkozó kutatásokhoz.

Jancsó Elemér irodalomtörténész életművének feltárása során nem feledkezhetünk meg az életművet több szempontból is befolyásoló korszak ideológiai vonatkozásairól. Jancsó Elemér tudományos tevékenysége 1918–1971 között bontakozik ki. Aktív résztvevője az első világháború utáni erdélyi újjászerveződéseknek, az 1930-as évek nemzedéki tájékozódásainak, így az 1940 előtti korszak erdélyi irodalma alakulásának. 1940–1944 között és utána is mindvégig Erdélyben, Kolozsváron fejté ki tanári, kutatói, egyetemi tanári tevékenységét. Az erdélyi tudományos élet ügyéről való diskurzust is folyamatosan napirenden tartotta az erdélyi időszaki sajtóban, az erdélyi magyarság sorskérdései egyéni kötelezettségként jelentkeztek életében. A munkásságát jól ismerő pályatárs, Kántor Lajos szavait idézem: „Jancsó Elemér halálával azonban irodalomtörténet-írásunknak is lezárult egy nagy, közel félévszázados szakasza: az áldozatos gyűjtőmunkáé, a közösségi szolgálat jegyében mindent-vállalásé, a súlyos egyszemélyi felelőssége. Mert voltak időszakok, amikor – némi túlzással jellemezve a feladat nyomasztó súlyát – a romániai magyar irodalom egészében Jancsó Elemér volt az irodalomtörténész, akinek meg kellett osztania alkotó energiáját a kéziratgyűjtés- és kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, majd az egyetem és az Akadémia között, s végig kellett tanítania a magyar irodalom történetét – egyetemi fokon! – a felvilágosodástól a XX. századig, a kortársakig. Jancsó Elemér szívesen vállalta ezt a feladatot, hiszen egyformán szerette Kazinczyt és Adyt, egyaránt otthonosan mozgott a jakobinus-évek, az erdélyi színháztörténet és a két világháború közötti romániai magyar irodalom világában” (Kántor 1971: 1715).

Kántor Lajos szerkesztőtárs megemlékezése Jancsó Elemér halála kapcsán az életmű leglényegesebb vonásait tömöríti a tanítvány, a kortárs, a szerkesztőtárs szemével. Megfogalmazza e tudósi és oktatói-nevelői munka komplex jellegét, valamint azt is, hogy a feladatvállalások sokasága mellé társult egy nagyon termékeny publicisztikai tevékenység is, melyet mindvégig a legnagyobb elhivatottsággal és precizitással végzett. Életműve az erdélyi szellemi élet meghatározó része, hiszen mindvégig kitartó és áldozatos munkával képviselte az irodalom, a tudományosság és a magyar kultúra ügyét a gyakorta mostoha körülmények között.

Dolgozatom címe – Jancsó Elemér irodalomkritikai tevékenysége az 1944 előtti majd 1944 utáni erdélyi sajtóban – tulajdonképpen a teljes életmű körvonalazását jelentené. Jelen munkám egyik célja azonban, hogy ízelítőt adjon Jancsó Elemér rendkívül sokoldalú és termékeny publicisztikai tevékenységéből, főként az *Utunk*, a *Világosság*, az *Igaz Szó*, a *Korunk*, *A Hét* című erdélyi havi- és hetilapokban megjelent írásain keresztül. A másik cél a korszakban megjelent publikációk elhelyezése az életműben.

Joggal vár választ az olvasó az 1944-gyel megjelölt korszakhatár kérdésére, amelynek mindenki által ismert történelmi oka van: „A történelmi Erdélyt és a Partiumot már 1944-ben elfoglalta a szovjet hadsereg. (...) 1945-ben a román kormányzat átvette a hatalmat” (Vallasek 2004: 9). E történelmi ok mellett az irodalom narratívájában is jelentős változások mennek végbe, Vallasek Júlia ezt így foglalja össze: „Poétikai tekintetben a második világháború éveit a két világháború közti irodalmi nyelvhasználat különböző formáinak (transzszilván szimbolizmus, népi realizmus, különböző avantgarde irányzatok) utolsó éveit jelentik. A poétikai kód figyelembevételével a korszakhatár a negyvenes évek végénél húzható meg, amikor hosszú időre a szocreál ábrázolásmód és a propagandaköltészet sematizmusa vált uralkodó kánonná” (Vallasek 2004: 9). Mindezek a változások jelentkeznek a Jancsó-életműben is, a szövegek retorikáján is érzékelhetővé válnak a korszak politikai körülményeinek hatásai.

A szocreál jelenség vizsgálata az irodalmi szövegek és e korszakhatáron átívelő életmű tekintetében jelentős eredményekkel szolgálhat a téma tekintetében, hiszen választ kaphatunk olyan kérdésekre, hogy a negyvenes évek végétől uralkodóvá váló marxista irodalmi kánon érvényre jutásával a szerzők hogyan írták át szövegeiket a politikai kényszernek megfelelően, vagy milyen rutinszerű gyakorlatot érvénye-

sítettek öncenzúrázással ahhoz, hogy a kulturális közéletben részt vehessenek.

Petr Sámal kutatásai a cseh irodalomban is arra mutatnak rá, hogy kelet-európai térségben a szerzők a tárgyalt időszakban saját szövegeikkel sajátos módon jártak el: „Az irodalmi szövegek átírásában nem annyira a politikai helyzet megváltozásával kapcsolatos reakciót vagy a totalitárius elnyomás hatására elkövetett (ön)cenzúra bizonyítékát látjuk (...) sokkal inkább egy sajátos szerzői stratégiát, melynek révén az írók igyekeztek megfelelni az irodalmi normáknak, hogy ekként biztosítsák helyüket a korabeli irodalmi mezőben.” (Sámal 2013:44). Jancsó Elemér irodalomtörténész munkásságában is találunk olyan írásokat, amelyek saját stílusához képest feltűnően eltérő jelleget mutatnak, azaz a marxizmus kátéját – másokhoz hasonlóan – magára, munkásságára is érvényesnek kellett vallania (Jancsó 1971/1). Az *irodalomtörténész asztalától* című írása az *Utunk* címlapján is ennek a kánonnak a részeként olvasható: „Mint nevelő és tudós mindig arra törekedtem, hogy a nevelőmunkát és a tudósi tevékenységet összekapcsoljam a marxizmus-leninizmus szellemében. Negyed százados professzori, tanszékvezetői munkásságomban jelen voltam és nyugdíjazásom után – mint doktor docens és a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának tagja –, jelen vagyok most is az ifjúság nevelésének, a tudósképzésnek, a kulturális örökség átadásának felelősségteljes munkájában. Ebben nyújt segítséget az új pártdokumentum, mely tizenhét pontba foglalja a párttagok és az összes dolgozók marxista-leninista nevelésének javítására vonatkozó intézkedéseket. Úgy érzem, hogy mindenik pontban találok olyan javaslatokat, amelyek ihletőleg hathatnak további munkásságomra, mely ezentúl is elsősorban a kulturális örökség átadására fog összpontosítani.” (Jancsó 1971/1: 4.) Az *Utunk* cikkeit vizsgálva belátjuk, hogy Nicolae Ceaușescunak, a párt főtitkáranak az RKP KB Végrehajtó Bizottsága előtt megfogalmazott – a politikai ideológiai tevékenység, a marxista-leninista nevelés megjavítására vonatkozó – javaslataira a közélet szereplőinek válaszolni kellett. A Párt tudatosan irányít minden lépést, amely a 20. század második fele Kelet-Közép-Európájának immár nemcsak közigazgatási és politikai térképét, hanem ideológiai térképét is árajzolta. Az új típusú ember „kitermelése” egyik fontos cél volt, akinek rendelkeznie kellett azokkal a „szellemi” és „akarati” tulajdonságokkal, amelyek ezt az ideológiát szolgálták. Jancsó Elemér tehát tudósi-tanári hivatását emeli ki – mint e tekintetben elvégzett és továbbra is ezt a munkát

végző feladatot – a kulturális örökség átadását tekintve megvalósítandó célnak. Király László költő ebben a felhívásban a művész feladatát így fogalmazza meg: „Ítéljünk megfontoltan, komolyan, felelősen a művészet dolgaiban, tudva, hogy kötelességünk a *valódi* értékeket eljuttatni a néphez, s számítva arra is, hogy halálos-komoly munka ez. Gondoljunk arra – alkotás és megítélés közben is – *hogy munkánk nem magánügy, hogy ezek figyelik tevékenységünket*¹, s hogy a leírt betűkért elvben az idők végezetéig felelnünk kell. (...) Mondom: fokozott felelősség, fokozott szigorúság – ez jut eszembe most” (Király 1971: 3). A *fokozott* figyelem által létrejöttek azok a nyelvi megoldások, amelyeknek köszönhetően a sorok között olvasva ma is izgalmas történeté válik a szocreal kánon narratívája.

Mit kezdjen az irodalomtörténész ezekkel a jelenségekkel egy életmű feldolgozása során? Az életműben ezek a szövegek idegenként hatnak, az értelmezés során állandó nyitott kérdésekként működnek, csupán a korszakban tudjuk elhelyezni őket és magára a vulgármarxista kánon működésére–működtetésére tudjuk érvként fölhasználni.

Jancsó Elemér önálló műveinek, különnyomatainak, valamint a szövegkiadások és a róluk szóló ismertetések száma – a Réthy Andor-féle bibliográfia adatai szerint – százkettő, továbbá ehhez járulnak még a publicisztikai jegyzék írásai, amelyek száma fordításával együtt 779. Jancsó Elemér önálló kötetben megjelent munkái is az időszaki sajtóban kerültek nyilvánosságra először, így publicisztikai írásainak különös jelentőségük van.

Jancsó Elemér írásaival 1945-től a *Világosság*, *Utunk*, *Igazság*, *Falvak Népe*, *Romániai Magyar Szó*, *Igaz Szó Művelődési Útmutató*, *Előre*, *Tribuna*, *Viața Românească*, *Művelődés* és az *Új Élet* közölte, nagyobb terjedelmű irodalomtörténeti tárgyú tanulmányaival *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a *Korunk*, a *Studii și Cercetări Științifice*, *Studia Universitatis Babeș–Bolyai (series Philologia)* hasábjain és különböző magyarországi szakfolyóiratokban jelentkezett. Tematikailag ezek az írások a művelődéstörténet és művelődéspolitikai, irodalomtörténeti tanulmány, írói arcképek, alkalmi jellegű írások, irodalomtörténeti adatközlések, színháztörténet, könyvismertetés és műfordítások témaköreit ölelik fel. Az írói arcképek, tanulmányok lefedik tulajdonképpen a teljes magyar irodalom- és művelődéstörténe-

¹ Kiemelés tőlem: M.I.

tet: Balassi, Gyöngyösi István, Bod Péter, Virág Benedek, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Aranka György, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Kölcsey Ferenc, Gyarmathy Sámuel, Kármán József, Bölöni Farkas Sándor, Kisfaludy Károly, Báró Eötvös József, Döbrentei Gábor, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Arany János, Kossuth Lajos, Madách Imre, Széchenyi István, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Makkai Sándor, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Bárd Oszkár, József Attila, Balázs Ferenc, Sipos Domokos, Radnóti Miklós, Kós Károly, Gaál Gábor, Szabó Dezső, Ligeti Ernő, Hunyady Sándor, Benedek Elek, Benedek Marcell stb., de a világ- és a román irodalom is állandó témája írásainak. Publicisztikai tevékenységében az erdélyi felvilágosodásra vonatkozó kutatások, adatközlések, könyvismertetések párhuzamosan vannak jelen az erdélyi irodalomra vonatkozó könyvismertetésekkel, adatközlésekkel, a kortársakról írott megemlékezésekkel, írói arcképekkel. A kortársakról szóló írásai, megemlékezései személyes érintettségről, barátságról vallanak, Jancsó Elemérék Monostor úti lakásában – s ebben bátyjának, Józsa Bélának volt nagy szerepe – megfordult a 20. század első fele jelentős erdélyi közéleti szereplőinek színe-java, ezzel is érzékeltetve a legközvetlenebb kapcsolatot a kortársakkal. Róluk szóló írásai tehát személyes hangnemben, a barátról szóló közvetlenséggel: fogalmazott írások. A felvilágosodásról szóló írásai mindig kiemelten az erdélyi jelleget keresik, így kapcsolódva be a magyar és európai felvilágosodás-kutatásokba.

Mielőtt azonban rátérnék a szövegek számbavételére, két reprezentatív Jancsó-publikációra hívnám föl a figyelmet, szintén a nevezetes 1944-es esztendőből. Az egyik *Erdély írói új feladatok előtt* (Jancsó 1944/1) című írásában – minthogy feladatul kapták a tömegkultúra szolgálatát a Józsa Béla Athenaeum megteremtésével – erdélyi irodalmi hagyományokra hivatkozik a demokrata szellemű és szociális célkitűzésű irodalom tekintetében. Nem kritikai nézőpont megfogalmazásának szándékával, de bemutatja az 1940 előtti és utáni, majd az 1944. október 11-e utáni korszak erdélyi szellemi életét: „Az erdélyi írók nagy része 1940 előtt, kevés kivételtől eltekintve, fasisztaellenes, demokrata magatartású volt. A népi gondolat, a harcok humanizmus, a történeti hagyományok irodalmi ápolása és a tiszta művészet elvének hangoztatása voltak íróink legfontosabb programjai” (Jancsó 1944/1). A *Korunk*, az *Új Arcvonal*, az Ady Endre Társaság és az *Er-*

délyi Enciklopédia körül tömörült írók a szociális tendenciájú irodalmat népszerűsítették és az erdélyi realizmus eszményét képviselték. Ez a fajta nép felé fordulás, a népi írók, az *Erdélyi Fiatalok* írói mozgalma maga mögött tudta a két világháború közötti erdélyi irodalom képviselőinek nagy részét, főként a harmincas évektől. Jancsó Elemér ide sorolja Tamási Áron székely mesevilágát, Reményik Sándor *harcos* humanizmusát, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Berde Mária, Tompa László, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Benedek Elek, Molter Károly, Bárd Oszkár, Kacsó Sándor, Nagy István, Szilágyi András, Szencei László, Asztalos István, Jékely Zoltán, Horváth István erdélyi realizmusát, Áprily Lajos és Karácsony Benő európaiságát.

1944. október 11-e új korszak kezdetének is nevezhető Erdély szellemi életében. A Józsa Béla Athenaeum megalakulása a nagy tömegek szellemi irányítására törekszik. Felszámolják a művészetek öncélúságának elvét, az irodalmat – és a tudományt is – a tárgyilagosság és szociális igazság elvének rendelik alá. Az erdélyi tudományos életet is új feladatok elé állítja az 1944-es korszakváltás. Az erdélyi magyar tudományos élet feltétele a kolozsvári magyar egyetem léte, újjászervezése új karokkal, hiszen ez által lenne biztosítva a tudományos élet jövője is Erdélyben, továbbá az Erdélyi Tudományos Intézet és az Erdélyi Múzeum-Egyesület működése által. Az 1945 szeptemberében megalakult Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéhez Jancsó Elemért nevezték ki a Bölcsészeti Kar dékánjának, György Lajost pedig az egyetem prorektorának, Kuszálik Piroskát és Izsák Józsefet gyakornokának. Jancsó Elemér 1945–1949 között modern irodalmat adott elő, György Lajos régi irodalmat. Az irodalomtörténeti kutatásokban a filológiai kutatást háttérbe szorították az új tankönyvek és irodalmi szöveggyűjtemények elkészítése körüli munkálatok, mert az egész magyar irodalom marxista értékelését írta elő a rendszer.

Jelen írásomban reprezentatív mintaként egy év publicisztikai tevékenységét tekintettem át, az *Utunkban* és az *Igaz Szóban* vizsgálva az emlékezés hagyományait, az emlékezés kultúráját Jancsó Elemér irodalmi bírálataiban.

Tessedik emléke címmel Tessedik Sámuel halálának 150. évfordulója alkalmából emlékezik a tudós tanár életére, munkásságára: „A külföldi vándorútak gazdag tapasztalataival hazatérve, 1767-ben, huszonöt éves korában, elfogadta a szarvasi evangélikusok meghívását a lelkészi állásra. Erlangen után Szarvast választotta hivatása helyéül”

(Jancsó 1971/2: 2). Tessedik Sámuel iskolaalapítói tevékenységét, oktatói-nevelői munkáját emeli ki, amelyről Aranka György Nyelvművelő Társasága már az első ülésén, 1793. december 3-án említést tesz, követendő példaként említve Tessedik Sámuel szarvasi mezőgazdasági iskoláját.

1971. február 26-án *A Hétben Ligeti Ernő emlékezete* címmel ír személyes hangvételű cikket, kiemeli Ligeti Ernő jelentőségét a két világháború közötti erdélyi irodalomban. „1940-ben Ligeti a budapesti *Magyar Nemzet*be írt, majd közreadta az ellentmondásossága ellenére is értékes *Súly alatt a pálma* (1941) című művét, a két világháború közötti legrészletesebb romániai magyar irodalomtörténetet. Én inkább az erdélyi emlékirat nagy hagyományainak folytatását látom benne, mérlegretevést és önvallomást az író és nemzedéke nevében” (Jancsó 1971/3). Ligeti Ernő munkáját az erdélyi emlékirat-irodalom hagyományában helyezi el. Jancsó Elemér Ligeti lapjának, a *Független Újságnak* állandó szerzője volt a két világháború közötti években.

Az *Utunk* ugyancsak 1971. február 26-i számában Jancsó a *Hatvanhárom éves költő első kötete* címmel Varró Dezső *Gyilkos tavasz* című kötete kapcsán fejti ki véleményét a kortárs irodalmi élet visszáságairól. Szándékosan nem használtam a kritika kifejezést, hiszen Jancsó Elemér külön kiemeli, hogy: „Nem célozom az irodalmi életet bírálni, de mégis emberi és írói tragédiát látok abban, hogy az az író, akit már évtizedekkel ezelőtt értékelt Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Áprily Lajos, Emil Isac és annyian mások, nem tudott kötetekkel jelentkezni, és az utóbbi években már csak néhány kortárs-barát harcolt felfedezéséért” (Jancsó 1971/4). Varró Dezső református segédlelkész volt Szamosújváron (1938–1941) és Désen (1941–1947), majd lelkész Radákszinyén (1947–1950), Kozárváron (1950–1970). Jancsó Elemér már az *Új Arcvonal* megjelenése előtt ismerte őt, amikor az erdélyi magyar líra kezdeteiről készült tanulmányt írni. Varró Dezső az Ady Endre Társaságnak is tagja volt, akárcsak az *Új Erdélyi Antológia*, a *Termés* írói körének. Jancsó Elemér érdeme, hogy fölhívta a figyelmet sajtóbeli írásaival a kánonon kívül, vagy annak peremén nyilván tartott szerzőkre is.

Ligeti Ernő méltatása után ismét az erdélyi emlékirat- és naplóírási hagyományaira irányul a figyelem az *Igazság* 1971. március 5-i számában, amikor Jancsó Elemér másik kedvelt korszaka, az erdélyi felvilágosodás kapcsán a Jakó Zsigmond bevezető tanulmányával és magyarázó jegyzeteivel közzétett könyvet, Rettegi György *Emlékezetre*

méltó dolgok. 1718–1784 című, a Kriterion kiadónál 1970-ben megjelent munkáját ismerteti az olvasókkal (Jancsó 1971/5). E naplók jelentőségét abban is látnunk kell, hogy a 19–20. század nagy regényírói elbeszéléseik, regényeik témáit ezekből az akkor még kéziratban lévő naplók közül is veszik. A naplók jelentősége, hogy a korabeli erdélyi szociográfia forrásaiként is olvashatóak, hiszen a mindennapi élet, a családi élet, a társas élet vagy szórakozás korabeli leírásait találjuk bennük. A műfajnál maradvány, a Kazinczy Ferencről szóló készülő monográfia egyik fejezetéből közöl részletet *A rabság utolsó, a szabadság első napjai* című írása. Jancsó Elemér a művészet mibenlétére a *Fogságom naplóját* olvasva fogalmazza meg kérdését: mi volt a valódi élmény és mi az irodalmon keresztül látott valóság? Bori Imre Radnóti-monográfiáját idézve fogalmazza meg értelmezését: „Kazinczy eszménye, az írástudó magatartása volt az övék, a sziget-gondolatot ápolták, mert kiszorultak az életből, s a művészet minden csonkaság pótlását ígérte teljességével, harmoniájával és vigaszával” (Jancsó 1968). Addig, amíg a korszak „emberképe” a kommunista internacionalizmus jegyében az elsősorban általános emberi s csak másodsorban magyar érdek hangsúlyozását preferálja, Jancsó Elemér Kazinczy esetében éppen azt hangsúlyozza, hogy fogságának ideje alatt a fogság előtti években kialakított életeszmeit kéri számon önmagától: „Alávetem magam a törvény szigorának – írja a *Fogságom naplójában* –, és a büntetést, amit kiszabnak, még ha a hazáért meg is kell halnom, szívesen vállalom. Szívesen mondanám, mert nem hibázott a szívem, amikor azokat, akik nagy lelküket a honért kockára tették, szívesen követtem, felkiáltva: ha kell, én is meghalok érte!” (Jancsó 1968)

Az *Igaz Szó* márciusi számában a *Kortársak nevében* Kovács György köszöntése kapcsán személyes hangvételű cikkében mondja el újra véleményét a két világháború közötti nemzedék-kérdésről. „A két világháború közötti romániai irodalommal foglalkozók a közelmúltban vagy dogmatikusan szembeállították az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* íróit, vagy újabban elkendőzni igyekeznek a két írói tábor között ténylegesen létezett különbségeket. Az egykori irodalmi harcok nagy jelentőségét történetietlen szemlélettel nézőkkel szemben az igazság az (...), hogy az irodalmi harcok mindkét folyóirat íróira termékenyítő hatással voltak és előkészítették (...), hogy mai értékrendszerünkben egymás mellett találjuk Kuncz Aladár, Tamási Áron, Szemlér Ferenc,

Nagy István, Kovács György, Méliusz József műveit” (Jancsó 1971/6).²

Mihelyt tollat fogok, a szívemmel beszélek címmel Kacsó Sándor *Virág alatt, iszap fölött* című, önéletrajzi visszaemlékezéseit ismertette vall öt évtizedes barátságukról, megismerkedésükről, amely szintén a Monostor úti lakásukban történt, mint ahogy a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom sok más szereplőjével is itt ismerkedett meg. A *Tizenegyek* antológiájának előkészítésekor ismerte meg Kacsó Sándort 1923-ban. Megemlíti, hogy a társaság tagjai közül többen (Balázs Ferenc, Tamási Áron, Maksay Albert) az Egyesült Államokba, mások, így Kacsó Sándor is, vidékre mentek. Kacsó Sándor 1926-ban a Heli-koni jutalmat Párizs megismerésére használhatta föl, így a *Virág alatt, iszap fölött* tartalmazza például Kacsó Sándor és Jancsó Elemér párizsi útjának közös élményeit is. Jancsó Elemér tudósjelölt ekkor harmadszor utazott Párizsba, Kacsó Sándor ekkor huszonöt éves, „befutott” író volt. Párizs más-más élményt jelentett számukra, Kacsó Sándor nem szeretett beszélni nyugati útjáról, Jancsó Elemért mindig is magával ragadta Párizs vonzása. A *Virág alatt iszap fölött* kötet önéletrajz, amely emlékeket, megtörtént tényeket, mélyen átélt élményeket rögzít, így Kacsó Sándort a műfaj régi erdélyi hagyományának folytatójaként mutatja be (Jancsó 1971/7).

A nevelői és tudományos munka egységéről című cikkében arról ír, hogy a tudósképzés tulajdonképpen már a középiskolában elkezdődik, azáltal, hogy a tanárok az iskolában a tudomány szeretetét is megismertették diákjaikkal. Az emlékezés tárgya a tudósnemzedékek kapcsolatának értékelése, az, hogy ki volt Csűry Bálint Szabó T. Attila életében, vagy Illyés Gyula és Brüll Emánuel Jancsó Elemér számára. Jancsó Elemér tanár, irodalomtörténész számára a nevelői és tudományos munka egységet alkotott, úgy gondolta, hogy a tudósképzésbe nem szabad nagy tömegeket bevonni, kisebb munkaközösségek alkotói tevékenységét lehet jól irányítani, a lelkesedést sokáig ébren tartani (Jancsó 1971/8).

Babits és az erdélyi irodalom című cikkéből értesülünk arról, hogy Brüll Emánuel, a református kollégium tanára teremti meg a kapcsolatot Jancsó Elemér és a Nyugatosok között. Az ő könyvtárából már 1918–1922 között megismerhette Babits Mihály műveit, de Brüll

² A téma alaposabb kifejtését ld. Molnár 2011.

Emánuel könyvtárában nemcsak a teljes *Nyugat*-sorozatot lapozhatta, hanem a folyóiratban közlő nagy írók műveinek első kiadásait is. Brüll Emánuel volt tehát Jancsó Elemér életében az az egyik meghatározó személyiség, aki a lelkesedést felébresztette benne a Nyugatosok irányába, és akikkel Jancsó majd később személyesen is megismerkedett 1926–1934 között budapesti vagy párizsi tartózkodásai során (Jancsó 1971/9).

Jancsó Elemér Babits Mihállyal csak 1934-ben találkozott. Az első találkozás személyes élményének leírása teszi egyedivé a cikket. Egy Babits-levelet is közöl a cikk végén, amelyből megtudjuk, hogy Babits lezárni készült a transzszilvanizmus körül kialakult viták sorát, bár továbbra sem zárkózik el Jancsó Elemér véleményének esetleges további közlésétől.

Folytatva a magyar irodalomhoz fűződő személyes viszonyának bemutatását, Jancsó Elemér Kuncz Aladár irodalmi hagyatékából közöl eddig még ismeretlen leveleket. A Kuncz-hagyaték gondozója Jancsó Elemér felesége, Kuncz Aladár unokahúga, született Máthé-Szabó Magda. A levelek a családi vonatkozásokon túl Kuncz Aladár esztétikai nézeteire vonatkozó anyagot is tartalmaznak. Itt olvashatók Kuncz Aladár (13 db), Laczkó Géza (3 db) levelei Kuncz Elekhez, Kuncz Aladár levele dr. Máthé Szabó Károlyné Kuncz Vilmához és Kuncz Aladár levele Kuncz Ödönhöz. (Jancsó 1971/10).

A sajtóban megjelent írásaiban Jancsó Elemér folyamatosan napirnden tartotta az egyes írók életművének tudományos feldolgozását, a monografikus jellegű tudományos igénnyel megszerkesztett kiadások ügyét. Ennek érdekében is ismeretlen kéziratokat publikál nemcsak a felvilágosodásra vonatkozó, akkor még nagymértékben ismeretlen és feldolgozatlan könyvtári anyagból, hanem sürgeti a kortársak levelezéseinek kiadását is. *Olosz Lajos köszöntése* című cikkében (Jancsó 1971/11), amelyet a nyolcvan éves költő köszöntése alkalmából írt, szintén az életmű monografikus feldolgozását várja a jövőbeli kutatóktól. A *Búcsú Kemény Jánostól az életmű súlypontjait emeli ki*, azt, hogy Kemény János irodalomszervezői munkássága és a *Helikon* története elválaszthatatlan, irodalmi- és színházigazgatói tevékenysége a monografikus kidolgozás fő irányai. (Jancsó 1971/12)

Jancsó Elemér az erdélyi irodalom történetének megírására kérésülve fölkérte az írókat, költőket, hogy küldjék el neki önéletrajzukat és a munkáikról készült bírálatokat. Szántó György is így került Jancsó Elemérrel levelező kapcsolatba. Jancsó Elemér Szántó György halála

napján az *Utunkban Tíz éve ment el Szántó György* címmel írt megemlékező cikket (Jancsó 1971/13) róla. A tanulmányból kiderül, Jancsó Elemér valamikori felkérésének Szántó György eleget tett, 1933. március 22-én Jancsó Elemérnek írott levelében tájékoztatta arról, hogy a munkáiról készül bírálatokat három nagy irattartóban megküldte, mint tíz éves írói munkájának bizonyítékait. Jancsó Elemér értékelése szerint Szántó Györgynek az írás sokkal teljesebb értékű művészi megnyilatkozásként volt jelen az életében, mint a festés, ezzel magyarázza az aradi *Periszkóp* elhivatott szerkesztését is, amely az erdélyi avantgárd jelentős folyóirata volt.

Összegzés

Jancsó Elemér írásaival 1944 után is – haláláig – folyamatosan jelen volt az erdélyi irodalmi lapok hasábjain, baráti hangvételű írói megemlékezéseiben mindig fölhívta a figyelmet az ismert szerzők munkásságának lehangsúlyosabb elemeire, elhelyezte életművüket a kor szellemi és irodalmi életében. A korszakban érvényesített kánon ismeretében publicisztikai írásai különös jelentőséggel bírnak, nem csupán azért, mert a nyilvános megemlékezéseket a cenzúra a hatalma alatt tartotta, hanem mert a hatalom részéről az az elképzelés is társult a cenzúrázás gyakorlati megvalósulásához, „(...) miszerint ha valamiről nincs közbeszéd, az egy idő után megszűnik, kiiktatódik. A nyilvánossághoz kapcsolódó emlékezés (legyen ennek témája a nemzeti múlt, a művészetek, az évfordulók) átpolitizálódik, államérdek határozza meg” (Andorkó 2012: 381). Akkor, amikor irodalmon kívüli kritériumok (politikum, ideológia, társadalom) érvényesülnek a műbírálat szempontrendszerében – mert az éppen érvényes marxista kánon ezt kívánta –, Jancsó Elemér megpróbálta úgy formálni az olvasóközönség ízlésvilágát, hogy az erdélyi irodalom hangsúlyos elemeit érvényre juttassa, az állandó jelenléttel akár az erdélyi felvilágosodásra, akár a kortárs erdélyi irodalomra irányuló figyelmet fenntartsa. A Jancsó által megvalósított *kulturális emlékezet* két módon érvényesül: egyrészt elfogadva az érvényben lévő irodalmi kánonokat, megpróbálja a kortárs erdélyi irodalomra, irodalomtörténet-írásra vonatkozó kutatásokat folytatni adott történelmi körülmények között, a kutatások tematikájában viszont oly módon fordul szembe implicit módon az ideológiai kánonnal, hogy fenntartja korábbi kutatásainak témáit, gondoljunk például a szabadkőművességre vonatkozó kutatásokra. Jancsó Elemér

személyes tárgyú megemlékezései így a kollektív emlékezet kultúrájának a részévé válnak, viszont az egyéni emlékezet – amint az tapasztalható az életművön – társadalmilag meghatározott lesz, mivel az emlékezet módját az érvényben lévő kánon által irányítják.

Irodalom

ANDORKÓ Júlia

2012 Emlékezésmintázatok. In: BORBÉLY András–ORBÁN Jolán–PIELDNER Judit (szerk.): *Irodalom, test, emlékezet*. A BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetének házikonferenciája. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 368-381.

JANCSÓ Elemér

1944/1 Erdélyi írói új feladatok előtt *Világosság*. 1944. december 15.

1944/2 Tudományos életünk új feladatai *Világosság*. 1944. november 23. 30.

1968 A rabság utolsó, a szabadság első napjai. *Utunk* XXIII. 40. 6.

1971/1 Az irodalomtörténész asztalától. *Utunk* XXVI. 29. 4.

1971/2 Tessedik emléke. *Utunk* XXVI. 4. 2.

1971/3 Ligeti Ernő emlékezete. *A Hét* II. 9. 6.

1971/4 Hatvanhárom éves költő első kötete. *Utunk* XXVI. 9. 2.

1971/5 Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok. *Igazság*. 1971. március 5. 4.

1971/6 Kortársak nevében. *Igaz Szó* XVIII. 3. 377–378.

1971/7 Mihelyt tollat fogok a szívemmel beszélek. *Utunk*. XXVI.évf.22. 2

1971/8 A nevelői és tudományos munka egységéről. *Tanügyi újság* XV. 25. 4.

1971/9 Babits és az erdélyi irodalom. *Utunk* XXVI. 32. 2.

1971/10 Levelek a Fekete kolostorból. *Utunk* XXVI. 41. 6-7.

1971/11 Olosz Lajos köszöntése. *A Hét* II. 34. 6.

1971/12 Búcsú Kemény Jánostól. *Utunk* XXVI.43. 2

1971/13 Tíz éve ment el Szántó György. *Utunk* XXVI. 46. 2.

KÁNTOR Lajos

1971 Jancsó Elemér hűsége. *Korunk* XXX. 11. 1715–1716.

KIRÁLY László

1971 Megfontoltan – felelősen. *Utunk* XXVI. 29. 3.

MOLNÁR Ildikó

2011 Az irodalom társadalmi funkciójának esete a transzszilvanistákkal. Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről. *Korunk* XXII. 7. 68-77.

PETR Sámal

2013 Hogyan váljunk szocialista realistává, avagy saját magunk átdolgozott kiadása. *Korunk* XXIV.2. 42–60.

VALLASEK Júlia

2004 *Elátkozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

A köztesség létmódjai Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című regényében¹

A motivikus-tematikus szinten túl a műfaji és mediális köztesség Dubravka Ugrešić regényének alapvető poétikai startégiájaként azonosítható. A dolgozat egyik alapkérdése, hogy irodalom és fotográfia találkozásának a közegében hogyan formálódik az emlékező, magát folyamatosan újradefiniálni kénytelen szubjektum. Első lépésként tehát azt szükséges áttekinteni, hogy milyen létmódjai vannak ebben a regényben a fotográfiának, és milyen jellegű intermediális kapcsolatok jönnek létre a regény szövege, illetve a különböző típusú, funkciójú fotográfiák között. A továbbiakban arra érdemes figyelni, ahogyan a két médiumnak az egymásmellettsége folyamatosan alakítja, újraértelmezi az emlékezés, illetve az önreprezentáció problémáit. A felvázolt szempontok mentén arra is választ kaphatunk, hogy alapvetően mi lehet a tétje e könyv esetében a két médium ilyen erőteljes egymásba játszásának.

1. „A kapcsolatok idővel maguktól kialakulnak”

Dubravka Ugrešić 1996-ban megjelent regényét általában a Jugoszlávia felbomlását követő emigráció léttapasztalatának megörökítőjeként említik. A regény legszembetűnőbb sajátossága, a töredékesség pedig ennek a létmódnak a szükségszerű formájaként értelmezhető. Az emigráció elbeszélhetetlenségének tapasztalata elsősorban az egységes narratíváról való lemondásban mutatkozik meg. A könyv történetek részleteit beszéli el, élettörténetekből kiragadott fejezeteket helyez egymás mellé. A személyes emlékek elbeszélését olykor emlékeket pótló képleírások egészítik ki vagy helyettesítik. Az emigráció sajátos élethelyzeteiről beszámoló életrajzi jellegű epizódok közvetlen,

¹ A dolgozat első változatának megjelenési helye: CSÖNGE Tamás–KIS Georgina–PÁLFY Eszter (szerk.): *Műhelylapok. A Kerényi Károly Szakkollégium Műhelynapjai konferencia előadásainak szerkesztett változata*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kerényi Károly Szakkollégium. Virágmandula Kiadó Kft., Pécs, 2014.

(ön)ironikus hangnemével pedig idézetek és mottók gyűjteménye lép dialógusba. Levél- és képeslapszövegek, naplórészletek mellett esszé-szerű, metanarratív passzusok is helyet kapnak. Ilyen lesz már a regényt indító szövegrész is, mely a berlini állatkertben 1961-ben elpusztult, Roland nevű elefántfőka bendőjében talált, majd később kiállított tárgyakat sorolja fel. Ennek a nem szokványos kiállításnak a szemléléséhez teszi a szöveg hasonlatossá az egész regény olvasását: „Ha úgy érzi, hogy a fejezetek között nincsenek szorosabb, értelemhordozó kapcsolatok, legyen türelemmel, a kapcsolatok idővel maguktól kialakulnak” (Ugrešić 2000: 5). Hasonlóképpen önértelmező jellegűek az emigrációt, az idegenségélményt feldolgozó képzőművészek munkáit személyes hangon, visszaemlékezés-szerűen bemutató részletek.

Az így összeálló szövegegyüttes olyan textuális múzeumként értelmezhető, mely egyszerre teszi lehetővé az emlékezés gyakorlatát, gyakorlását, illetve ő maga válik az emlékéllítés eszközévé. Az ily módon archívumként, gyűjteményként megnyilvánuló szöveg poétikai szervezőelvéként tehát a múzeumi emlékek, elsősorban fényképek nézegetése, illetve maga az albumba rendezés jelölhető meg. Azonban az emlékeknek erre a rendszerezésére, valamiféle logika szerint való sorba állítására irányuló kísérlet is kudarcot vall az elbeszélte történetben. A főszereplő anyja egy retikülbe gyűjtött családi képeket próbál albumba rendezni, de minduntalan kudarcot vallanak az újabb és újabb rendezőelvék: „Vagy albumból volt kevés, vagy fényképből sok. Nem bírt vagy nem tudott dönteni” (Ugrešić 2000: 23). Az önmagát ezáltal is felszámoló emlékező narratíva egyúttal az önéletrajz műfaját is megkérdőjelezi az önreflexív diskurzusban: „A családi album rendezése mélységesen *amatőr* tevékenység. (...) Az önéletrajzírás is (...) voltaképpen *amatőr* tevékenységek körébe tartozik” (Ugrešić 2000: 38). A önéletrajz retrospektív, szelektáló és megszépítő jellege alól igyekszik magát kivonni ez a szöveg. A megnyugtatóan lezárt, nosztalgikus történetek állandóan feldarabolva, a triviálist a művészi igényű megnyilvánulással egymás mellé helyezve biztosítja e szándék megvalósulását.

2. A nosztalgia poétikája – olvasatok

Az egymással gyakran szemben álló kifejezőmódok ütköztetésén túl egymástól eltérő médiumok is alakítják a regény struktúráját, tovább hangsúlyozva a köztesség, az átmenetiség létmódjának tapasztalatát,

valamint így is kiemelve az egységes narratíva és perspektíva létrehozásának lehetetlenségét.

Vladimir Biti szerint a történetbeli elmozdulás és végkifejlet nélküli regényt egy úgynevezett fantomvégtag iránti fájdalom vagyakozás működteti, amelyet a visszavonhatatlanul átalakult léthelyzetben önmagát kereső szubjektum tapasztal. Ennek a keresésnek lesz a kényszerű létformája az állandó gyűjtögetés, a barokk műalkotás poétikájával párhuzamba állítható túlsúlyfoltosság, sokféleség, a megszólalás helyett a végtelen készülődés, a tétovázás. Az elnémulásnak ez a kétségbeesett gyűjtögetésbe forduló melankóliája Dubravka Ugrešić és Walter Benjamin szemléletbeli rokonságára mutat rá. A háború és az új médiumok, a fotográfia tömegesedése hasonló módon, alapjaiban rengetik meg a múlttal való kapcsolatot, megkérdőjelezik a történelemírás és a történetmondás lehetőségét is (Biti 2012: 111–131). Ebben a kontextusban a fotográfia médiumának látszat-jellege asszociálhatóvá válik a regényben ismétlődő angyal-motívummal, s az emigráció egyik alapmetaforájaként használt álom-logikával, ahol az igazság illúziója, a kábulat, a misztikum, szép történetté retusált önéletírás elrejtje az önkényességet és a hatalmi mechanizmus működését (Biti 2012: 122). Nem lesz tartós azonban ez a látszat, mert a fénykép szükségszerűen előhívja a szorongást, a bizonytalanságot, hiszen nem pusztán megörökít, de emlékeztet a felejtés kérelhetetlenségére. A fotó elhallgattat, ugyanakkor egyéni jelentésadásra kényszerít (Biti 2012: 124). A regény paradoxona így éppen abban áll, hogy a szétszórt fényképeket a leírások történetté próbálják összeolvasni, a megjelenített történetek pedig múzeumi tárgyakként tagolódnak állóképek sorává.

Ladányi István tanulmánya szerint a muzealizáció olyan egyértelmű poétikai megoldás, mely jellegzetes huszadik századi, közép-európai téma feldolgozására teremt lehetőséget – s Dubravka Ugrešić alaposan fel is leltározza a hétköznapi élet muzealizációjának művészeti-poétikai előzményeit az anyai fényképalbumtól a kortárs képzőművészeti alkotásokig. Műalkotás és dokumentum határán az egyéni és közösségi identitás mibenlétét és (újra)konstituálódásának módjait kutatja ez a regény. Az egymás mellé helyezett töredékek pedig a múltbeli és jövőbeli identitás töredezettsége között narratív önanonosság kérdésére adott válaszlehetőségekként tűnnek fel (Ladányi 2011: 128–141).

A műfajt iróniával, magát öniróniával kezelő, emotív töltésű könyvet erőteljesen reflektált, személyes hangulatú nosztalgia hatja át,

mely az élet véglegesen elvesztett formái fölött érzett fájdalomnak ad hangot. A Svetlana Boym nyomán meghatározott nosztalgiatípus történelmi szimbólumok helyett a konkrét részletekre (tárgyak, képek) figyel, az egyetlen, visszakövetelt igazság helyett kételkedő, de többféle történetnek teret enged, ugyanakkor visszavonhatatlan és gyógyíthatatlan (Medve 2009: 799).

Az összegyűjtött limlombok között való nosztalgikus bolyongás az eltűnő identitás elsíratása lesz, tudatos gyászmunka, mely tisztában van önmaga esendőségével és szükségszerűségével egyaránt: „Az album és az önéletrajz készítését a nosztalgia láthatatlan angyalának keze vezérli. Súlyos, bánatos szárnyaival a nosztalgia angyala széthessenti az ironia ördögeit. Úgyhogy alig vannak *komikus* albumok, *csúnya* fényképek, *nevetséges* önéletrajzok” (Ugrešić 2000: 40).²

Az emigráció jelenének elbeszélését a visszahozhatatlan iránt való vágyakozás terheli. A berlini bolhapiac, a különféle múzeumok, az állatkert nem a cselekmény háttere lesz csupán. A köztesség, az átmenet tereiben emlékeit gyűjtögető szubjektum az ex-jugoszláv közelmúlt nacionalista kisajátításával szembeni ellenállásként végzi emlékezőgyakorlatait. A kelet-európai közelmúlt apróságait kiállító ócskapiac, a parkon átvezető török büfék, ezek a foucault-i értelemben vett heterotopikus terek maguk is médiumként válnak érzékelhetővé: ezek a sajátos nem-helyek az idegenségtapasztalat, az elbeszélhetetlenség megjelenítői, a múlttal való kapcsolatteremtés közvetítői, az idegenségben a közösség megteremtői lesznek (Sándor 2012: 224–232).

Az albumnézegetésre épülő poétika, a muzealizáció hatásmechanizmusai, az emlékezetnek és kulturális, nyelvi idegenségnek a regényben kirajzolódó topográfija a médiumköziség többretegű megvalósulására mutatnak rá. A legtöbb tanulmány külön kiemeli azonban a fotográfia szerepét *A feltétel nélküli kapituláció múzeumában*. Sándor Katalin a regény fotografikus olvasatát látja lehetségesnek, tekintve, hogy a könyvben megjelenő egyetlen valódi fénykép kétszer is ekphrasztikus szöveggént íródik szét a műben (Sándor 2010: 187–199). A fotografikus olvasat lehetőségét továbbá indokolja, hogy a narrátor maga is gyakran helyezkedik egy imaginárius kamera keresője mögé mintegy textuális „klikkeléssel” alakítva a vizuálist egy diszkurzív archívum részévé: „Amikor 1986-ban, keresztülhágyva a sötét, poros padlás gerendáin, Ilja Kabakov moszkvai festő műtermének kivilágított

² Kiemelés az eredetiben.

terében találtam magam, képzeletben kattintottam egyet” (Ugrešić 2000: 45). A fotográfia így olyan intermedialis poétikai stratégiaként jelenik itt meg, amely a történetírás, az önéletrajz (ön)reprezentációs problémáira kérdez rá, kiemelve annak közvetített, kulturálisan és történelmileg meghatározott, megkonstruált, performatív aspektusait. A fotografikus olvasat mindezek mellett magának a diskurzusnak a mediális heterogenitását is felszínre hozza, amennyiben a foto/gráfia fogalma, a kép és szöveg itt megjelenő kapcsolata rokonítható Mitchell „kép-szöveg” fogalmával. A kép-szövegben megtörnek a képi és a diszkurzív keretek, e két reprezentációs gyakorlat folytonos dialektikáját idézve elő. A fotográfia így rést üt a textuális szöveten, a szöveg Másikjaként megtöri a verbális narratíva linearitását, feltartóztatja a történetek idejét, és a nyelv által kevésbé hozzáférhető tapasztalatokat mutat meg (Sándor 2010: 198).

3. Intermedialitás – fogalmak, irányok

Fotográfia és irodalom, kép és szöveg viszonyát a fentiek értelmében már nem lenne megalapozott a kép-szöveg konkurencia kontextusában vizsgálni, hiszen maga a regény csak műfaji sokféleségével is túllép a reprezentációs gyakorlatok hierarchizálásán. A médiumok közötti konstruktív, komplex kapcsolatok analízise az intermedialitás tárgykörébe vonható.

Az *intermédia* kifejezést először Amerikában tette közkeletűvé Dick Higgins, aki arról beszél, hogy korának számos műalkotása tulajdonképpen egyetlen közeghez sem sorolható. A ready-made valahol a művészet és a mindennapi élet *között* helyezkedik el, a happening pedig jóval túllépi a képzőművészet műfajainak határait (Higgins 2001). Az intermédia fogalmát Higgins úgy próbálja szűkíteni, hogy elhatárolja a multimédia és magyarul sokszor vegyes technikának nevezett mixed-media terminusoktól, kihangsúlyozva azt, hogy egy alkotás nem attól intermedialis, hogy különböző művészeti megnyilvánulások „anyagai” egymás mellé helyeződnek, sokkal inkább attól, hogy ezek egyetlen „konceptuális fűziót” alkotnak. (Külön kategóriába sorolja eszerint például az operát vagy az olajfestéket és guást együtt használó festményt az olyan alkotásokkal szemben, mint a speciális „grammatika” szerint elrendezett fotósorozat, melynek darabjai mintha egy mondat szavai lennének.) Higgins azt mondja, az intermedialitás tulajdonképpen a műalkotás létmódját, működését jelöli, s ennek a tulajdon-

ságnak a felismerése jobbra megkönnyíti a mű meghatározását és hozzájárul jelentőségének megértéséhez is.

Irina O. Rajewsky tágabb értelemben olyan konfigurációkról beszél, melyek a médiumok közti határok átlépése nyomán valósulnak meg (O. Rajewsky 2005: 46). A szerző az intermedialitás irodalmi vonatkozásait vizsgálja, és ennek érdekében három alkategóriát határoz meg: mediális áthelyezés, médiumkombináció és intermediális utalás. A mediális áthelyezés jellemző példája az irodalmi alkotások filmes adaptációja, melyben az előbbi gyakorlatilag forrása az utóbbinak, s maga az átvitel egy médiumspecifikus, átalakító folyamat. A médiumkombináció itt az operatőr Higgins intermédia fogalmáig olyan alkotásokra vonatkozik, melyek legalább két médiumforma materiális-konceptuális együttműködését feltételezik egy alkotás létrehozásában. A mediális referencia bizonyos médiumspecifikus technikák, eljárások imitációját, felidézését, tematizálását jelenti egy másik médium által. A maga anyagságában tehát csupán egyetlen médium van jelen a befogadó számára, de az egy „olyan/úgy, mintha” jelleggel folyamatos kapcsolatot tart valamelyik másikkal egyféle szemiotikai kommunikációban. A mediális referencia bizonyos markerekkel dolgozik, melyek alapján a befogadó érzékelheti, értheti a másik médiumra való utalást. (Például amikor egy színházi előadásban a színészek egy hatalmas képkeret mögött kezdenek el játszani.) Mediális referenciáról beszélhetünk például az ekphrasztikus szöveg esetében, amely úgy viselkedik, mintha festmény vagy fénykép lenne, miközben ő maga hozza létre.

Joachim Paech a film mediális sajátosságait elemezve jut el az intermedialitás definíciójához. Szerinte a médium eleve mindig a hozzá képest másokban válik érzékelhetővé, így az intermedialitás a különbözőségnek az eseménye lesz, melyben a médium új formát nyer. Paech kétféle intermedialitásról beszél, melyek közül az egyik szimbolikus, a másik pedig materiális szinten valósul meg (Paech 2000). Ennek értelmében egy régebbi médiumnak egy újba való beíródása, nyomhagyása szimbolikus intermedialitásnak nevezhető, amennyiben az előbbi témaként szolgál az utóbbi számára a narráció, a leírás szintjén. A következő szint pedig az, ahol maga a reprezentáció anyaga (például egy mechanikus szerkezet, egy fénykép, egy festmény vagy zenei hang) jelenik meg egy másik médium összetevőjeként (ahogy a film is több, különálló fényképből tevődik össze).

Pethő Ágnes a film intermedialitásának elméleteit áttekintő tanulmányában éppen azokat a módszertani kísérleteket leltározza fel,

melyek az intermedialitás koncepcióját próbálják modellálni (Pethő 2010). Yvonne Spielmann Greenaway filmjeinek intermedialitásáról beszélve mediális átalakulások és összekapcsolódások egész hálózatát, rendszerét írja le. A médiumköziség érzékelése, érzékelhetősége a különböző megközelítésekben úgy lesz elgondolható, mint a tükröződés tapasztalata, nyomhagyás, a különbözőség élménye, az átmenetiség formája vagy egy „parazita harmadikkal” való találkozás. A tanulmány arra is rámutat, hogy az intermedialitás nem csupán mint állapot, hanem Paech elképzelésével rokon módon mint performatív aktus, aktív cselekvés is felfogható. Ilyenkor beszélünk médiumok közötti határok átlépéséről, formákkal való játékról, az elmozdulás alakzatairól. A médiumoknak ezt az átjárását, átjárhatóságát mindazonáltal a legtöbb elmélet csak figuratív értelemben látja lehetségesnek, retorikai alakzatok, trópusok, művészeti eljárások segítségével (Pethő 2010: 48).

A művészetek közötti konceptuális köztességen túl Henk Oosterling a mentálisan és fizikailag is érzékelhető köztes lét (*interesse*) érvényességét hangsúlyozza (Oosterling 2003). Oosterling a Gesamtkunstwerk fogalmának ellenében (annak érvényvesztéséről beszélve), olyan folyamatként próbálja megragadni az intermedialitást, mely jelenlét és hiány, médiumok közötti folyamatos átjárás, mozgás eredménye, s fő jellemzője a kapcsolat és az átmeneti, ideiglenes jelleg. Médiumok egymásba épülésének, összekapcsolódásának ezt a használatban is érzékelhető formáját J. D. Bolter és R. Grusin könyve a remedializáció jelenségével azonosítja (Bolter–Grusin 1999).

Bár a fent említett elméletek nem ugyanabból a perspektívából, s nem azonos következtetésekre jutva közelítenek az médiumköziség problémájához, a felismerés, hogy maga a médium csak egy másik médiumhoz viszonyítva, egy másikban avagy egy másik által válik érzékelhetővé, megragadhatóvá, mindenik esetben alapvető fontosságú.

Irodalomról és más médiumokról beszélve felvetődik a kérdés, hogy tulajdonképpen hol van ez a másik. A szövegben utalások, retorikai, poétikai stratégiák formájában? Szimbólumok takarásában? S hogyan csak a szöveg áll rendelkezésünkre, akkor mit jelent mégis az, hogy között? Más médiumok nyomait, amint azok beíródnak, textussá transzformálódnak? Vagy éppen arról a kiterjedés nélküli határsávról beszélünk, amely az eldönthetetlenség, a hibridizáció helye? Hely egyáltalán az, amit megragadni próbálunk? Talán inkább egy folyamat, mentális mozgás, amelynek során megfelelő körülmények között kapcsolatokat észlelünk. „A médiumok »között« nem maguk az intermedialisnak te-

kinthető szövegek vannak általában, hanem elsősorban az interpretáció írja be őket ebbe a köztességbe” (Pethő 2002: 10–11).

4. Fotográfia és irodalom között

A köztességnek ezt a dinamikus állapotát *A feltétel nélküli kapituláció múzeumában* a fotográfia mediális nyomai teszik leginkább érzékelhetővé. A regény szerkezete, a személyes emlékek elrendezése a sorrend önkényességén és eredendő töredékességen alapul. A beillesztett, illusztrációként megjelenő képek helyett itt képleírásokat, ekphrasztikus szövegeket olvasunk. A fotográfiák önmagukban való értéke helyett a kép textualizálása során létrejövő egyéni értelemadás válik lényegessé a személyes emlékezetből táplálkozó múltbeli identitás felépítésének megkísérlésekor. Az egyetlen valós fénykép a könyv borítóján éppen dokumentum-funkciója hiányában válik emlékgeneráló eszközzé, az emlékeket rituális gyakorlat során előhívó mentális tevékenység médiumává. A saját élethelyzetére is kontemplatív iróniával tekintő szubjektum megképződésének egyik formája a fotografikus látásmód. A narrátor felismeri, elviseli, ő maga is produkálja, majd dekonstruálja a mindenkori másikat szemlélő tekintet kulturálisan meghatározott, hierarchiát, értékítéletet teremtő erejét. A szelekció, a pillanatnyiság, a mesterségesen kimerevített pozíció, a képzeletbeli klikkelés, az emlék(kép)ek esztétizáltsága ennek a látásmódnak a regénybeli megnyilvánulásai. A kimerevített pozíció kimerevített idővé konvertálódik a narrátor „belső albumában”, ahol az emlékek képszerű sorozatokban tárolódnak az emlékörzés tudatos tevékenységének tanújeleiként.

A fotográfia egyszerre lesz az emlékezés, emlékörzés, az archiválás eszköze, ugyanakkor a szelekció, a keretezés, a kiemelt pillanatok rögzítése révén a felejtés záloga is. A fényképkészítés aktusa, a testet változásában megmutatni képes fénykép itt is előhívja a fotográfiáról szóló diskurzusban oly gyakran felvetett halálfélelmet. A saját képek szemlélése pedig a szubjektumnak az önmagához képest való megrendítő másságával szembesíti a narrátort.

Az intermedialitás tehát egyszerre többféle létmódjában is érzékelhető Dubravka Ugrešić regényében. Az albumok, gyűjtemények, kollázsok működésén alapuló poétikai stratégia nyitottá teszi a szöveg-töredékek olvasásának sorrendjét, teret engedve ezáltal az olvasói döntések szabadságának, a befogadói tapasztalat sokszínűségének. A könyv bizonyos fejezetei például önálló novellaként, más részletek

tematikus idézetgyűjteményként, metanarratív esszéként is olvashatóak. Mediális markereknek, a mediális nyomhagyásnak tekinthetőek a textuális fényképezőgép-kattintással záruló elbeszélő részek, a pillanatot kimerevítő leírások, az önkényesen összeválogatott, a regény szövegével keretezett idézetek.

Az ekphraszisz beszélője olyan közvetítő-néző pozíciójába helyezkedik, aki explicit módon kinyilvánítja a medIALIZÁCIÓ aktusát, ezzel pedig nem csupán a kép és szöveg létmódbeli távolságát hangsúlyozza ki, hanem önmagára mint kapcsolatot, lehetséges átjárást, átjátszást teremtő szubjektumra is felhívja a figyelmet: „Máskor elmélyülten szemlélem a három fürdőző nő tükröződését a vízen, egyenesen az arcomba néző arcukat, elmerülök bennük, mintha megfejthetnék valami titkot, mintha felfedezhetnék egy repedést, egy rejtett átjárót, melyen átcsúszhatnak egy másik térbe” (Ugrešić 2000: 9). A családi album képeinek leírása emlékkeremtő, emléktörzsozó gesztus. A személyes élményt megőrkítő, kiégett csoportfénykép ekphraszitikus (re)konstruálása rituális emlékezésgyakorlattá válik: „A századeleji, megsárgult fénykép olyan, mint a sötét ablakban világító lámpás – engesztelő, titkos gesztus, mellyel képeket húzok elő a közömbös fehérségből” (Ugrešić 2000: 209).

Az átmenetiségnek ez a több síkon megvalósuló formája egyszerre értelmezhető metapoétikai gesztusként és traumakezelés megnyilvánulásaként. A történetírás két alapvető forrásának mediális egymásba játszása, kölcsönös elbizonytalanítása által a regény a historiográfia és a biográfia problematikusságát veti fel, ezen belül pedig a közvetítettség, megalkotottság, illetve a szelekció lehetséges hatásaira világít rá. A képi reprezentáció megkonstruáltsága, az objektivitás reményének elvesztése és az elbeszélhetőség lehetetlenné válása az identitás közvetíthetőségét bizonytalanítja el. A szöveg képkockákra töredezik, a képek textualizálódnak, felszámolódnak a statikus és biztos látás, a megértés bizonyossága. Az élmények mentális albumba raktározódnak, a képleírások pontosságát visszavonódnak azok módosított megismétlése során – nem marad más, mint az apró limlomoknak, a múlthoz való visszatalálás fogódzóinak a gyűjtögetése, rituális rendszerezése. Emlékezés és felejtés dialektikája ez, amely az elveszített emlékezet félelmét és az e fölött érzett beletörődést helyezi egymás mellé. Kép és szöveg, az egymást alakító, egymást felszámoló két médium Dubravka Ugrešić regényében a formálás, az egymásba játszás eseményének performatív aktusában konstituálódik. Ez a performativitás teremt meg a

lehetőséget az elveszett múlt, az elkobzott emlékezet, az emigrációs otthontalanság traumájának gyógyítására.

Bár a regény akár használati utasításként is olvasható bevezetője az egymás mellé helyezett töredékek sorrendjének véletlenszerűségét, kapcsolataik esetlegességét emeli ki, a könyv szerkezete mégis konceptuális megalkotottságról árulkodik. A páratlan számmal, német nyelvű címmel jelölt fejezetek alkotják a tulajdonképpeni gyűjteményszerű egységeket. A folyamatosan számozott idézetek, pillanatképek, leírások sokféleségéből rajzolódik ki az emigráció jelenének állapota. Az első fejezet (*Ich bin müde*) a berlini hétköznapiok megélését, a harmadik (*Guten Tag*) magának a városnak az érzékelését körvonalazza. Az ötödik fejezet (*Was ist Kunst?*) esszéisztikus passzusai az emigráció tapasztalatát feldolgozó társadalmi gyakorlatokról vallanak – bemutatják a művészet lehetséges útjait, megmutatják a bolhapiacokat mint a közelmúltra való emlékezés helyeit, a teret, mely a mindenkori idegenségben képes megteremteni (kulturális, etnikai) közösség nosztalgikus illúzióját. Az utolsó fejezet (*Wo bin Ich?*) a múzeumi tárgyak helynélküliségével rokonítja a múltját vesztett emigránsok létezését. A számozott töredékek sora és a regény zárlata itt keretszerűen körbeér. A regény nyitómondata – „Ich bin müde” – megismétlődik az utolsó részletben: „Néha eszembe villan, hogy el kellene menni, de nyomban elállok ettől, megbékélek. Nem tudom, hová mennék ebből az üveg-gömbből, s a lábam is fáradt, mintha hozzáragadt volna a lépcsőhöz a talpam...” (Ugrešić 2000: 285). A páros számmal jelölt fejezetekben a rendezés, rendszerezés vágya fogalmazódik meg direkt és indirekt módon egyaránt. A második fejezet (*Házi múzeum*) fókuszában az anya alakja áll. Az anya önértelmező narratívája irodalmi, filozófiai passzusokkal kerül dialogikus helyzetbe. A szintén emigráns szülő történetével, a beillesztett naplórészletekkel, a gyermekkori emlékek önéletrajzi jellegű, álomszerű felidézésével és az ontológiai mélységű kérdéseket felvető idézetek ütköztetésével anyja sorsában önmagát keresi vissza a szubjektum. A negyedik fejezet (*Archívum*) hat önálló novellaként is olvasható történetet beszél el „a teret elhagyó angyal diszkrét motívumával.” Mindenik történet az én és a másik idegenségének egy-egy változata. A hatodik fejezet (*Csoportfénykép*) a szétesett Jugoszlávia, a háború traumáját megtapasztaló barátnői társaság tagjainak történeteit mondja el. Hét történet, a háborús eseményekhez való hét különböző viszonyulásmód. Az egykori közös élmények és a háborút követő egyéni életutak egy kiégett, üres fénykép nézegetéséből

bomlanak ki, s ezzel el is bizonytalanítják narráció hitelességét: „Üres fényképünk néhány évvel ezelőtt készült egy vacsorán, melyre emlékezni *kívánok*. Ámbár az is lehet, hogy sohasem vették fel. Lehet, hogy mindent én gondoltam ki, hogy a közömbös fehér felületre nem létező arcokat vetíték, és olyasmit írok rá, ami sohasem volt” (Ugrešić 2000: 209).³

A berlini jelent, az emigrációs lét hétköznapijait leíró és értelmező fejezetek úgy foglalják keretbe a regényt, hogy egyszerre tükröznek lezártásgot és önmagába forduló körkörös mozgást is. A lezártásgot a szöveg végére illesztett dátum, időintervallum megjelölése is alátámasztja: 1991–1996. A regény ez által egy meghaladott állapot megörökítőjévé válik. Az állandó mozgást, újraeledő belső feszültséget hangsúlyozzák az ismétlés különböző formái: címdalton található kép kétszeri leírása, a fényképek nézegetésének visszatérő, rituális gyakorlata, a hasonló gondolatokat megfogalmazó sokféle idézet összegyűjtése, a regény alapmotívumainak periodikus visszatérése.

5. Az üvegen innen és túl

Visszatérő motívum a kis városkát magába záró apró üveggömb is. Ez a tárgy először eufemizált város-emlékként jelenik meg: „Az első tárgyak korszakában az üveggömb volt az első haszontalan holmi a házban. A gömbben volt egy kis város. (...) Valamivel később az ilyen varázsgömböket kidobták (valami miatt giccsnek minősítve őket. (...) Most is érzem az ujjaim közt a sima hideget, figyelmesen szemlélem a kis városka kulisszáit, olyan parányi, és oly távoli, mintha egy másik bolygó volna” (Ugrešić 2000: 84). A jelentés nélküli dísz tárgy az ex-jugoszláv (tömeg)kultúra jelképévé, megőrzőjévé transzformálódik, s a mozdulatlan műanyagvárost szemlélő tekintet számára a megszépítő nosztalgia terét nyitja meg. A gömbbe, a tökéletes formába zárt állapot lesz a gyermekkori idill: „Üldögélünk így, parányian, az üveggömbbe szorulva, virághavazásban, teljesen egyedül a világon, Tomica meg én” (Ugrešić 2000: 85). Ez a burokba zártásg azonban nem pusztán a biztonság, hanem rabság is. A nyelvben megképződő anyafigura is ott ül egy ilyen gömbben, „és nyalogatja ujjáról a hópelyheket.” Ennek a megkonstruált

³ Kiemelés az eredetiben.

alaknak az analízáló szemlélése⁴ sajnálatba fordul át,⁵ ez az érzelmi többlet, a babusgató gondoskodás elhomályosítja, eltünteti a gondosan összerakott, textuálisan megrajzolt arcot: „A tenyerembe veszem a gömböt, mint egy almát, a számhoz emelem, és saját lélegzetemmel melengetem. Anyu eltűnik a ködben” (Ugrešić 2000: 110). A regény befejezésében a narrátor végül magát pozicionálja ennek a gömbnek a terébe, állapotába, ahonnan kimozdulni már csupán akarat kérdése lenne: „Néha eszembe villan, hogy el kellene menni, de nyomban elállok ettől, megbékélek. Nem tudom, hová mennék ebből az üveggömbből, s a lábam is fáradt, mintha hozzáragadt volna a lépcsőhöz a talpam...” (Ugrešić 2000: 286). A szövegtöredékekből, emlékképekből összeálló szubjektum végül benntapad ebben a sajátos burokból, melyhez az angyalok illuzórikus világa, a nosztalgia nedves, ragadós anyaga tapad. Ez az üveggömb-lét lesz a kommunikálhatatlanság álságos kijátszója, a megnyugvás és beletörődés záloga az örök bent-levés, a másiktól, az idegentől való elzárkózás útján. De a megnyugvás, a gyógyulás olcsó szentélye, üvegpalatája ironikus módon egy fitness-szalonná, ahová a megváltás csillagként a berlini Europa Center tetején forgó háromágú Mercedes-embléma világít be.

Az elveszett identitásnak ez az olcsó, keserű szuvenírként való muzealizációja azonban több módon is megkérdőjelezi önmagát. A nagyváros, a fitness-szalonná sehová sem vezető mozgólépcsőin minden egyén ugyanúgy eltárgyasul, s megteremtődik egy új, identitás, jelentés nélküli alakokból álló „közösség”: „Sorban masírozunk, mi, mozgó bábok, mindenki a maga ritmusában.” Az elzártságából való kimozdulás lehetetlenségének indoklása szintén a beletörődés iróniáját képezi: a testi fáradtságra való hivatkozás. A láthatatlanná válás, a meg nem értés tapasztalata, a szemlélő másik hiánya felszámolja a ragacsos nosztalgiában, felkavart műhóban kimerülten ácsorgó kiüresedett létmódot: „Az üvegen át látom a Kaiser Wilhelm templom tornyának kiszakított töredékét. De senki sincs, aki láthatna engem. A jókora orosz szarkákon kívül...” (Ugrešić 2000: 286).

Ahogy az üveggömb banális giccstárgyból jelentőségteljes emlékhordozóvá válik, úgy alakulnak a könyv összegyűjtögetett idézetei, nosztalgikus és angyalokkal tarkított történettöredékei a traumakezelés

⁴ „Nézem az üvegen át, elgondolkodom róla, megpróbálom kitapintani lényegét. Forgatom a gömböt, és arcán átvonulnak Emma Bovary, Maureen O’Hara, Tess, Carrie árnai...” (Ugrešić 2000: 110)

⁵ „...olyan kicsike, biztosan rettenetesen magányos, biztos fázik...” (Ugrešić 2000: 110)

rituális eszközeivé. Az emigrációval kapcsolatos idézetek tobzódása, a szintén emigráns anya történetének fényképek segítségével való újramondása, a töredékes narráció albumszerű jellege a traumakezelés rituális gyakorlata lesz. Ezt a rituális jelleget emeli ki a regény körkörös, ismétléseken alapuló szerkezete is. Az utolsó oldal lezártságot hangúlyozó dátumai (1991–1996), a borítókép többszöri ekphrasztikus újraírása valamint a cím pedig magát a könyvtárgyat avatja emléktárggyá, személyes archívummá. Egy középkorú értelmiségi nő olykor nosztalgikus, máskor szigorúan analitikus, kollázszerű személyes múzeuma lesz ez a könyv, ahol a jugoszláv múlt minden kellemes és kellemetlen elemét az emlékezés távolsága olvasztja eggyé. Nem marad mégsem statikus ez a kép, hiszen a gyűjtemény több perspektívát is felvázol, az adott élethelyzethez való viszonyulás többféle stratégiáját helyezi egymás mellé. Az otthonalanságában helyét és múltját kereső szubjektum számára a berlini jelen állóképszerűvé válik, egy állapotá, amelyben (még) nincs lehetőség és energia („a lábam is fáradt”) a továbblépésre. Ebben a szemlélődő létmódban a családi, személyes fotókkal való találkozás a test változásaival való szembenézést is maga után vonja. A saját testre vetett tekintet további kérdéseit veti fel az identitás meghatározhatóságának: az öröklött testalkat kapoccsá válik az ismeretlen ősök felé, az öregedő arc látványa viszont traumatikus távolságot teremt az egykori és mostani én között. A képek megírása, a kimondás megjeleníti ezt a traumát, ugyanakkor út lehet az elfogadás felé. A képekkel való találkozás azonban az emlékezés kudarcának kiemelőjévé is válik, amikor a narrátor nem arra emlékszik, ami a képen van, illetve olyan fényképre emlékszik, amely talán soha nem is létezett.

A szubjektum számára a fotográfia és a történetmondás, a nyelv lenne a fennálló személyes krízishelyzetben az önmeghatározás záloga. A fotók történetekké állhatnának össze, a szavak lehetőséget jelenthetnének az identitás verbális meghatározására. Ehelyett azonban folyton felszámolják egymást, megkérdőjelezzik egymás érvényességét. Talán a kötet utolsó mondata adhat reményt ebben az állandó önfelszámolásban: „De senki sincs, aki láthatna engem.” A látás, egy esetleges másik, aki rám tekint, itt a megértés lehetőségét jelentheti. Nincs tehát érvényes önmeghatározás, csak a megértés reménye múlt és jövő között. A fényképek és a szavak összjátékában, az intermedialitás performativitása révén pedig a könyv e köztes létállapot emlékműve lesz.

Irodalom

- BITI, Vladimír
2012 Szétszórt otthon. *Filológiai Közlöny* LVIII. 2. 111–131.
- BOLTER, Jay David–GRUSIN, Richard
1999 *Remediation. Understanding New Media*. The MIT Press, Cambridge
- HIGGINS, Dick
2001 *Intermedia. Leonardo* XXXIV. 1. 49–54. (Korábbi közlés: 1965, 1981)
- LADÁNYI István
2011 Muzealizáció és identitás Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című regényében. In: HORVÁTH H. Attila (szerk.): *Társadalmak, nyelvek, kultúrák*. Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém, 128–141.
- MEDVE A. Zoltán
2009 Ludizmus, nosztalgia, identitás Dubravka Ugrešić műveinek kontextusában. *Jelenkor* LII. 7–8. 799–808.
- OOSTERLING, Henk
2003 Sens(a)ble Intermediality and Interesse. Toward an Ontology of the In-Between. *Intermedialités* I. 1. 29–46.
- PAECH, Joachim
2000 *Artwork – Text – Medium. Steps en route to Intermediality*. URL: <http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/LitWiss/MedienWiss/Texte/interm.html> [2014.02.15.]
- PETHŐ Ágnes
2002 Szövegek a médiumok „között”. In: PETHŐ Ágnes (szerk.): *Képvitelek. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 7–13.
- PETHŐ Ágnes
2010 Intermediality in Film: A Historiography of Methodologies. *Acta Universitatis Sapientiae. Film and Media Studies*. III. 2. 39–72.
- RAJEWSKY, Irina O.
2005 Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialités* III. 6. 43–64.
- SÁNDOR Katalin
2010 Photo/graphic Traces in Dubravka Ugrešić’s *The Museum of Unconditional Surrender*. In: ELLESTROM, Lars (szerk.): *Media Borders, Multimodality and Intermediality*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, 187–199.
- SÁNDOR Katalin
2012 The ‘Other Spaces’ of Exile in Dubravka Ugrešić’s *The Museum of Unconditional Surrender*. *Acta Universitatis Sapientiae. Philologica* IV.1. 224–232.
- UGREŠIĆ, Dubravka
2000 *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*. Európa Kiadó, Budapest

A regény színpadra alkalmazása mint értelmezés (Jósika Miklós: *A könnyelműek*, Finta Károly: *A néger*)

Báró Jósika Miklós irodalmi munkássága, regényeinek sikere és elismertsége, tudatos irodalomnépszerűsítő törekvései szervesen kapcsolódnak a reformkori irodalmi élet színvonalának emelkedéséhez és a pluralizálódó olvasóközönség számbeli növekedéséhez a 19. századi policentrikus változások, a politikai, gazdasági, társadalmi, jogi, illetve kulturális átalakulások dinamikus kontextusában. Irodalmi munkásságának palettáján, a több mint ötven prózai alkotást számláló életműben izgalmas színpontot képez Jósika Miklós első társadalmi regénye, *A könnyelműek*, amely 1837-ben jelent meg, az írói hírnevet megalapozó két történelmi regénye után.¹ A műfaját² és tárgyvilágát tekintve kuriózum értékű irodalmi mű narratív szerkezetére nézve is egyedülállóan minősül írásművészetében: sajátossága abból adódik, hogy a történetet négy, egymással laza kapcsolatban álló fejezetre osztja, e fő cselekményszál köré keretes szerkezetet épít. Ebben a szemantikai és szerkezeti polifóniában³ kora társadalmát a magánszféra, intimitás kevésbé megszövegezett, tabukérdéseket és határokat feszegető erkölcsi, pszichológiai, nemi és faji jellegzetességek problematikus kérdésfelvetése mentén mutatja be, utalva az aktuális politikai-szociális-történelmi paraméterek függvényére, a nyilvános szféra helyzetképre. A magánéletüket érintő döntésekben, viselkedésben, kapcsolataikban könnyelmű szereplők története mentalitástörténeti mozzanatokot hangsúlyoz: azt, hogyan vélekednek kölcsönösen egymásról az afroamerikai–fehér sztereotípiákat megélő, elfogadó vagy elutasító közösségek és egyé-

¹ 1836-ban *Abafi* című regényével nyert hatalmas elismerést olvasói és kritikai körökben egyaránt, ezt követően jelentette meg ugyanabban az évben a *Zólyomi* című regényt.

² A társadalmi regény műfajával már Jósika Miklós fellépte előtt is próbálkoztak, de nem arattak osztatlan sikert, példaként említhetők Kazinczy Ferenc és Vitkovics Mihály érzelmes levélregényei, Kármán József *Fanni hagyományai*, Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott* vagy *Egy tél a fő városban*, vagy akár Fáy András *A Béltékylház* című regényei. L. Fried 1990: 650.

³ Szabó Zoltán stílustörténeti terminusait alkalmazom, a romantika stílusának/ stílusfejlődési tendenciának mint struktúrájának a rendezőelve a szemantikai és szerkezeti összetettség, többsíkúság. L. Szabó 1998: 111.

nek; melyek a házasságtörés erkölcsi következményei egy adott kor-szakban, társadalmi rétegekben; melyek a nemi könnyelműség hatásai és milyenek a faji, illetve nemi megkülönböztetés vetületei a mikro-, illetve makroközösségben, hogyan ragadható meg az igazságszolgáltatás, a moralitás értékrendje, mindezek milyen feltételek és határok között képzelhetők el.

Jósika Miklós regényének recepciótörténetében, a társadalmi regény olvasókra tett hatásának a feltérképezésében, az olvasóknak a regényhez, az abban megfogalmazott esztétikai-erkölcsi normákhoz való viszonyulásmódja elemzésében releváns mozzanatnak bizonyul az adaptációvizsgálat, amelynek során rekonstruálható a forrásmű értelmezésének, megértésének folyamata és jellege. Jelen dolgozatban felvetett kérdéseim 19. századi adaptációs megoldásokra irányulnak egy textuális összehasonlítás és szembeállítás keretei között, azt az adaptáció képletet fogadva el, amely interpretáció, megértés és átvitel koherens viszonyában képződik. Egymás mellé helyezve regényt és szövegkönyvet nemcsak arra vagyok kíváncsi, mennyiben lesz hű tolmácsolója, újraalkotása a dráma a regénynek, sokkal inkább érdekelnek azok az elkülönböződések, nyomok (kardinális komparációs kiindulópontok), amelyekből kitűnik a dramaturg beavatkozása az eredeti mű természetébe, amikor azzal nem azonos, de hatásában egyenértékű, autentikus művet hoz létre.

Finta Károly reprezentatív befogadója, kreatív kortárs olvasója a Jósika-regénynek abban az értelemben, hogy átdolgozva a romantikus elemekben gazdag regényt színpadi művé, saját regényolvasatát ismer-teti, egyéni⁴ olvasói élményét közösségi élményként megtapasztalható-vá teszi. Az adaptáció egyfelől népszerűsíti a forrásművet, másfelől magában foglalja annak értelmezését és kultúrába való befogadását, valamint feltárhatóvá teszi azokat az értelmezési szempontokat, amelyek mentén a dramaturg a regény lapjain kibontakozó történetet a színház nyelvére fordítja, hangzó szöveggént, megkonstruált jelenetek egységeként létrehozva *A néger* drámát.

A kézirat nagyon jó állapotban őrződött meg, kalligrafikus, könnyen olvasható kézírás, fekete tintával írott, 120 oldalnyi szövegkönyv, jobb alsó sarokban őrszóval. Az összefűzött szövegkönyv borítóján levő címkéből kiderül, hogy a mű 1843-ban készült. A címlapon ol-

⁴ A szövegkönyvíró szubjektivitásának (olvasási szokásának, szövegértési képességeinek, ismereteinek, alkotói módszereinek, fantáziájának) vitathatatlanul nagy szerep jut az átdolgozás folyamatában.

vasható a szerző, Finta Károly neve, művének címe, megjelölve báró Jósika Miklós *A könnyelműek* című regényét mint a dráma mintájával szolgáló forrást. Ezt egészítik ki azok a bejegyzések, amelyek alapján végigkövethető a szövegekönyv útja a színpadi előadásig. 1846. szeptember 23-án vette kézhez Szigligeti Ede a példányt, 182. sorszámmal látta el, Erdélyi János 1846. szeptember 24-én vette át. A színház drámabíró bizottsága 1846. szeptember 29-én elfogadta a benyújtott darabot, a drámabíró választmány határozatát Erdélyi János, a bizottság jegyzője írta a címlapra. A lap alján pecséttel Szigligeti Ede megjegyzése olvasható a Nemzeti Színházhoz való benyújtásról. A kézirat végén üresen maradt második oldalon levő feljegyzésből kiderül, hogy a drámát 1846. október 13-án a királyi cenzúrára küldték, ami a színpadi előadás engedélyezése érdekében volt fontos, a válasz is szerepel a szövegekönyv utolsó beírt oldalának alján, Palugyay Imre, a Királyi Könyvbíró Főhivatal tollvivője, 1846. október 23-án Budán kelt bejegyzése szerint a benne tett javításokkal, módosításokkal engedélyezik a mű nyilvános előadását.

A kézirat szövegben kétfajta javítás szerepel. Fekete tintával maga a szerző javította ki félreírásait, esetlegesebb gondolatait, más kézre utalnak viszont a ceruzás javítások és rövidebb-hosszabb szövegrészek áthúzásai. Nem tekinthetők markáns vagy agresszív beleavatkozásnak a mű világába, szerkezetébe, hiszen egyrészt kevés a korrigáló-javító jellegű beírás, másrészt apró stiláris finomításként, grammatikai szerkezetek pontosításaként értelmezhetőek a drámai hatáskeltés illetve az előadás időkereteinek függvényében. A kivágott szövegrészek valamint a ceruzás bejegyzések sokkal inkább utalnak egy dramaturgiai tudással, rendezői látással bíró személyre, például Szigligeti Edére vagy Egressy Gáborra, mint cenzori módosításra.

A Magyar Színművészeti Lexikon Finta Károly címszó alatti rövid bejegyzéséből a szerzőre vonatkozólag két fontos információ tudható meg: származását tekintve erdélyi, várfalvi nemes, Torda-Aranyos megyéből, ennek mentén a Jósika Miklós névhez való kapcsolata kettős irányban értékelhető⁵; irodalmi érdeklődése a romantikus dráma köré koncentrálódik. Színműve *A néger*, dráma négy szakaszban, amelyet Jósika Miklós *A könnyelműek* című regényéből írt, ez 1846. október 28-án került bemutatásra a Nemzeti Színházban, Pesten, ezt meg-

⁵ Társadalmi-rendi viszonylatban érintkezésben lehetett a Jósika-család várfalvi ágának magas hivatali funkciókat betöltő tagjaival, értő irodalomkedvelőként pedig méltán foglalkoztatta az erdélyi írófejedelem munkássága.

előzően francia drámafordítás kapcsolódik nevéhez, Victor Hugo *Hernani, vagy: a castiliai becsület* című drámája, amely szintén műsorra került, 1841. október 19-én.

A színpadi adaptáció műfajára nézve irányadó a szövegkönyv címlapján olvasható, a szerző és a javító által is áthúzott regényes műfajmegjelölés, amit a vizsgált korszakban 'romantikus' jelentésben használtak. A szövegkönyv borítóján levő címkén csak az eredeti 'drama' megjelölés olvasható a cím alatt. Az áthúzásnak mintegy ellentmondva, a dráma világát, koncepcióját, szerkezeti megoldásait és eszköztárát a romantika–rémmantika stílusjegyei határozzák meg. A regényt jellemző szerkezeti és szemantikai polifónia a dráma többsíkú és összetett jelentéshálójában, szerkezeti megoldásaiban is jelen van. Az átdolgozás során Finta Károly dekonstruálta Jósika Miklós narratív diskurzusát, az abba épített mentalitástörténeti mozzanatokot újraminősítette, kihasználva a mediális váltás nyújtotta lehetőségeket. új súlypontokat keresett a cselekmény ívének, a regény motívumainak színpadra transzponálásához. Nem rímekbe csengő verssorokba szedi a szöveget, hanem hétköznapi beszédhelyzeteket megidéző prózaformát választ.

Jellegzetesen romantikus technika a klasszicista hármasság egységnek ellentmondó szabad tér- és időhasználat, a látványosság fokozása érdekében a különböző felvonásokat más-más színeken játszatja az átdolgozó. A dráma négy szakasza elvben megfeleltethető a regény négy fejezetének, a szóban forgó helyszínek (a kanadai őserdők vad és titokzatos mélye; viharos hajóút két kontinens között; London, a szórakozást, kalandokat kedvelő szalonok világa; reformkori polgári életértekek az erdélyi kúrián) a regényben nem határolódnak el fejezetenként, míg a dráma szerkezeti jellegzetessége a felvonás-helyszín köteleléke, valamint a szakaszok és események eklatáns egymásba kapcsolása szuggesztív hatású allegorikus képekkel⁶, amelyek a romantikus világgép harmónia–diszharmonia dichotómiáját tükrözik.

A dráma középpontjában a feltűnően egyéni és ennek szubjektív életérzése dominál, az egyensúlyi állapotából kizökkent, önmagával és/vagy környezetével szemben meghasonlott afroamerikai egyéniségének és viselkedésmódjának ábrázolása. Jósika Miklós regényének színes bőré, Afrika forró égővének vad és szenvedélyes alaptermészetű

⁶ A pusztulás képe romantikus víziókban kapcsolja össze az első és a második felvonást: a házat és a holttesteket is felemésztő őserdei tűz metaforikus jelentésében kapcsolódik a vihártépett hajó plasztikus képéhez.

figurája a szöveggönyvben központibb szerepet kap: a befogadók nem csupán a bosszúállás, kegyetlen megtorlás külső eseményeinek lesznek szemtanúi, hanem annak a belső folyamatnak is, amely a bosszúálláshoz vezet. A Québec környéki vadász és kereskedő kitűnik az őserdei falucska lakosai közül, idealizált, komplex jelleme és mentalitása nehezen állítható a kocsmajelenet illuminált állapotú és babonákban, varázslatokban hívő piszkos figurái mellé. Egyedisége négy tényező mentén domborítható ki, ifjúságát rabszolgaként élte meg, a dráma időkeretében szabad kanadai, vadászattal és kereskedelemmel foglalkozva jó anyagi helyzetet teremtett magának és társának, Azalát szerelemből vette feleségül, akit rabszolgaságából váltott ki és saját költségén taníttatott Québec legjobb leányképző intézeteiben, negyedik személyiségjegye az intelligencia és a mérhetetlen tudásvágy, házában idegen tudósokkal értekezik. Összességében tekintve olyan értékek körvonalazzák Motabu személyiségét, amelyek a kozmopolita életideál reprezentációival mutatnak hasonlóságot. Az egyetemes emberi értékek iránt elkötelezett haladó gondolkodású „polgár” szerepkörének nélkülözhetetlen attribútuma a „jó” alkalmazkodási képesség, ez biztosítja majd Motabu számára az identitásváltás sikerét, matrózként, inasként, később titkárként.

A szöveggönyv Motabu életének válságát előidéző intrikus fordulattal, in medias res technikát alkalmazva kezdődik és Motabu halálával zárul. Mivel a dráma a címszereplő felől tagolja az eseményeket, válasz nélkül maradnak a többi szereplőt érintő kérdések, kevésbé indokoltak a következmények, következtetések, bűnhődés, fájdalom, az élet folytatásának hogyanja; marad a drámai helyzeteket mindvégig minősítő diszharmónia. Az afroamerikai szereplőben a Jago-lelkű Guru kelti a diszharmóniát, és maga a diszharmónia oka (Serédi Iván) zárja az eseményeket, lelövi Motabut. A végkifejlet eseményeinek borzalma visszautal a kezdőjelenetek negatív töltetű eseményeire. Az első felvonás rettenetét az izgalmasan pergő kétórás darab folyamán nincs idő átgondolni, feldolgozni, a záróesemények fogják ismét előhívni azt. Nincs vigasz, elmarad a felol(dó)dás – a létbizonytalanság aktív tudatával szembesül a drámaolvasó/néző.

A házastársi hűtlenség, a csalódás megrendíti az egyenes lelkű „szerecsen” lelki integritását, házi boldogságát, cselekedetei ebben a kifordított, torzult világban értéküket veszített etikai és morális törvényeknek rendelődnek alá, lázadva a logika szuverenitása ellen: az othellói etika párhuzamában „fogadhatóak el” Motabu gyilkosságai, a

háza körül leselkedő, férfiúi becsületét nyilvános helyen megsértő Gurut lelövi, a házasságtörést beismerő Azalát leszúrja, majd az üdvözlésére érkező szomszédok előtt felgyújtja a házát. Izgalmas, ahogyan a felvonás végére a szín maszkulin szereplők cselekvésterévé válik, a nő agresszíven kiszakad, kioldódik Motabu világgképéből, ezt követően defeminalizált a teljes második felvonás és a harmadik felvonás első jelenete. A második felvonás metaforikus jelentéssíkjaiban a dramaturg továbbjuttatja a nő kiiktatásának lehetőségeit, Ariadné elvesztése, a férfi kiűzetése a tiltott édenből motívumok beiktatásával profanizálja mind a görög mitikus (misztikus) világgképet, mind pedig a keresztény tanítást, mentalitást, ezáltal fokozza Motabu kiábrándultságát, a sorstanság és a létidegenség érzetét.

A dráma összetett jelentéshálójában kulcsfontosságú mozzanat a londoni szalonvilág és a reformkori erdélyi társadalom bemutatása. A textuális komparációs elemzés számára a harmadik és a negyedik felvonások válnak fontosabbá, mivel ezekben nyilvánul meg leginkább a dramaturg autentikus jelenléte, egyre érdemlegesebb a döntések és változtatások nyomon követése. Finta Károly úgy határozza meg önmagát, mint Jósika Miklós „eminens” olvasója, akit az író a regényt indító *Jegyzet*-ben kíván magának.⁷ Ennek megfelelően a regény kerettörténetét mellőzi adaptációjában, de a reformok korszakának, a polgárosuló Erdélynek reprezentatív figuráiban, Serédiben és Idaliban ötvözi a regény kerettörténetében megalkotott hazafiúi és honleányi szereplők sajátosságait. Serédi⁸ sokkal inkább hasonlít a mintapolgár Árkosi Lajosra, Idali drámai karakterében Ida és Leona⁹ jellemvonásai azono-

⁷ Jósika Miklós négy paratextussal segíti regénye olvasását és értelmezését. A regényt *Jegyzettel* indítja, melyben differenciálódó olvasóközönséget szólít meg, számít arra, hogy vannak a külföldi regényirodalmat jól ismerő olvasói is, akik francia, angol regényeket olvasva olyan tapasztalattal rendelkeznek, amelynek függvényében a *Bevezetést* és a *Befejezést* akár olvasatlanul is hagyhatják. A mezőségi vidéket bemutató és a boszszuállást tartalmazó pince-fejezet előtt *Figyelmeztetés* olvasható, melyben a regényíró arra utal, hogy a regényírás egy fikciós játék. A *Bevezetés* és a *Befejezés* tartalmazzák a belső negatív cselekménysornak az ellenpárját, a korábban említett kerettörténetet.

⁸ Iván alakja is minőségileg változik a szövegekönnyben, a fiatal arisztokrata hölgy szalonjában összegyűlt vendégek beszélgetésének tárgya Serédi Iván és a német tábormokné unokaöccsének párba, Iván példásan bünteti a fiatal szájhóst, aki a magyar nemzetet sértette meg. Párba a regényben is szerepel, de amíg ott Serédi a saját és felesége becsületét megkérdőjelező, rosszindulatú híreszteléseket továbbadó ifjúval párba, addig a szövegekönnyben a reformkori eszméket hirdető hazafi a magyar nemzetért áll ki hőiesen.

⁹ Idali alakjának megteremtése során Finta Károly egy regénybeli kinyilatkozást fog szó szerint alkalmazni, a nemes lelkű, angyali Leona tulajdonságait ruhazza át szereplőjére: a

síthatók. A szövegeknyvben a kor konvencióival összeegyeztethető Idali és Serédi bizarr-kalandoz megismerkedésének története, a regény könnyelmű szereplőit hiába keressük az átdolgozásban.

A jelenetekből kirajzolódó társadalom képe a korszellem üzeneteit, irányait és korlátait jeleníti meg a társas kapcsolatok, a polgári szerepkörök, a kulturális interferenciák és asszimilációk, a műveltségi viszonyok, a társadalmi normák és normaszegések sokrétű kérdéskörében. Árnaltabban fogalmazva a faji és nemi reprezentációk, sztereotípiák, hatalmi viszonyok, szerelemfelfogások, házastársi hűség–hűtlenség problémáján keresztül a vizsgálódás tárgyát képező színmű a tézises-irányzatos polgári dráma műfajához közelít¹⁰, amelyben a dramaturg szimbolikus értelmet tulajdonít az alakok jellemének és társadalmi helyzetének.

A dráma nyitójelenete mélyebb tónusúvá teszi a kanadai őserdő kis falusi közösségének, társadalmi hierarchikus viszonyainak, babonák, hiedelmek uralta szemléletének, gyarmatosítók és őslakosok együttélésének bemutatását. A faji és kulturális jegyei alapján vegyes közösség a csapszékben kollektív részese lesz Guru indián varázslóasszony rituális nyomozásának.¹¹ A Motabu házához érkező szomszédokat is az alárendeltség, kiszolgáltatottság, félelem jellemzi, homogén alakzatként kezeli őket a dramaturg. A dráma további jeleneteiben feltűnik a kor afroamerikaiakkal szembeni ellenállása, a fehérek felsőbbrendűségének „fertőzött” tudata: a csapszék Tobie gazdája verbális megnyilatkozásaiban és külsejében hordozza azokat a kulturális és társadalmi különbségeket, viszonyulásmódokat, amelyek felsőbbren-

negyedik fejezet elején Idali, Iván feleségként ismeri meg Leonát, akit Iván könnyelműen bolondított, mielőtt Kanadába utazott volna, a szerelemcsalódott lány megbocsátott Ivánnak és szeretettel fogadta annak angol feleségét, Idalit, aki bálványozta Leonát: *Mondá olykor Idali férjének: – Az egekre! Minden komolysága mellett ez a Leona angol, ha nem volnék Idali s az én legjobb Ivánomnak neje: Leona kívánnék lenni.* L. Jósika 1911: 210-211.

¹⁰ Fried István tanulmányában a regény műfaji behatárolásakor a tézisregényt jelöli meg, mivel hangsúlyosnak minősíti annak központi ideáját, a nevelés kérdéskörébe tartozó „reform-hazafiság” problematikáját. Az adaptációban Finta Károly követi ezt a tendenciát, a színmű is a polgári értékek szószólója, továbbá a dráma didaktikus célzata is alátámasztott. L. Fried 1990: 648.

¹¹ Helyzet- és karakterkomikum fogja a dráma csapszékjelentében groteszkké alakítani a deketívtörténetet, a részeg néger nevetésre ösztönző alakjának beiktatásával. Varró Gabriella tanulmányában megállapítja, hogy a minstrel színház kedvelt alakja a komikus néger sztereotípiá, amely sokszor torzítva, groteszk elemekkel került a minstrel színpadokra, de a részeges mulatságos néger szerepeltetésén túl, a minstrel színház néhány eredeti néger kultúranyag fórumává is válhatott. L. Varró 1996.

dűségét és hatalmi státusát biztosítják csapszéke törzsvendégeivel szemben, szavajárása *ezer korbács és nádpálca*, ivóit *hitelbe zabáló pimaszoknak* titulálja, a tolvajokat két üveg borért kötötteti meg. Graham kapitány is a korabeli előítéletes mentalitást, viszonyulásmódot juttatja kifejezésre, gúny és megvetés jellemzi diskurzusát¹², meggyőződése, hogy nem fogadnák toleránsan az európai társadalomban egy afroamerikai nő és egy fehér férfi viszonyát, ezért arra biztatja Ivánt, aki biztonságban gondolja Azalát, hogy legyen végre férfi és tekintse a történeteket egy végigjátszott szerelmi kalandnak; társadalmi státusának függvényében kap nőt, amilyen színűt és amennyit akar, a világ, a társadalom szemében közös jövő, házasság egy szerecsen nővel Londonban vagy Erdélyben neveltség tárgya lenne. Az erdélyi nemesi kúrián sem maradnak el a sztereotíp megnyilatkozások, a kártyázó cselédek babonás szemléletét tükrözi beszélgetésük, nem tudják elfogadni Pierre másságát, nem szeretik és rossz előérzetük van vele kapcsolatban, bizalmas körben *kétszínű Lucifernek* nevezik. A dramaturg tézises polgári drámájában a faji megkülönböztetettséget csak reflektálva tárhatta a haladó szellemiségű magyar közönség elé, igyekezett ellensúlyozni és megkérdőjelezni az előítéletes nézeteket éppen központi, színes bőrű alakjainak árnyalt jellemábrázolásával: a gyönyörű és művelt afroamerikai nőt, Azalát vívódó hősként jeleníti meg (megismerte a boldog szerelmet, de örökdik és retteg a házasságtörő kapcsolat miatt, érzi tettének morális súlyát férje irányában), Motabu esetében a kozmopolita szerepkör betöltése és pozitív személyiségjegyeinek kiemelése oldja a faji megkülönböztetés súlyát.

A nőábrázolás a dráma társadalomképének vizsgálatában megkerülhetetlen szegmens, hiszen nagyhatású nőemancipációs törekvések alakítják a tizenkilencedik századi társadalmak nőképét, női szerepkörreik. A nőkhöz való viszonyulásmód alakulása, a nyilvános szférában szerepet vállaló nők helyzete igencsak megkívánt a reformkori magyar társadalomban, ez fejeződik ki a nők honleányi szerepkörének modellértékű színpadi kivitelezésében, e szerepkör a jó feleség szerepkörrel társul: Idali, jeles polgárnő, idegen származása ellenére sikeresen beilleszkedett a magyar társadalmi életbe, egyletek és nemzeti vállalkozások aktív tagja lesz, fővárosban élő barátnőjével levelezik, Ivánnak névnapjára festménnyel kedveskedik, országos követté választása al-

¹² Néhány példa a negatív viszonyulásra, rasszista megnyilvánulásra: *sötétbőrű Azala; feketé, mint a korom; Megjelent a bosszúálló angyal szerecsen képében, s őnt kiűzé a tiltott édenből.*

kalmából estélyt szervez férjének. Bár nem mellékes a nők nyilvános szerepvállalásának kérdése, a dramaturg valójában a magánélet perspektívájában teremti nőalakjait, intim kérdésekre, magánéleti problémákra mutat rá, holott nincs még verbális vagy vizuális mintája a vála-szokhoz, nincs elfogadott irodalmi-színházi nyelvi diskurzusa a nemi erőszaknak, a nők kiszolgáltatottságának. Faji megkülönböztetés nélkül állítja befogadója elé az emancipált nőt (Azala, Idali), a férjét hálával és tisztelettel szolgáló, de szerelmet a házasságtörő kapcsolatban fellelő nőt (Azala), a szalon kacér, kalandokat kedvelő hölgyét (Idali), a feleséget, a szeretőt¹³, a csábítót, a csábítottat¹⁴, az arisztokratát, az őserdő gyöngyszemét, de az áldozatot nem. Sem Azala meggyilkolását, sem Idali megerőszkolását nem reprezentálja verbálisan vagy vizuálisan a szöveggönyv, az elhallgatott borzalom még rettenetesebb lett, ha sem ábrázolni/megmutatni, sem beszélni nem lehetett róla.¹⁵ De a dráma finoman előrevetíti mindkét női áldozat bekövetkező szenvedéseit, Azala megálmodja halálát, Idali pedig egy metaforikusan újraértelmezett sakkjátszma királynőjeként veszélybe kerül.

Az adaptáció folyamatának különlegessége Motabu pszichológiai tanulmányozása; Finta Károly lépésenként dolgozza ki és kapcsolja össze az agresszió, a bosszúvágy, az elfojtás, a depresszió, a kettős tudat, az identitásváltás színpadon való megjelenítésének elemeit. A vizsgálódás kontextusát korabeli faji oppozíciók, kulturális kódok és társadalmi magyarázatok árnyalják. Monológjaiban, filozofikus mélységű gondolataiban követhető nyomon Motabu személyiségének meg-hasonlása, testi-lelki torzulása, összeomlása.

A távoli kanadai őserdők egzotikus világából kiemelt afroamerikai szereplő, az egymást követő felvonások minden újabb helyszínével egyre közelebb kerül a magyar (olvasó)közönség saját korának polgárosuló társadalmához. A dráma befogadói egyre inkább arra kényszerülnek, hogy szembesüljenek a világukba behatoló és azt fenyegető „deviancia” várhatóan destruktív erejével. A „sápadt csábítót” a bosz-

¹³ Finta Károly pragmatikus érzékkel ülteti át a dráma világába Serédi Iván és Azala szökésének előkészítését; a színpadi kellékek szükségességére vezetem vissza azt az újítást, hogy a konkrét szökést megtervezve, a férfi pénzt ad a nőnek, a tárca motívum egyben Azala bűnösségét is igazolja, Motabu számára a házasságtörés tárgyi bizonyítéka és a szerető identitásának felfedője.

¹⁴ Serédi és Graham kapitány beszélgetése felvillantja a nő kiszolgáltatottságának helyzet-képét, a fehér férfi beszámol alig imert férfitársának őserdei hódításáról.

¹⁵ A regény „kegyesebb” szereplőhöz és olvasóhoz, nem zárul le a regény Motabu halálával, a kerettörténet bemutatja az átélt trauma, rettenet következményeit is.

szuállás vágyával követő Motabu, álnév alatt, eltitkolva múltját és valódi kilétét, Serédi Iván szolgálatába áll. Az identitás elrejtése a második felvonás jeleneteiben (Pierre, a matróz) még indokoltnak tűnik addig a pontig, amíg a névcsere és státuszváltás az elrejtőzés eszköze, viszont a megtorlás tervének explicit kijelentésében benne rejlik a bosszúállás¹⁶ tragédiájának irányvonala. Motabu-Pierre kaotikus lelki világában egyetlen stabil viszonyítási pont bosszúvágyának tárgya, Iván. Az afroamerikai identitásváltása személyiségtöréshez vezetett: cselekedetei mögött nincs a normalitás mértékének megfelelő logika, tudatosan vállal új életformát, megdöbbentő módon a szolgásgót, bosszúvágya kielégítésében visszafordítja a makrotörténelmi síkon megszerzett emberi, kulturális, társadalmi tapasztalatokat, ösztönösen, a ragadozó kifinomultan éles képességeivel cserkészi be naiv áldozatát és vár a támadás legalkalmasabb pillanatára, Motabu szenvedésének legmélyebb pontja egybeesik Iván boldogságának tetőfokával.

A regény narratív síkjában nem kap teret a Motabu lelki vívódásainak bemutatása, ellenben a szövegekönyv harmadik szakaszának első jelenete a címszereplő, disszociatív személyiségű Motabu-Pierre szenvedéstörténetének legdrámaibb pillanatait ragadja meg. A kétségbeeséstől az öngyilkosság megkísértéséig ível a filozofikus jelentéseket magába foglaló monológ. Sorsüldözött gyilkosként nem lel megnyugvást, nem tud felejtetni, párhuzamba állítja tettét és tudatát a gyarmatosítók kegyetlenségeivel, a családi boldogságot feldúló fehér csábítóéval. Öngyilkosságba menekülne, ha biztos lenne abban, hogy a halálban megszűnik az élet, majd átkozott bosszútervére gondol, a megtorlásra és szinte féltékenységgel keveredő aggodalom váltja korábbi indulatkitöréseit. Bosszúvágya erősebb a halálvágnál. A jelenet, ezen belül Motabu lelkiállapotának akkurátus felépítése a monológot záró intenzív képben éri el tetőpontját, az eltitkolt és a felvállalt identitás közötti feszült versengésben: a magába roskadt, szenvedő, bosszút szomjazó Motabut (magszemélyiség) Pierre (alszemélyiség) hallgattatja el, Serédi kopogtatására.

Motabu az átélt traumákat nem tudja elfelejtetni, sem pedig elfogadni. Iván felejtetni kezd, a múlt eseményeibe, sötét titkaiba avatja

¹⁶ Pierre bosszúterve a következőképpen hangzik a kézirat 51. oldalán: *Nefélj! nem szolgád ebed leszek, követlek mint árny a világot, mint lélekmaradás a büntettet. – Követni foglak boldogságod tetőpontjaid. – Bird előbb az ég és föld minden üdvét. – Légy megelégedett, légy boldog, légy isten, mint én valék egykoron Azala birtokában! és ha majd feledve lesznek a canadai őserdők titkai, majd eszedbe fogom juttatni én.*

titkárát, szerelmi kalandjáról mesél, a kanadai őserdők tűzéről és az ott átélt szenvedéseiről, amelyek Idalival kötött szerencsés házassága, boldogsága mellett már csak távoli, szomorú álomnak tűnnek. Motabu éppen ez ellen lázad, léte az időtlen szenvedés. A dolgok természetesen rendje elleni makacs ellenállását Finta Károly kifinomult dramaturgiai érzékkel egy festmény plasztikus síkjába vetíti ki. A festmény kimerevíti a pillanatot, vizuálisan re-produkálja az eseményeket, funkciója emlékeztetni Serédi Ivánt, a szeretőt és a férjet. A festmény (fekete álarcot viselő nőt átkaroló férfi) ekphrasziszként megszakítja az események folyamatát és egyidejűleg két jelentést is működtet, egyrészt emlékeztet Azala és Serédi házasságtörő kapcsolatára, másrészt újrameséli Idali és Iván találkozását. Pierre-Motabu a festmény leleplezésekor szerez tudomást arról, hogy Idali Azalára emlékeztető fekete álarccal keltette fel az erdélyi nemes figyelmét. A feldúlt idegállapotú Pierre-Motabu Azala nevének említésekor elájul. Az újabb trauma átélése tovább roncsolja kognitív asszociációs készségeit. Ezt a dramaturg szövege textúrájának megváltoztatásával jelzi, a prózaformát megtöri nyolc sornyi rímtelen soráthajlásos szabadverssel, amely (szintén dramaturgi érdem) verbálisan ad magyarázatot arra, miért az ártatlan Idalin fogja megtorolni Serédi korábbi csábítását: árnyalt metaforikus nyelvezet utal a festmény nőalakjának poliszémiájára, a fönixmadár metafora jelentésmezéjében Idali Azala hamvából támadt szelíd nő, fehér árnya Azalának, akit az őserdei tűz égetett fehérré.

A festmény előtt magában maradt Pierre-Motabu őrző, vad örömmel végső lépésekre szánja el magát, végre három év szenvedés után bosszút állhat, fájdalmat okozhat, összezúzhatja Iván boldogságát. Monológját vad, szenvedélyes hang és a rettenet, a borzalom nagy romantikus képei fokozzák: lelke éhező kutyái, bosszút éhező vonyító kutyák, hamarosan jóllakhatnak a farkas dögével.

A szövegkönyv eseményeinek tetőpontján Pierre-Motabu nem egyedül készül megbosszulni az őt ért sérelmeket, segítőtársra lel az *oláh* (vlah) parasztban, Czinemintyét egykor Iván korbácsoltatta ki birtokáról, s az most szeretné megtorolni az egykor őt ért sérelmeket, de Pierre csak mellékszerepet szánt neki, miután segített megkötözni Ivánt a pincében, kifizette és elküldte a parasztot, a további eseményekbe nem avatta be. Neve is csak eszköz értékére utal, az emlékezés, a nem felejtés hangsúlyozódik, ahogyan a festmény, a név is az átélt szenvedések jelzésévé válik. Pierre a megkötözött Ivánnak felfedte kilétét, szemét szemért, fogat fogért alapon fog úgy bosszút állni a

„sápadt csábítón”, hogy annak mit sem sejtő feleségéhez, Idalihoz megy: *Leiket lélekért, üdvöi üdvért, angyalt angyalért.*

19. századi adaptációról lévén szó, mediális összehasonlításokra nincs lehetőség a textuális elemzésen túl, viszont a szövegeknyv paratextusainak értelmében adott annak a lehetősége, hogy a színházban előadott darabról fennmaradt színlap vagy színikritika további információkkal egészítse ki a vizsgálódást. *A néger* dráma szerencsésnek tekinthető ebben az esetben, mivel az előadást meghirdető színlap és az előadást minősítő színikritika is fennmaradt.

A színlap adatai szerint *A néger* eredeti drámát 1846. október 28-án, szerdán játszották először¹⁷ a Nemzeti Színházban, Pesten, a 155. játszónapon, az előadás időtartama körülbelül két óra lehetett, kezdete 7 órakor, vége pedig 9 után volt. A színlap további érdekessége, hogy a különböző helyárok is fel vannak rajta tüntetve. A szereposztást érdemes figyelmesebben átnézni, Iván szerepében Lendvay Márton, Motabu szerepében Egressy Gábor, Idali szerepében Lendvayné Hivatal Anikó, míg Azala szerepében Komlóssy Ida lép színre, mindannyian a nemzet színészei, ismertek és kedveltek voltak. A szereposztás tekintetében, valamint Jósika Miklós regényének ismeretében igazán érdekesnek ígérkező darabra válhattak jegyet a színházlátogatók.

A Frankenburg Adolf által szerkesztett *Életképek* 18. számában, október 31-én a Nemzeti Színház rovatában olvasható Vas Andor (Hazucha Ferenc) rövid kritikája a darabról: adaptációról beszél, színikritikusként úgy látja, hogy jó darabokat lehet írni regényből, vagy fordítva, az adaptáció sikere a szerző tehetségétől függ. Elméleti alapokon összehasonlítva regényt és drámát, leglényegesebb különbségként a színmű azon mediális követelményét emeli ki, amelynek értelmében egy okai-ban és következményeiben összefüggő cselekményt ad elő, kiemel egy drámai eseményt, nem pedig teljességében mutatja a színpadon a hős életét és a cselekményeket. Pozitívan minősíti Finta Károly drámaírói képességeit, az adaptátort tehetségesnek tartja.

Ha az adaptációs vizsgálódás téje nem alá- és fölérendeltségi függőségi viszony bizonyítása, hanem horizontális kapcsolódási pontok keresése regény és szövegeknyv formai és tartalmi összevetésében, akkor az annak befogadásáról szóló diskurzusban az összehasonlítás módszerre kreatív megféleltetések mentén további intertextuális kapcsolatok értelmezését teszi lehetővé. A szövegeknyv kortárs regényt dolgoz fel,

¹⁷ A Bayer József által összeállított jegyzék 124. tétele alapján kiderül, hogy Finta Károly drámáját csupán egyszer adták elő a Nemzeti Színházban.

megjelenésekor a kritika alapvetően jól fogadta Jósika Miklós első társadalmi regényét, kiemelten hangot kapott a miszisztikus keretes készítmény, az olvasói várakozásokat függőben tartó, váratlan, meglepő fordulatok, a négerábrázolás és regényformálás francia és angol romantikus mintáinak szabadon alkalmazása.¹⁸ Finta Károly 1843-ban írt szöveggönyve intertextuális dialógusban áll Aggfi (Munkácsy János) *Rajzolatokban* megjelent 1837-es regénykritikájával, ugyanis Finta Károly néhány dramaturgiai döntésének hátterében akár az Aggfi kritikájában felvetett kifogás, elmarasztalás állhat. A szöveggönyv írója mintha tudatosan reflektálna a kritikai diskurzusra, két esetben követi azt és eleget tesz a kritikus által felvetett szempontoknak, egy esetben viszont a regényíró, Jósika Miklós szemléletét gondolja tovább. A kritikus megjegyzésekre figyelve az átdolgozás során a dramaturg a pince fejezetnél lezárja a színművet, a pszichológiai tekintetben gyengének tartott regényalakot, Motabu alakját a drámában lélektani analízis mentén újra gondolja, belső világát, szenvedéstörténetét fokról fokra ábrázolja az első gyilkosságtól a bosszúállás megvalósításáig. A regény legkényesebb eseményét, a „szerelmi kéjbe fojtott düh”¹⁹ narratív elemet megtartja, ragaszkodva a regényhez, de a festmény és a fekete álarc motívumainak beépítésével, metaforikus nyelvhasználattal (sakkjátszma, Idali-Azala főnixmadár) és az etikai-erkölcsi kérdéseket boncolgató monológokkal teszi megtapasztalhatóbbá Pierre-Motabu labilis tudatállapotát, a bosszúállás tragédiáját.

Hatástörténeti kutatásaim jelen állása szerint nem sikerült kideríteni, hogy Finta Károly a színház felkérésének tett-e eleget vagy személyes indíttatásból alkalmazta színpadra a kor népszerű regényírójának első társadalmi regényét. Mind a szöveggönyv/a színházi előadás, mind pedig az alapul vett regény szervesen illeszkedik az aktuális társadalmi és művelődési mondanivalók közvetítésének lehetőségeihez. A polgári átalakulást szorgalmazó törekvések második legfontosabb kulturális közintézménye, a színház közösségi és morális értékeket népszerűsít. Ebben a funkcionális paradigmában az adaptáció tárgyválasztásában, nyelv- és formavilágában tesz eleget a társadalmi hasznosság elvének, erkölcsi műveltséget, mentalitást, életérzést és magatartást közvetít, emellett hozzájárul a regény kulturális értékesítéséhez.

¹⁸ L. Fried 1990: 648–655.

¹⁹ Aggfi regénykritikájában használja ezt a komplex képet, összeférhetetlennek érzi Motabu fizikai és pszichikai állapotát.

Irodalom

- AGGFI (MUNKÁCSY János)
1837 *A könnyelműek* című regényről. *Rajzolatok* I. 309–311.
- BAJZA József (szerk.)
Athenaeum 1837–1839. évfolyamai
- BAYER József
1897 *A magyar drámairodalom története* II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- BENEDEK Marcell
1982 *Irodalmi hármaskönyv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- FINTA Károly
1846 *A néger*. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, jelzete N60, Budapest
- FRIED István
1990 *A könnyelműek (Jósika Miklós regényének értelmezése)*. *Irodalomtörténeti Közlemények* XCIV. 5-6. 648–655.
- GARDNER, Lyn
Why turn novels into drama? Have any unarguably great novels actually been improved by adaptation?
www.theguardian.com/stage/theatreblog (letöltve 2014. 04. 12.)
- HEMMING, Sarah
Adapting novels for the theatre. What are the pitfalls of turning novels into plays? www.ft.com (letöltve 2014. 04. 12.)
- JÓSIKA Miklós
1911 *A könnyelműek*. Franklin-Társulat, Budapest (hatodik kiadás; első kiadás: 1837)
- KNIGHT, Lania
Adaptaion: Re-creating the novel as a stage play, dissertation
www.udini.proquest.com (letöltve 2014. 04. 12.)
- LÉNÁRT Ádám
Kámforminta, www.revizoronline.com (letöltve 2014. 04. 12.)
- SCHÖPFLIN Aladár (szerk.)
Magyar Színművészeti Lexikon.
mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/1040030.htm (letöltve 2014. 04. 27.)
- SZAÁK Lujza
1891 *Báró Jósika Miklós élete és munkái*. Franklin-Társulat, Budapest, 164–167, 284–285.
- SZABÓ Zoltán
1998 *A romantika. A magyar szépirói stílus történetének fő irányai*. Corvina, h.n., 107-127.

VARRÓ Gabriella

1996 A komikus néger sztereotípiá két népszerű változata a 19. század eleji minstrel dalokban. *Aetas* 11. 1.,

http://www.aetas.hu/1996_1/varro.htm (letöltve 2013.10.06.)

VAS Andor (HAZUCHA Ferenc)

1846 *Nemzeti Színház* rovat. (*A néger* című drámáról, amely *A könnyelműek* alapján készült) *Életképek* II. okt. 31. 569–570.

ZSIGMOND Ferenc

1927 *Jósika Miklós*. Pallas Irodalmi és Nyomdai RT, Budapest

Zsigmond Júlia

A kalotaszentkirályi reformátusok vallásossága tárgyaik tükrében. Négy asszony lakásának szakrális tárgye gyűjtése

1. Bevezető gondolatok

Református vonatkozásban a vallásos élethez kapcsolódó tárgyak kutatása többnyire a hitélet legfőbb közösségi terében, a templomban található tárgyakra szorítkozik, igen szűkös az irodalma a református családok otthonaiban fellelhető vallásos tárgye gyűjtéseknek. Ezek ugyan kevésbé látványosak, mint a katolikus hívek lakhelyein fellelhetők, viszont annál beszédesebbek. Kutatásomhoz mintául a következő munkák szolgáltak: Barna Gábor tanulmánya egy katolikus falu szakrális magánvilágairól (Barna 1987), Pozsony Ferencnek ez alapján készült írása (Pozsony 1997) egy gyimesi településen élő család tárgye populációjáról, valamint S. Lackovits Emőke több tanulmánya, melyek közül egynémely református vonatkozásokat is tartalmaz (S. Lackovits 1991a, 1991b).

Amikor a címben Kalotaszentkirályt írtam, tulajdonképpen a Zentelkét is magába foglaló községre gondoltam, a következőkben mégis csak Kalotaszentkirályként beszélek a faluról. Szentkirály és Zentelke ikertelepüléseket a Kalota pataka választja el egymástól, a helyiek ma is külön-külön tartják számon az 1966 óta közigazgatásilag összetartozó településeket, amelyek egyházszerzetileg már a közép-korban egyesültek (Fülemile 2011: 75). A 2011-es népszámlálás az 1073 lelkes településen 991 magyar nemzetiségű lakost vett nyilvántartásba, 2013 decemberének utolsó napján a református egyházközség 823 reformátust számolt, tehát Kalotaszentkirály körülbelül 90 százalékban magyar és ugyanennyi százalékban református falu.¹

Kalotaszentkirály helyzete falvak szintjén Erdély-viszonylatban is ritkának mondható: itt nem csak vasárnap, de hétfőn és szombaton is

¹ A számok a Kalotaszentkirályi Református Egyházközség 2013. évi Jelentéséből és a 2011-es népszámlálás internetes adatbázisából származnak.

tartanak istentiszteletet,² a gyülekezeti bibliára mellett pedig hetente van fűjsági (*kis ifi, nagy ifi*), házas és körzeti bibliára³ is, az utóbbit egy-egy tag lakásán szervezik. A hosszú téli estéket a legtöbb református családban bibliavetésessel, énekelgetéssel, szent történetek mesélésével töltötték, csak a 19. század közepétől éri egyre sűrűbben kritika ezt a kegyességi gyakorlatot. A laikusok bibliavetését ekkor kezdik pietista izgatásnak és egyházellenes tevékenységnek nevezni, a hivatalos egyházi vezetőség is helyteleníti a templomon kívüli vallásgyakorlást, ami viszont a templomban zajlik, az sok hívőnek kevés (Szigeti 2008: 163). Erdélyben a két világháború közt indult az egyházi vezetőség által támogatott belmissziós mozgalom,⁴ amely célul tűzte ki a gyülekezetek vallásos életének felpozícióját. A kommunizmus évtizedei azonban kiűzték a fennmaradt vagy újraindított kegyességi alkalmakat – ilyeneket csak rejtőzködve, illegálisan lehetett tartani.⁵ A rendszerváltás után több lelkeségi irányzat lobogójára tűzte a templomon kívüli, kiscsoportos vallásos együttlétek szükségességét, bár a közgondolkodásba ezek már mint szektás alkalmak vonultak be. Kalotaszentkirályon egy bizonyos, „ébredési hullámot” kiváltó evangelizációs hét⁶ lezárásakor döntött úgy a hívek egy csoportja, hogy szeretne részt venni házi bibliórákon, ekkor alakultak meg a körzeti bibliakörök.

A vallásszociológusok megegyeznek abban, hogy a vallásosság-nak több típusa ismerhető fel egy felekezeten belül is. Tomka Miklós koncentrikus körökként képzei el a vallásosság különböző módozatait képviselő rétegeket: a magot a főállású, hivatásos tisztségviselők és az „aktivisták” alkotják, aztán az előírásokat betartó, rendszeres templomlátogatók, vallásgyakorlók következnek, egy külsőbb körben a szezonális, ünnepi vallásgyakorlók, akik csak lazán alkalmazkodnak az előírásokhoz, végül az „eseti vallásosság” rétege húzódik a peremen, ők csak bizonyos szertartásokon jelennek meg (pl. esküvő), a vallástalanok és ateisták a körön kívülre esnek (Tomka 1994).

² A szombati és a hétfői istentisztelet 1989 előtt is bevett szokás volt a faluban.

³ Az egyházközséget 24 presbiteri körzet alkotja, egy körzethez 15-20 szomszédos ház, így legalább kétszer annyi ember tartozik. A településen öt körzeti bibliakör működik, amelyeket házaknál tartanak, és körülbelül 5-10, közelben lakó egyháztag látogatja.

⁴ A mozgalomnak Makkai Sándor püspök volt az egyik vezéralakja.

⁵ Számos lelkész, akinek neve a CE Szövetséghez (CE: Christian Endeavor, a rövidítés magyar feloldása: Krisztusért és Egyházáért) kötődik, szenvedett börtönt amiatt, hogy az állami tiltás ellenére is tartott házaknál imaközösséget, bibliórákat.

⁶ 1998 októberében ifj. Zimányi József magyarországi lelkipásztor volt az evangelizációs hét meghívott prédikátora.

Ennek a tipológiának azonban buktatója lehet az a kérdés, hogy az „egyházi előírásokon” a földi egyházvezetők vagy a Szentírás megszabta előírásokat értjük, illetve ezeket ki hogyan értelmezi. Ezt a problémát nem kerüli meg, de fölé emelkedik elméletével Meredith McGuire, aki más megközelítésből határozza meg a vallásosság típusait (Kiss 2003: 58), nem az egyének intézményhez való viszonyából indul ki, hanem a mentalitásra fókuszál (egyházias, felekezetes, kultikus és szektás vallásosságra osztja). Az erdélyi reformátusságra, konkrétan Kalotaszentkirályra is dominánsan a felekezetes vallásosság jellemző, de a szektás vallásosság is jelen van, amelyet én inkább intenzív vallásosságnak neveznék, mivel ennek a jelzőnek nincsen negatív melléköngéje. A felekezetes vallásosság jellemzője röviden, hogy az egyén nem minden helyzetben határozza meg magát elsősorban vallásos személyként, és megelégszik azzal, hogy önmagát a vallásalapító mércéje helyett a „többiekhez” mérje, míg a másik pólusra az jellemző, hogy minden helyzetben elsősorban vallásos személyként éli mindennapjait, és mindig felül akarja múlni önmaga erkölcsi szintjét, mondhatni tökéletességre törekszik.

Dolgozatomban mindkét megközelítést figyelembe vettem az adatközlők kiválasztásánál: a Tomka-féle két legbelsőbb kör két-két képviselőjével beszélgettem, akik közül a maghoz tartozók (az 1938-ban született L. A. és az 1943-ban született R. K.) az intenzív vallásosságot, a mag körüli réteghez tartozók (az 1943-ban született O. I. és az 1946-ban született Sz. P.) a felekezetes vallásosságot képviselik. Mivel mind a körzeti bibliaórára, mind a templomba járók jelentős többségét nők alkotják, ezért interjúalanyaim is nők.

A mentalitásbeli különbségeket legkifejezőbben az egyéni vallásgyakorlat árnyalja. Mindannyian állítják, hogy reggel-este szoktak imádkozni, L. A. és R. K. emellett mind felkeléskor, mind lefekevéskor olvas még valamit (Bibliát, áhítatos füzetet, egyéb vallásos irodalmat). Velük előfordul, hogy napközben is, ha megpihennek, azt a rövid időt is vallásos tevékenységgel töltik, de a vasárnap mindenképp ilyen, hogy a templomozáson kívül otthoni szakrális foglaltságokra is szánnak időt. O. I. akkor veszi elő napi rendszerességgel a Bibliát, csak ha lelkileg vagy fizikailag mélyponton van, de hangsúlyozza, hogy hisz Istenben, és megtapasztalta már a felsőbb erő jelenlétét, segítségét. Sz. P. – aki nem olvas Bibliát, vallásos irodalmat – saját bevallása szerint nem rendelkezik ilyen tapasztalattal. Templomba viszont mindannyian szeretnek és igyekeznek elmenni. A betegség

vagy látogatók miatti távolmaradást egyformán elfogadhatónak tartják. O. I. és Sz. P. megemlíti R. K.-t mint rendkívül vallásos asszonyt, de szavaik mögött értékítéletet nem érzékelek.

Hipotézisem, hogy vallásos tárgyaik kinézete, elhelyezése, azokhoz való viszonyulásuk is tanúskodik vallásosságuk típusáról, mentalitásukról, és a körzeti bibliorákra is járó asszonyok, illetve a heti rendszerességgel templomba járó nők vallásos tárgyegyütteseit összevetve is megmutatkoznak olyan különbségek, amelyeken keresztül megragadható ez a másság. Feltételezem, hogy az intenzív vallásosságú személyeknek több vallásos tárgyük van, gyakrabban és többoldalúan használják ezeket, illetve érzelmileg jobban kötődnek hozzájuk, jól látható és könnyen elérhető helyeken tartják tárgyaikat. Hipotézisem igazságértékének leellenőrzéséhez négy ember szakrális tárgyegyüttesének elemzése és összevetése alapján nem lehet reprezentatív következtetéseket levonni, ehhez szélesebb körben is szükséges lenne elvégezni a vizsgálatokat.

2. Tárgyuniverzumok megmutatkozása

A látható helyen lévő, szembetűnő tárgyak nem föltétlenül azok, amelyeket először említenek a szakrális tárgyaik sorolásakor tulajdonosaik. O. I. és Sz. P. a Biblián és az énekeskönyvön kívül, amelyek használatára a vallásgyakorlatukról beszélgetve már rákérdeztem, más vallásos tárgyakat nem tudnak mutatni lakásukban. Sz. P. segítőkészen gondolkodik, hátha felbukkan emlékezetéből még valami; O. I. szinte helyreigazítóan vágja rá kérdésemre a második parancsolatba foglalt figyelmeztetést: „A Biblia is írja, hogy ne csinálj magadnak faragott képet, ne imádd azokat, úgyhogy nincs.”⁷ L. A. és R. K. sem a falon jól látható vallásos tárgyakkal kezdi a bemutatást, hanem a könyveiket hozzák elő, kevésbé látható helyekről. Ez jól tükrözi azt a reformátori mentalitást, amely a 16. században kiürítette, „megtisztította” a templomokat, és a kálvini öt tételt, amely egyike kimondja: *Sola Scriptura*, „egyedül az Írás” által nyerhető el az üdvösség, ehhez még hozzáadódik, hogy később a puritán irodalom jelentette a teológiai racionalitás és a szekularizáció kritikájaként megszülető 17. századi ébredési mozgalomnak a „leghatékonyabb fegyvert” (Révész 1947: 36), amelyhez az intenzív

⁷ „Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alatt a földön, vagy amelyek a vizekben a föld alatt vannak”. (2Móz 20,4)

vallásosságú lelkiségi irányzatok újra meg újra visszanyúltak/visszanyúlnak.

De mivel a reformáció valamennyi formai változtatása, amelyet ma neki tulajdonítunk, nem egyszerre következett be, illetve az ellenreformáció és a rekatolizáció, valamint az együttélés nem volt hatástalan, a református vallásgyakorlatban egyrészt korábbról is maradtak meg, másrészt később beszivárogtak még katolikus elemek (S. Lackovits 1991a: 313) – közben pedig a protestáns vallásosság is kitermelte a maga tárgyuniverzumát. Mindez arra utal, hogy az embernek szüksége van arra, hogy önmagát nem csak szavaival, de tárgyaival is kifejezze, kulturális termékekkel, szimbólumokkal reprezentálja értékrendjét, személyes élményeit, vallásos emberként pedig vallásosságát. A tárgyak nem csak tükrözik, de megkonstruálják az „én”-t, ahogyan Lene Otto és Lykke L. Pedersen norvég kutatópáros fogalmaz: Az „én”, amit a tárgyakon keresztül próbálunk megőrizni vagy megtalálni, nem a priori, hanem a tárgyak által létezik. A dolgok tehát nem csupán passzívan szimbolizálják az „én”-t, hanem aktívan meg is teremtik (Otto–Pedersen 2004: 29). Létezik egyfajta kölcsönhatás a ház és lakói között, ami teljesen érthető, hiszen a ház ad keretet az élet legtöbb megnyilvánulásához, az ember érzelmileg kötődik a házhoz (S. Lackovits 2006: 103), és azt saját ízlése és képessége szerint igyekszik otthonossá tenni.

3. Tárgycsoportok

A „tárgyak társadalmában” a többé-kevésbé független egységek különböző szempontok szerint alkotnak rendszereket: anyagi vagy eszmei érték, presztízs, stílus, funkció stb.. Hofer Tamás *A tárgyak elméletéhez* című tanulmányban felsorolja ezek lehetőségeit (Hofer 1983: 240), ezeket különböző leírások más-másféleképpen érvényesítik. Számomra a legkézenfekvőbbnek az tűnt, ha a következő kategóriákat használom: 1. könyvek, füzetek, folyóiratok; 2. nem papír alapanyagú, írásos tárgyak; 3. képek; 4. egyéb tárgyak.

Az első kategóriába sorolom a Bibliát (az online Bibliát, a magyarázósat, a sajátot, a családít, a gyermekbibliát is), az énekeskönyvet (legyen az gyülekezeti, ifjúsági, körzeti bibliaórás stb.), az imakönyvet, vallásos jellegű folyóiratokat, áhítatos füzetet, bárminemű vallásos irodalmat, ugyanakkor az emléklapokat (pl. keresztelői, konfirmációi) és képeslapokat, naptárakat, szórólapokat, kártyácskákat is. A második

kategóriába tartoznak azok a tárgyak, amelyek írott vallásos üzenetek hordozói, de funkciójuk szerint elsősorban nem olvasásra szánták, így: falvédő, házi áldás, dísztányér stb. A harmadik kategóriába sorolom azokat a dolgokat, amelyeket nem szöveg, hanem keresztyén szimbólum díszít, illetve amelyek önmagukban jelképek: kereszt, egyházi zászló, vallásos tárgyú festmény stb. és azokat is, amelyek önmagukban nem, viszont tulajdonosuk szemében jelkép-értékűek, mivel vallásos élményt vagy bibliai tanítást juttatnak eszükbe. A negyedik kategóriába kerül az, ami az előzőkbe nem illeszkedik, mivel nem látható rajta igei üzenetű szöveg, sem szimbólum, és önmagában, de senki számára sem jelkép. Ezen a ponton mutatnám be például a hang- és videokazettákat, amelyek vallásos vonatkozású eseményről őriznek felvételt.

3.1. Szöveges üzenetű, papír alapú tárgyak

Egyetlen asszony otthonából sem hiányzik a Biblia, amely legelsőként kerül szóba a vallásos tárgyakról való beszélgetéskor mindenhol. O. I. és Sz. P. egy-egy Bibliáról számolnak be, L. A. és R. K. lakásán több is található. L. A. öt Bibliát mutat, az ő kategorizációs szempontja ezen belül a betűméret és a nyelvezet: az egyik hatalmas, kemény kötésű, nagybetűs, régies nyelvezetű 1944-es Károli fordítású családi Biblia, kettő újabb kiadású, apróbetűs, kettő pedig nem szorosan értelmezett Szentírás: egy gyermekbiblia⁸ és egy bibliai történeteket bemutató könyv (továbbiakban magyarázós bibliának hívom)⁹. R. K. három Károli-bibliát vesz elő, az egyik gedeonita¹⁰ Biblia.

Minden asszonnak van egyházi énekeskönyve is, amelyet *zsol-tárnak* hívnak: egy régi és egy új is, mivel 1995-ben egységesített Énekeskönyvet fogadott el a zsinat, amelyet fokozatosan vezettek be Erdélyben. L. A. és R. K. házában ezeken felül is vannak még énekeskönyvek: a *Hallelujah! Evangéliumi énekek gyűjteménye* és a *Zengjen hálaének* című énekeskönyvet. Nem könyvként, de lapokon őrzi R. K. azokat az énekeket, amelyeket a helyi dalárdával tanultak és adtak elő, ezért külön-külön le voltak írva neki.

⁸ Címe: Bibliai történetek gyerekeknek. 1990-ben adták ki. Szerző nincs megjelölve.

⁹ G. Ingwesen: Biblia magyarázatokkal és képekkel. Egy-egy ígért az szerző saját szavaival mesél el.

¹⁰ A Gedeon Társaság kisméretű, nem teljes Bibliákat ad ki, és ezeket ingyen terjeszti.

Ami még minden családban fellelhető: református falinaptár és kalendárium. Ezeket minden évben megvásárolják, ahogyan az erdélyi reformátusok többsége. Általánosan jellemző, bár egyre csökkenő tendenciát mutat az *Üzenet*, az Erdélyi Református Egyházkerület gyülekezeti lapjának megrendelése. O. I. és Sz. P. évtizedeken keresztül előfizetők voltak, de néhány éve lemondtak róla, L. A.-nak idei azért nincsen, mert állítása szerint lemaradt a megrendelési lehetőségről. Egyedül R. K. aktív előfizető, de néhány éve ő sem őrzi meg a példányokat.

Megőrizz viszont más vallásos folyóiratokat, mint a *Lydia*. Keresztény magazin nőknek, házaspároknak, *Győzelem* (a Mai Ige kiadójától), *Vetés és aratás*. Evangéliumi folyóirat, *Kálvincsillag*. A Magyar Református Egyház hivatalos lapja. Rajta kívül más nem olvas egyéb vallásos folyóiratot. Ő az egyetlen, aki áhítatos füzetre is előfizet: a *Mai Ige*¹¹ címűt háromhavonta küldik. O. I. ezt szintén megrendelte, de csak egyszer. R. K.-nak áhítatos könyve is van, a *A kegyelem harmatja*¹² címűt mutatja meg. O. I.-nek a *Mindennapi kenyereink*¹³ című igésimádságos kis könyv van meg.

Evangéliumi traktátusok, igés képeslapok, kártyák, könyvjelzők. R. K. és L. A. otthonában is hemzsegnak, némelyikből több példány is van – R. K. ezek közt őrzi a néhány éve elhunyt lelkészük temetésén elhangzott prédikáció szövegét. Ami még mindkettejükénél nagy számban fellelhető: versek. R. K. saját és szavalt vallásos verseit rendszerezés nélkül, lapokon őrzi, némelyik több példányban is megvan, írógéppel vagy kézzel írt darabok. L. A. öt vékonyabb és egy vastagabb A5-ös versesfüzet tulajdonosa, kézzel írott, megszámozott versek vannak ezekben, a füzeteken borító, a lapok között újságokból kivágott versek is rejtőznek.

L. A. és R. K. hitépítő könyveket vesz még elő, különböző műfajúakat. Szénási Sándor: „*Megtaláltuk a Messiást!*” Konfirmációi olvasókönyv, König Friedhelm: *Az elhallgatott igazság*, John Bunyan: *A zarándok útja*, Roy Krisztina: *Isten nélkül a világ*, Csiha Kálmán: *Kiáltottam. Meghallgattál.* – ezek a könyvek kerülnek elő L. A. lakásán. Lovász István: *Küldetés*, Ficsor Károly: *Lángoló gyertya*, Dora

¹¹ A Mai Ige áhitatainak szerzője Bob Gass. A Keresztény Média UCB Hungary Alapítvány gondoskodik a fordításról, nyomtatásról és terjesztésről.

¹² Cseri Kálmán: *A kegyelem harmatja*. Áhítatok az év minden napjára. 2011

¹³ Czeglédi Sándor (szerk.): *Mindennapi kenyereink*. Bibliai tanácsok, ígéretek, imádságok az év napjaira. 2012

Rappard: *Boldog öregkor*, Kolumbán Hajnalka: *Két világ közt* – ezeket a könyveket mutatja R. K.

3.2. Nem papír alapanyagú szöveges tárgyak

Egy kivétellel mind a négy lakásban látok a falakon olyan tárgyakat, amelyeken vallásos szövegek olvashatók. A református templombelsőkhöz hasonlóan a református házbelsőök falain is díszlegnek feliratos falvédők.¹⁴ R. K.-nál három falvédőn olvasható Istenre mutató, biztató felszólítás, az egyikben ez áll: „Bízzál az Úrban! Ő megszabadít.” A másikon: „Örömrünkben, bánatunkban, reményünk legyen az Úrban!” A harmadikon nem szerepel Isten neve, és a képi ábrázolás mondható vallásosnak, de a tartalmi üzenet hasonló: „Küzdelem az élet, csüggedni nem szabad, ha vérző szív is van fájó kebel alatt.” A többi asszony falvédőin nincsenek vallásos feliratok.

L. A. lakásán a plakettek dominálják a falra akasztott vallásos szövegű tárgyak összesét. Egy 20x30 cm-es réztáblán ez áll az igehely megjelölésével: „Szüntelen imádkozzatok!” Egy berámázott, beüvegezett, 1935-ös datálású, fekete háttérrel nyitott Bibliát ábrázoló képen mintegy a Biblia fehér lapjain ez olvasható: „Az Úrnak beszéde örökké megmarad.” Hasonlóan berámázott, beüvegezett falapon, ugyancsak 1935-ös datálással egy minden istentiszteleten elhangzó igever: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Jn 3,16” A plakettek közé sorolható az R. K. lakásában található kb. 30x50 cm-es fatábla, amely a tízparancsolatot foglalja össze röviden, pontokban. L. A.-nál és R. K.-nál ugyanolyan Házi áldás függ a falon a tipikus szöveggel: „Hol hit, ott szeretet, Hol szeretet, ott béke, Hol béke, ott áldás, Hol áldás, ott Isten, Hol Isten, ott szükség nincsen.” O. I. és Sz. P. is elmondják, hogy náluk is volt a falon Házi áldás valamikor, de már nincs. O. I.-nél vannak viszont dísztányérok, amelyekről a Miatyánk három részre osztott szövege olvasható le.

¹⁴ Az ábrázolások igényének meglétéről tanúskodik, hogy református házaknál a reformátorok képeit helyezik el a falakon, és táblára írott vagy falvédőkre himzett igazsagszókat tesznek ki. S. Lackovits 1991b. 51.

3.3. Képek és jelképek

Amit a harmadik kategóriában sikerült találnom, a protestáns vallásosságra sajátosan nem jellemző módon: bibliai tematikájú festmények. Általánosan a protestáns képigényt anómiaként, a vallás tanaival összeférhetetlen devianciának könyvelték el, a protestáns egyházban így sokkal inkább a képellenesség volt meghatározó (Görög 2001). Mintha ez tükröződne O. I. válaszában is, amikor szakrális tárgyai iránt érdeklődöm: „A Biblia is írja, hogy ne csinálj magadnak faragott képet, ne imádd azokat, úgyhogy nincs”¹⁷ – vágja rá a kérdésre.

S. Lackovtis Emóke nyugat-magyarországi vallásos ábrázolás kutatásának eredménye azonban összecseng a szentkirályi tapasztalatokkal: nem csak hogy jelen vannak, de ugyanazok a tárgyak vannak jelen sokszor a katolikus és protestáns házaknál is. A festmények terén az Utolsó vacsora és az Oljafák hegyén imádkozó Jézus képét említi a reformátusoknál is általánosan előfordulóként (S. Lackovits 1991b: 51). Az utóbbi hiányzott azokból a házakból, ahol én megfordultam, de az Utolsó vacsora R. K. és L. A. lakásán is ott lógott a falon, mindkettőjüknél egy-egy Leonardo-reprodukció. R. K. *úrvacsorás képek* nevezi, ami arra utal, hogy sikerült beillesztenie református világnézetébe. L. A. ugyanazon a falon két Utolsó vacsora ábrázolást is elhelyezett, a másik alkotójáról tulajdonosa hasonlóan nem tud, S. Lackovits szerint egy Morgghan nevű festő Da Vinci műalkotása alapján készítette el 1800-ban saját művét, amely a hívő családokban máig kedvelt (S. Lackovits 1991b: 53).¹⁵ A két utolsó vacsorás kép között L. A.-nál egy harmadik kép is látható, ez egy ismert ige képi kifejeződése: Jézus az ajtó előtt áll és kopogtat.¹⁶ Egy negyedik képet is birtokol L. A.: Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiájának harmadik képe: az Ecce homo, amelyet azonban L. A. a trilógia első festményének címe alatt tart számon: Krisztus Pilátus előtt. A 19–20. század fordulóján óriási népszerűség övezte protestáns körökben is a képet.

Vallásos képi ábrázolás látható még R. K. egyik falvédőjén, amelyen angyalokat (trombitás puttó és egy arkangyal) és egy templomot ismerhetünk fel, előterében egy kisgyerek játszik, valamint egy

¹⁵ Nem találtam a festőről és munkájáról adatokat.

¹⁶ „Íme, az ajtó előtt állok és zörgetek. Ha valaki meghallja az én szómat és megnyitja az ajtót, bemegyek ahhoz és vele vacsorálok és ő envelem.” (Jel 3,20) – A Kopogtató Jézus festményének alkotója ismeretlen. A kép most is forgalomban van a vallásos tárgyak piacán.

szarvaspár és farkasok, mintha naiv, eszkatologikus mennyországgéppel lenne dolgunk.

3.4. Egyéb szakrális tárgyak

Amit egyértelműen ebben a kategóriában kell említenem: R. K. vallásos hangkazettái. 17 darab van belőlük, ezek közül 10 prédikációkat (4 db Zimányi József evangelizációs hétre meghívott magyarországi lelkészét, a többi Mihály János lelkészét), 7 énekeket (3 db karácsonyi énekeket, 2 db Zimányi József kíséricsapatának éneklését, 1 db a dalárda egyik húsvéti és anyák napi műsorát, 1 db pedig a Mike Duó eredeti kazettája: Hull az Ige-mag) tartalmaz.

4. A tárgyak útja

Akárcsak az embernek, a tárgynak is van „életpályája” (Hofer 1983: 245): valamikor valahol valahogyan megszületik, majd elpusztul, a kettő között pedig különböző helyeken és szerepekben tölthet be feladatot. Az ember és a tárgyak életpályája között többféle viszony lehetséges: bizonyos tárgyak hosszabb, mások rövidebb életűek, míg néhány darabot akár többször is pótolni kell, addig más tárgyaknak jövőbeni sorsáról is dönthet a tulajdonosuk. A szakrális tárgyak közül is az értékesebbekről szoktak inkább hagyakozni: adatközlőimnek is vannak örökölt tárgyaik, és olyan tárgyaik is, amelyekkel már van hagyatékozási tervük. A számbavett vallásos tárgyak közt pedig olyan is van, amely néhány évtized alatt már igencsak megrongálódott.

4.1. A tárgy születése

A tárgy előállításáról nem minden esetben vannak információi a használatnak, ennek ugyanis csak kivételes esetekben van jelentősége, ha kapcsolódik hozzá valamilyen történet, vagy fontos a készítő személye. Ilyen eset, amikor R. K. átad egy üres hangkazettát a lelkészének (aki néhány éve meghalt) azzal a kéréssel, hogy valamelyik vasárnap készítsen majd felvételt a prédikációjáról: „Nem nagyon szerettem felvenni a sajátját, de én megkértem szépen, hogy amelyiket gondolja, vegye fel nekem. Ott voltam a templomban, emlékszem is, ahogy prédikált, de nem tudtam, hogy felveszi, csak egy alkalommal jöttünk a házi bibliaóráról haza, s azt mondja: – Na, K. néni, ezt magának adom ajándék-

ba.” R. K. tudtán kívül jelen volt a rögzítésnél, a semleges tárgy vallásos tartalommal való telítődésénél, és ez mindig eszébe jut, amikor hallgatja a felvételt, akárcsak a szeretett lelkész személye, aki az ő kedvéért kivételt tett.

Egy korábbi lelkésztől nem hangokat, hanem betűket öriz R. K.: azoknak a verseknek az írógépellé változtatát, amelyeket különböző vallásos közösségi alkalmakkor el kellett szavalnia. Sok verset és éneket viszont ő írt le saját magának. Egy-egy versből több példány is készült, mert valaki elkérte, vagy különböző alkalmakra többször is leírta ugyanazt a szöveget, akár kis változtatással. A saját versek esetében szinte egyszerre történik a tárgy és a költemény születése, hisz a tartalom és a forma szétválaszthatatlan. Keletkezésükről R. K. így vall: „A gyermekek kicsik voltak, a férjem járt munkába, s az Isten nekem azt az ötletet adta, hogy írjak. Addig nem volt nyugtom, míg nem írtam egy verset. Mikor milyen alkalmatosság jött, az nekem olyan dolog volt, mintha nem tom mit dolgoztam volna akkor nap. (...) Mindennek van egy módja. Az Isten megadja a gondolatot egy versnek, nekifog az ember, hogy írja, de mire megszületik, már más gondolatok is jönnek, akkor kell kihúzni, átírni, hogy rímeljen – azért van egy vers több lapra, mert míg még megszületik az igazi.”

L. A. szintén sok verset másolt le magának, hogy majd elszavalja, de nem csak azért: füzeteket írt tele versekkel a költemények iránti szeretetből. „Volt egy unokatestvérem, az övé volt ez a versesfüzet, csak már elrongyolódott. Ebből aztán írtam ki én verseket, sokat. A kántor nagyanyjának is volt egy könyve. Az is volt nálam. Azt aztán visszaadtam. (...) Én egy verset se tudok úgy, hogy ki írta.”

Szinte a legkönnyebb a könyvek előállításáról megtudni adatokat, hiszen – jó esetben – leolvasható a kiadás helye és ideje is. Hasonló a helyzet a kereskedésből vásárolt kazettákkal is. A festmények eredete ellenben nem ilyen egyszerűen lekövethető. L. A. néhány plakettjén szerepel egy dátum: 1935, de nem derül ki, hogy ez az év miért volt fontos, csak azt tartja számon L. A., hogy ő kitől kapta: „Ez a nénémé volt.”

4.2. A tárgy megtalálja gazdáját

Beszélgetőtársaim valamennyi tárgyról el tudják mondani, hogyan került hozzájuk. Ami nem saját készítésű, azt többnyire vagy vásárolták vagy ajándékba kapták, esetleg örökölték. A megvásárlás gesztusa

családi vagy saját használatra személyes szükségletet fejez ki, de valamilyen elvárásnak való megfelelni akarásra is utalhat. Az ajándékozás az ajándékozott és az ajándékozó személyiségéről, értékrendjéről és kapcsolatáról árulkodhat, de meghatározó lehet a szokás is (milyen alkalomra mit illik). Hasonló a helyzet a hagyatékozással, örökléssel is. Biblia szinte mind a négy családba különbözőképpen került: O. I. és Sz. P. nászajándékul kapták egyik rokonuktól a Bibliájukat. R. K. is mutat két ajándék Bibliát: az egyiket a férje kapta egy román embertől, amikor az Almás mentén dolgozott (magyar nyelvű Biblia), a másikat pedig a lánya hozta Magyarországról (a gedeonita Bibliát). R. K. és L. A. maguk vásárolták a használatban lévő Bibliájukat. „Örökölt” Bibliája is van L. A.-nak: az 1944-ben kiadott Szentírást a férje szüleitől hozták el, miután azok meghaltak. Hagyatékozási terve is van már vele: az unokájának akarja adni.

A gyülekezeti énekeskönyvüket valamennyien maguk vásárolták, az újat és a régít egyaránt – ez nélkülözhetetlen kelléke a templombajárásnak. A *Hallelujah!* énekeskönyvet, amiből már több éneket ismertek, és 1989 után végre hozzá lehetett jutni, szintén vásárolta L. A. és R. K.. Legtöbbször személyes érdeklődést fejez ki a saját használatra történő könyvvásárlás is (a templomban, bibliaórán hallanak róla a lelkésztől), de R. K.-nak olyan könyvei is vannak, amelyeket azért vett meg, mert ismerte a szerzőt, illetve mert a könyv árával hozzájárulhatott egy bajban lévő megsegítéséhez (pl. egy tragikus motorbicikli-balesetet szenvedett fiúról az édesanyja anyagi segítség reményében írt könyvet – R. K. azt is számon tartja, hány lejért vette meg ezt). Vannak ajándékba kapott könyvei is R. K.-nak: a Cseri Kálmán áhítatos könyvét az előző lelkész lányától, a *Boldog öregkor* címűt a jelenlegi tiszteletesasszonytól kapta. L. A. is számon tartja, hogy van egy verseskönyve, amit Tökés László édesanyja adott neki (*Kárász Izabella: Fényből fényességet*).

A traktátusok, kártyácskák, könyvjelzők általában ingyenes tartozékai egy-egy vallásos rendezvénynek – R. K. rengeteg ilyent kapott a gyermekeitől, főleg a fiától, aki járt ifjúsági bibliaórára annak idején, és onnan vásárolt könyveket is, kazettákat is. Különbben az ilyen apró olvasnivalók származási helyét nem jegyzik meg pontosan, mert ha emlékként kapott darabok is, túl sok van belőlük.

Egyedül R. K.-ról mondható el, hogy vallásos folyóiratokat saját érdeklődése, lelki szükséglete miatt vásárol, de az *Üzenetről* elismeri: csak azért fizet rá elő, hogy az egyházat segítse vele. O. I.-nek és Sz.

P.-nek is hasonló a motivációja, amikor évente megvásárolja a református falinaptárat és a kalendáriumot, illetve ezzel a gesztussal erősítik meg mind maguk, mind az egyházközség felé református identitásukat és egyháztag mivoltukat, hovatartozásukat.

R. K.-ék maguk vásárolták az Utolsó vacsora című festményt is, az *úrvacsorás képet* egy román vándorkereskedőtől legalább harminc éve, L. A. pedig a „Szüntelen imádkozzatok!” feliratú plakettet vásárolta. A többi igés falitáblát L. A. nagynénjétől örökölte. A Kopogtató Jézus képe is tőle maradt rá, a többi festmény viszont az édesanyjától. A szülői házban még volt két festmény, mindkettő a 12 éves Jézust ábrázolta – ezeket a két fűtestvére örökölte meg. Szülői örökség O. I. miatyánkossal díszítványkészlete is: a férje édesanyja minden gyerekének ajándékozott egy-egy ilyent. R. K.-nak viszont a menyje, aki papleány, hozott több falra függeszthető vallásos tárgyat: tőle kapta a Házi áldást és a tízparancsolatos fatáblát is.

4.3. A tárgyak helye és helyváltoztatása

Egy lakásban általában minden tárgynak megvan a stabil helye, ami időközönként akár hosszabb periódusra is megváltozhat. A használatban lévő Biblia és az énekeskönyv a legtöbbit mozgatott szakrális tárgy: az utóbbira minden istentiszteleten (és a gyülekezeti bibliaórán, ahová R. K. és L. A. szintén járnak) szükség van, R. K. a Bibliát is szokta vinni, amit L. A.-hoz hasonlóan otthon is gyakran elővesz, bár L. A. inkább a magyarázós bibliát olvassa, mert a többit nem látja jól. Mindketten gyakran kezükbe veszik a *Hallelujah!* énekeskönyvet is, mivel a körzeti bibliaórán ebből énekelnek, és oda is mindenki szokta vinni a magáét.

A Biblia és az énekeskönyv helye egymás mellett van: mindannyiuknál a többi könyvük sorában, a szekrényen. L. A.-nál és R. K.-nál kimondottan vallásos könyvek társaságában a lakószobában, és mellette ott a szemüveg is, fölötte pedig a tévé, R. K.-nál mellette a rádió. A ritkábban használt könyveket L. A. egy kis szekrényében tartja a másik szobában, ahová ritkábban mennek be. Vannak itt versesfüzetek is, amelyeket L. A. szívesen odaadna bárkinek, aki értékelné. R. K.-nak volt már olyan rossz tapasztalata, hogy kölcsön adott verseit évek múltán sem kapta vissza. Könyveket, folyóiratokat ma is szívesen kölcsönad, ő maga ajánlja azokat, amelyek neki kedvesek.

L. A. a versesfüzeteit néha elviszi bibliaórára, és felolvas belőlük, máskor otthon veszi elő és olvasgatja. Régen vitte ki a házból R. K. is verses, énekes lapjait a dalárda műsorai vagy más alkalmak miatt, bár vannak a gyűjteményben frissebb darabok is. Ezeket a lapokat a traktátusokkal, könyvecskékkel, ígés kártyákkal együtt egy kredenc fiókjában tartja, ez az ő saját bejáratú rekesze.

Naponta veszi kézbe R. K. a *Mai Ige* áhítatos füzetet, ezt az éjjeli-szekrényén tartja, a gyermekei konfirmációs képe alatt. Barna Gábor leírásában a polgáriasodott családok tartják az imakönyvet az éjjeli-szekrényen (Barna 1987: 228).

Legstabilabb helyük a falra akasztott tárgyknak van: a falvédőket, képeket, plaketteket, dísztányérokat csak egy-egy nagyobb takarítás idejére veszik le, hogy alaposan megtisztíthassák. Előfordul, hogy ilyenkor némelyik tárgy nem kerül vissza a helyére: O. I. és Sz. P. lakásában sem lóg Házi áldás, pedig volt valamikor. A falakra függesztett tárgyak többsége a lakószobában található. A Házi áldás R. K.-nál a konyhában kapott helyet (S. Lackovits 1991b: 51), ahogy ez általánosan elterjedt, L. A.-nál viszont az előszobában egy ígés plakett társaságában található. O. I. miatyánkös dísztányérjai is az első helyiségben vannak, ahová belépnek kintről a házba.

5. A tárgyak funkciója

A szakrális tárgyak felhasználási módja igen sokszínű lehet a hitépítéstől a díszítésig. A Biblia használata is házanként változik. Sz. P. lakásában a Biblia családi tulajdon, szimbolikus szerepet tölt be, annak jele, hogy a ház lakói keresztények, viszont olvasni nem olvassák a Szentírást. O. I.-nál a bibliaolvasás a lelki állapot függvénye: amikor súlyos beteg volt, műtét miatt kórházban feküdt, és amikor nagyon elkeseredett valamiért, akkor olvasta inkább, megkeresve azokat a részeket, amelyeknek emlékezett bátorító tartalmára, vagy egyszerűen csak felütötte valahol – tehát a Szentírást elsősorban vizsgálatódásra használja. „Egy alkalomkor nagyon el voltam keseredve, s fogtam a Bibliát, kinyitottam úgy véletlenül, rátettem az ujjomat, s olyan igazán... [elcsuklik a hangja, sírva mondja]... a Zsoltárok könyvéből volt egy vers, nem tudom, pontosan, hogy is: vígasztalódj, mert én veled vagyok. A jó Isten velem van és megsegít, és túl leszek.” (O. I.)

R. K. és L. A. lakásán több Biblia van, de csak egyet-egyét használnak rendszeresen, ezt sajátjukként tartják számon. Miután hazaérnek

valamilyen vallásos összejevetelről, megkeresik Bibliájukban az igeverseket, amelyekről az alkalom során szó volt, és miközben elolvassák a már hallott mondatokat, felidézik a hozzáfűzött gondolatokat is – azaz esetükben a Szentírás olvasásának az ismétlésben és bevésésben van szerepe: „Például, mikor bibliaórára megyünk, vagy az ige olyan a templomban, olyan jó, hogy az ember átnézze.” R. K. magával szokta vinni a templomba és bibliaórákra is a Bibliáját, és amikor elhangzik, hogy mi lesz a felolvasott rész, ő is megkeresi, magában elolvassa. Ezzel a gesztussal egyrészt intenzívebb vallásosságát fejezi ki, másrészt a vizualizációval felerősíti az auditív élményt, ami segíti a fokozottabb összpontosítást. Függetlenül a vallásos alkalmaktól, mintegy „szakrális szórakozásként” is olvassa R. K. és L. A. a Bibliát. Míg L. A. vele élő fia esténként tévét néz, ő ehelyett a magyarázós bibliáját olvassa: neki ez a kikapcsolódás, feltöltődés, pihenés. Ehhez hasonlóan R. K. is szívesen olvassa a Bibliát szabad óráiban, ezen felül munkaszerűen is szokta: amikor neki kell tartania a *bevezetőt* a körzeti bibliaórán (mindenki sorra kerül), előtte készülnie kell, ki kell választania egy részt, amit megosztana másokkal, amiről van mondanivalója. (Ahová L. A. jár körzeti bibliaórára, ott mindig a lelkész tartja a *bevezetőt*.)

R. K. és L. A. többi Szentírása használaton kívül van. A családi Bibliának viszont különleges szerepet szánt L. A.: hogy jelenvalóvá tegye a következő generáció környezetében a múltat, az előző generációk idejét, amikor halála után majd unokájához kerül.

Az énekeskönyv az egyetlen, amelyet mind a négy asszony egyformán használ, bár apró eltérések itt is vannak: mindannyian viszik a templomba, kinyitják a bemondott énekhez, de énekelni már nem mind énekelnek, O. I. néha inkább csak magában követi a sorokat: „Hangom sincsen. Megmondom őszintén, mintsem ott nyávogjak, viszem a könyvet és olvasom vagy hallgatom áhítatosan.”

Díszítő funkciót nem töltenek be a Bibliák, és egyetlen más vallásos könyv sem. Könyveiket R. K. és L. A. szintén kikapcsolódásként illetve hitépítés okán olvassák. Némelyiket újra meg újra, más könyvet csak egyszer, vagy egyszer sem, inkább csak belelapoznak. R. K. néha a folyóiratokban talált cikkeket is újraolvassa. A *Mai Ige* pedig „mindennapi tápláléka”: reggelente az első dolga elolvasni belőle az aznapra szóló igét és magyarázatát. L. A. özvegyasszony, R. K.-nak viszont él még a férje, ők a nap kezdetén „közös csendességet” tartanak: imádkozni ugyan külön szoktak, magukban, de a *Mai Ige*ből hangosan ol-

vasnak fel egymásnak, utána pedig megkeresik a Bibliában is az elhangzott szövegben idézett igeverseket, és felolvassák az egész fejezet/egységet.

Ugyancsak kedvtelésből veszi elő versesfüzeteit L. A., régebben a munkát tette könnyebbé úgy, hogy közben verseket olvasott: „Varrtam, s odatettem az irkát mellém. Nem énekeltem, mert van sok, hogy énekel, de nekem nem volt olyan hangom, én szavaltam magamban itt né.” De néha elvisz egy-egy füzetet a körzeti bibliaórára is, hogy a végén elszavalja: „így bibliaóra után. Szedem elő a könyvet. Mondjuk nagyon sokat tudok, nem kell az irka. Mikor vége van az ige hirdetésnek, tudom, hogy jön egy ének, azután lesz az imádság, s én az imádság előtt szépen felállok, és kezdem a verset mondani.” Otthon üres perceit próbálja hasznosan tölteni a versolvasás ezáltal: „Idehaza van, hogy unom magamat, s előveszem.” Este is szokta olvasni: „Este később leülök, ötlet elhagyom, nézze a tévét, én meg olvasok.” Illetve vasárnap délután a versek olvasgatása szinte *istentisztelet*, mindenképp a transzcendenssel való kapcsolatápolás módja: „mondjuk vasárnap délután, ha nem megyek el a templomba, én a televíziót nem szeretem nézni, s akkor aztán veszem a verseket, s azzal eltöltöm az időt”. Mindez elmondható a bibliaolvasásról is, mind az ő, mind R. K. esetében.

Az R. K. fiókjában gyűlő verseknek, énekeknek, traktátusoknak és egyéb vallásos tárgyakkal egyelőre nincsen különösebb szerepük, de ágyhoz- vagy házhozkötöttség esetén lesz: a fiók tartalma fogja pótolni azt a lelki töltekezést, amiről le kell mondania, ha nem lesz ereje elmenni templomba, bibliaórákra, nem tud vallásos közösségbe járni – így tervezi R. K. előre gondolva öregsége nehezebb napjaira: „Van itt annyi, hogy ha majd nem tudok menni – Isten őrizzen, hogy ne tudjak –, akkor van itt mivel foglalkozzak.”

Hasonlóan gondol R. K. a hangkazettáira is, amelyeket viszont jelenleg is használ: „Még el tudok, el is vágyok, de eljön az idő, hogy elmennék, s nem tudok, hiába vágyok. Jó, hogy van most már kazettafonom vagy a televízió, de azért a közösség más”. Esténként, lefekvés előtt R. K. olykor betesz egy kazettát, és amíg elalszanak, azt hallgatják a férjével – a tévén csüngés helyett inkább léleképítő tevékenységgel ringatják magukat álomba. A tévével ambivalens a viszonya R. K.-nak és L. A.-nak is: R. K. a férje miatt, L. A. a fia miatt meg-megnéz még ezt-azt, mivel be van kapcsolva a készülék, és könnyen odaszzegeződik a tekintet, de nem tartják jó dolognak a tévézést; másrészt vannak vallásos műsorok is, amelyeket követnek. R. K. idéz

egy prédikációból, amelyet már több mint tíz éve hallott, de máig emlékszik: „S amit még megjegyeztem, hogy »a magyar ember a szemétdombon alszik el«. Néztük a televíziót ahelyett, hogy vegyük az igét, s egy imádsággal aludjunk el.” A Duna Televízió közvetítette vasárnap déli istentiszteletet és az Erdély Televízió Hitvilág műsorát viszont R. K. nem mulasztaná el soha. L. A. is rendszeresen nézte, míg nem lett nehézkes számára a készülék kezelése, O. I. szintén tudja, mikor van a Duna tévében az istentisztelet, de nem nézi rendszeresen, inkább csak véletlenszerűen. Sz. P. a Kolozsvári Rádiót hallgatja naponta, beleértve annak vallásos műsorát is – ezzel R. K. is hasonlóan van.

Az egyéb vallásos tárgyakkal, a falakon elhelyezett festményeknek, plaketteknek, falvédőknek, tányérokra díszítő szerepük van, ugyanakkor reprezentálják az ott lakók vallásosságát. A falvédő – amint neve is utal rá – megóvjaa az ágy fölötti falrész, ugyanakkor használatával a család betagoódik a faluközösség szokásrendjébe is. Hasonló a szándéka O. I.-nek a miatyánkos dísztányérok: a kalotaszegi mintázatuk miatt tette ki, nem a vallásos funkció az elsődleges, de nem mellékes az sem: „Nekem nem voltak ilyen kalotaszegi dolgaim, se ruhám, mert édesanyám a Székelyföldön született. Hároméves volt, mikor idekerült. Itt nevelkedett, de nekünk nem volt kalotaszegi ruhánk, sem ilyen tányérünk. De anyósom csináltatott. S mikor hazaköltöztünk [Hunyadról], oda feltettük.” Mint ahogy az emlékidező funkció is fontos: férje ajándékozó édesanyját juttatja eszébe, ugyanakkor a családi összetartozás jelképei is a tányérok, mert minden testvér kapott a készletből.

6. Érzelmi kötődés a tárgyakkhoz

A házhoz, amely az emberi élet oly sok hétköznapi és ünnepi, megszo-
kott és rendkívüli pillanatának ad keretet, ahol a benne lakók életük
jelentős részét töltik, óhatatlanul kialakul az érzelmi kötődés (S.
Lackovits 2006: 103), ez pedig vonatkozik a berendezésre, az otthoni
környezetet alkotó tárgyakra is. Az érzelmi kötődés erőssége a szemé-
lyes értékrendtől és a tárgyhoz fűződő emlékektől függ elsősorban.
Árulkodó jelei megnyilvánulnak a hangnemben, a kapcsolódó meg-
jegyzésekben, a mesélőkedvben.

Adatközlőim legintenzívebben a betűkhöz kötődnek. L. A.-nak a
versesfüzetei jelentik a legtöbbet, hisz amellet, hogy alkalmasaknak
találja a verseket a transzcendenssel való kapcsolatteremtésre és kap-

csolatápolásra, számtalan személyes emléket juttatnak eszébe – mikor, milyen alkalomra írt át egy-egy verset, hogyan sikerült egy-egy szavak-lata. R. K. is nagyon kötődik főleg a saját verseihez, de az emlékek miatt a többi is fontos. Érezhetően büszke R. K. a maga fiókjára, bővülő gyűjteményének egészére. „Van mivel foglalkozni, ez volna a leg-főbb dolgunk, de a földi is leköt. A földi munkánknak is úgy van eredménye, ha evvel is foglalkozunk. De ha ezzel is foglalkozunk, jobban tudunk dolgozni. A kettő össze van kötve.” (R. K.)

A Biblia mint tárgy iránti rendkívül erős kötődést nem érzékelttem sehol. L. A. inkább a magyarázós bibliáról beszél szenvedéllyel, és felidézti a legmaradandóbb olvasmányélményeit belőle. Vannak kedvenc könyvei is L. A.-nak és R. K.-nak, ezek esetében a kulcsszó a meghatódás és a tanulságosság, azért olvasták el többször is, mert megérintette őket. L. A. két könyvet emel ki: *A zarándok útját* és *az Isten nélkül a világ* címűt. R. K. a *Két világ közt* címűt ajánlja, de valamennyi könyvéért lelkesedik, mindegyikről mond néhány méltató mondatot. A *Lídia* és a *Győzelem* folyóiratot szintén nagyon dicséri, a régi lapszámokat is megtartja, alkalom adtán előveszi. Csalódott viszont az *Üzenetben*: „Valamikor kezdetben az *Üzenet* sokkal tartalmasabb volt, most majdnem átfordult politikai alapra. Nem annyira hitméllyítő dolgok vannak benne, hanem politikára tértek át.” Erősen kötődik a *Mai Ige* áhítatos füzethez is, erre annak helye és használati módja is utal. O. I. egyszer szintén megrendelte a *Mai Igét*, viszont neki nem nyerte el a tetszését, a *Mindennapi kenyeriünket* is megvásárolta, de az sem lopta be magát a szívébe, ebben azonban határozottan szerepet játszik az is, hogy O. I. nem szeret olvasni. Sz. P. még a számítógépet is megtanulta használni annyira, hogy rákeres őt érdeklő dolgokra, viszont a Biblia, a vallásos témák nem tartoznak ide. R. K. szemlátó-mást szereti magát körülvenni vallásos irodalommal, mert szeret olvasni, fontos neki a betűk mögötti tartalom, és fontosak a könyvekhez kötődő történetek, az ajándékozók is.

A falakon elhelyezett szakrális tárgyakhoz való kötődésnek nem mutatkoznak jelei nála, az egyébként bőbeszédű R. K. nem mesél róluk történeteket, szűkszavúan, tárgyilagosan válaszol a kérdéseimre. Ezt azért is merem laza kötődésként értelmezni, mert amikor az örökül kapott Biblia felől érdeklődtem, elmesélte annak szomorú történetét, hogy családi konfliktus miatt nem lehetett az övék, pedig ő nagyon szerette volna, és még mindig reméli, hogy lesz rá lehetősége – tehát

nem valószínű, hogy a festményekhez, falvédőkhöz negatív emlék társulna, azért ne beszélne róluk.

L. A. viszont lelkesen magyarázza, hogy mit ábrázolnak a festmények, főleg a Kopogtató Jézushoz érzi szükségesnek magyarázatot fűzni: „Jézus kopogtat az ajtón, ahogy az emberek szívéén”, a szüleitől nászajándékba kapott képekről pedig be is vallja, hogy mindig erősen kötődött hozzájuk: „Ezeket nagyon szerettem, s elhoztam.”

Úgy tűnhet, igen kevés szakrális tárgyhoz kötődnek a megszólított asszonyok erős érzelmi szálakkal, azonban ez nem jelenti azt, hogy a többi tárgy semleges volna, hiszen elhelyezésükről környezetükben ők maguk döntöttek. L. A. fogalmazza meg: „Azért vannak itt, mert fontos, hogy itt legyenek.” Ez pedig minden egyes darabra vonatkozik, azokra is, amelyek kissé mintha háttérbe szorulnának.

Irodalom

BARNA Gábor

1987 *A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban*. In: DANKÓ Imre–KÜLLÖS Imola (szerk.): *Vallási Néprajz III*. Budapest, 218–233.

FÜLEMILE Ágnes

2011 *Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi községben. Kalotaszentkirály és Zentelke*. In: BUZÁSI Pál (szerk.): *Kalotaszeg. Antológia (1997–2008)*. Művelődés, Kolozsvár, 74–85.

GÖRÖG Hajnalka

2001 *Képmetamorfózisok. Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17–18. század prédikációelméletében és -gyakorlatában. Erdélyi Múzeum LXIII*. 3–4. 115–143. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00022/m02gorog.htm> (Letöltés: 2014. 11. 08.)

HOFER Tamás

1983 A „tárgyak elméletéhez”. *Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom XIII*. 39–64.

KISS Dénes

2003 A CE Szövetség és a református egyház. *Erdélyi Társadalom I*. 2. 55–66.

POZSONY Ferenc

1997 Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. KJNT, Kolozsvár, 240–247.

- OTTO, Lene – PEDERSEN, Lykke L.
2004 „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 28–40. (MaDok füzetek 2.)
- LACKOVITS Emőke, S.
1991a Katolikus elemek a református népi vallási gyakorlatban. In: BÁRDOS István–BEKE Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 313–316.
1991b Vallásos ábrázolások és feliratok a közép-dunántúli paraszti kultúrában. In: Uő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Caritas Transsylvania, Veszprém, 44–65.
2006 Köznepok és ünnepek a házban. In: MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői*. Veszprém, 103–142.
- SZIGETI Jenő
1990 A Károlyi biblia a nép között. In: BARCZA János (szerk.): *Emlékkönyv a vizsolyi Biblia 400. évfordulója alkalmából*. Református Kálvin Kiadó, Budapest, 154–170.
- TOMKA Miklós
1994 *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*. Budapesti Műszaki Egyetem, Budapest
- RÉVÉSZ Imre
1943 *Egy fejezet a magyar reformátusok történetéből*. Debrecen
1947 *A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés*. Debrecen

DISSZERTÁCIÓK, TÉZISEK

Balássy Enikő

Székelyhodos község hiedelemeinek szerkezete és funkciói a 20. században (2014)

Szerző: Balássy Enikő; a disszertáció irányítója dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2014; opponensek: dr. Bartha Elek egyetemi tanár (Debreceni Tudományegyetem), dr. Gagy József egyetemi docens (Sapientia Tudományegyetem, Marosvásárhely), dr. Tanczos Vilmos egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

A doktori dolgozat célja a hiedelmek rendszerének bemutatása egy mikrorégióban, a Felső-Nyárád menti Székelyhodos községben, ugyanakkor a hiedelmek egyének és közösség életében betöltött funkciójának vizsgálata, az egyes hiedelemlényekhez fűződő hiedelmek ismertségének, alakulásának, közvetítésének és elhalásának nyomon követése és leírása is.

A terepmunka 1995–2003 között zajlott a Maros megyében elhelyezkedő Felső-Nyárád menti Székelyhodos község négy településén: a községgel azonos nevet viselő községközpontban, Ehedben, Iszlóban és Jobbágytelkén. E falvak lakói magyar nemzetiségűek és cigányok, a lakosság – Iszló kivételével, ahol a római katolikusok mellett unitáriusok, reformátusok és neoprotestánsok is élnek – római katolikus vallású. A terepmunka eredménye, az adattár 615 szöveget tartalmaz, többnyire epikus narrációkat a közelmúlt vagy a távolabbi múlt hiedelem témájú, tartalmú eseményeiről, a természetfölöttivel való találkozásról. E hiedelemszövegek nemcsak a népi hiedelemvilággal kapcsolatosan tartalmaznak fontos információkat, hanem tájékoztatnak e falvak mentalitásáról, életmódjáról, valamint ezek változásairól a 20. század folyamán. Az adattár 52 adatközlőtől származik. Ezen férfi és nő adatközlők mindhárom korosztályt, több vallást, iskolázottsági fokot, foglalkozást képviselnek.

A dolgozat öt tartalmi egységből épül fel. A bevezető részben a szerző ismerteti a kutatás célkitűzéseit, magának a dolgozatnak a szerkezetét és a munka során alkalmazott tudományos módszereket. Ezt követi a terep részletes leírása, a terep kiválasztásában szerepet játszó tényezők számbavétele, az adatközlők kiválasztásának módja. A magyar hiedelemkutatás kutatási irányainak áttekintése után, a szerző a román néphitkutatás történetét írja le vázlatosan, majd nagyon röviden kitér az európai néphitkutatás bemutatására is Franciaország példáján.

Következtetések. 1. Székelyhodos község hiedelemvilágának néhány olyan hiedelemként is részét képezi, melyek hiedelemköre specifikus, e mikrorégióra jellemző. 2. A hiedelemként alakja köré szerveződő hiedelemkörök kartográfiai módszerrel (is) történő elemzése után a szerző megállapítja, hogy Székelyhodos község hiedelemvilága hasonló a magyar nyelvterület más már vizsgált tájegységeinek hiedelemvilágával. Beilleszkedik a magyar népi hiedelemvilág általános leírásába. 3. Székelyhodos község hiedelemvilága kapcsán (is) megállapítható, hogy keresztény hit és néphit elemei, valamint az iskolában elsajátított tudás elemei szimbiózisban élnek együtt, egységes rendszert alkotnak egyén és közösség tudásában. 4. Az egyén hiedelemtudását, hiedelmekhez való viszonyulását alapvetően meghatározza a társadalmi környezet, melyben meglátta a napvilágot, melyben élete első szakaszát eltöltötte. 5. A község hiedelemvilágát felépítő elemek, az egyes hiedelemkéntekhez kapcsolódó hiedelmek aktív, produktív, azaz passzív, improduktív jellegére a róluk elhangzott közlések számából, a közlések tartalmából, azok műfajából, az adatközlők illetve témához való viszonyulásából, a téma kapcsán nyilatkozó adatközlők számából, életkorából következtet a szerző. 6. Az azonos közösségben élő egyének hiedelemtudása nagyrészt azonos, hasonló elemekből épül fel. Az eltérések azonban korántsem hanyagolhatóak el. 7. Férfiak és nők hiedelemtudása, a hiedelmekhez való viszonyulása közötti különbségek evidensek. A férfiak hiedelemtudása semmivel sem szegényebb a nőkénel. A különbségek a két nem hiedelmekhez való viszonyulásában érhetők tetten leginkább. 8. A 20. század második felében, különösen az 1960-as évektől fokozatosan megszűntek azok a közösségi alkalmak, közös esti munkaalkalmak (fonó, tollfosztó kaláka), melyek során hiedelemtörténetek is elhangzottak a múltban, vagy mely közösségi események jó alkalomként szolgálhattak a hiedelemtudás generációról generációra való áttestálásában.

Structura și funcțiile mitologice populare din comuna Hodoșa în secolul 20

Lucrarea are ca temă abordată prezentarea structurală a mitologiei unei comunități, prezentarea funcțiilor a diferitelor ființe mitice, a atitudinilor față de aceste ființe și totodată prezentarea schimbărilor intervenite în structura și în utilizarea mitologiei de-a lungul secolului 20.

Cercetările pe teren s-au derulat în perioada 1995–2003, în comuna Hodoșa din județul Mureș, regiunea Valea Nirajului. Comuna este alcătuită din patru sate (centrul comunei: Hodoșa, Sâmbriaș, Isla și Ihod), locuitorii fiind de naționalitate maghiară și de religie romano-catolică, exceptând satul Isla, unde locuitorii aparțin în mai multe comunități religioase (reformați, unitarieni, neoprotestanți). Baza de date conține 615 texte, mai mult narațiuni epice, cu conținut despre întâmplări mitice din trecutul apropiat sau puțin mai îndepărtat. Legende culese ne informează despre modul de viață și mentalitatea satelor

din secolul 20. Cei 52 informatori reprezintă cele trei vârste, mai multe religii, ocupație și nivel de educație, aparținând ambelor sexe.

Lucrarea este compusă din cinci părți tematice. În partea introductivă autoarea prezintă obiectivele cercetării, structura disertației, realizează descrierea amănunțită a terenului de cercetare, motivațiile alegerii celor patru sate, respectiv a informatorilor. După prezentarea paradigmelor de cercetare a credințelor populare maghiare, ea realizează o sinteză schematică a curentelor în cercetarea mitologiei populare române și a celei europene, în special celei franceze.

Concluzii. 1. În structura mitologiei populare apar niște ființe și persoane cu puteri magice specifice regiunii respective. 2. Popularitatea diferitelor ființe prezintă mai multe semne particulare față de mitologia din alte regiuni. 3. Mitologia populară, cunoștințele legate de credințe populare trăiesc în simbioză cu cunoștințele raționale răspândite de procesul de învățământ precum și de religia instituționalizată. 4. Socializarea într-un context social și cultural are un rol hotărâtor în procesul de preluare/transmitere a mitologiei. 5. Caracterul activ/pasiv, productiv/improductiv al mitologiei se schimbă de la o mitologie la alta, de la o generație la alta, de la o familie la alta. 6. Familia funcționează ca o comunitate interpretativă, care elaborează în comun modele interpretative și strategice pentru membrii familiei. 7. Diferențele dintre cunoștințele, atitudinile femeilor și a bărbaților sunt evidente, însă ele sunt mai mult complementare decât antagonice. 8. În a doua parte a secolului 20 s-au modificat (au dispărut) acele relații sociale și ocazii comunitare care au contribuit la transmiterea acestor cunoștințe, atitudini și experiențe specifice.

La structure et les fonctions de la mythologie populaire de Hodoșa au 20ième siècle

La thèse propose la présentation structurelle de la mythologie populaire d'une communauté, la présentation des fonctions des différents êtres magiques et mythiques, la présentation des attitudes vers ces êtres ainsi que la présentation des changements apparentes dans la structure et dans l'utilisation de la mythologie au cours du 20ième siècle.

Les recherches sur le terrain se sont déroulées entre 1995–2003, dans quatre villages: Hodoșa, Isla, Ihod et Sâmbriaș, département Mureș, dans la Vallée du Niraj. Les habitants de ces quatre villages sont de nationalité hongroise et de religion catholique romaine, à l'exception de Isla, où les habitants appartiennent au plusieurs communautés religieuses (réformés, unitariens, néo-protestants). La base des données contient 615 textes, surtout des narrations épiques, avec un contenu sur des rencontres mythiques du passé proche ou remontant bien loin dans le temps. Les légendes ramassées nous donnent des informations sur la mode de vie et sur la mentalité des villages au 20ième siècle. Les 52 informateurs sont représentatifs de point de vue générationnel, religieux, professionnel ou bien du point de vue de l'éducation et du sexe.

La thèse a cinq parties thématiques. Dans la partie introductive l'auteur présente les objectifs de la recherche, la structure de la thèse, fait une description détaillée du terrain de recherche, expose les motifs pour lesquels ces quatre villages ainsi que les informateurs ont été choisis. Après la présentation des paradigmes de la recherche de la mythologie populaire hongroise, l'auteur accomplit une synthèse schématique des courants dans la recherche de la mythologie populaire roumaine et européenne, en spécial la française.

Conclusions. 1. Dans la structure de la mythologie populaire apparaissent quelques êtres et spécialistes à pouvoir magique spécifiques de la région de Hodoşa. 2. En ce qui concerne la popularité des différents êtres, le terrain étudié présente plus de particularités par rapport aux mythologies des autres régions. 3. La mythologie populaire, les connaissances liées aux croyances populaires subsistent en symbiose avec les connaissances rationnelles assimilées par le procès de l'éducation et de la religion officielle institutionnalisée. 4. La socialisation dans un contexte social et culturel a un rôle décisif dans le processus de transmission de la mythologie. 5. Le caractère actif/passif, productif/improductif de la mythologie varie d'une mythologie à l'autre, d'une génération à l'autre, d'une famille à l'autre. 6. La famille fonctionne comme une communauté interprétative, qui met au point des modèles d'interprétation et stratégique pour chaque membre de la famille. 7. Les différences entre les connaissances, les attitudes des femmes et des hommes sont évidentes, mais elles sont plutôt complémentaires qu'antagonistes. 8. Dans la deuxième partie du 20ème siècle les relations sociales et les rencontres communautaires qui ont contribué à la transmission de ces connaissances, attitudes et des expériences spécifiques ont changé ou ont disparu.

Bányász Melinda

**Törökországi levelek, Mulatságos napok –
Mikes Kelemen prózaíró technikája a fordítások révén
(2013)**

Szerző: Bányász Melinda; a disszertáció irányítója dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Amedeo Di Francesco egyetemi tanár (Universita di Napoli l' Orientale, Nápoly), dr. Tüskés Gábor egyetemi tanár (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest), dr. Benő Attila egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

Disszertációm két Mikes-szöveg vizsgálatát vállalta fel a prózaírás technikáit a fordítói eljárások és a szóhasználat szempontjából vizsgálva, illetve műfaji vonatkozásokat figyelembe véve. Az 1. fejezet a Mikes Kelemen fordítói gyakorlatát vizsgáló eddigi munkákra összpontosít, külföldi szakirodalom

segítségével egy, a *La belle assemblée*-vel (angol változat) kapcsolatos félreértést tisztáz, bemutatja szerzőjét, valamint a francia, angol és spanyol változatokkal foglalkozó jelenkori külföldi szakirodalmat (Ch. C. Mish, Séverine Genieys-Kirk, Josephine Donovan, Shirley J. Day, M. J. García Garrosa, Rosalía F. Cabezón.) A második és harmadik fejezet Mikes fordítói gyakorlatát vizsgálja az összehasonlítás módszerével: a *Mulatságos napok* az eredeti és részekben az angol változattal hasonlítja össze; elvarratlannak tűnő szálakat tisztáz; a *Les journées*-ből a *Levelekbe* átvett néhány szöveg elemzését végzi el többnyire a három változat kontextusában. A 4. fejezetben a *Napok*, a *Les journées* és rokonszövegek szerelemképét figyeltem, illetve a szerelmi szókincs jellemzőit egyfajta szógyakoriság-vizsgálattal a kifejezések stilisztikai szempontból mért előfordulási arányát keresve. A *Napok* keretére a szövegkomparáció segítségével összpontosítottam, illetve új értelmezéslehetőségeket próbáltam kibontani (5. fejezet). A keret- és betéttörténetek viszonyát elsősorban Hermann H. Wetzel és Katharine S. Gittes kutatásai alapján figyeltem.

Néhány következtetés: a kihagyás Mikes Kelemen fordítói módszerének egyik legjellemzőbb művelete (szerelemmel kapcsolatos kifejezések, bánatkifejezések, általában az érzelmeket érintő reflexiók stb. elhagyása); míg az angol fordító költői betoldásokkal fokoz, Mikes Kelemen eljárásai a szöveg könnyen érthető voltát szolgálják és a tartalmi visszafogottság eszközlői; mindkét fordító számára fontos a drámaiság fokozása; a *Napok* keretében egyéni módon érvényesül a keleti és nyugati esztétikai elvek (Gittes) ötvözete.

Törökországi levelek, Mulatságos napok de Mikes Kelemen – Tehnici de prozator în prizma traducerilor literare

Disertația și-a propus studiul tehnicilor de traducere în proză ale lui Kelemen Mikes insistând asupra modalităților de traducere prin studiul vocabularului având în vizor și reflexii asupra speciei literare și posibilități de interpretare a povestei cadru (*Mulatságos napok*, *Scrisori din Turcia*.) Capitolul 1. se ocupă cu cercetările efectuate până în prezent; clarifică o neînțelegere în legătură cu *La belle assemblée* (variantele engleză) cu ajutorul literaturii de specialitate străine, prezintă lucrările de specialitate referitoare la *Les journées*, *La belle assemblée* și variantele spaniole (Ch. C. Mish, Josephine Donovan, Shirley J. Day, Séverine Genieys-Kirk, Josephine Donovan, M. J. García Garrosa, Rosalía F. Cabezón). Capitolul 2. și 3. se ocupă de tehnicile de traducere ale lui Kelemen Mikes, la baza studiului comparativ folosind varianta originală; în cazul anumitor părți am realizat studiu comparativ cu varianta engleză; am clarificat unele fire nefinalizate ale narațiunii în *Napok*; prin compararea a celor trei variante am studiat tehnicile de traducere și în *Scrisori* în cazul textelor împrumutate din *Les journées*. În capitolul 4. am studiat imaginea sentimentului de dragoste în comparație cu *Les journées* și texte înrudite. Am realizat studiul vocabularului prin analiza prezenței a diferitelor expresii

comparând variantele lui Kelemen Mikes cu textele originale. Am urmărit raportul dintre povestirea cadru și nuvelele incluse pe baza cercetărilor lui H. H. Wetzel și Katharine S. Gittes, folosind și alte colecții de povești din literatura europeană (capitolul 5).

Câteva concluzii: omiterile sunt cele mai semnificative modalități utilizate de Kelemen Mikes (sentimentul de dragoste, tristețea, suferința, participarea emoțională etc. sunt redată cu expresii mult mai moderate sau sunt eliminate); uneori din eliminări rezultă un efect dramatic; Mikes este mai rezervat, preferă să se exprime prin substituirii gramaticale față de Haywood având în vizor un text ușor de urmărit, Haywood duce la superlativ expresiile sentimentale. Accentuarea efectului dramatic este importantă pentru ambii traducători; este importantă abordarea originală a principiilor estetice orientale și occidentale (Gittes) în povestirea cadru din *Napok*.

Letters from Turkey, *Mulatságos napok* – Kelemen Mikes’s Prose Writing Techniques through His Literary Translations

My thesis has assumed the analysis of Kelemen Mikes’ prose writing techniques through his methods of translation in *Mulatságos napok* and *Letters from Turkey*, also paying attention to aspects of genre, and characteristics of the vocabulary.

The 1st chapter focuses on so far realized works on Mikes’ techniques of translation; clarifies a misunderstanding concerning *La belle assemblée* (the English version) with the help of foreign special literature; presents it together with present day foreign studies about *Les journées*, *La belle assemblée* and the Spanish versions (Ch. C. Mish, Séverine Genieys-Kirk, Josephine Donovan, Shirley J. Day, M. J. García Garrosa, Rosalía F. Cabezón).

The 2nd and 3rd chapters analyse Mikes’s methods of translation through comparing *Mulatságos napok* with its original version and some parts of it with the English version as well; it clarifies some narrative puzzles; it performs a three-fold comparison of some of the *Les journées*-texts inserted into the *Letters*.

In chapter 4. I analysed the image of love reflected in *Napok* in the context of prose forms alike and the characteristics of love-vocabulary through a certain word frequency-analysis and parallel examination of expressions.

Chapter 5. has assumed to look at the framing story in the context of other framed-nouvelles following H. H. Wetzel’s and Katharine S. Gittes’s research in the field of the genre. I also tried to forge a new possible interpretation of Mikes’s handling of the frame.

Some conclusions: omissions are the most characteristic to Mikes’ translation method (omissions of expressions of sadness, fright, suffering etc.); omissions sometimes create dramatic effects; Mrs Haywood makes a lot of use of poetic devices, Mikes works with grammatical alterations for easier understanding; they both tend to accentuate the dramatic aspect of the stories; the original blending of Eastern and Western aesthetic principles (Gittes) in Mikes’ frame story is of relevant importance.

Botházi Mária

**A harmadik Korunk első évtizedének szerkesztési koncepciói
a közéleti témák tükrében.**

Egy szellemi műhely rendszerváltó tíz éve

(2013)

Szerző: Botházi Mária; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Szörényi László egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem), dr. Tapodi Zsuzsa egyetemi docens (Sapientia Tudományegyetem, Csíkszereda), dr. Bakk Miklós egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem)

A dolgozat megkísérel átfogó képet adni a *Korunk* harmadik folyama első időszakának szerkesztési koncepcióiról – ebben a kontextusban a kutatás a nagy múltú kolozsvári folyóirat 1990 januárja és 1999 decembere között megjelent közéleti közléseire fókuszál. Az első tíz évfolyam lapszámainak ismeretében úgy látjuk, ebben az időszakban a *Korunk*ban markánsan tetten érhető egy közéletiként definiálható nyomvonal, amely akár a lap Dienes László által is megjelölt egyik küldetésének továbbéléseként értelmezhető és értékelhető, hogy a folyóirat „az erdélyi (romániai) magyarság életének és törekvéseinek hiteles krónikása és képviselője legyen.” (Pomogáts Béla)

Az első tíz év lapszámainak tematikai áttekintése után hat vizsgálati témakört jelöltünk meg erdélyi magyar sajtó/média; egyház; kisebbségek; együttélés; (erdélyi magyar) egyetem; erdélyi magyarságtudat. A vizsgálathoz tartozó számszerűsíthető vonatkozásokat kvantitatív tartalomelemzéssel mértük, amelyet diskurzuselemzéssel egészítettünk ki a *Korunk* által használt beszédmódok megállapítására és leírására.

Megállapítottuk, az említett témakörökben jól meghatározható diskurzusok térképezhetők fel a lapban, megkíséreltük leírni ezeket, és képet nyújtani arról a szellemi nyomvonalról, amelyet az új folyam követni igyekezett az említett periódusban. A *Korunk* általunk vizsgált időszaka az, amelyet Papp Z. Attila szociológus a preprofesszionális, majd a lassú konszolidáció időszakának nevez az erdélyi magyar sajtóban, és amelyet egyneműsítő, homogén diskurzus, konfliktuskerülés jellemez. Nem kivétel ez alól a *Korunk* sem: méréseinkből kitűnik, súllyal van jelen a múltba tekintés a lap hasábjain az idősrúnék tekinthető kérdések kapcsán is.

A *Korunk* mindazonáltal szellemi színfolt erdélyi magyar és ősszmagyar sajtónkban. Felépítésénél, tematikai összetételénél, szerzőinél, témakezelésénél, szervezőerejénél, önszemléleténél, megújhodni tudásánál, hagyományainak felvállalásánál és korszerű továbbélésénél fogva egyedülálló folyóirat a Kárpát-medencei sajtópalettán.

**Revista *Korunk* /Era noastră/ în perioada 1990-2000 –
Concepții editoriale în oglinda temelor vieții publice.
Zece ani de tranziție în viața unui atelier intelectual**

Teza de doctorat încearcă să ofere o imagine de ansamblu asupra concepțiilor redacționale din prima perioadă a celei de-a treia ediții a revistei *Korunk*, focalizând în acest context asupra articolelor pe tema vieții publice, apărute în perioada ianuarie 1990 – decembrie 1999. Din cercetarea numerelor apărute în acest deceniu se desprinde următoarea concluzie: în revista *Korunk* apare o tendință marcantă legată de reflectarea vieții publice, care poate fi interpretată ca o continuare a obiectivului formulat de primul redactor László Dienes, anume ca revista să fie „un cronicar și reprezentant fidel al vieții maghiarimii din Transilvania (România).” (Pomogáts Béla)

În scopul stabilirii ariei de cercetare, după examinarea tematicilor existente în revistă, am stabilit șase teme principale: presa/mass-media maghiară din Transilvania; biserica; minoritățile; universitatea maghiară din Transilvania; identitatea maghiară din Transilvania. Caracteristicile care pot fi exprimate numeric au fost evaluate cu ajutorul analizei de conținut, metodă completată prin analiza discursului, în scopul stabilirii și descrierii modurilor de discurs publicate în revistă.

Am constatat faptul că subiectele menționate sunt abordate prin discursuri care pot fi clar definite. Am încercat să descriem aceste discursuri, schițând acea concepție redacțională pe care revista a urmat-o în perioada la care se referă cercetarea. Acesta este perioada denumită de sociologul Attila Papp Z. ca fiind cea a jurnalismului pre-profesional, fiind urmată de consolidarea lentă a presei maghiare din Transilvania, caracterizată de un discurs omogen, evitând conflictele. Nici revista *Korunk* nu face excepție: analiza cantitativă demonstrează că abordarea trecutului este accentuată chiar și în legătură cu problemele de actualitate. Cu toate acestea, revista *Korunk* este o publicație care aduce culoare în peisajul presei maghiare din România.

***Korunk* 1990-2000 – Editorial Conceptions in the Light of Public Issues.
Ten Years of Transition in the Life of an Intellectual Workshop**

The dissertation attempts to give an overall picture about the editorial conceptions of the first period in *Korunk*'s third wave – in this context, my research focuses on the articles on public issues (appeared between January 1990 and December 1999) released by this historic periodical. In view of the first ten years' editions we may see that in this period of *Korunk* there is a markedly observable aspect of public life.

After a thematic overview of the first ten years' editions we appointed a corpus consisting of six domains, which, we presume, are the „hot” topics of that certain period: the Hungarian press/media in Transylvania; the Church;

minorities; coexistence; (Hungarian) university (in Transylvania); Hungarian-conscience in Transylvania. We measured the numerical data of the research by means of quantitative data analysis, completing that with critical discourse analysis to diagnose and depict different discourses used by *Korunk*.

The dissertation states that there are well observable discourses on these topics in *Korunk*, it attempts to describe them and to give a picture of that intellectual pathway *Korunk* tried to follow in the mentioned period. This period of *Korunk* is what sociologist Attila Papp Z. calls the period of pre-professionalism that is followed by slow consolidation in the Hungarian press in Transylvania, which is characterized by a homogeneous discourse and conflict avoidance. *Korunk* is not an exception here: our survey points out that the gesture of looking to the past is observable when questions considered timely are to be discussed.

Korunk is nevertheless a dash of colour in the Transylvanian and the global Hungarian press.

Bucur Tünde Csilla

Szövegtestek párbeszéde. Závada Pál regényei és szociográfiája (2013)

Szerző: Bucur Tünde Csilla; a disszertáció irányítója dr. Orbán Gyöngyi egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Selyem Zsuzsa egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár), dr. Papp Ágnes Klára egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest), dr. Bányai Éva egyetemi docens (Bukaresti Egyetem, Bukarest).

Disszertációm középpontjában Závada Pál szociográfiája és regényei állnak. Abból a hipotézisből indulok ki, hogy tényirodalmi és szépirodalmi írásai nem választhatók el egymástól, történelemfelfogásuk, narrációs eljárásaik, a műfaji határok átlépése, újraértelmezése, vándorszereplők, -történetek összekötik a műveket. A különböző szövegtestek párbeszédbe lépnek egymással, értelmezik, tovább- és újraírják egymást. Azt állítom, hogy a szociográfia alakulási folyamata az objektív tudományosságtól való eltávolodást, a szépirodalom felé mozdulást mutatja. A magyarországi szociográfia műfaj történeti áttekintése révén keresem Závada Pál szociográfiájának helyét, a három kiadás részletes összehasonlító elemzésével mutatom fel az alakulás irányait: a szociológiai tudományosságtól a szépirodalom felé, a makroszintektől a mikroszintek felé, a tudományos apparátus révén objektív történelem-elbeszélés igényétől a szubjektív, perspektivikus, nyelviileg determinált elbeszélésig. Azt állítom ugyanakkor, hogy Závada szociográfiai és szépirodalmi alkotásainak történelem- és hagyományfelfogása nem választható el egymástól, a posztmodern

történelemfelfogásuktól és a posztmodern irodalom történelemfelfogásától. A vizsgálat elméleti hátterét a nyelvi fordulat, a narratív felfogás képviselőinek elméleti munkái képezik. Az elméleti bevezetőt követően Závada Pál regényeinek átfogó interpretációjára vállalkozom. Ezek folyamán az elméletben felmutatott szempontokat érvényesítve keresem a választ arra, hogy a regények hogyan írják újra a 20. századi magyar történelmet, hogyan jelölnek ki egy-egy perspektívát, ami révén megragadhatóvá válnak a század traumatikus, hatásai-ban még jelenünkben élő eseményei, a makro- és mikrotörténelem játéka, a 21. századi egyén múlt-hoz való viszonyulásának, múlt-jelen párbeszédének lehetőségei.

Dialogul textelor. Romanele și sociografia lui Závada Pál

În centrul disertației stau sociografia și romanele lui Závada Pál. Pornesc de la ipoteza că scrierile sociografice și literare ale lui Závada nu pot fi separate, reprezentarea istoriei, procedurile narative, schimbările și reinterpretările de gen, personajele pasagere cuprinse în ele, istorisirile leagă operele. Diferitele corpuri de texte dialoghează între ele, se reinterpretează, se scriu mai departe unul pe celălalt. Susțin că procesul de formare a sociografiei zavadaniene arată o mișcare fermă dinspre obiectivitatea științifică înspre beletristică. Prin parcurgerea istoriei de genuri a sociografiei din Ungaria încerc să localizez sociografia lui Závada; cu analiza amănunțită și comparativă a celor trei ediții vreau să arăt direcțiile acestei evoluții: dinspre sociologia științifică înspre beletristică, dinspre macronivele înspre micronivele, dinspre obiectivitatea discursului istoric asigurat de aparatul științific înspre istorisirea subiectivă, perspectivă, determinată de limbă. Susțin în același timp, că concepția istoriei și tradiției în operele sociografice și beletristice ale lui Závada nu pot fi separate, cum nu pot fi separate nici de concepția postmodernă a istoriei și nici de concepția istoriei în literatura postmodernă. Baza teoretică a analizei mele este asigurată de lucrările teoretice ale cercetătorilor expresiilor lingvistice și ale concepției narative. După introducerea teoretică lucrarea continuă cu interpretarea amănunțită a romanelor lui Závada Pál. Pe parcursul interpretării romanelor cu ajutorul reperelor din introducerea teoretică, voi căuta răspunsul la întrebarea: cum rescriu romanele istoria maghiară a secolului 20, și cum trasează o perspectivă prin care putem surprinde evenimentele traumatice ale secolului, care au efecte și în prezent, jocurile macro- și microistoriei, relația individului din secolul 21 cu trecutul și posibilitățile dialogului trecut-prezent.

Dialogue Between Texts. The Novels and the Sociography of Závada Pál

In my dissertation I focused on Pal Závada's novels and his sociography. The starting point of my hypothesis was that the literature of facts and that of fiction cannot be sharply devided, perceptions of history, the narrative techniques, the crossing and re-interpreting of genre-borders, the roamer

characters, the stories all join the pieces together and form a whole. The different narrative texts connect through dialogue, and they reinterpret and rewrite each other. I state that the process of sociography shows a change towards fiction which can be proved through its shift from the objective and the scholarly. I am searching for the place of Zavada through reviewing the Hungarian sociographical history and I show the main directions by analysing the three issues in detail: from the sociological erudition towards fiction, from the macro level to the micro level, from the scholarly apparatus, the objective history-narrative demand to the more subjective and linguistically determined narrative. I also state that tradition and history in Zavada's sociographical and fictitious literary works cannot be separated from the postmodern perceptions of history and literature. The background of the research is made up of representatives of narrative research. After the theoretical background I interpret the novels by taking in consideration the theoretical background and I also try to answer the following questions: how do the novels rewrite the Hungarian history of the 20th century? how do they choose a perspective through which they can grasp the traumatic events, which still have an impact on the present, the games of the macro and micro history, the attitude towards the past of the 21st century people, the possibilities of past-present dialogue.

Gál Tünde

Szociokulturális változások a kolozsvári hóstáti közösségben
(2012)

Szerző: Gál Tünde; a disszertáció irányítója dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2012; opponensek: dr. Bartha Elek egyetemi tanár (Debreceni Tudományegyetem), dr. Zsigmond Győző (Bukaresti Tudományegyetem), dr. Rűsz-Fogarasi Enikő egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A hóstáti közösség a kolozsvári magyar lakosság sajátos rétegtudományát képezi. A városhoz tartoznak, de ugyanakkor sikerült városrészenként szerveződött közösségi életet, gazdálkodási módot, szokásvilágot kialakítaniuk, melyet a tömbházak árnyékában meghúzódó maradékaik ma is őriznek. Érdemesnek találtam megfigyelni, hogy a nagyobb gazdasági-társadalmi, valamint politikai változások közepette a hóstáti családokon belül az eltérő nemzedékek milyen életstratégiát választanak, a társadalom által felkínált minták mennyire határozzák meg az egyéni életutat. A döntések egyrészt a gazdasági-társadalmi változások hatására születnek, másrészt viszont a családi háttér bizonyos lehetőségeket határol körül, az elődök által felhalmozott tudás az egyéni életstratégiákra is hatással lehet. A család a gyerekeknevelési elveken keresztül, sajátos

életutakon indítja el a következő generációt, a fiatalok számára a szülők életmódja egyben reflexió tárgyát is képezi. Az általam kutatott öt hóstáti családban a foglalkozás változásán kívül az életmód kategória négy területét követtem nyomon, melyeket természetesen nem lehet egymástól élesen elválasztani: gyereknevelési stratégiák, telekszerkezet-lakáskultúra, táplálkozás és szabadidős tevékenységek alakulása. Az eredményekre családonként öt esettanulmány során reflektáltam.

A foglalkozással kapcsolatosan következtetésként megfogalmazhatjuk azt, hogy a hóstáti családokon belül a foglalkozási átrétegződés fokozatosan történt, ugyanakkor átértékelődött a földműveléshez kapcsolódó tudás is, és az elődök életstratégiája lassan háttérbe szorult. A munkakultúra és az ehhez szorosan kapcsolódó normák átadása a harmadik nemzedékben már nem a családhoz tartozik. A tanultság fokozatosan előtérbe került, elsősorban, mint eszköz a kívánt státus eléréséhez, mely által az egyének szülei és nagyszülei fölé próbálnak emelkedni. A tanulás és a munkavállalás a mezőgazdasági termelés visszaszorulása irányába mutat. A lakberendezés által is elhatárolódnak a régi életmódeszménytől, az új életstílust képviselő lakásokban újabb, divatosabb mintákat követő bútorokat és felszereléseket vásárolnak, az előző nemzedéktől eltérően már a személyes ízlést helyezik előtérbe. A harmadik nemzedék életstratégiájában a munka már nem cél, hanem eszköz, és így a lakberendezésen, táplálkozáson kívül hangsúlyt fektetnek a szabadidős tevékenységekre is. A gyökeres gazdasági, társadalmi változások hatására a harmadik generáció életmódja látványosan átalakult, s már nem látják értelmét a gazdálkodáscentrikus életstratégia folytatásának, éppen ezért más szakmák felé tájékozódnak, és ennek megfelelően alakítják ki sajátos életrendjüket, kapcsolathálózataikat, mindennapos tevékenységrendszerüket és jövőképüket is.

Schimbări socio-culturale în comunitatea hoștezeană din Cluj-Napoca

Comunitatea hoștezenilor reprezintă un strat cultural caracteristic populației maghiare din Cluj-Napoca. Hoștezenii aparțin de oraș, au reușit însă să își creeze o viață comunitară, tipuri de gospodărit și obiceiuri centrate pe cartiere, păstrate până în zilele noastre de rămășițele acestei comunități în umbra blocurilor. Mi s-a părut interesant de a observa ce strategii de viață aleg diferitele generații ale familiilor hoștezene și în ce măsură modelele oferite de societate influențează traiectoria vieții lor mai ales în timpul schimbărilor socio-economice, respectiv politice.

Pe de o parte alegerile sunt rezultatul sus-numitelor schimbări socio-economice, pe de altă parte familia prevede doar anumite oportunități, iar cunoștințele acumulate de predecesori pot influența și strategiile individuale de viață. Prin principiile de creștere a copiilor familia fundamentează viața generațiilor următoare, iar pentru tineri modul de viață al părinților reprezintă în același timp o reflexie. În afară de schimbarea ocupației, am analizat patru alte categorii ale stilului de viață a celor cinci familii hoștezene care, desigur,

nu pot fi separate complet unele de altele: strategiile de creștere a copiilor, structura terenului, cultura locuirii, a alimentației și dezvoltarea activităților recreative. Am analizat rezultatele cercetării în cinci studii de caz, unul pentru fiecare familie în parte.

Percepția modificată cu privire la viitor și-a pus amprenta pe bazele educației în familie. Cooperarea în familie și educarea în spiritul muncii fuseseră cândva importante, însă, după ce și-au dat seama că viitorul gospodăritului este nesigur, membrii primei generații și-au schimbat strategia. În cazul copiilor lor, aceștia au preferat să-i motiveze să-și continue studiile, ocupația devenind deci un factor hotărâtor care a indus schimbarea stilului de viață și crearea unui nou spațiu de viață. Cultura muncii și transmiterea normelor strâns legate de aceasta nu mai este datoria familiei în cazul celei de-a treia generații. Erudiția, ca mijlocul primordial de a obține statutul râvnit a devenit din ce în ce mai importantă și o modalitate de a depăși condiția părinților și bunicilor. Continuarea studiilor și alegerea unui loc de muncă sunt semnele evidente ale neglijării activității agricole. Marea majoritate a tinerilor din cea de-a treia generație nu trăiește încă în locuință proprie, dar cei care s-au mutat dețin case cu etaj și, spre deosebire de generațiile anterioare, pun mare accent pe gusturile personale. Ca urmare a schimbărilor economice și sociale radicale, stilul de viață a celei de-a treia generații s-a modificat într-un mod spectaculos. Reprezentanții acestei generații nu mai văd sens în continuarea strategiei de viață centrate pe gospodărit și, din această cauză, se îndreaptă spre alte profesii pe baza cărora își creează și organizează stilul de viață, rețelele sociale, activitățile de zi cu zi și chiar și perspectivele de viitor.

Socio-cultural Changes Within the Hostat Community from Cluj-Napoca

The Hostat community is part of the Hungarian population of Cluj-Napoca. They belong to the city but in the same time they have created a special culture, traditional agricultural methods, customs and some families are still living in the shadows of the blocks of flats. Within the great economic and social changes it is important to research the changes of the different generations, what kind of lifestyles do they choose and in what sense is their choice determined by the life-patterns offered by society. On the one hand the decisions are born because of the economical effects and on the other hand the family in which one is socialized has a great impact on the different generations and their choices. The family is an important unit within which the child is socialized, the lifemode of the parents constitutes reference for the younger generation. In the five Hostat families that I researched I looked closer at some categories which I find important in the study of lifestyle changes: occupation, child rearing, interior furnishing, alimentation, free time. I presented my results through five case studies.

As a conclusion we can say that the work culture that was handed over the three generations has changed. Gradually education replaced the

importance of agricultural work. In a sense it is a tool for success and in another sense the children want to place themselves over the previous generations. Education and the search for other jobs shows that agricultural work becomes less important. The work culture that was handed over the three generations has changed. Gradually education replaced the importance of agricultural work. Education and the search for other jobs shows that agricultural work becomes less important. They distance themselves from the traditional interior furnishing, in the homes based on the new lifestyle there is modern furniture which follows the latest fashion. In the case of the third generation, most people live with their parents. The ones who don't they live in huge two storey houses and compared to their parents they have their own individual style. In the case of the third generation the value of work has changed, it is not an aim but a tool and perceived like this besides interior furnishing and alimentation they can lay more emphasis on free time activities. Influenced by the economic and social changes the lifemode of the third generation changed and they believe that leading an agriculture-centered lifestyle doesn't have any sense anymore and this is why they look for other trades and they want to build their lives, relationships, everyday activities and future based on their new occupation.

György (Veress) Imola

**A lokális történelem mint narratív identitás.
Bernády György polgármester kultusza Marosvásárhelyen
(2013)**

Szerző: György (Veress) Imola; a disszertáció irányítója dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Gyáni Gábor akadémikus (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest), dr. Gagy József egyetemi docens (Sapientia EMTE, Marosvásárhely), dr. Tánczos Vilmos egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár).

Kutatásomban egy városi közösség identitásának adott megnyilvánulási formáját elemeztem, középpontba állítva a lokális történelem kiemelkedő korszakát, az urbanizáció idejét, városépítő polgármesterével. A kultusz- és emlékezetkutatás során arra világítottam rá, hogy e jelenségek milyen korszakokban milyen mértékben aktivizálódtak, milyen funkciót töltek be, mennyire nevezhetőek nyilvánosnak, és milyen narratívákat jelenítettek meg.

Munkámhoz írott és szóbeli forrásokat is felhasználtam. Írott forrásként kezeltem 20. század eleji sajtóközleményeket, Bernády György iratait, korabeli kiadványokat, majd az 1990-ig szerveződött különböző politikai rendszerek sajtóanyagát, kiadványait. Az elemzés forrásanyagát képezték az 1990 utáni

időszakban megjelent újságcikkek, internetes oldalak, helyi kiadványok is, ugyanakkor felhasználtam az emlékezetközösség néhány tagjával készített interjúkat és a résztvevő megfigyelésem során szerzett információkat. Az így összegyűjtött anyagot a beszélés néprajza, a diskurzuselemzés, a tartalomelemzés, a biografikus módszer, a mentális tér kialakulásának és működésének elemzése, a tárgyak élettörténete, a tárgypopuláció-elmélet és a szokáskutatás módszereinek segítségével dolgoztam fel. Alapvetően az emlékezetkutatás, a kulturális identitás, narratív identitás, mítosz- és kultusz kutatás hazai és nemzetközi szakirodalmának tanulságait kamatoztattam.

Összegzőként az alábbi tézisekbe foglaltam a forrásfeltárások és elemzés tanulságait. 1. Bernády György és a 20. század eleji városfejlődés mind-egyik vizsgált korban beilleszkedik a nyilvános diskurzus valamilyen narratívájába, mely kísérletet tesz a narratív identitás árnyalására. Ezek a narratívák koronként a városépítés, a modernizáció, az elsődleges urbanizáció, a polgárosodás, az új világ építése, az erdélyi magyarság megmaradása, a transzilvanizmus, a nemzeti megmaradás, az új államkeretekhez való alkalmazkodás, a közösségi egység, a közösségi lét, a humánértékek irányába tájékozódnak. 2. A felsorolt toposzok mentén szerveződő narratív identitás a politikai garnitúra konstrukciója. A városlakók a médianyilvánosságban megjelenő diskurzusok fogyasztói, az identitásrepresentációk úgynevezett közönségét képezik. 3. A kultusz kutatás szakirodalmának kontextusában kutatásom tárgyát jellegében sajátos jelenségként kezelem, hiszen lokális dimenziókban olyan személy tiszteletéről van szó, akinek kultusza képes kielégíteni a korábban felsorolt narratívákra való igényt. Disszertációm példát kíván nyújtani egy effajta lokális társadalmi hős emlékezetének, az emlékezet koronként eltérő szerveződésének és szerepének elemzésére.

Istoria locală ca identitate narativă. Cultul primarului Bernády György în orașul Târgu-Mureș

În disertație am analizat forma de manifestare a identității unei comunități în cadrul unui oraș, prin evidențierea anumitei epoci din istoria locală, a perioadei de urbanizare împreună cu primarul acesteia, care a dezvoltat orașul. În cadrul cercetării cultului și a memoriei am explicat în ce măsură aceste fenomene au fost activate, ce funcții au avut acestea, în ce măsură ele pot fi denumite publice, și ce narrative au înfățișat.

Ca sursă a cercetării am folosit atât surse scrise cât și orale. Ca sursă scrisă am denumit articolele mass mediei de la începutul secolului 20, documentele lui Bernády György, publicații din epoca respectivă, publicațiile și articolele mass mediei diferitelor conjuncturi politice înainte de 1990. În continuare, sursele analizei am constituit articolele din ziare apărute după 1990, pagini web, publicații locale. În același timp am folosit și interviurile luate de la membrii comunității, precum și informațiile adunate prin observarea participantă. Materialul astfel cules am prelucrat cu ajutorul următoarelor

metode: etnografia vorbirii, analiza discursului, analiza conținutului, metoda biografică, analiza formării și funcționării spațiului mental, biografia obiectelor, teoria populației obiectelor, analiza obiceiurilor. Am abordat tema disertației din perspectiva literaturii de specialitate naționale și internaționale care se ocupă de cercetarea memoriei, a identității culturale, a identității narative, a mitului și al cultului.

Concluziile formulate în urma analizei și relevării surselor sunt următoarele. 1. Bernády György și dezvoltarea orașului de la începutul secolului 20 în fiecare epocă analizată se include într-una dintre narativele discursului public care încearcă nuanțarea identității narative. Aceste narative în fiecare epocă se referă la dezvoltarea orașului, modernizare, urbanizare primară, civism, dezvoltarea unei lumi noi, menținerea identității maghiare în Transilvania, transilvanism, menținerea națiunii, acomodarea cu noile structuri administrative, spiritul colectiv și valorile umane. 2. Identitatea narativă este construcția garniturii politice. Locuitorii orașului sunt consumatorii discursurilor susținut de mass-media, formând publicul reprezentațiilor de identitate. 3. În contextul literaturii de specialitate tema este tratată ca un fenomen particular, deoarece în dimensiuni locale este vorba de respectul față de o personalitate a cărei cult este capabil să satisfacă cerințele narative enumerate mai sus. Disertația este un model de analiză a cultului unui erou social pe plan local.

Local History as Narrative Identity. The Cult of Mayor George Bernády in Târgu-Mureș

In my research I have analyzed the manifestation of an urban public identity focusing on the outstanding era of the local history, the time of urbanization with his city-building Mayor. In the course of the research of the cult and remembrance I have highlighted the measure of the activation of these phenomena in this era, what was their function, to what extent can they be considered public, and what kind of narratives they displayed.

I have used both written and oral sources in my work. I have named as written records the press releases of the beginning of the 20th century, George Bernády's papers, contemporary publications and the press materials, publications of the different political systems that occurred by 1990. Furthermore, other source materials for the analysis were the articles published in the period after 1990, web sites, local publications; at the same time I have used interviews with a few members of the reminiscent community and the information gathered in the course of my participant observation. I have processed the collected materials by the means of the methods of the speaking ethnography, discourse analysis, content analysis, the biographical method, the analysis of the formation and functioning of the mental space, the life story of the objects, the object-population theory and the custom-research methods. I have approached the topic from the perspective of national and international

literature dealing with memory research, cultural identity, narrative identity, myth and cult.

As a conclusion, I have summarized the lessons I have drawn from the resource explorations and analysis. 1. George Bernády and the urban development from the beginning of the 20th century fit every time into some kind of narrative of the public discourse that attempts to tinge the narrative identity. These narratives, in different periods, take their bearings toward the city building, modernization, primary urbanization, the achievement of the middle-class status, the building of the new world, the survival of the Transylvanian Hungarians, the transsylvaniam, the survival as a nation, the adapting to the new government framework, the unity of the community, and human values. 2. The narrative identity organized along the mentioned topoi is the construction of the political set. The simple townfolk are the consumers of the discourses appearing in the media attention, they constitute the so-called audience of the identity-representations. 3. In the context of the literature dealing with research of cult I have treated the subject of my research as a particular phenomenon in its character, since, in local dimensions, we speak about the respect for a person whose cult is able to satisfy the demands for the previously listed narratives. The present work wishes to set an example for the analysis of the remembrance of such local historical heroes.

Kassay Réka

**Mesehős-reprezentációk az elemi iskolásgyerekek
hétköznapi életében**
(2013)

Szerző: Kassay Réka; a disszertáció irányítója: dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Antalóczy Tímea egyetemi docens (Moholy-Nagy László Művészeti Egyetem, Budapest), dr. Bakó Rozália Klára egyetemi docens (Sapientia Tudományegyetem, Csíkszereda), dr. Magyari Tivadar egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár).

A kutatás azt a jelenséget vizsgálja, amely során a gyerekek kedvenc mesehősei beépülnek a családok életének különböző területeire. A felmérés szerint a kedvencek leginkább rajzfilmszereplők, ezért a kutatás az audiovizuális média közönségvizsgálatának tárgykörébe tartozik, azonban nincs leszűkítve kizárólag a rajzfilmekre. A gyerekek és az audiovizuális média kapcsolatát többnyire pszichológiai megközelítésben vizsgálják a média hatásait elemezve, míg a szociológiai megközelítésű felhasználói vizsgálatok inkább a felnőtt közönség körében jellemzőek. A médiakommunikáció gyökeres változása miatt azonban új megközelítésekre van szükség. Jelen felmérés a gyerekek szociális beágya-

zottságára alapozva vizsgálja a mesehős-interpretációkat, figyelembe véve a tartalommal és a médiaiparral kapcsolatos tényezőket is.

Módszerterát tekintve a kutatás interjúkra alapozott, csoportos foglalkozásokkal és résztvevő megfigyeléssel kiegészített közönségvizgálat, melyet az alanyok által megnevezett tartalmak elemzése egészít ki arra a kérdésre keresve a választ, hogy a gyerekek szociológiai mutatói és a mesehősök karakterisztikái hogyan befolyásolják a mesehős-interpretációkat. A kutatás fő kérdései a mesehős preferenciára, a reprezentációk formáira és az ezekhez társuló befogadói attitűdökre vonatkoznak.

A vizgálat eredménye alapján a mesehősök jellemzői, a mese típusa és a terjesztési stratégiája szignifikánsan befolyásolja mind a mesehős preferenciát, mind a befogadói attitűdöket. A gyerek szociológiai mutatói közül azonban a mesehős preferenciát a nemi tényező és a lakhely, míg a befogadói attitűdöt a családi tényezők (a szülők foglalkozása, a testvérek száma) befolyásolja inkább, továbbá az olyan interpretatív tényezők is nagy hangsúlyt kapnak, mint a médiatudatosság.

A kutatást azért tartom fontosnak, mert a mesehős-reprezentációkat – a kereskedelmi szférából származó játék- és termékdömping miatt – a közgondolkodásban gyakran egyfajta morális pánik és bűnbakképzés övezi. Az eredmények alapján azonban, többek között a fent említett tényezők függvényében, a gyerekek maguk is aktív és kreatív módon hozzájárulnak a kedvencük életre keltéséhez. Az általam vizgált folyamatok (a kedvencek különböző formákban, különböző médiumokban és az élet különböző területein való megjelenése) a mai integrált kommunikáció kontextusában más tartalmak médiafolyamataival is összefüggésbe hozhatók.

Reprezentarea personajelor de poveste în viața cotidiană a elevilor din școală elementară

Teza de doctorat se concentrează asupra procesului prin care eroii din povești devin partea vieții de zi cu zi a copiilor. Conform cercetării majoritatea eroilor sunt personaje din desene animate, motiv pentru care analiza face parte din cercul cercetărilor publicului de media audiovizuală, însă nu este limitat la desene animate. Relația între copii și media audiovizuală este examinată în majoritatea cazurilor cu o abordare psihologică, iar cercetările de utilizator cu abordare sociologică este mai caracteristic în cazul adulților. Schimbarea radicală a comunicării presupune noi abordări, iar cercetarea prezentă analizează reprezentațiile eroilor bazat pe contextul social al copiilor, considerând și factorii referitori la conținut și la distribuția producțiilor media.

Cercetarea este bazată pe interviuri și completată de activități de grup și observație participativă, dar și de analiza conținutului menționat de public, căutând răspuns la întrebarea: care factori (referitori la public și la conținut) influențează apariția eroilor în viața copiilor. Principalele întrebări de cercetare

se referă la preferința de caractere, la formele reprezentațiilor și la atitudinea publicului față de aceste reprezentații.

Conform rezultatelor, caracteristicile eroilor, tipul poveștilor, dar și strategia de distribuție influențează semnificativ preferința de caractere și atitudinea de spectator. Dintre factorii referitori la public genul și domiciliul influențează preferința de caractere, iar atitudinea de spectator depinde semnificativ de factorii legate de familie (educația părinților, numărul fraților și surorilor). Respectiv, factorul interpretativ legat de cultura media este de asemenea însemnat.

Consider importantă această cercetare deoarece reprezentațiile caracterelor emblematice sunt înconjurată în general de o panică morală, din cauza invaziei produselor comerciale legate de personajele desenelor animate. Deși conform rezultatelor – printre altele în funcție de factorii sus menționați – copiii însuși pot contribui într-un mod activ și creativ la însuflețirea personajelor. Procesele examinate (aparitia eroilor în diferite forme, în diferite medii și în diferite segmente ale vieții), în contextul comunicării integrate din ziua de azi, pot fi raportate și la procese legate de alte conținuturi.

Representation of Tale Heroes in Primary School Aged Children's Everyday Lives

The PhD Thesis focuses on the process of how children's favourite tale heroes become part of the different segments of their everyday lives. These emblematic characters are mostly cartoon heroes, so the research belongs to the field of audience research of audio-visual media, though it is not limited strictly to the animated films.

The relationship between children and the audio-visual media is usually analysed with a psychological approach, investigating the effect of media on children, while the user-based examinations with a sociological approach are more frequent in the case of adults. However, the changing media environment requires new approaches. The present study examines the hero-representations based on children's social background, also paying attention to the factors related with the content and the media industry.

The research is based on interviews and completed with group activities and participant observation, but also with an analysis of the content mentioned by the audience, trying to find out which factors (related to the audience and to the content) influence the representations of the favourite characters. The three main research questions refer to the hero preference, the form of the representations and the recipients' attitude towards these representations.

According to the outcomes of the research, the characteristics of the heroes, the type of the tales and the distribution strategy influences significantly both the hero preference and the recipients' attitude. From the children's sociological factors gender and domicile influences the hero preference, while the user-attitude depends more on the factors related to the family (education of

the parents, number of brothers and sisters). Furthermore, the interpretative factor of media literacy also very relevant.

I find this an important issue, because the representations of cartoon heroes are approached with certain moral panic, due to the invasion of commercial products associated with the emblematic characters. Although according to the results – among others, in function of the mentioned factors – children themselves also contribute in an active and creative way to the embodiment of their favourite characters. The examined processes (the appearance of the characters in different forms, in different media and on different segments of life) can be compared to the media processes of other contents as well, in the context of today's integrated communication.

Kulcsár Gabriella

Kolozsvár (komoly)zenei élete a magyar sajtó tükrében (1970–2010)
(2014)

Szerző: Kulcsár Gabriella; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2014; opponensek: dr. Angi István egyetemi tanár (Gh. Dima Zeneakadémia, Kolozsvár), dr. Selmeczi György egyetemi docens (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest), dr. Tibori Szabó Zoltán egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

A szakirodalom, valamint a hazai magyar sajtócikkek vizsgálatának tükrében az értekezés szerkezete a *Bevezetést* követően négy nagy fejezetre, számos alfejezetre és paragrafusokra épül. Az *Elméleti megfontolások* (I. fejezet) a tudományos zenekritika európai és hazai hagyományai közötti hasonlóságokat és eltéréseket kutatja, felvázolja a kolozsvári zenei élet 19. és 20. századi előzményeit. A *Kutatási módszerek* (II. fejezet) szisztematizálja azokat a kombinált módszereket, amellyekkel Kolozsvár zenei életének eseménytörténetét a szakírók által nyújtott információk alapján kutattam. A *Zenekritika a zenei életben – zenei élet a zenekritikában* című III. fejezet sajtó- és zenetörténeti kutatás. A *Zenekritikai reflexiók Kolozsvár zenei életéről 1970 és 2010 között* című IV. fejezet zenei intézmény- és eseménytörténet.

Kutatásom tárgya: a kolozsvári zenei élet eseménytörténetének vizsgálata a magyar sajtó tükrében az 1970–2010 közötti periódusban, a történelmi előzmények, társadalmi-kulturális kontextusok függvényében. Kutatásomban bizonyítékokat kerestem az 1990–2010 közötti kolozsvári zenei életben végbemenő értékteremtő/értékápoló folyamatra, ami feltevéseim szerint, minden társadalmi és gazdasági válság ellenére, létezik. Hatványozott figyelemmel vizsgáltam mindazt a pozitív vagy negatív változást, ami a kolozsvári magyar-ság zenei életében negyven év alatt végbement. Kutatásom végső célkitűzése

kimutatni, hogy tudományosan igazolhatók-e azok a változások, amelyek az 1989-es „sorsfordulatot” követően Kolozsvár (komoly)zenei életében bekövetkeztek.

A 345 oldalas analitikus rész eredményei igazolták azt a feltevésemet, hogy az 1989-es „sorsfordulatot” követően – a társadalmi és gazdasági válság ellenére – Kolozsvár zenei élete gazdagodott. Az 1989 előtti propagandista célzattal megszólaltatott értéktelen kortárs művek helyét felcserélték a jelen hazai és világszinten elismert értékes alkotásai; az addig perifériára szorított orgonahangversenyek, a tiltott vallásos témájú koncertek és premierek száma robbanásszerűen megemelkedett; állandósultak a vallásos ünnepkörökhöz tartozó hangversenyek; a magyar nemzeti öntudatot erősítő ünnepi hangversenyek is a zenei élet részévé váltak; megnőtt az érdeklődés a régizene és a kortárs zene iránt; a nemzetközi fesztiválok, az állandó rendszerességgel megtartott hangversenyek elsősorban a hazai tehetségekkel büszkélkedhetnek, de a külföldi hírességek, visszajáró vendégművészek emelik a rendezvények színvonalát, ugyanakkor a hazai előadók külföldi sikerei világszerte növelik Kolozsvár hírnevét a zeneművészet terén. A tények feltárásának függvényében igazolódott az a feltevésem, hogy pénzorientált társadalmunkban is van igény az értékteremtő/értékapó (zene)kultúrára.

Viața muzicală a Clujului în oglinda presei maghiare (1970–2010)

În baza studierii unei literaturi de specialitate adusă la zi și a unei documentații – sursele căreia sunt cuprinse în bibliografia și anexele prezentei teze –, structura este alcătuită din patru capitole mari cu numeroase subcapitole și paragrafe precedate de *Introducere* și urmate de *Concluzii*.

Primul capitol – *Preliminarii teoretice*: investighează aprofundat – pe baze teoretice – principalele aspecte ale tradițiilor criticii muzicale profesionale vest-europene, pe cele din Ungaria și din țara noastră focusând observațiile concrete precum și concluziile capitolului asupra vieții muzicale clujene. Capitolul II. – *Metode de cercetare* – cuprinde sistematic componentele metodologiei de cercetare. Capitolul III. – *Critica în viața muzicală – viața muzicală în critică* abordează tema din două aspecte: din cel al istoriei jurnalismului și cel al istoriei muzicii. Capitolul IV. *Reflecții în critici și cronici asupra vieții muzicale clujene între 1970 și 2010* – cercetează diferențele și similitudinile caracteristice vieții muzicale clujene înainte și după evenimentele din 1989.

Printr-o analiză aprofundată am ajuns la concluzia, că deși societatea noastră este orientată spre bani, spre existența materială luxoasă, există totuși dorința de îngrijire a valorilor spirituale, și cultura (muzicală) rămâne o cerință socială indispensabilă.

The (Classical) Music Life of Cluj City in the Light of the Hungarian Press (1970-2010)

Based on the study of an up-to-date bibliography and of a documentation – whose sources are comprised in the bibliography and annexes of the present thesis – the structure is made up of four large chapters with many subchapters and paragraphs, preceded by the *Introduction* and followed by the *Conclusions*. Chapter I – *Theoretical remarks* investigates thoroughly – on theoretical basis – the main aspects of the Western European traditions of professional music criticism, the ones from Hungary and our own country, focusing the concrete observations and the conclusions of the chapter on the music life of Cluj. Chapter II – *Research methods* is systematically made up of the parts of the research methodology. Chapter III – *Criticism in music life – music life in criticism* contains the role of music writings, especially music criticism and chronicle, in interpretative art. Chapter IV – *Reflections in critical writings and chronicles on the musical life of Cluj between 1970 and 2010* highlights the similarities and differences before and after 1989 in the music life of Cluj.

Conclusion: The chronicle of event, based on the analysis of the music writings between 1970 and 2010, demonstrates the hypothesis that after 1989 – despite the political-economical crisis – the music life of Cluj became richer. In spite of the fact that our society is highly money-oriented, there is still a wish to take care of the spiritual values, and that the (music)culture remains an indispensable social need.

Lakatos Róbert

Dokumentum- és játékfilmes rendezői módszerek kölcsönhatása a közép-kelet-európai filmművészetben az ezredfordulót követő első évtizedben (2013)

Szerző: Lakatos Róbert-Árpád; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Báron György egyetemi tanár (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest), dr. Igazság Radu egyetemi docens (I. L. Caragiale Nemzeti Színház- és Filmművészeti Egyetem, Bukarest), dr. Xantus Gábor egyetemi tanár (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

A kutatás témája a dokumentum- és játékfilmes rendezői módszerek kölcsönhatása a kortárs közép-kelet-európai kortárs filmművészetben. A kutatás tárgyát azon fiatal filmrendezők munkamódszerei képezik, akik útkeresésükben, játékfilmjeik kapcsán a dokumentumfilm hagyományainak ideológiai következtetéseire, rendezői habitusaira reflektálnak.

A kutatás azon a megállapításon alapszik, amely szerint a dokumentumfilm a játékfilm lelkiismereteként működik, vagyis amikor a játékfilm eltávolódik a társadalmi valóságtól, általában létrejön egy realista irányzat, amely visszatéríti a játékfilmet a társadalmi valóság vizsgálatához.

Az elemzés módszere a vizsgált művek rendezői koncepciójának kiderítésén alapul. Ennek fázisai: 1. a vizsgált művek elemzése a narratív struktúra, a szereplőválogatás és színészszerelés, illetve az audiovizuális koncepció szempontjából, az előzetes következtetések levonása; 2. az előzetes következtetések igazságáról való megbizonyosodás, illetve ezek alátámasztása az egyes rendezőkkel készített interjúk segítségével.

A nemzetközi szakirodalmi kontextus tekintetében a dokumentumfilmes és játékfilmes rendezői módszerek kölcsönhatása nem újdonság, ugyanis az olasz neorealizmustól kezdődően a *direct cineman* és a *cinéma vérité*, a *buda-pesti iskolán*, a *csehszlovák újhullámon* és a dán *Dogmán* keresztül egészen a napjainkban zajló román újhullámig ez végigvonul a filmtörténeten.

A kutatás következtetései alapján megbizonyosodunk arról, hogy a szóban forgó fiatal filmes generáció realista törekvései igencsak alapoznak a korábban felsorolt, immár hagyománynak számító dokumentum-, játékfilmes irányzatok rendezőinek tapasztalataira, továbbfejlesztve azokat. Azok a sajátosságok, amiket régebb, a műben szereplő történetben ok-okozati viszonyok szempontjából irreleváns részleteknek nevezetnek, amelyek arra voltak hivatottak, hogy növeljék a mű realizmusát, manapság már inkább életszerű narratíváknak, avagy olyan periférikus tartalmaknak számítanak, amelyek nemcsak növelik a realista hatást, hanem gyakran ezek jelentik a mű lényegét. Ugyanakkor a dokumentumfilmben újraéled az a szemlélet, amely szerint a valóság megragadásának egyetlen módja a fikció.

Confluente ale metodelor regizorale în filmul documentar și cel de ficțiune în Europa Centrală și de Est, în primul deceniu al secolului 21.

Teza își propune ca temă confluentele metodelor regizorale în filmele documentare și de ficțiune contemporane din Europa Centrală și de Est. Lucrarea are ca obiect de cercetare metodele de lucru ale unor regizori care în încercările lor de a-și găsi propria cale, se bazează fie pe concluziile ideologice ale filmului documentar, fie pe metode regizorale ale acestuia.

Abordarea cercetării se bazează pe constatarea potrivit căreia filmul documentar servește drept conștiință a filmului de ficțiune. Cu alte cuvinte, când filmul de ficțiune se îndepărtează de realitatea socială, de obicei se naște o direcție realistă, care reduce filmul pe planul studiului realismului social.

Metodologia de cercetare se bazează pe revelarea concepțiilor regizorale pe care se sprijină operele studiate. Fazele acestui proces sunt: 1. analiza detaliată a filmelor din următoarele puncte de vedere: structura narativă, distribuția și modalitățile de lucru cu actorul, concepția audio-vizuală, dar și

concluziile pe care le putem extrage din studiul acestora; 2. demonstrația valabilității ideilor constatate, prin interviuri luate regizorilor studiați.

În ceea ce privește contextul internațional al literaturii cinematografice, interacțiunea dintre metodele regizorale ale documentarului și ale ficțiunii nu reprezintă o noutate. Fenomenul se întinde pe toată istoria filmului, începând cu *neorealismul italian*, *direct cinema* și *cinéma vérité*, continuând cu *școala de la Budapesta*, cu *noul val ceho-slovac* și *Dogma 95'*, până în zilele noastre, la *noul val românesc*.

Concluzia cercetării arată că abordarea realistă la care apelează tinerii cinești se bazează, pe de o parte, pe experiențele anterioare de interacțiune documentar-ficțiune, enumerate mai sus, dar pe care le dezvoltă fiecare în parte. În consecință, acele particularități care înainte erau numite detalii irelevante, menite să consolideze realismul operei, sunt considerate astăzi narațiuni pline de viață sau conținuturi periferice care nu numai că sporesc efectul realist, dar de multe ori chiar reprezintă nucleul operei. În același timp, punctul de vedere asupra documentarului este reînsoțit de conceptul potrivit căruia ficțiunea e singurul mod de a surprinde realitatea.

Interaction of Directory Methods Concerning Documentary and Feature Film in the First Decade of the 21st Century Central Europe

The theme of research consists in the interaction between the directory methods of documentary and feature filmmaking in the contemporary Middle East European cinema. It is meant to serve as inspirational resource especially for the young filmmaker generation.

The object of the research is the working methods of those Middle Eastern European younger generation, who in their trial of finding their way, rely either on the ideological conclusion of documentary tradition or directory methods.

The approach of the research is based on the fact that the documentary serves as the conscience of fictional film, in other words, when the fictional film departs from social reality, a realistic trend is born, that reconverts the fictional to the study of social realism.

The methodology of research is based on eliciting the *directorial statement* of studied works.

Phases of analysis: 1. The detailed analysis of the films from the point of view of the *narrative structure*, *casting* and *directing the actors*, respectively the *audiovisual conception* - and former conclusion of the previous. 2. The proofs of the above former conclusions, by interviews with directors.

Concerning international context of film-literature, interaction between directing methods in documentaries and feature filmmaking is not novelty, beginning with *Italian Neorealism* through *Direct Cinema* and *Cinéma Vérité*, following with the Budapest School, *Czecho- Slovakian New Wave* and *Dogma 95'* up to nowadays *Romanian New Wave* ranges through film history.

As conclusion, the younger filmmaking generations' realistic approach is partly based on the previously enumerated experiences of documentary-feature film interactions, further developing them. Those peculiarities that earlier were named *irrelevant details*, that were meant to strengthen the realism of the work, nowadays are considered to be *lively narratives* or they such *peripheral topics*, that not only rise realistic effect, but also often represent the core of the work. At the same time, the viewpoint regarding documentary is revived to the concept according to which, fiction is the only way towards grasping reality.

Lőrinczi Tünde

**Vallásos kisközösségek kutatása a Hargita megyei Kőrispatakon.
Cigány–magyar kapcsolatok alakulása a vallási hovatartozás tükrében
(2012)**

Szerző: Lőrinczi Tünde; a disszertáció irányítója dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2012; opponensek: dr. Buzogány Dezső egyetemi tanár (Protestáns Teológiai Intézet), dr. Gagyi József egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tuományegyetem), dr. Szigeti Jenő professor emeritus (Miskolci Egyetem, Miskolc).

Disszertációmban a Kőrispatak (Románia, Hargita megye) és környékén található vallásos jellegű kisközösségekhez megtért cigány személyek és közösségek értékrend- és életmódváltását, az önértelmezés alakulását vizsgáltam, folyamatosan reflektálva az őket körülvevő magyar társadalomhoz való viszonyukra, és a vallási váltás következtében átalakult cigány–magyar kapcsolatokra. Az elemzés során azokat a szimbolikus reprezentációkat vizsgáltam, amelyeken keresztül a megtért cigány személyek és csoportok egy olyan pozitív önképet dolgoznak ki, amelyben a vallási kultúra hatására pozitív irányban átalakult életmódjukat és értékrendszerüket kívánják megjeleníteni a nyilvános térben. Ezeket a reprezentációs stratégiákat Anthony P. Cohen nézeteihez kapcsolódva, az identifikációs gyakorlatok meghatározójának tekintettem. Következtetések: 1. A cigány személyeket és csoportokat befogadó hitközösségek olyan elsődleges nyilvánosságként vannak jelen a cigány–magyar kapcsolatok alakulásában, amely referenciaközösségként szolgál a környező magyar társadalom viszonyulásához. 2. Az egyéni és közösségi megtérés megkülönböztetését azért tartom lényegesnek, mert a vallási váltáshoz kapcsolódó mentalitás- és életmódváltás egészen más formában valósul meg az egyik és a másik esetében. Kutatásom alapján azt látom, hogy míg a közösségi megtérés jóval nagyobb teret ad az addig megteremtett etnikai identitás fenntartásához, esetleg megerősítéséhez, addig az egyéni eseteknél hangsúlyosabban megfigyelhető a teljes életmódváltás. 3. A hitközösségekhez való csatlakozás következtében megváltozott értékrendszer művelődési és gazdasági metódusként is leírható. 4. A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy az

egyres cigány közösségek más-más hitközösségekhez csatlakoznak, ezzel is fenntartva és megerősítve azokat a határokat, amelyekkel a különböző cigány csoportok egymástól elkülönülnek. 5. A megtért cigány személyek esetében két közösség tagjaként (vallási és etnikai) a kettős identitás, vagy egyensúlyozó identitás létrejötte figyelhető meg.

**Cercetarea comunităților religioase din Crișeni, județul Harghita.
Transformarea relațiilor etnice țigano–maghiare
din perspectiva apartenențelor religioase**

În teza mea de doctorat am urmărit persoanele și comunitățile de romi convertite la comunitățile religioase din Crișeni (România, județul Harghita). Mai precis am analizat schimbarea sistemului de valori și a modului de viață survenite după convertire, am analizat definițiile de sine ale acestor persoane și comunități reflectând permanent la relația lor cu societatea maghiară înconjurătoare și la schimbările apărute în relațiile dintre romi și maghiari odată cu convertirea religioasă. Teza prezintă analiza acelor reprezentări simbolice prin care persoanele și grupurile de romi convertite construiesc imagini de sine pozitive în care doresc să prezinte în spațiul public schimbarea în sens pozitiv a modului lor de viață și a sistemului de valori ca efect al noii culturi religioase. Această prezentare a sinelui apare în comparație cu imaginile pe care le are societatea maghiară din proximitatea lor, imagini adesea stereotipice bazate pe prejudecăți negative. Urmându-l pe Anthony P. Cohen consider că aceste strategii de reprezentare sunt definitorii pentru practicile de identificare.

Concluzii: 1. Comunitatea religioasă care include romii funcționează precum o sferă publică primară în evoluția relațiilor dintre romi și maghiari, ceea ce devine o comunitate de referință pentru societatea locală maghiară. 2. Cred că distincția între convertirea individuală și comunitară este esențială pentru că schimbarea de mentalitate și de mod de viață indusă de noua afiliere religioasă este diferită în cele două cazuri. Din studiul meu reiese că modul comunitar de convertire oferă mult mai mult spațiu menținerii, eventual consolidării identității etnice în timp ce în cazul convertirii individuale se observă o mai pronunțată schimbare a modului de viață. 2. Sistemul de valori, transformat odată cu schimbarea afilierii religioase, poate fi descris ca metodă culturală și economică. 3. Cercetarea m-a condus la concluzia că diferitele comunități de romi aparțin diferitelor comunități religioase, menținând și consolidând și în acest fel granițele care separă diferitele grupuri de romi. 4. În cazul persoanelor rome convertite, care sunt membri ai două comunități (religioasă și etnică) observăm apariția identității duale.

**The Study of Religious Communities from Crișeni, Hargita County.
The Changes of Gypsy–Hungarian Relations
in the Context of Religious Affiliation**

In my thesis I analyzed the changes in values, ways of life and self-definition of a gypsy community in Kőröspatak (Romania, Hargita county), whose members have converted to religious groups. Throughout my research I also reflected upon the surrounding Hungarian society too, more specifically on the alterations of the Gypsy–Hungarian relationships as a consequence of religious conversion. In my dissertation I analyzed the symbolical representations through which the converted Gypsies have built a positive self-concept. Influenced by religious culture, they changed their way of living in a positive manner and they show this in the social sphere. I interpreted these representation policies as identification practices which are linked with Anthony P. Cohen's views.

Conclusions: 1. The religious groups which take in the Gypsy people function as primary publicity in the development of the Gypsy–Hungarian relations and they also work as group of reference for the surrounding Hungarian society. 2. It is important to distinguish the individual conversions from the collective conversions because the changes in lifestyle occur in two different ways within the two distinct groups. Based on my research I can state that while in the case of the collective conversion the ethnic identity is reinforced, in the case of the individual conversion total changes in the ways of life are more articulated. 3. Joining the religious groups also means that the system of values change and it can be described as a cultural and economic method. 4. Throughout my research I came to the conclusion that certain Gypsy communities belong to different religious groups and through this they also maintain and reinforce the boundaries that are necessary to distinguish themselves from other Gypsy communities. 5. In the case of the converted gypsies we can notice that they belong to two communities (religious and ethnic), which leads to the idea of double identity or equilibrant identity.

Máthé Zsolt

Metaforikus struktúrák a mai magyar nyelvben
(2014)

Szerző: Máthé Zsolt; a disszertáció irányítója dr. Péntek János egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem); a védés éve: 2014; opponensek: dr. Kocsány Piroska egyetemi docens (Debreceni Egyetem), dr. Kis Tamás egyetemi docens (Debreceni Egyetem), dr. Szilágyi N. Sándor egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

Dolgozatomban elsődlegesen egy kísérleti metaforatár-építés lehetséges módszertanának néhány kezdeti kérdését igyekszem bemutatni. Bizonyos fókig a George Lakoff és munkatársai által képviselt kognitív metaforaszemléletet érvényesítve kutatásom a mai magyar nyelv metaforikus struktúráira irányul, elsősorban a köznyelvére, de ennek viszonylatában – egy rövid kitérő erejéig – a költői nyelv metaforikusságára is.

A metaforavizsgálat számára releváns nyelvi példákat különböző forrásokból válogattam (elméleti munkákból, szótárakból stb.). A példakezelés gyakorlati vonatkozásait többféle kontextusban tárgyalom, leginkább a metaforikus kifejezéseknek a nem metaforikus társaiktól való elhatárolási kérdéseit tartva szem előtt (különös tekintettel a Szilágyi N. Sándor által bemutatott kvázimetaforikus nyelvi műveletekre). A példaelemzések rávilágítanak arra, hogy a nyelvi kifejezések eme két kategóriája között sok esetben nincs éles határ, ezért a metaforikusságot tipikalitási fokozatok szerint (vagyis Eleanor Rosch prototípuselméletének szemszögéből) célszerű értelmezni.

Vizsgálataimból kiderül, hogy nehéz tárgyilagos és könnyen alkalmazható metaforafelismerési, nyelvi adatkezelési kritériumokat találni, egyebek mellett pedig megmutatkozik a metaforák alapját képező különböző hasonlóságtípusok rendszerezésének fontossága. Láthatóvá válik ugyanakkor, hogy egy metaforatár-építési módszertan kidolgozásához új terminológiára és jelölésrendszerre van szükség, illetve a gyakorlati metaforakutatás újabb – korsz nyelvészeti, hálózat kutatási stb. – eredményeinek felhasználására.

Structuri metaforice în limba maghiară contemporană

Scopul principal al acestei teze este să fixeze direcții posibile de abordare pentru o metodologie de generare a unei culegeri-pilot de metafore. Încadrându-se într-o anumită măsură în teoria cognitivă a metaforei reprezentată de George Lakoff și colaboratorii săi, lucrarea se concentrează asupra structurilor metaforice ale limbii maghiare contemporane și se ocupă predominant de metaforele cotidiene. O mică parte a studiului este dedicată comparării metaforelor convenționale cu cele ale limbajului poetic.

Datele lingvistice relevante în analiza metaforicității au fost selectate din diverse surse (lucrări teoretice, dicționare etc.). Problemele practice referitoare la administrarea acestor date sunt expuse în diferite contexte, nucleul tematic al studiului fiind delimitarea expresiilor metaforice de cele non-metaforice (luând în considerare îndeosebi operațiunile lingvistice cvasi-metaforice descrise de Sándor Szilágyi N.). Analiza expresiilor lingvistice arată că linia de separare dintre aceste două categorii de expresii este adesea imprecisă, interpretarea adecvată a metaforicității fiind posibilă prin cadrul teoriei prototipurilor (elaborată de Eleanor Rosch).

Cercetarea relevă problema identificării unor criterii obiective și ușor aplicabile în depistarea metaforicității și în gruparea datelor lingvistice relevante, conturând printre altele importanța procesului de sistematizare a

diferitelor tipuri de similarități care stau la baza metaforelor. În vederea pregătirii unei culegeri-pilot de metafore, lucrarea evidențiază necesitatea înnoirii terminologiei și a sistemului de notație, precum și aceea a implementării rezultatelor recente în cercetarea practică a metaforelor în domeniul lingvisticii de corpus, în studiul rețelelor semantice etc.

Metaphorical Structures in Contemporary Hungarian

The main purpose of my thesis is to present some preliminary questions of a possible methodology for creating a pilot collection of metaphors. Adopting, to some extent, George Lakoff's ideas of metaphor within the cognitive semantics, my study is aimed at the metaphorical structures of contemporary Hungarian, dealing predominantly with everyday metaphors. A smaller part of my study is dedicated to comparing everyday metaphors with their poetic counterparts.

The language data relevant for analyzing metaphoricity have been selected from various sources (theoretical works, dictionaries etc.). The practical problems of managing these data are presented in different contexts; the central topic of the study is to distinguish metaphorical expressions from non-metaphorical ones (with special regard to the quasi-metaphorical linguistic operations described by Sándor Szilágyi N.). By the analysis of linguistic expressions, I show that the dividing lines between the above mentioned categories are often blurred. Thus it is obvious that the possible metaphorical nature of an expression can properly be interpreted from the perspective of the prototype theory elaborated by Eleanor Rosch.

This study reveals the problem of establishing objective and easily applicable criteria for detecting metaphoricity and grouping relevant linguistic data, drawing attention, among other things, to the importance of systematizing the different types of metaphor-generating similarities. It has become evident that in order to elaborate a methodology for creating a pilot collection of metaphors the terminology and notational system should be renewed. There is also a need for employing some of the recent results of the research of metaphor in the field of corpus linguistics, in the study of semantic networks, etc.

Nagy Lilla

**Nemi reprezentációk magyar és román (nő)filmekben
a 21. század első évtizedében
(2013)**

Szerző: Nagy Lilla; a disszertáció irányítója dr. Orbán Gyöngyi egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Tapodi Zsuzsa egyetemi docens (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda), Dr. Ungvári Zrínyi Ildikó egyetemi docens (Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Marosvásárhely), dr. Selyem Zsuzsa egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár).

Doktori dolgozatomban nemi reprezentációkat vizsgálok a 21. század első évtizedének magyar és román (nő)filmjeiben.

A bevezető részben a huszadik század során megjelenő új médiumok foga-
dattasáról van szó, a második fejezet a kutatás módszereinek és a téma kon-
textusainak bemutatását tartalmazza: a huszadik század második felében, a
nyelvi fordulat után bekövetkező különböző fordulatait, ezek elméleti impliká-
cióit. Dolgozatom harmadik fejezetében a társadalmi nem és a különböző
gender-elméletek viszonyát vizsgálom, azért, hogy rávilágítsak a címbe is
előkelő helyet elfoglaló fogalomnak a jelentésárnyalataira, majd a feminista
filmelméletek részletesebb tárgyalása következik.

A román és magyar „új hullám” hat jellegzetes alkotását vizsgálom
részletesen: Kocsis Ágnes *Friss levegő*, Cristian Mungiu *4 hónap, 3 hét és 2
nap*, Mundruczó Kornél *Delta*, Tudor Giurgiu *Szerelmem másképp*, Hajdu
Szabolcs *Bibliothèque Pascal*, Pálfi György *Taxidermia* című filmjét. Körvo-
nalazom, hogy milyen nő- és férfi típusok jelennek meg ezekben az alkotások-
ban, és ezeket hogyan mutatják be a különböző filmek, milyen sztereotípiákat
jelenítenek meg. Vizsgálom továbbá, hogy nyújtanak-e a nőfilmnek nevezhető
alkotások alternatívát, van-e különbség női és férfi alkotók filmjei között,
milyen hatalmi struktúrák jelennek meg a nemi reprezentációkban, és ezt ho-
gyan reprezentálják a filmes terek, hogyan viszonyulnak az alkotások a devi-
anciához és a mássághoz.

A dolgozat rámutat arra, hogy a társadalmi nem szerinti olvasat (és bár-
milyen kulturális olvasat) olyan ablakokat is nyithat egy értelemezés során,
olyan rétegeit is megmutat(hat)ja a műalkotásnak, melyekre amúgy nem lenne
rálátásunk.

Reprezentarea genului în filme (feministe) maghiare și românești în primul deceniu al secolului 21

Teza mea se ocupă de una dintre formele textelor multimediale, filmul, într-o analiză a reprezentărilor de gen în filmele (feministe) maghiare și românești în primul deceniu al secolului 21.

În partea introductivă a lucrării este prezentată recepția noilor medii care au apărut în cursul secolului 20, capitolul doi conține prezentarea metodologiei și a contextelor subiectului cercetării: diferitele tendințe survenite în partea a doua a secolului 20, în special după turnura lingvistică (linguistic turn), cât și implicațiile teoretice ale acestora. Capitolul al treilea analizează relația dintre genurile sociale și diferitele teorii gender pentru a clarifica semnificațiile noțiunii care ocupă un loc de seamă chiar și în titlul disertației. Prezentarea mai detaliată a teoriilor filmului feminist este necesară datorită faptului că celălalt subiect de importanță majoră al disertației este filmul contemporan (maghiar și român).

Șase filme dintre creațiile contemporane maghiare și românești sunt analizate mai detaliat; alegerea s-a făcut pe considerentul că regizorii lor sunt membri noii generații de cineaști: *Aer curat* de Ágnes Kocsis, *4 luni, 3 săptămâni și 2 zile* de Cristian Mungiu, *Delta* de Kornél Mundruczó, *Legături bolnăvicioase* de Tudor Giurgiu, *Bibliothèque Pascal* de Szabolcs Hajdu și *Taxidermia* de György Pálfi.

Lucrarea analizează tipurile de femei și bărbați care apar în filme, modul de prezentate a acestor tipuri, stereotipiile cele mai frecvent întâlnite, structurile de putere care apar în reprezentările de gen, apariția lor în spațiile de film, respectiv raportul lor la devianță și alteritate.

O concluzie importantă a lucrării este că lectura bazată pe genuri sociale (și de altfel orice fel de lectură culturală) poate să deschidă ferestre noi spre societate și expune niveluri ale operei de artă în timpul interpretării pe care altfel le-am scăpa din vedere.

Gender Representation in Hungarian and Romanian (Feminist) Movies in the First Decade of the 21st Century

The main theme of this dissertation is gender representation in Hungarian and Romanian movies in the first decade of the 21st Century.

In the first part of the thesis, I proposed to discuss about the way in which new media products were welcome at their turnout, the second part discusses the methods of this work and the contexts of the theme. This part focuses mainly on those turns that appeared during the 20th Century as an upshot of the *linguistic turn*. From methodological point of view my work is based on Eszter Belinszki's and Jane Stokes' writings. The most important methods that helped my work are content and narrative analysis. Beside these I also used the functional analysis based on V. J. Propp's work.

The third chapter presents the different gender theories and their relationship to one another, in order to outline the meanings of the concept of gender. I considered it important to discuss feminist film theories with more elaboration, as my thesis focuses on films.

From among a couple of hundred movies I selected from the viewpoint of genre and theme. In selecting those six movies that have a more detailed analysis in the dissertation I took into account that their director be a part of the new filmmakers' generation. The films that are analysed in more details are: *Fresh Air (Friss levegő)* by Ágnes Kocsis, *4 Months, 3 weeks and 2 Days (4 luni, 3 săptămâni și 2 zile)* by Cristian Mungiu, *Delta* by Kornél Mundruczó, *Love Sick (Legături bolnăvicioase)* by Tudor Giurgiu, *Bibliothèque Pascal* by Szabolcs Hajdu and *Taxidermia* by György Pálfi. The main questions of my work are: What types of women and men appear in contemporary Hungarian and Romanian movies? How are these types presented in different films? What kind of stereotypes appear in contemporary Hungarian and Romanian movies? What kind of power structures are represented in these movies? How do film spaces reflect this? How do these works approach deviance and otherness?

One of the main conclusions of the dissertation is that gender-based interpretation (and any kind of cultural interpretation) can open up perspectives that could not have been seen otherwise.

Péter Árpád

**Az interaktív digitális multimédiák posztmodern „robbanása”.
Virtuális referenciák és numerikus fikciók a posztmodern kor
videojátékaiban
(2013)**

Szerző: Péter Árpád; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve 2013; opponensek: Szijártó Zsolt egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem), Koós Anna Ibolya egyetemi docens (Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem), Berszán István egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

A dolgozat a videojátékok történetét tekinti át a posztmodern teóriák (főleg Habermas, Paul de Man, Jacques Derrida, Jacques Lacan) és médiaelméletek (főleg Régis Debray, J. Straubhaar, R. LaRose, L. Davenport, A. Briggs, P. Burke) kontextusában. Mellettük „felkeresi” a médium legrangosabb nemzetközi szakértőit, Mark J. P. Wolf, Grant Tavinor, Steven L. Kent, Steve Rabin kutatásainak eredményeit használja. Feltérképezi az archetipikus narratív motívumok ezen médiumba történő beágyazódásának folyamatát, kitér a videojátékok jelenkori társadalmunkban játszott szerepének elemzésére, és vála-

szokat keres arra, hogy miképpen illeszkednek korunk létyakorlatai közé. Kitér a szélsőségekre is, így külön fejezet foglalkozik a szenvedélyekkel (videójáték-függőségek), elemzi a videojátékokkal kapcsolatos, főleg fiatalok által elkövetett erőszakos cselekményeket, megállapítván, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem a videojátékok okozzák azokat a pszichés deregulációkat, melyek az ámokfutásokhoz vezetnek. Ám a dolgozat nem csak az etikai vonatkozású apológiaként működik, hanem utánajár a videojátékok kultúrtörténeti szerepének, és amellett, hogy megkeresi ezen specifikus médium előzményeit, potenciális fejlődési vonulatokat is azonosít.

A dolgozat négy főhipotézisből indult ki, amelyeket ellenőrizve bebizonyította, hogy (1) a videojátékok par excellence megvalósítói a posztmodern jelentés-, tartalom- és diskurzus-disszeminációjának, (2) ugyanakkor a posztmodern médiumkonvergenciájának apoteózisaként transzcendálják azt, (3) új fikció-konceptust teremtenek. (4) Végül a fentebb már érintett tematikát fejti ki, éspedig határozottan cáfolja azt, hogy a videojátékok kizárólag az eszképzizmus par excellence eszközei lennének.

Explozia mass-mediiei digitale interactive în postmodernism. Referințe virtuale și ficțiuni numerice în jocurile video postmoderne

În lucrare analizăm fenomenul jocurilor video, impactul lor asupra artei, mass-mediiei și societății. Am propus o abordare din perspectiva științelor artei, a istoriei și teoriilor mass-media, prin care demonstrăm că universurile digitale interactive ale jocurilor sunt de fapt o continuare organică a mediiei de comunicare antice, a mass-mediiei epocii moderne. În lucrare ne bazăm mai mult pe cercetările unor autori ai teoriei postmodernismului (Habermas, Paul de Man, Jacques Derrida, Jacques Lacan), ai mass-mediiei (Régis Debray, J. Straubhaar, R. LaRose, L. Davenport, A. Briggs, P. Burke) și ai jocurilor video (Mark J. P. Wolf, Grant Tavinor, Steven L. Kent, Steve Rabin).

În capitolul *New media și antichitatea* tratăm detaliat această problematică, reflectând asupra faptului că toate „exploziile” mass-mediiei își găsesc rădăcinile în culturile, soluțiile tehnice dezvoltate în Occident, dar care devin globale datorită realizărilor științifice din Occident. Primii „actori” populari ai acestor lumi virtuale populare au fost create de designeri din Japonia, Coreea etc., dar au succes grație soluțiilor tehnice dezvoltate în Occident.

Prin lucrare demonstrăm că ficțiunile digitale interactive pot fi folosite în scop benefic și ca jocuri, dar și în simulările auto și simulările în scop terapeutic. Considerăm că jocurile video ar trebui privite mult mai nuanțat, ar trebui recunoscute ca medii cu potențial imens, care – bine gestionate – pot constitui o nouă paradigmă valoroasă a mass-mediiei.

*The Explosion of Interactive Digital Media in Postmodernism.
Virtual References and Digital Fictions in Postmodern Video Games*

In our work we analyze the phenomenon of video games, their impact on art, media and society. Our research shows that disciplines that deal most with video games are psychology and sociology, but also deals only with cases of addiction, excessive use or use to the detriment of useful activities. We have proposed an approach based on science art, history and mass-media theory by showing and proving that interactive digital world of the games are actually an organic continuation of ancient communication media of the modern era mass-media.

In our thesis we use the books of the big theorists of the postmodern (Habermas, Paul de Man, Jacques Derrida, Jacques Lacan), of mass media (Régis Debray, J. Straubhaar, R. LaRose, L. Davenport, A. Briggs, P. Burke) and of the video games: Mark J. P. Wolf, Grant Tavinor, Steven L. Kent, Steve Rabin.

In our chapter „New media and antiquity” we treat this issue in details, reflecting the fact that all the „explosions” of media find their roots in culture, but the technical solutions developed in the West propelling the global trajectories of East. It is the same with video games: the first popular „actors” of these popular worlds were created by designers from Japan, Korea, etc. (For example Mario, one of the most popular figures in the video games industry, was designed by Japanese Shigeru Miyamoto), but they are successful thanks to the technical solutions developed in the West. Through our work we demonstrate that interactive digital fiction can be used with beneficial purposes as games, but also in serious mediums – for example automotive simulators, flight simulators, and simulators for therapeutic purposes. We believe that video games should be viewed much more nuanced than they are now, should not be judged, but should be recognized as potentially huge mediums that – well managed – can be a valuable new paradigm of media.

Salló Szilárd

**A csíki juhászok életmódja és tárgyi kultúrája.
A csíkmadarasi juhászok 20–21. századi életmódjának
és tárgyi kultúrájának változásvizsgálata
(2012)**

Szerző: Salló Szilárd; a disszertáció irányítója dr. Pozsony Ferenc egyetemi tanár; a védés éve: 2012; opponensek: dr. Tánczos Vilmos egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem), dr. Bartha Elek egyetemi tanár (Debreceni Tudományegyetem), dr. Zsigmond Győző egyetemi tanár (Bukaresti Tudományegyetem)

Doktori disszertációmban a csíkmadarasi juhászok életmódjában és tárgyi kultúrájában bekövetkezett változásokat vizsgáltam. A változásokat a juhászok társadalmi rétegzettségének, a juhászszakásoknak és az esztéta tárgyi felszereltségének vizsgálata által, illetve a 20–21. század jelentős történelmi eseményeinek keretébe helyezve, az életmódra olyan nagy befolyással levő tényezőire fókuszálva láttam megvalósíthatónak, mint a legelőterületek birtoklása és használata, az egészségügyi szabályozások, az oktatás és az információáramlás. A kutatás jelenkori gyűjtésre épült, amelyben a résztvevő megfigyelő módszert alkalmaztam. A változásvizsgálat szakirodalmon és az adatközlők szóbeli megnyilatkozásain alapuló legkorábbi adatai a 20. század 30–40-es éveire nyúlnak vissza, legfrissebb adataim a 2012-es évhez kötődnek.

Kutatásomat egy juhászzal foglalkozó személy, Váncsa Imre és családjának tevékenységére fókuszálva valósítottam meg. Azért esett a választásom erre a személyre, mert jelenleg ő az egyetlen olyan Csíkmadarason nevelkedett és jelenleg is ott élő bács, aki évről évre felelősséget vállal a madarasi gazdák juhaiért. A közösség tagjaként tevékenysége meghatározó arra nézve, hogy a gazdák továbbra is a juhtartás mellett kötelezzék el magukat. A bács jelenleg Csíkmadaras közösségi juhtartásának egyetlen reprezentatív, helyi fenntartója és szervezője.

**Cultura materială și modul de viață al păstorilor din Ciuc.
Analiza schimbărilor intervenite în cultura materială și în modul de viață
al păstorilor din Mădăraș (secolele 20–21.)**

În teza mea de doctorat am cercetat schimbările survenite în modul de viață și în cultura materială a ciobanilor din Mădăraș Ciuc. Identificarea acestor schimbări le-am realizat prin examinarea stratificării sociale și a obiceiurilor ciobanilor, prin studierea rechizitei unei stâne. Totodată, am focusat pe factorii care au o influență imensă asupra modului de viață a ciobanilor, precum posesia și folosirea pășunilor, regulile sanitare, accesul la școală și informații,

toate acestea văzute din perspectiva evenimentelor istorice ale secolelor 20–21. Cercetarea se bazează pe culegeri de date contemporane, folosind metoda de observație participatoare. Datele cele mai vechi, bazate pe literatura de specialitate și pe declarațiile informatorilor, ne duc înapoi până la anii 1930–40, iar datele cele mai recente sunt proven din 2012.

Am realizat această cercetare axându-se pe activitatea unui cioban, Imre Vánca, și a familiei sale. În prezent el este singurul baci, care a crescut la Mădăraș Ciuc, și care, din an în an, este responsabil de oile gospodariilor din localitate. Ca membru al comunității, activitatea sa face posibil ca gospodarii să continue creșterea de ovine.

**The Lifestyle and Material Culture of the Shepherders from Csík.
Study regarding the occurred changes in the lifestyle and material culture
of the shepherds from Csikmadaras in the 20th– 21st centuries**

In my PhD thesis I examined the occurred changes in the lifestyle and material culture of the shepherders from Csikmadaras. I could conduct this research by studying the social stratification of the shepherds, their habits, the material supplies of the sheep farmland, and also by focusing on such factors with major impact on lifestyle as the possession and the use of sheep-runs, the sanitary regulations, the education and the flux of information; I studied all the aforementioned factors within the confines of the significant historical events of the 20th-21st centuries.

The research was based on contemporary collection; during the process I applied the participating observer's method. The latest exhibits from the variation analysis literature and those of the informants' statements date back to the 30s-40s of the 20th century, while my most current items are from 2012.

I completed my research focusing on a shepherd's - Vánca Imre – and his family's activity. I chose him because he is the only sheep husbandman and cheesemonger born and still living in Csikmadaras, and who, year after year, takes responsibility for the sheep stock of the local farmers. As a member of the community, Vánca Imre's work is relevant in the point of keeping the other farmers committed to sheep husbandry henceforward. The cheesemonger is currently the only notable local maintainer and organizer of communal shepherding in Csikmadaras.

Sándor Krisztina

A Keresztény Magvető az államhatalom hálójában. 1971–1989
(2013)

Szerző: Sándor Krisztina; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2013; opponensek: dr. Kovács Sándor egyetemi docens (Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár), dr. Balogh Brigitta egyetemi docens (Partium Keresztény Egyetem, Nagyvárad), dr. Szabó Zsolt egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

A *Keresztény Magvető* 1971–1989 közötti története a lap eddigi 152 évének egy sajátos korszakát jelentette. Az 1971-es újraindulást követően az 1989-es rendszerváltozásig a *Magvető* sem előtte, sem utána nem tapasztalt ideológiai és szerkesztési korlátok között jelent meg. A dolgozatban a lap szerkesztésének a folyamatát követhetjük nyomon, az anyaggyűjtés megkezdésétől a nyomdai munkálatokkal és a terjesztéssel való befejezésig. A *Keresztény Magvető* az 1970-es, 1980-as években korlátozott mértékben tölthette be hivatását. A dolgozat első felében részletesen kitérek a *Magvető* azon tartalmi elemeire, melyek a szerkesztés folyamatának megértését, valamint az Egyházügyi Hivatallal való kapcsolat feltárását segítették elő, ugyanakkor a fennálló politikai-társadalmi rendszerről is képet rajzoltak.

A dolgozat a forma és tartalom átvizsgálása után a lap elkészítésének folyamatát dolgozza fel. A szigorú cenzúra és a merev, bürokratikus keretek miatt a lapkiadás nehéz munka volt. A lelkészek közül egyre kevesebben vállalták, hogy anyagaikat előbb az öncenzúra, majd az Egyházügyi Hivatal cenzúrája dolgozza át. A dolgozat feltárja a *Magvető* vonatkozásában az Egyházügyi Hivatallal való kapcsolattartás különböző módozatait. Az informális kapcsolatok, melyek a rendszer részeivé váltak, és megerősítették mindkét fél számára a létező kereteket, ugyanakkor lehetőséget adtak a megoldások létrejöttének.

Az újraindítás jóváhagyásával egy időben az egyház vezetése vállalta a rendszer által működtetett cenzúrát, valamint az Egyházügyi Hivatallal való rendszeres egyeztetést. Az engedélyezésben az Egyházügyi Hivatal részéről fontos szerepet játszott, hogy ily módon egy ellenőrzési felülettel többet kaptak az egyházi életből, másfelől pedig véget vethettek az addig nem hivatalosan terjedő prédikációs gyűjtemények ellenőrizetlen terjesztésének. Egy harmadik szempont alapján pedig az állami hivatalos szervek felhasználták az egyházi lapot a külföldi terjesztés során a kedvező országkép javítására vagy erősítésére. A román kommunista rendszernek fontos volt a nemzetközi megítélés folyamatos javítása, ennek érdekében pedig leginkább az országban élő nemzetiségek ideális helyzetét igyekeztek a külföldi propaganda részévé tenni. Ennek egyik eszköze lett a *Keresztény Magvető* is, melyet külföldi kiállításokra vittek.

Relația revistei *Keresztény Magvető* (Semănătorul Creștin) cu organele de stat între anii 1971–1989

Numerele revistei *Keresztény Magvető*, apărute între 1971–1989 reprezintă o perioadă aparte în istoria de 152 de ani a revistei. Reapărând din 1971 până în 1989, revista a fost mărginită de conceptele ideologice și de redactare, neîntâlnite până atunci. Teza de doctorat urmărește procesul redactării revistei pornind de la colectarea publicațiilor prin lucrările tipografice până la difuzare. Cercetarea a urmărit metodele analizei de conținut și interviul ca metodă calitativă. Analiza textului a urmărit relevarea din textele publicate relația de dependență față de puterea de stat. Capitoarele prezintă istoria, reeditarea, conținutul a revistei. Următorul capitol tratează procesul redacțional, detaliind activitatea redactorilor, modalitatea difuzării, respectiv administrația revistei în relație sistematică cu Departamentul de Culte. Lucrarea de doctorat scoate în evidență modalitățile contactului Bisericii cu Departamentul Cultelor privind revista *Keresztény Magvető*.

Odată obținerea aprobării de funcționare, conducerea Bisericii a acceptat cenzura sistemului totalitar, respectiv confruntările continue cu Departamentul Cultelor, departament care prin revistă a putut controla o parte din activitatea Bisericii și a curmat răspândirea necontrolată a culegerilor de predici care circulau în mod neoficial. Totodată s-au folosit de revistă și cu ocazia difuzării acestuia în străinătate pentru a întări sau corecta imaginea statului.

The Relations of the *Keresztény Magvető* (Christian Sower) and the State between 1971–1989

After the nationalisation in 1948, all Transylvanian periodicals of Hungarian historical churches were banned. Re-launched in 1971 and up until the changes in 1989, the journal *Keresztény Magvető* was bordered by ideological and editorial concepts. The period between 1971 and 1989 represents a special period in the 152 years history of the *Keresztény Magvető*.

The PhD thesis tracks the process of editing the journal starting with the collection of the publications throughout typographic works until distribution. The chapters of the thesis include as a main aspect the relationships of the editorial committee with the Department of Religious Affairs, the representative of the state as this relation was defining for the existence of the journal in the specific period.

The research followed the method of content analysis and archivist research, as quantitative methods used in media studies, and the interview as a qualitative method. The text analysis was addressed to reveal from the published texts the dependant relationship to the state power. After the chapters of historical perspectives and those dealing with the re-launch of the journal, the thesis follows with chapters about presenting the content and the process of editorial, detailing the editors work, the modality of distribution, and the jour-

nal's administration in the systematic relationship with the Department of Religious Affairs. The PhD thesis emphasises the modalities of the contact with the Department of Religious Affairs regarding the journal *Keresztény Magvető*.

Together with approving the request for re-launching the journal, the leadership of the Church also accepted the censorship of the totalitarian system, respectively the continuous confrontations with the Department of Religious Affairs. The Department, by approving the journal's re-launch, gained a plus possibility to control part of the Church's activities and could end up the uncontrolled distribution of the preaches that circulated in an unofficial way. At the same time they used the periodical by promoting it in the foreign countries in favor of the better state image. Therefore, the decision regarding the re-launch of the journal was not taken by the Church, they only expressed their option for it.

Tamás Ágnes

**Politikai kommunikáció a közösségi oldalakon.
A romániai magyar pártok és a Facebook közösségi oldal
felhasználói közötti interakció elemzése a 2013. március–május
időszakban
(2014)**

Szerző: Tamás Ágnes; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve: 2014; opponensek: dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár, dr. Bakó Rozália Klára egyetemi docens (Sapientia Tudományegyetem, Csíkszereda), dr. Vincze Hanna Orsolya (Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

A politikai kommunikáció területén az utóbbi évtizedben több változásnak is tanúi lehettünk mind a kommunikáció főszereplőinek körében, mind tartalmában és formájában. A posztmodern kampányok korában feltevődik a kérdés, hogy ezek a lehetőségek milyen változásokat eredményeznek a választási kampányok kommunikációs stratégiájában, az üzenetek kialakításában és a rendelkezésre álló információs eszközök használatában. Dolgozatomban az internet által létrehozott virtuális térben jelen lévő romániai magyar pártok közösségi oldalain megjelenő tartalmak és a felhasználói interaktivitás közötti összefüggéseket vizsgálom. A romániai magyar online politikai kommunikáció fejlődésére befolyással vannak a technológiai újítások, meghatározója az állampolgárok internethez való hozzáférése, valamint az a kisebbségi politizálás, amely a vizsgált időszakban a legintenzívebb versengést eredményezte a közösségi oldalakon. A kutatás következtetései arra adnak választ, hogy a világhálón

közvetített üzenetek ebben a politikai környezetben milyen arányú felhasználói interaktivitást eredményeznek.

Comunicarea politică în rețelele de socializare. Analiza interacțiunilor dintre partidele maghiare din România și utilizatorii rețelei de socializare Facebook în perioada martie–mai 2013

În domeniul comunicării politice au existat în ultimele decenii transformări radicale atât în rândul celor care inițiază comunicarea cât și în ceea ce privește forma și conținutul comunicării. În epoca campaniilor postmoderniste apare însă întrebarea privind impactul acestor transformări asupra elaborării strategiilor de comunicare în cadrul campaniilor electorale, elaborarea și transmiterea mesajului precum și utilizarea mijloacelor informaționale existente. În această lucrare mi-am propus analizarea relației dintre conținutul prezentat pe paginile de internet ale partidelor politice maghiare din România prezente în spațiul virtual și interactivitatea utilizatorilor Facebook. Dezvoltarea comunicării politice online a maghiarimii din România este influențată de către dezvoltarea tehnologică, accesul cetățenilor la internet precum și de către politica axată pe problematica minorității care au determinat în perioada analizată cea mai intensă rivalitate pe paginile de socializare. Rezultatele acestei cercetări oferă răspunsuri cu privire la volumul interactivității utilizatorilor în acest cadru politic, ca efect al mesajelor transmise în spațiul virtual.

Political Communication on the Social Networking Sites. Analysis of the interaction between the Hungarian political parties from Romania and the Facebook users in the period of March–May of 2013.

In the field of political communication in the last decade we have witnessed several changes in the content and form of the communication among all the main political actors. In the era of the postmodern campaigns the question is about how political campaign's can and will implement these changes in their communication strategies, message shaping and use of tools. In my theses I examine the relationship and user interactivity between the content presented on social network sites by the Romanian Hungarian political parties and the online users. The development of the online political communication of the Hungarian parties is influenced by three mainfactors: the available technology, the rate of the internet acces of the citizens and the special circumstance of minority politics. The conclusions of this research answers the question in what proportion the online political messages engage the users of social network sites.

Tárkányi János

**Vizuális kommunikáció. A tudományos-fantasztikus
filmantológiák elemzése a modern látványtechnika
és a filmnarratíva szemszögéből**
(2013)

Szerző: Tárkányi János; a disszertáció irányítója dr. Cseke Péter egyetemi tanár; a védés éve 2013; opponensek: dr. Tarnay László egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem), dr. Feleki Károly egyetemi docens (Ion Andreescu Művészeti Egyetem, Kolozsvár), dr. Xantus Gábor egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

A filmkritikusok többnyire a cselekmény és a mesemondás szempontjából vizsgálják a filmet. A technikai igényességet a képi tartalom fejlődése hozta magával, vizsgálata tulajdonképpeni kutatómunkám célja, amit „beavatott nézőként” fogalmazok meg. Rétegműfajként a sci-fi film nem tölt be mérhető szerepet a vizuális kommunikációban, mégis leglátványosabban a megfoghatatlan, a virtuális világa fejlődött, amit egyéb műfajok is átvettek. A modern látványtechnikát három tényező serkenti: a megújuló rendező- és operatőrgenerációk, a technika és egyben a vizuális lehetőségek fejlődése, valamint a közönség egyre magasabb ingerküszöbe és igénye. Nem találtam célravezetőnek azt a megoldást, hogy csak névsorolvasászerűen felsoroljam a filmeket, így nemcsak azt a kilencet vizsgáltam, amelyek az alaptémámhoz, illetve az esettanulmányomhoz szükségesek, hanem e filmek megjelenése körül gyártott egyéb sci-fiket is, hogy ezáltal egy vonatkoztatási rendszert építhessek fel a műfajon belül. Kutatásaim során olyan korlátokba ütköztem, amelyekre nem számítottam témaválasztásom pillanatában. Más tudományágakat is érintettem, például a pszichológiát, de nem kutattam sem a nézők tűréshatárát, sem az ingerküszöbét a moziban. Témám érthetősége céljából csak összefoglaltam a sci-fi fontosabb vonásait. Szó esik róla, de genetikával és az antropológia egyetlen ágazatával sem foglalkoztam. Ezen tudományágazatok érintésének célja az is, hogy az ebből az irányból érkező, különböző tudományos háttérű és érdeklődésű szakembereket, olvasókat témám továbbgondolására serkentsem.

**Comunicare vizuală. Analiza antologiilor de filme science-fiction
din punctul de vedere a tehnicii vizuale și al narativei**

Criticii de filme analizează filmele din punctul de vedere al scenariului și al narativei. Exigența tehnologică este urmarea dezvoltării imaginii filmului, cercetarea acestuia fiind subiectul cercetării prin prisma „spectatorului inițiat”. Fiind un gen care se adresează adeptilor acestui gen, rolul sci-fi în comunicarea vizuală nu este unul accentuat, totuși aici se dezvoltă spectaculos impalpabilul:

lumea virtuală, preluată apoi și de celelalte genuri de film. Dezvoltarea efectelor vizuale moderne este influențată de trei factori: apariția unei noi generații de regizori și directori de imagine, noile tehnologii vizuale, precum și schimbarea pragului senzorial al spectatorilor. Am considerat că enumerarea alfabetică a filmelor nu s-ar dovedi o metodă prolifică, astfel am decis să analizez nu doar acele nouă filme, care fac obiectul cercetării mele, ci am vizionat nenumărate filme de gen, ca astfel să-mi pot construi un sistem de referință propriu. Procesul de cercetare a fost obstrucționată de anumite limite la care nu m-am gândit în momentul alegerii temei. Am făcut cercetări interdisciplinare, dar nu concrete cu privire la gradul de toleranță sau pragul senzorial al spectatorilor. Scopul meu nu a fost redefinirea genului SF sau thriller. Teza face referire la genetică și antropologie, însă nu intră în detaliile acestor domenii de specialitate. Abordarea interdisciplinară are rolul de a deschide noi perspective de cercetare pentru specialiștii diferitelor domenii.

Visual Communication. The analysis of science-fiction films from the perspective of visual effects and that of the narrative

Most of the critics analyze the movies from the perspective of the screenplay and from that of the narrative. Technological development involves technological exigency. The aim of my research is to present the way how technological exigency invades the world of science fiction movies. The concept "*initiated spectator*" plays an important role in the elaboration of the present research. Due to the fact that the target audience of this genre is very limited, the role of Sci-fi movies in visual communication is not a very accentuated one. The development of modern visual effects is influenced by three factors: the emergence of a new generation of directors and cameramen, the development of visual technology and the modification of the sensory threshold of the spectators. I was aware that the alphabetical presentation of the movies wouldn't be an appropriate method, so I decided to analyze not only those nine movies that later became the object of my research, but I also watched and analyzed the movies produced in the same period in order to build my own reference system of the genre. Dealing with the varied and complex world of the art of cinema (in which different genres, styles and trends influence each other and intermingle in the same time), the research was limited by difficulties that we couldn't be foreseen at the beginning of the research. I'm completed some interdisciplinary research as well, the most important approach of this kind being the psychological one, as I'm tried to follow the attitude of the spectators without a completed concrete research regarding the degree of tolerance or sensory threshold of the spectators, my goal was not to redefine the genre of SF or that of thriller. My main objective was to make a synthesis regarding the characteristics of the genre. The thesis makes references to genetics and anthropology, too. The interdisciplinary approach makes it possible to create a new perspective for the specialists of the different domains of research.

A TANULMÁNYOK SZERZŐI, REZÜMÉK

Edit Bakó s-a născut în anul 1984 în Miercurea-Ciuc. A terminat studiile la Facultatea de Litere "Babeş-Bolyai" secția maghiară-română. Tot aici a obținut și diploma de masterat. Din anul 2009 predă limba și literatura maghiară în școala generală Márton Ferenc din Păuleni Ciuc. Este doctorand în cadrul Școlii Doctorale de Hungarologie. Cercetările focusează pe istoria presei clujene din a doua parte a secolului al 19-lea.

She was born in 1984, Miercurea-Ciuc. She finished her studies at the Faculty of Letters, Babeş-Bolyai, section Hungarian-Romanian. Here she obtained a master's degree in Literature and Society. Since 2009 she is teaching Hungarian language and literature in the elementary school Ferenc Márton, Păuleni Ciuc. Meanwhile she does my PhD at the Hungarology Doctoral School. Her research focuses on media history from Cluj in the second part of the 19th century.

Funcționarea cercului Itthon în Cluj-Napoca la sfârșitul secolului al 19-lea

Studiul prezintă un exemplu marcant de instituționalizare a presei clujene la sfârșitul secolului al 19-lea. Formarea cercului Itthon precum și primii ani îi studiez pe baza a trei reviste clujene. *Ellenzék*, *Erdélyi Híradó* și *Kolozsvár* relatează detaliat despre activitatea cercului. Astfel se conturează existența unei grupări de jurnaliști și artiști care prin caracterul ei local este capabil de a se rupe de exemplele metropolitane și încearcă să captureze stratul strict ardelean, pe intelectualii clujeni.

The Functioning of the Circle Itthon in Cluj-Napoca at the End of the 19th Century

I am showing a striking example of the institutionalization of the Cluj press at the end of the 19th century. I am studying the formation of the circle Itthon and his early years along three newspaper. The *Ellenzék*, *Erdélyi Híradó* and *Kolozsvár* report detailed about the operation of the circle. Thus a group of journalists and local artists is formes, which through its character is able to break with the metropolitan examples and tries to capture the strict transylvanian intellectuals.

Renáta Bilibók (Miercurea-Ciuc, 1988), doctorand, Școala Doctorală Studii de Hungarologie, Universitatea Babeș-Bolyai

A obținut diploma de masterat în 2012 la Studiile de Lingvistică și Literatură Maghiară a Facultății de Litere, UBB. În prezent este redactor șef la Editura Egyetemi Műhely și șef de birou la Societatea Bolyai, Cluj-Napoca. Principalul domeniu de cercetare prezintă memoriile nobilimii din secolul al 19-lea.

PhD-student at Babeș-Bolyai University, Hungarian Studies.

Finished her MA courses in 2012 at the Faculty of Letters, BBU. She currently is the editor-in-chief of the Egyetemi Műhely Publisher and the general administrator of the Societatea Bolyai, Cluj-Napoca. Main research area: the literature of the 19th century, mainly the first person texts of noble writers.

„God be with us, dead and living...” The Methods and Means of Remembrance in the Diaries of Count Lajos Gyulay from 1867

During his life, count Lajos Gyulay wrote a vast stream of journals: circa 150 volumes, which remained relatively intact. The writing was a constitutive part of his life. These journals can be interpreted as a specific field and method of commemoration.

The fact, the need and the ritual practices of commemoration are culturally defined. Although its main terrain is not writing, in the count's case, these habits are mainly visible textually. Besides the fact that written source are accessible to us, the central role of writing in Gyulay's life is also to be considered. Writing is the field of reflection and of the analysis of experiences, even more, sometimes the writing itself is the experience.

In my paper, I propose the examination of Gyulay's specific approach of normative commemorative gestures, and I also try to track some of their characteristics added by the textual space.

„Dumnezeu să fie cu noi, vii și morți...” Metodele și mijloacele de aducere aminte în jurnalele contelui Lajos Gyulay din 1867

În timpul vieții lui, Lajos Gyulay a creat un flux de jurnale: aproximativ 150 de volume de texte, care au rămas relativ intacte. Scrisul a fost o parte constitutivă a vieții contelui. Fluxul de jurnale poate fi interpretat ca o metodă, un spațiu specific al comemorării.

Conceptul, nevoia și practicile rituale ale comemorării sunt definite cultural. Cu toate că spațiul primar al comemorării nu este scrisul, în cazul contelui aceste gesturi pot fi analizate în contextul scrisului. Datorită faptului că sursele noatre sunt în cea mai mare parte texte scrise, trebuie să luăm în considerare rolul central al scrisului din viața contelui. Scrisul este spațiul

reflexiunii, al analizei experiențelor, și în multe cazuri, scrisul însuși este experiența.

În această lucrare încerc să examinez relația contelui Gyulay cu gesturile normative de aducere aminte bazat pe jurnalele din 1867, dar propun și câteva caracteristici specifice create de spațiul scrisului.

Éva Bóné (1983), mi-am terminat studiile în 2006, în cadrul Universității Babeș-Bolyai, specializarea Teologie reformată didactică – Limba și literatura maghiară. Începând din 2012 urmez cursurile Școlii Doctorale Studii de Hungarologie. Aria mea de cercetare o reprezintă predicile din epoca modernă timpurie, mai precis analiza predicilor lui István Geleji Katona.

Éva Bóné (1983), graduated in 2006 from Babeș-Bolyai University, specialization Didactic Reformed Theology – Hungarian Language and Literature. Since 2012 I am the student of Doctoral School of Hungarian Studies. My main research interests are in early modern sermons, in particular the analysis of István Geleji Katona's sermons.

Predicile lui Geleji Katona István

În această lucrare mi-am propus să studiez principiile lui István Geleji Katona referitoare la redactarea predicilor sale. Consider că această analiză poate fi efectuată din două puncte de vedere: pe de o parte, voi formula cât mai precis definiția genului predicilor ortodoxe, concentrându-mă asupra prefațelor predicilor sale, iar pe de altă parte, voi analiza structura acestor predici ale lui István Geleji Katona, axându-mă mai ales pe introducerile scrise cu ocazia perioadei premergătoare crăciunului.

István Geleji Katona's Sermons

The aim of this paper is to study Istvan Geleji Katona's principles concerning the writing of orthodox sermons. During the analysis I am paying much attention to two major aspects: on one hand I will give the best definition possible of the term "orthodox sermon" by analyzing the forewords of his sermons; on the other hand I am going to analyze the structure of Geleji Katona's sermons, mainly focusing on the introductions to his Adventist ones.

Orsolya Dimény-Haszmann s-a născut în 1979 la Târgu-Secuiesc, locuiește la Cernat. Este muzeograf la Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, vicepreședinte al Asociației Culturale „Haszmann Pál” din Cernat și redactor-șef al publicației culturale periodice *Csernátóni Füzetek* (Caietele din Cernat). Din 2012 este doctorand cu frecvență la Școala Doctorală Studii de Hungarologie din cadrul UBB Cluj. Tema de cercetare este istoria Muzeului „Haszmann Pál” din Cernat.

Orsolya Dimény-Haszmann was born in 1979 in Kézdivásárhely, she lives in Csernátón village. In the present she is the main museologist of the Pál Haszmann Museum, editor in chief from *Csernátóni Füzetek* (Csernátón's Booklets), vice-president of the Pál Haszmann Cultural Association. From 2012 she attends Babeș-Bolyai University's Doctoral School of Studies of Hungarology. Research theme: the history of the Pál Haszmann Museum.

Primul deceniu al Muzeului „Haszmann Pál” din Cernat (1973–1978): recepția dezvoltării instituției și a colecției în mass-media

Parte a unei cercetări mai ample, analiza de față se ocupă cu istoria timpurie a Muzeului „Haszmann Pál” din Cernat, fondat în 1973, purtând din 1999 numele fondatorului său. Această istorie s-a format în strânsă legătură cu viața și activitatea fondatorului și a familiei acestuia, în contextul socio-politic al dictaturii comuniste din România. Materialul analizat îl constituie în primul rând arhiva personală a fondatorului, care reflectă străduințele sale pedagogice și cele de colecționar. Sursele secundare sunt materiale de presă scrisă și audio-vizuală despre muzeu și fondatorul său (relatări, interviuri, memorii etc., adnotate frecvent de membrii familiei), interpretate sub aspect narativ, concentrate asupra a două momente-cheie, fondarea muzeului și trecerea în neființă a fondatorului. Astfel, lucrarea reprezintă o analiză bidirecțională, vizând deopotrivă istoria unei instituții și cea a familiei care îi asigură baza funcțională.

The First Decade of the Haszmann Pál Museum from Cernat (1973–1978): the Expansion and the Enlargement of the Collection as Seen in the Press

The essay – part of an extensive research – analysis the early history of the Haszmann Pál Museum (founded in 1973, bearing the name of its founder from 1999). This history of the institution is in close connection with the life and work of the founder and his family, in the socio-political context of the Communist Dictatorship in Romania. The examined material is the personal archive of the founder, which reflects its educational endeavors and his passion of collecting things. Secondary sources are the written and audio-visual press materials about the museum and its founder (reports, interviews, memoirs,

etc.), interpreted in terms of narrative, focused on two key points: the founding of the museum and the shift in death of the founder. The essay is a two-way analysis aimed at both institutions and the history of the family, that ensures the museums functional base.

Éva-Ildikó Lokodi s-a născut în 1985. Este licențiată la Facultatea de Litere, specializarea limba și literatura maghiară–limba și literatura germană din cadrul Universității Babeș–Bolyai din 2008. În prezent este doctorandă la aceeași facultate și profesoară de limba germană la Liceul Teoretic Apáczai Csere János. Tema cercetării: Contacte culturale germano–maghiare în Epoca Iluminismului.

Born in 1985, graduated in 2008 from the Faculty of Arts, Babeș–Bolyai University of Cluj, specialization of Hungarian and German Linguistics and Literature. At present is PhD student at the same university, as well as teacher of German language at Apáczai Csere János High School of Cluj. Research fields: German–Hungarian cultural relations in the age of Enlightenment.

Lokodi Éva-Ildikó: Satiră în *Encyclopédie*? (Articolele lui Diderot)

În prezenta lucrare am studiat genul satirei în articolele scrise de Diderot din Enciclopedia Franceză. Autorul ironizează clerul, aristocrația și diferitele personaje din societate. Enciclopedia – pe lângă articolele satirice – a dezvoltat un nou stil de redactare: sistemele de referiri interioare și tehnica referirii ascunse. În acest fel reușea să anuleze și să batjocorească conceptele și personajele din societate, respectiv religie.

Lokodi Éva-Ildikó: Satire in the French Encyclopedia? (The Articles of Diderot)

The paper performs a comparative analysis of satirical genres in the articles written by Diderot in the French Encyclopedia. His texts include the caricatures of different characters of ecclesiastical and worldly authorities and members of society. The Encyclopedia developed together with the satirical articles a specific style of writing: the technique of internal references and hidden hints. This was the method to invalidate and make mock of the social and ecclesiastic notions and persons listed in the scientific articles.

Alpár Miklós (1988, Odorheiu Secuiesc). Student doctorand, Studii de Hungarologie, Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

A studiat geografia turismului, apoi dezvoltare teritorială la Facultatea de Geografie, UBB, Cluj-Napoca (BSc., MSc., 2007–2012). A fost membru al colegiului Societății de Geografie Cholnoky Jenő (Cluj-Napoca) și al Colegiului Márton Áron (Budapest). Lucrările sale au fost premiate în cadrul Conferinței Științifice a Studenților din Transilvania (2009, 2010, 2012). Domeniul de cercetare: istoria turismului și a reprezentărilor localității Praid (sec. 18–20.).

Phd student, Doctoral School of Hungarology, Faculty of Letters, Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca.

He studied geography of tourism, then territorial development at the Geography Faculty of the BBU, Cluj-Napoca (BSc., MSc., 2007–2012). He was college student of the Cholnoky Jenő Geographical Society (Cluj-Napoca) and the Márton Áron College (Budapest). His works were awarded at the Transylvanian Students' Scientific Conference (2009, 2010, 2012). Research area: image and tourism history of Praid, Romania (18th–20th centuries).

Excursii ale școlilor din Odorheiu Secuiesc în perioada Monarhiei Austro-Ungare (1867–1918)

Lucrarea se concentrează asupra excursiilor școlare organizate de 5 instituții de învățământ din Odorheiu Secuiesc în perioada 1867–1918. Datele găsite în ziarele locale și în anuarele școlare schițează o dezvoltare pozitivă a turismului și oferă o privire de ansamblu asupra bazei ideologice a fenomenelor cercetate. Lucrarea se referă la mai mult de 90 de excursii care implică teritorii aparținând în prezent de România, Ungaria, Serbia, Croația și Italia.

Excursions of Schools from Székelyudvarhely in Decades of the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918)

The paper focuses on excursions of 5 schools from Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) between 1867 and 1918. Data found in local newspapers and school yearbooks draw the lines of positive tourism development, and offer additional information on the ideological background of the researched phenomena. The study refers to more than 90 excursions involving lands which nowadays belong to Romania, Hungary, Serbia, Croatia and Italy.

Eszter Molnár este doctorand în cadrul programului ”Modernismul literar” al universității „Eötvös Loránd, Facultatea de Litere”. Ea se ocupă cu studiul magiei în limbajul artistic întâlnit în literatura și arta maghiară dintre cele două războaie mondiale.

Eszter Molnár is a PhD student at the Doctoral School of Literary Studies at Eötvös Loránd University, participating in the Modernity in Literature program. She deals with the issues of magical language and magical image in Hungarian interwar art and literature.

Limbajul magic în literatura lui Sándor Weöres și Attila József

Magia în limbajul artistic poate fii întâlnită și în secolul al XX-lea. În folclor există diferite tipuri de texte care oglindesc această noțiune cum ar fii blestemul, incantația, rugăciunea, binecuvântarea, pe care le imită în mod voit sau le valorifică în textele lor poeții maghiari din prima jumătate a secolului al XX-lea. József Attila s-a ocupat cu exigența unui adevărat cercetător de magie în limbajul literar, folosind numeroase exemple în poezia sa.

The Magical Language in Sándor Weöres’ și Attila József’s Literature

The magical language use may be touched upon even in the 20th century. Extensively spread in folklore, magical text types such as spells, incantations, prayers or blessings were consciously imitated and raised on a literary level by Hungarian poets in the early 20th century. Attila József dealt with the issues of name and word magic on a scientific level, applying many relevant examples in his poetry as well.

Ildikó Molnár este în prezent profesoară de limbă și literatură maghiară și germană la Gimnaziul și Colegiul Evanghelic Petőfi din Aszód, Ungaria. Între 2000–2004 a absolvit Facultatea de Litere, Catedra de Literatură Maghiară a Universității Babeș–Bolyai din Cluj, cu lucrarea de diplomă intitulată: *Aranka György: colecția unor poezii*. Din 2009 este doctoranda Școlii Doctorale Studii de Hungarologie a Catedrei de Literatură Maghiară din cadrul aceleiași universități. Aria cercetărilor sale cuprinde literatura iluminismului maghiar, în speță cea transilvăneană. În cadrul acesteia cercetează opera lui Elemér Jancsó, analizând-o din prisma recepției scrierilor sale. Prin cercetările sale aduce contribuții noi și la cercetările privind literatura maghiară din Transilvania secolului al 20-lea și istoria scrierii literare din Transilvania.

Ildikó Molnár is a teacher of Hungarian and German language and literature at the Petőfi Evangelical Gymnasium and College from Aszód, Hungary. Between 2000 and 2004 she obtained a BA degree at the Department of Hungarian Literary Studies of the Faculty of Letters from the Babeş-Bolyai University from Cluj, with the thesis entitled: *Aranka György: The Collection of Some Poems*. Since 2009 she has been a PhD-student at the Doctoral School of Hungarological Studies of the same university. Her researches are focused on the literature of the Hungarian – mainly Transylvanian – Enlightenment. Her main field of interest is the life-work of Elemér Jancsó, and the reception history of his writings. At the same time her researches provide new contributions to the history of the Hungarian literature from Transylvania from the 20th century and to the historiography of the literature-history.

Publicistica istoricului literar Elemér Jancsó în periodicele culturale transilvănene de după 1944

Studiul de față analizează un segment al operei istoricului literar Jancsó Elemér: publicistica sa din periodicele culturale transilvănene de după 1944, în speță articolele publicate în revistele *Utunk* și *Igaz Szó*. Jancsó Elemér a jucat un rol activ în reorganizarea culturală a Transilvaniei după primul război mondial, fiind adept al orientărilor generației anilor 1930, participând ulterior la eforturile științifico-culturale de după 1944, până la moartea sa survenită în 1971. Prin intermediul cercetării operei lui Jancsó Elemér studiul analizează aspectele ideologice ale creației sale etapizată din diferite puncte de vedere, autoarea încercând să evidențieze în același timp și factorii care au determinat schimbările canoanelor în epoca respectivă.

Elemér Jancsó's Literary-Critical Writings in Periodicals after 1944

The present study analyses a segment of the life-work of the literary historian Jancsó Elemér, namely his publicism in Transylvanian cultural journals after 1944, focusing on his articles published in *Utunk* and *Igaz Szó*. Jancsó Elemér played an active role in the cultural reorganization of Transylvania after World War I, he followed the cultural guidelines of his generation in the 1930's, later attending the cultural-scientific efforts from after 1944, until his death in 1971. Within the research of Jancsó's work the study analyses the ideological aspects of his writings divided into epochs from various point of views. In the meantime the author tries to highlight the factors that influenced the changes of the cultural canons of the time.

Anna Nagy (1987, Gheorgheni) este student doctorand la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, specializarea filologie, a terminat studiile de masterat la aceeași facultate la programul de masterat Studii de Lingvistică și Literatură Maghiară (2009–2011). Domeniul de cercetare: literatura maghiară contemporană, intermedialitate, relațiile dintre text și imagine, relațiile fotografiei cu literatura. A publicat în revistele *Korunk* și *Látó*.

Anna Nagy (1987, Gheorgheni) is a PhD-student at Babeș-Bolyai University, Hungarian Studies. She also followed an MA course in Hungarian linguistics and literature at the same faculty (2009-2011). Fields of research: contemporary Hungarian literature, intermediality, image-text relations with a special focus on photography. Publications appeared in periodicals like *Korunk* and *Látó*.

Albumul imaginilor imaginare
Intermedialitate în romanul *Muzeul capitulării necondiționate* (Dubravka Ugrešić)

Starea de tranziție apare nu numai ca tema centrală sau un motiv al romanului, ci devine o strategie poetică care determină formarea subiectului dar și a textului. În centrul lucrării stă relația literaturii și a fotografiei care definește metodele evocării trecutului și a formării memoriei subiectului. Scopul lucrării este o analiză amplă a relațiilor intermediale prin studiul „urmelor” fotografice în text. Astfel întrebarea finală este modul în care intermedialitatea influențează reprezentarea subiectului și evocarea memoriilor.

An Album of Imaginary Images
Versions of Inbetweenness in *The Museum of Unconditional Surrender* (Dubravka Ugrešić)

Inbetweenness is more than a pattern or a thematic focus of this novel, it becomes the main poetical strategy of a book on life of the emigrants. This paper focuses on how the relation of photography and literature define the formation of the remembering subject. Further questions discussed are: How does the photography actually appear in the text? What types of intermedial relations are created by this „appearance”? In what ways does intermediality influence the questions of (self)representations and remembrance?

Orsolya-Petra Pavelka, născută în 1983, am studiat între anii 2003–2007 limba și literatura maghiară – limba și literatura engleză la Facultatea de Litere a Universității Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca, între 2007–2008 a urmat programul de masterat Literatură și societate. Ca studentă-doctorand a Școlii doctorale Studii de Hungarologie, din octombrie 2012, are ca domeniu de cercetare proza literară din pima jumătate a secolului al 19-lea.

Orsolya-Petra Pavelka, born on the 15th October 1983, studied Hungarian Language and Literature – English Language and Literature at the Faculty of Letters, „Babeș–Bolyai” University of Cluj-Napoca between the years 2003–2007, followed by the Master studies in Literature and Society in 2007–2008. Since October 2012 she is a PhD candidate in Hungarian Literature having her research domain the literary prose in the first half of the 19th century.

Adaptarea romanului pentru scenă ca și interpretare *Ușuraticii* de Miklós Jósika și *Afro-americanul* de Károly Finta

Károly Finta, dramaturg și traducător din secolul al 19-lea a decis să pună pe scenă primul roman social al renumitului autor contemporan, baronul Miklós Jósika. Tranziția de la roman la piesă de teatru este un proces activ de creație și interpretare. Analiza de comparare și contrastare a textului adaptat și a romanului sursă, evidențiază modul în care dramaturgul percepe ficțiunea și imaginile poetice ale romancierului, realizând o dramă romantică mai puțin obișnuită despre probleme sociale cu privire la discriminare de clasă, gen, sexualitate, rasă, implicând prejucții, răzbunare, adulter sau violență împotriva femeilor.

Novel-to-stage Adaptation as Interpretation *The Frivolous* by Miklós Jósika, *The Afro-American* by Károly Finta

Károly Finta, a nineteenth century playwright and translator chose to turn his well esteemed contemporary author, Miklós Jósika's first social novel into drama. The transition from novel to stage play is an active process of creation and interpretation. Evaluating the fidelity of the adapted text to its original source material outlines the adaptor's understanding of the novelist's fiction and poetic images developing an astounding script about gender, race and class problems involving prejudices, revenge, adultery and violence against women.

Júlia Zsigmond s-a născut în 1986. A studiat la Liceul Teoretic Székely Mikó din Sf. Gheorghe, susținând examenul de bacalaureat în 2005. A obținut licențiatul în cadrul Departamentului de Etnografie și Antropologie Maghiară la UBB, după care a frecventat cursurile de masterat în specializarea comunicare socioculturală. Acum este doctorand în domeniul etnologie maghiară. În lucrările de finalizare a studiilor a abordat tema comparării mentalității religioase al aceleași confesiuni.

She was born in 1986, and graduated high school in 2005 at Sepsiszentgyörgy. She obtained her BA degree in the field of Hungarian Ethnology at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology, after that she obtained the MA degree in Sociocultural Communication. For the moment she is a PhD student in the field of Ethnology. All of her graduation papers challenged with the question of comparing the different religious mentality among the same confession.

Mentalitatea religioasă a reformatilor din Sancriau analizată prin obiectele religioase

Literatura de specialitate privind obiectele de cult ale familiilor reformate este foarte modestă, deși inventarierea obiectelor sacrale, istoria lor, locul lor în casă, modul lor de păstrare și utilizare denunță mentalitatea spirituală a unei familii întregi. În lucrarea de față prezint colecția de obiecte a patru femei din zona Călata, câte două dintre ele aparținând diferitelor direcții de spiritualitate, această diferență oglindindu-se în modul de amenajare a propriului cămin, și în relația față de obiectele religioase.

The Religious Mentality of the Reformed People of Kalotaszentkirály Through Their Religious Artifacts

The literature regarding the religious artifacts of the Reformed people is very modest, though an inventory of the sacred objects, their history, their place in their homes, the way people keep them and utilize the denounce the religious mentality of the whole family. In the present work I sketch the religious artifact collection of four Reformed women from the region of Kalotaszeg, two of them belonging to different directions of spirituality, this difference occurring in the way they arrange their own homes, and the way they relate to religious artefacts.